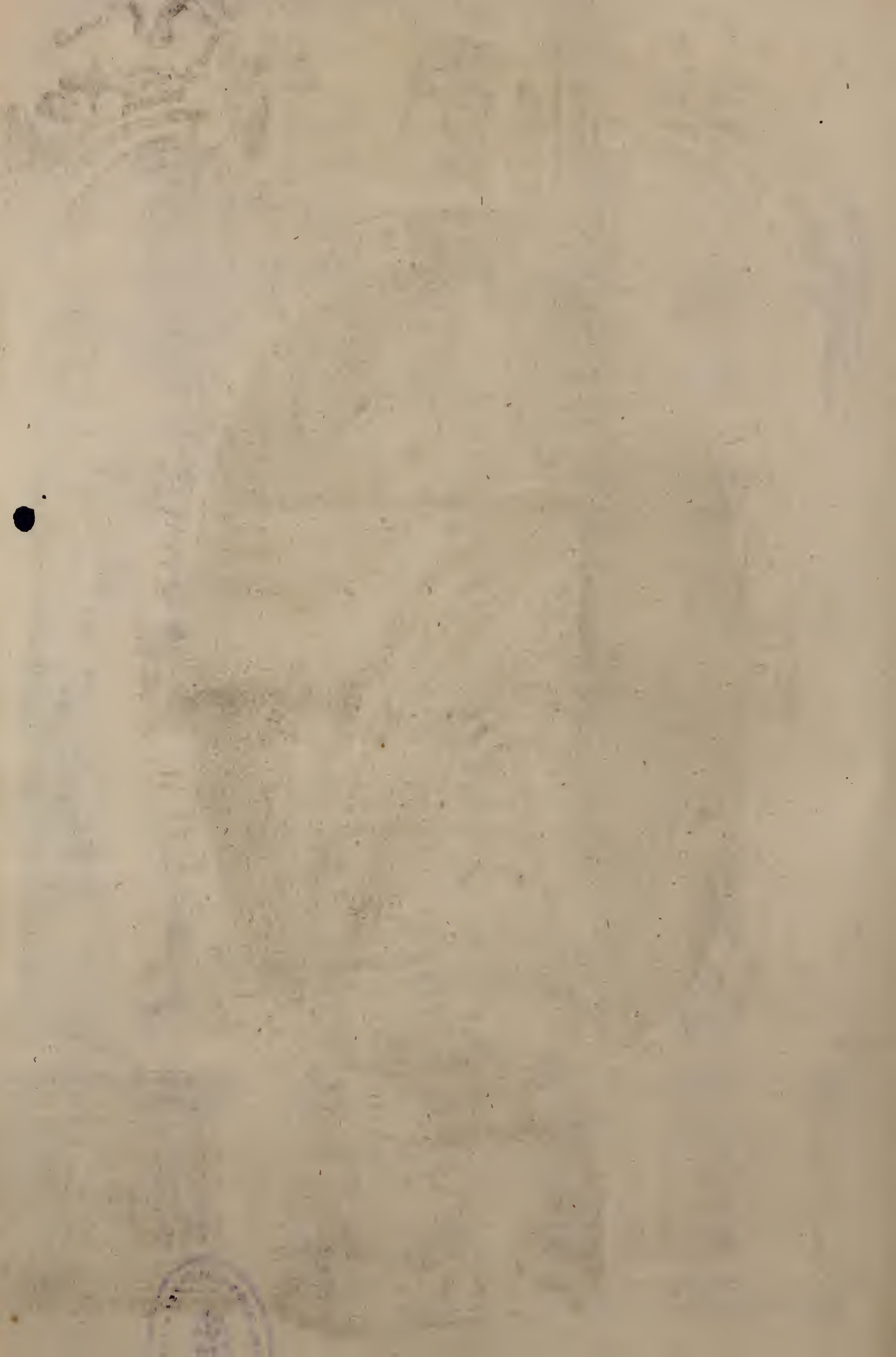

II. PARS
ANTIQVITATVM ROMANARVM
seu
Topographia Romanæ Vrbis Iam
inde ab V. C. ad nostra vsq; tempora
maxime quando in summo flore fuit,
accuratissima: Plateæ eiusdem cum
ædificijs & magnificis structuris pu
blicis, effigiatę & ordine digestæ,
Descriptio perspicua singulis
figuris apposita.
Marliani in-super et Onuphri Topographia
eiusdem Vrbis,
à I. I. Boissardo V. primum ad Theodorum de
Bry missa, qui ad vivum ea in ære efficta
elegantissimo artificio illustravit
Omnia recens apparata & foras data ab eodem
Theodoro de Bry Leodiense
Francfordij. A.o M D XCVII.
Iacobus Granthome fe.

IN EFFIGIEM

IANI IACOBI BOISSARDI VESVNTINI, PETRVS LEPIDVS METENSIS, Regiorum negotiorum ſummus Procurator apud Mediomatrices, Virdunenſes, & Tullianos.

HOſpes, qui vagus in ſcientiarum
Hortis expatiaris, vt Mineruæ
Doctas ingenium excolas per artes;
Quem tu conſpicis heic breui tabella

Expressum Bryii arte penicilli,
Ille est Sequanici ad Dubis fluenta
Boissardo genitus parente vates,
Phœbo & Castaliis Deis amatus.
Ille est qui facili stylo & colore
Vrbes OEnotriæ, & situs locorum,
Portus, valla, pharos, lacus, cauernas,
Montes & fluuios scaturientes,
Diuersosque habitus manu erudita
Descripsit, statuasque, imaginesque,
Et prisci monumenta cuncta sæcli,
Impensisque laboribusque magnis,
Publicam vtilitatem vt adiuuaret,
Solers edidit artifex, typisque
AEuiterni operis Theodorici
Libro hoc proposuit tibi intuenda.
Tu de te meritis bene has repende
Grates, vt studium vtriusque vultu
Sereno excipias, probesque. Virtus
Illorum expedit vnicum hoc, nec vltra.

IN EFFI-

IN EFFIGIEM

THEODORI DE BRY LEODIEN. SCVLPTORIS PRÆSTANTISSIMI.

TEVC. ANNÆI PRIVATI C.

Carmen.

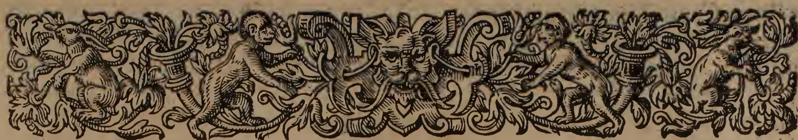

SI prior est ætas mirata, toreumata cæli
PHIDIACI, *doctasque manus celebresque labores*
ZEVXIDIS, *aut si quos dederit diuinus* APELLES.
Ecquid erit nostris sua gratia cassa Magistris!
Quos nec ab ingenio, seclum hoc, nec ab arte minores
Protulit, aut labor ad meritos euexit honores.

Aſpice quam præſens THEODORI *induſtria multos*
Exuperet, palmamque vſu præuertat & arte;
Dum Podagræ *nodis tophisque innexus inultæ*
Tot monumenta parat magnum celebranda per orbem,
Iamque ſenex plane, ſibi tot vernantibus auſis
Immortale facit nomen, ſeque abdicat vmbris.
Ille & *inacceſſas Nabathæa per æquora gentes,*
Atque alio penitus terras ſub ſole iacentes
Expreſſit ſcalpro, moreſque habituſque DEOSQVE
Informes, nudas gentes & prælia cruda,
Arte noua effinxit, ſigniſque inſcripſit ahenis.
Ille Getasque Scythasque *truces; Regeſque Duceſque*
Pannonios, *ſtructasque acies & ſceptra* RODVLPHI
Cæſaris, *Auſtraſiæque Duces, magnoſque penates*
Magnifico inſculpſit operi inſignique labori.
Ille tot aratis Emblemata *publica ſignis*
Protulit, ingenuos formans in imagine mores,
Erudiensque animos deſcriptis ære figuris.
Iamque recens adeo, quo non præclarius vllum
Extat opus, ſtudio nocturno, operaque diurna
Confectum, artificiſque impenſa & ſumptibus amplis
Exactum, quo ſe ter maxima ROMA *ſtupendam*
Exhibet, atque nouis iterum Natalibus exit.
Nec ſeſe formis ſeptem pulcherrima ROMA
Iactarit, quantum monumentis vndique priſcis
Fulſerit, antiquis paſſim celebrata Coloſſis,
Thermis, magnificis Regionibus, Amphitheatris.
Omnia quæ medios inter nunc publica ſoles
Edita, & artificem THEODORVM *ſculpta fatentur.*
At tibi digna tuo quænam Boiſſarde *labore*
Præmia Dii dederint merito? qui cuncta perita
Ipſe manu præſcripta notas & præcipis Autor.
Non tua lethæis mergetur fama ſub vndis,
Orbis & Vrbis opus totus mirabitur iſtud,
Par quod amicorum Boiſſardus *& ille* Bryæus
In medium ſocio modo propoſuere labore;
Ambo ſenes ſeptem numerantes luſtra ſenectæ,
Ambo nodoſa diſtorti membra podagra.
Viuito ſorte noua ter florentiſſima ROMA,
Cumque tuo felix operum Boiſſarde Bryæo,
Pro tantis meritis Superos ſperate fauentes.
Pergite in Exemplum ſeros ornare Nepotes,
Nomen & æterna de poſteritate mereri.
Ecquid in Exemplum laus hæc referenda probandum
Nimirum ſtudii tantum, tantumque operarum
Decrepitos potuiſſe ſenes tolerare? quid obſtat
Vt ſimili ſe laude ferant de more minores.
Hæc igitur præſens, quam cernis amice, tabella
Effigiem illius THEODORI *cominus offert:*
Tu grates illi pro exhauſto ſolue labore,
Illius vtque opera quoque deinde fruare, ſenectam
Sculptori vegetam lætamque precare benignus.
Tum ſi fata diem component ſera ſupremum,
Vt menſis Diuum & iucundo Nectare viuat,
AEternumque ferat poſt vltima funera Nomen.

TOPO-

TOPOGRAPHIA ANTIQVAE VRBIS ROMAE, EX IO. BARTHOLOMAEO MARLIANO PATRITIO Mediolanense præsenti instituto accommodata.

CAPVT I.

DE SITV VRBIS.

VONIAM, quicquid in rerum natura existit, necesse est in certis finibus contineri, certoque determinari loco: ideo facturus operæ pretium mihi videor: si, quemadmodum solent Cosmographi, priusquam ad ædificiorum Vrbis declarationem aggrediar, pauca quædam de situ ipsius attigero. Quod haud scio cur à cæteris in hoc scribendi genere versatis sit prętermissum: nisi forte præsentibus hominibus, temporibusque tantum satisfacere cupientes, huiusmodi laborem sibi superuacuum fore sint arbitrati. Me autem, quem haud ingratum etiam futuris, exterisque nationibus præstare oportet, summa ope niti decet, vt ab illis, quacunque ratione, omissa, diligenter explere valeam, ne Luciani fabulam quandam imitatus, in aëre, aranearumque campo ædificia ipsa instaurasse, vel potius sparsisse iudicer. Quare cum nobis, sicuti poëtis, nō liceat, etiam in re ardua & difficili, à Deorū immortaliū inuocatione, licebit saltē ab illorum domicilio, id est à Capitolio, auspicari.

Capitolinus igitur Mons maiorem vbi ostendit latitudinem, secundum pedis Romani antiquam mensuram, octingentos non excedit pedes: longitudo vero prospiciens occasum æstiuum, mille & quingentos. habet autem vtrunque cornu in hemicycli formam, & in orbem septem ferme stadia amplexatur, à quo, secundum longitudinem, conualle eiusdem, vel paulo amplioris latitudinis disterminatur mons Palatinus: qui vno latere pedum sexcentorum huic ita immi-net, vt Capitolium vtrunque vltra ipsum porrigat cornu. Secundum vero latus eiusdem in ortum æstiuum vergens, est primo pedibus centum prolixius. A tertio, ortum hyemalem, Cœliumq; montem respiciente, duplici fere longitudine superatur. Quartum, cæteris omnibus maius. Circum continet Maximum: è regione vero Auentinum spectat. Constituens itaque quadrangulum quatuor laterum inæqualium, mille & ducentos passus continet Palatinus. Ad secundum latus cuius iacet planicies, quæ à capite fori Romani ad extremam collis Quirinalis partem in Suburram vergentem, quingentis perficitur pedibus, interdum tamen latitudo hæc variatur. Longitudo autem comprehensa ab vtroque fronte inter

te inter Capitolium, forum Neruæ, & Cœlium montem: atque hinc ab eodem Cœlio, & Palatino: inde vero à Suburra, & Esquiliis, quod S. Marcellini ædem attingit, mille prope adimplet passus. Ad alterum autem Capitolij cornu, altera est planicies, quæ apud Marcelli theatrum vnde principium habere volumus, ab ipso monte ad Tyberim in quingentos extensa est pedes: mox vero, è regione conuallis, de qua in principio egimus, quia fluuius ipse cursum oblique flectit, Auentinusque mons à Palatino recedit, latius diffunditur, coarctatur deinde inter eosdem montes, secundum variam eorum formam, vsque ad Cœliolum, vlterius vsque ad portam Capenam, ipsa tantum via Auentinus à Cœliolo dirimitur. Longitudo à dextera Tyberim, & Auentinum: à sinistra Capitolium, Palatinum, & Cœlium habet, milleque passibus vix transigitur. Capitolij, Palatinique montis situ descripto, hisque campis, terminisque circumsepto, cum Cœlius tertius vrbi fuerit additus, tertio ordine iure sequi videtur. hic enim planicie Pyramidis formam ita constituente, vt basis quingentorum pedum prope amphitheatrum sit, à Palatino disiungitur. in ea autem est via Appia, quæ apud Circum Maximum sola Cœlium à Palatino disterminat, tenditque ad portam Capenam, relinquens à sinistra inter Cœlium & Cœliolum vallem pedum sexcentorum latitudine, secundum eandem viam: nam ad portam Gabiusam circa dimidiam partem angustior videtur. Longitudo à via Appia vltra eandem portam progrediens, stadia quatuor continet: succedunt deinceps mœnia ad stadium, quæ ad portam Asinariam vsque, cum Cœlio iunguntur, Cœliolus igitur hac valle, via Appia ab ortuque æstiuo, atq; hyemali mœnibus Vrbis clauditur, ambit autem prope mille passus. Sed ad Cœlium reuertamur. hic ab ipsa Asinaria, secundum muros Vrbis, in ortum æstiuum per quatuor fere stadia fertur: occurrunt deinde muri à fronte ad stadia duo, vsque ad portam Neuiam: à qua redeũdo in occasum æstiuum via Labicana ab Esquiliis dispartitur, mox etiam à fronte apud S. Marcellinum sese offerens ad Amphitheatrum vsque progreditur: ambit autem duo mille, & quingentos passus: variaturque eo modo, vt nulla certa forma ei constitui posse videatur, quemadmodum nec sequentibus. Nam Auentinus quartus in ordine duos montes complecti videtur, parsque ad Tyberim latior ad dimidiũ ipsius montis secundum longitudinem à Tyberi ad mœnia existentem, oualem formam constituere videtur: mox enim prope portam Hostiensem scinditur via obliqua, quæ ad angulum circi Maximi, & Cœlij montis ducens, à dextera alteram Auentini montis partem reliquit, diuisam à Cœlio via Appia vsque ad portam Capenam, à qua ad Hostiensem muri interius sensim curuati à meridie ortuque hyemali hanc includunt. Ambitum autem totius Auentini non magis ex nostra dimensione, quam ex verbis Diony. libet ostendere, qui tertio libro sic ait: Ancus Auentinum collem modice editum, in orbem stadia ferme decem & octo complectentem muro cinxit. In decimo tamen haud minus duodecim stadiis esse tradit. Sed huius diuersitatis dubium tollit ipse dũ subiungit. Non enim totus M. Valerio, & Spurio Virginio Coss. habitabatur, sed erat publicus, & syluarum plenus. Habet autem Auentinus ab occasu solis hyemali campum late patentem quadrangulum quatuor laterum inæqualium constituentem: quorum primum in meridiem vergens sex propemodum continet stadia, & quinque in occasum: Vrbisque mœnibus ambo cinguntur. secundo oppositũ parum minori transigitur spatio; quatuor vero stadiis quartum Tyberim, inter hunc ipsum campum, & Transtyberinam regionẽ fluentem respiciens. Sequebatur recto ordine Ianiculus mons, verum cum ab Anco Martio, non inopia loci, sed ne aliquando arx hostium esset, additus sit Vrbi, commodius relinquetur ad eam partem, quæ Transtyberinam regionem percurret: ad Exquilias igitur transeamus, quas à meridie via Labicana, ab occasu vero æstiuo,

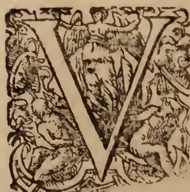
valle

valle inter Cœlium, Palatinum, & ipſas Exquilias poſita, diuiſimus. A Septentrione autem Suburra, & deinceps vicus Patricius à Viminali colle, vſq; ad thermas Diocletiani, dirimunt: vlterius enim iunctę cum eodem colle vſque ad mœnia videntur: ſecundum quæ in portã Exquilinam latius diffunduntur, ambitus autem quatuor millibus paſſ. vix perficitur, nullã certam habens formã, vallesq; interdum breueis includuntur, vt iure optimo Var. Exquilias ipſas duos eſſe mõtes dicat, in pluresq; diuidat partes. At Viminalis collis ab occaſu Quirinalem reſpicit: interiacet autem circa ſtadium Suburra, quæ plana appellatur; deinceps à Septentrione, inter eoſdem colles, vallis Quirinalis, quatuor iugerum latitudine, longitudine vero ſtadiorum duorum cum dimidio. Mox enim Viminalis, vt cum Exquiliis, ita cum Quirinali, vſque ad mœnia iungitur, vt nullo modo dirimi poſſe videatur, quod accidiſſe arbitramur, quia montes iactis fornicibus ſunt æquati, & nedum depreſſis locis ſuperimpoſiti ſunt ampliſſimi fornices, verum ipſis etiam montium viſceribus excauatis, perfoſſisq; tota penè Vrbs (vt ait Plinius) penſilis facta eſt. In orbem autem Viminalis ipſe duo millia, & quingentos continet paſſus; oblongam, ſicuti Quirinalis, habens formam, ſed latitudo variatur. Quia demonſtratum eſt quid habeat Quirinalis à dextera, conſequens eſt reliqua percurrere. A ſiniſtra enim recta à turri Militiarum ad ſtadia quatuor, planam Vrbem ad occaſum pertinentem, deſpicit; tertio verò latere, ad ſtadia ſex, collem Hortulorum, in Aquilonem conuerſum. interiacet autem vallis latitudine, vbi maior, quatuor iugerum, ad portam Salariam vſque propemodum producta. Circuit Quirinalis millia paſſuum ferè tria. Sex, ſecundum Var. Vrbis montibus, atque vna conuallibus iam oſtenſis, his collem Hortulorum, quanquam extra antiquum fuit pomerium, addere, non abſurdum opinamur; vt omnes partes Planæ Vrbis melius intelligantur, faciliorq; ſit cognitio eorum, quæ ſuis locis veniunt declaranda. Is igitur collis valli Martię inter ſeſe & Tyberim iacenti, ad ſtadia vltra tria plurimus incumbit: cuius longitudo à porta Flumentana ad Collatinam, ſecundum muros Vrbis cæteris lateribus eſt longior; nam millibus paſſibus vix perficitur; & in medio ſui ad inſtar curuati ad cubitum brachij exiſtit. quanto enim magis ad Collatinam accedit, eo ampliorem præbet campum; & in orbem ſtadia decem & octo, plus minus, amplexatur. Tempus eſt iam in Planam Vrbem deſcendere, quæ à Capitolio inchoans ad portam Flaminiam nunc terminatur, ab ortu æſtiuo, ſiue Septentrione, curriculo octo propemodum ſtadiorum, Quirinali, Hortulorumq; colle ſepta, ab occaſu verò paulo maiori ſpatio Tyberi alluitur; ideo maiori ſpatio diximus propter ripas ipſius fluminis retortas. Quod ſi ab ea parte collis Hortulorum, quæ Domitiani Naumachiæ imminet, lineam rectam deduxerimus, ſtadiis duobus peractis, ad ripam eiuſdem flum. eregione molis Hadriani perueniemus; quatuorq; laterum inæqualium, paſſuum vltra tria millia complectentem, quadrangulum conſtituemus. relinquetur autem extra vallis Martia, quanta eſt inter collem Hortulorum mœnia Vrbis, & Tyberim. cuius latitudo, quò magis accedit ad portam Flaminiam, eo magis arctatur. Reliquum erat in Tranſtyberinam regionem tranſire, ſed prius videndum eſt, quo curſu ipſam ab Vrbe Tyberis interſecet. Hic enim Vrbis ingrediens, murorumq; extremam partem, Flaminiamq; portam à ſiniſtra relinquens, quanta eſt vallis Martiæ longitudo, fluxu parum obliquo, & retorto defertur; mox verò ſenſim à Septentrione in occaſum conuerſus, hemicycli formam conſtituit, cuius conuexum Vaticanus, concauum verò Martius exiſtat campus. deinceps, infra molem Hadriani, ad priſtinum curſum redit, vſq; ad primas Auentini radices; vbi oblique in meridiem verſus defluens, haud longè à porta Portuenſi, Vrbem egreditur. At ipſius regionis ſitum aggrediamur. prius tamen ſciendum eſt Ianiculi montis partem vltra dimidiam, intra mœnia non

esse comprehensam. Ea autem pars quæ à campo Vaticano ad stadia tria in meridiem est extensa, flumini quidem adiacet; reliqua verò muris clausa, quanto magis fertur ad exitum eiusdem fluminis, latiorem relinquit campum. Muri enim Vrbis ab ipso flumine recta in occasum per stadia tria ascendunt, mox per dorsum ipsius Ianiculi, totidem fermè peractis in æqualem descendunt planiciem, inde breui spatio ad exitum Tyberis perducti cum fluuio ipso rhombi formam propemodum constituunt, cuius latior pars à porta Aurelia incipiat, desinat autem ad portam S. Mariæ nunc Ægyptiacæ. Ea autem pars Ianiculi, quæ est muris circundata, quinque continet stadia. Ambit autem tota hæc transtyberina regio cum Ianiculo millia passuum circa tria. Hæc de situ Vrbis: cui & collem & campum Vaticanum addere non inconueniens esse duximus. Dictum est enim Ianiculi partem à campo Vaticano initium sumere; supra quem campum versus occasum, collis eiusdem nominis attollitur, qui duo porrigit cornua; vnũ ad Ianiculum, alterum in Septentrionem, arcumque maximè intensum efficit, cuius conuexum mille passus complectatur. Ab ipso verò colle diffunditur ad Tyberim planicies longè, lateq; patens, à sinistra montibus cincta, qui in longitudinem stadia circa decẽ producti; cum Tyberi efficiunt latitudinem variã: quam totam, quanta his collibus adiacet, Vaticanum appellant campum. In hac autem dimensione quantum laboris sumpserimus, ne quispiam magis mihi credat, (inquit Marlianus) quàm ANTONIO Alegreto, & ANNIBALI Charo iuuenibus multiplici virtute ornatis, ac LVDOVICO Fabro Fanensi viro probo, egregieq; docto, qui eiusdem laboris participes fuere. Et si aliquis nimis seuerus rerum æstimator hanc vel illam non probet mẽsuram, tanquam certis stadiis, aut numeris rectè non sit deducta: ob eam rem desinat mirari, quòd forma Vrbis adeò est mutata, vt pristini situs vestigium vix retineat, neque Romulus ipse, si reuiuisceret, vbi suam posuisset Vrbem agnosceret, quod accidisse certum est propter ędificiorum ingentes ruinas, quibus plurimis in locis montibus valles ita sunt æquatæ, vt vbi montes ipsi incipiant, aut desinant non facilè possit dignosci. Arbitramur tamen vel sic, hanc descriptionem nõ inutilem fore iis, qui Vrbem non viderunt: & etiam iis, qui eam contemplati sunt. Quia cum multa prisca per ea, quę nunc sunt, exponantur, eaq; dominum mutent, aut corruant vetustate: cum ipsis sæpe priscorum ædificiorum cognitionem amittimus. quod accidere nequaquã poterit, si ex situs descriptione, singulis rebus proprium locum, quoad fieri poterit, assignauerimus.

CAP. II.

De primis cultoribus, & conditoribus Vrbis.

RBEM Romam in occiduis partibus, iuxtaq; Tyberim flumen positam, atque centum & viginti stadiis à Tyrrheno mari distantem, barbari Siculi primi omnium tenuere. Antea verò neq; vt habitata sit, neq; vt deserta fuerit, quod dicamus, nihil certi habemus. Mox autem Aborigines, duce Oenotro Lycaonis filio, ex Arcadia ad inquisitionẽ agri melioris sponte huc profecti, his expulsis, locum occuparunt. Quibus deinde Pelasgi, & aliorum Græcorum quidam errabundi, profugique ex Thessalia admixti, auxilio eis ad bella cum populis finitimis, fuere. Permanserunt autem in his sedibus vsque ad bellum Troianum, priscam illam Aboriginum appellationem seruantes. Horum autem regem Saturnum fuisse memorant, qui Cretæ rex habens cum Ioue filio, de agris contentionem, bello expulsus, in Italiam venit, & cum vsus vinearum, & falcis Ianũ docuisset, ab eo in partem Imperij est admissus,

missus, cæterum Iano defuncto ad eum solum imperium forte peruenit. Annis deinde sexaginta, ante res troianas, ferunt Arcades ex vrbe Palantio exeuntes, sedemque duce Euandro quærentes, atque in hunc locum, vbi nunc Roma est, delatos à Fauno Aboriginũ rege, & benignè susceptos esse, & agri portionẽ accepisse, illosq; colle haud procul à Tyberi distãte electo, struxisse castellũ, Palantiumq;, à metropoli eorum in Arcadia, appellasse. Paucis verò annis interpositis aliam classem Græcam, ducente Herc. eandẽ tenuisse regionem, ex hisque quosdã missionem ab eodem Herc. precatos in colle, qui tunc Satur. dicebatur, posuisse sedem. Hos Pelopõnenses, Phanetas, & Epios, qui ex Elide, fuisse comperio: quib. nullum erat amplius desyderiũ reditus, euersa eis patria ab Hercule. Hi aliquantulum tẽporis rem suam separatim administrarunt: cæterum haud ita multo post victum, leges, sacra cum Aboriginũ sacris conferentes, sicuti Arcades, & prius Pelasgi fecerãt, ciuitatis eiusdẽ participes facti sunt. Secunda verò ætate, post Herculis profectionẽ, Lati. ex filia Fauni, authore Trogo, vel vt alij dicunt, ex Hyperboride stupro conceptus, Aboriginũ rex fuit: quo regnante Æneas post Ilij direptionem, in Italiam cum appulisset, prælio statim exceptus est: cumq; in aciem exercitum duxisset, ad colloquium vocatus, tantam admirationem sui Latino præbuit, vt in societatem imperij receptus, Lauiniaq; in matrimoniũ ei data, gener ascisceretur. Hic deinde Aborigines, Troianosq; cõmuni nomine Latinos nominauit. Post hæc vtriusque bellum aduersus Turnũ Rutulorum regem, propter fraudatas Lauiniæ nuptias, fuit, in quo Turnus & Latinus interierunt. Quare Æneas, soceri regnum suscipiens, quarto anno imperij sui in bello aduersus Mezentium Hetruscorum regem, occubuit, in cuius locum Ascanius filius succedens trigesimo anno, post Lauinij constructionem, Albam condidit. Anno deinde octauo & vigesimo, mortuo Ascanio, eius frater Syluius, post mortem Æneæ ex Lauinia natus, imperium accepit, cumque vndetriginta imperasset annos, Æneæ Syluio filio reliquit, hic verò post vnum & triginta, Latino Syluio: Latinusque post quinquaginta Albæ, qui vndequadraginta illud tenuit: post eum viginti quatuor Atys, deinceps Capys viginti octo; inde Capetus tredecim, & Tyberinus postea octo. Tyberino succedens Agrippa, quadraginta regnauit annos: Romulus deinde vndetriginta, post hunc triginta, & septem Auentinus, qui Procæ imperium ipsum per manus tradidit. Proca viginti & tres imperauit annos, Numitoremque & Amulium procreauit. Amulius duos & quadraginta annos regnum, q; Numitori fratri seniori debebatur, haud iure occupans, filiam eius Rheam, ne quis vindex regni sexus virilis ex genere Numitoris oriretur, Vestæ sacerdotem fecit, quæ duos pueros incerto stupro an ex Marte conceptos, enixa est, quos Amulius exponi iussit. Sed fortuna origini Romanæ prospiciens, pueros lupæ alendos obtulit, quę cum sæpius ad paruulos, veluti ad catulos, reuerteretur, rem Faustulus pastor animaduertit, substractosque feræ, cum Accæ vxori, quæ meretrix erat, nutriendos dedisset, grandiusculos inter greges pecorum agresti deinde vita nutriuit. Quod autem à lupa dicantur educati, fabulosum figmentum est, ad cœlandam authoris Romani generis turpitudinem: nec incongrue factum est, nam & meretrices lupas vocamus, constatque hoc animal in tutela esse Martis, iuxta illud. *Martius à stabulis rapuit lupus.* Nomina autem pueris alteri Remo, alteri Romo, siue Romulo fuere. Adultis inter pastores de virtute quotidiana certamina, vires, & pernicitatem auxere. Igitur cum latrones à rapina pecorum frequenter sumouerent, Remus ab his captus regi offertur, criminique datur quasi greges Numitoris infestare solitus esset. Tunc à rege in vltionem Numitori traditur, qui adolescentia iuuenis permotus, in suspitionem expositi nepotis adducitur; & cum eum nunç lineamentorum filiæ similitudo, nunc ætas expositionis anxium teneret, Fau-

ſtulus cum Romulo ſuperuenit, à quo origine cognita puerorum, facta coniuratione Amulium interficiunt, Numitorique auo regnum reſtituũt. Sequenti verò anno regni Numitoris quadringenteſimo trigeſimoſecundo (vt tradit Cato) poſt Ilium captum, duodecimo Cal. Maias hora poſt ſecundam, ante tertiam, Romam, vbi expoſiti fuerant, condiderunt. Et quanquam vt de tempore, ita de conditore, mira inter ſcriptores varietas exiſtit, communis tamen opinio Romulum Martis filium vrbis authorem habet. Vnde Cicero de nat. deorum. *Principio v bis parens Romulus nõ ſolum auſpicato, ſed ipſe etiam optimus augur fuiſſe traditur.* Solinus etiam poſt nonnullorum varias de vrbis authore opiniones ſubdit. *Verius tamen putant à Romulo conditam Romam eam, quæ quadrata dicta eſt.* Ser. autem grammaticus de Vrbis origine anceps, *Conditarum*, inquit, *vrbium diſſenſio inuenitur, adeo vt ne vrbis quidem origo diligenter poſſit agnoſci.* Nam Sal. dicit. *Vrbem Romam, ſicut ego accepi condidere, atque initio habuere Troiani & cum ijs Aborigines.* Alij ab Euandro, ſecundum quos Virg.

Tunc rex Euandrus Romanæ conditor arcis.

Alij Romulo vt,

En huius nate auſpiciis illa inclyta Roma.

Si igitur tantæ ciuitatis certa ratio non apparet, non mirum ſi in aliarum opinione dubitatur. vnde nec hiſtoricos, nec commentatores, varie dicentes, imperitiæ condemnare debemus. Nam antiquitas in multis creauit errorem: & plerique fundant, plerique augent, & ad ſe tranſierunt nomina. Nam Romam etiam Romulus feciſſe dicitur, quam ante Euander condidit. Romulum autem, non Remũ, Romanæ Vrbi, & Ciuibus nomen dediſſe ferunt: quia captatis auguriis Remus prior ſex vultures vidit, Romulus mox duodecim, quæ res, cũ vnus tempore, alter numero certaret, bellum creauit: in quo extincto Remo, à Romulo Romani ſunt denominati.

CAP. III.

De Forma, & Magnitudine Vrbis Romuli.

Rbis nouæ figuram quadrangularem Romulum deſignaſſe author eſt Plut. & Dionyſi. Quadratam Romam appellatam tradit Solinus, eò quod æquilibra foret poſita. Sed vt de forma certa eſt opinio apud ſcriptores, ita de ambitu, quibuſve terminis finiretur incerta, & varia. Liuius enim refert Romulum Palatinum primum, in quo erat educatus, muniuiſſe: & Gellius antiquum pomerium ab Romulo inſtitutum Palatini montis radicibus terminatum. Secundum hos bene procedit, quod ait Corn. Tac. Capitolium Romanumque forum à Tatio rege Sabinorum Vrbi additum. cuius verba ſunt hæc: *Initium igitur, & quod pomerium Romulus poſuerit noſcere, haud abſurdum reor.* Igitur à foro Boario, vbi æreum tauri ſimulacrum aſpicimus, quia id genus animalium aratro ſubditur, ſulcus deſignandi oppidi cœptus, vt Magnã Herculis aram amplecteretur. Inde certis ſpatiis interiecti lapides per ima montis Palatini ad aram Conſi, mox ad Curias veteres, tum ad ſacellum Larium, forumque Romanum, Capitolium non à Romulo ſed à Tito Tatio additum Vrbi creditur. Sicque manifeſtum eſſet Tatium deducto muro à ſaxo carmentali in occaſum ad viam, quæ nunc haud longe abeſt à Tyberi; inde in meridiem vſque ad Circi Maximi partem extremam, conuerſoque mox in ortum æſtiuum paulo vltra Amphitheatrum, hincque ad forum Neruæ, & tandem ipſum murum cum altero cornu Capitolij coniungentem, Capitolinum, & Palatinum montem incluſiſſe. Sed cum conſtans ſit opinio Carmentalem portam ad radices Capitolij ſitam, in noua Vrbe à Romulo comprehenſam, Liuiusque in bel-

in bello aduersus Sabinos Capitolium Vrbis arcem fuisse ostendat: cumq; in Vrbis ampliatione post Romuli mortem quid, quove tempore, & quibus regibus additum sit commemorans, nullam de Capitolio, tanquam de primæ Vrbis parte, faciat mentionem, existimamus vrbem à Cor. descriptam non magis Tatij regis, quam Romuli esse monimentum. nec obstat quod Liuius dicit Romulum primum Palatinum, in quo erat educatus, muniuisse. in eo enim verbo primum, vim esse hanc opinor, vt munito prius Palatino, vrbem condiderit: Sicut eodem in bello ipse Romulus testatur, dum precatur Iouem, vt suorũ fugam sistat. Hic, inquit, in Palatio prima vrbis fundamenta ieci. Si prima, ergo alia postmodum iecerat fundamenta vrbis, illius dico, quam, contra eiusdem Cor. opinionem, incipere à sylua, quæ erat in Arca Apollinis, & ad supercilium scalarum Caci, vbi postea fuit porta Tergemina finire, legi apud Solinum. Quòd mox ab eodem Romulo, & Tatio aucta fuerit, nullum huius rei authorem habemus, nisi Diony. quem ita loquentem audiamus. *Romulus & Tatius vrbem statim maiorem effecerunt, duos ei colles alios adiicientes, Quirinum & Cœlium, separantesq; habitationem alter ab altero in proprius locis vtrique vitam agebant. Romulus quidem Palatium occupans, & montem Cœlium Palatio propinquum: Tatius verò Capitolium, quod ab initio cæperat, & quirinalem rupem: forumq; ibi constituerunt, quo nunc etiam Romani vtuntur.* Quanquam Ser. ait Alios dicere Romulum septem colliculos ab initio inclusisse, alios velle hos ipsos, qui nunc sunt à Romulo inclusos, id est Palatinum, Capitolinum, Quirinalem, Auentinum, Cœlium, Viminalem, Esquilinum, & Ianicularem, aliis tamen nominibus appellatos, quæ mutata sunt postea. In quo à Liuio apertissime eos dissentire inferius, vbi de vario Vrbis ambitu loquimur, apparebit. Præterea dicimus, non verisimile esse, pastores, rebus adhuc angustis, tantum campi, in tanta hominum paucitate, complexos esse: cum Plut. velit mille domos tantum fuisse, Dionysiusq; cum conditoribus Vrbis non plures tribus peditum millibus, & pauciores equitibus tercentis.

CAPVT IIII.

De Portis Vrbis Romuli.

DE portis autem vrbis Romuleæ sic habet Plinius. Vrbem tres portas habentem Romulus reliquit, aut (vt pluribus tradentibus credamus) quatuor. Harum nec nomina, nec locum ipse ponit: communis tamen est opinio eorum, qui tres tantum à Romulo ferunt relictas fuisse, Carmentalem, Romanam, & Pandanam, Carmentalemq; à matre Euandri denominatam, à dextera sub Capitolio inter saxum Tarpeium, & Tyberim: eregione ædiculæ diuæ Chaterinæ nunc dirutæ. & versus circum Flaminium, vt inquit P. Victor: quam Blondus ad primas Auentini radices ponit, & præter historiæ fidem, Liuiiq; authoritatem ipsum collem in vrbem Romuli comprehendit: dumq; huic suæ vrbi portas accommodare, verisimilemq; suam opinionem efficere conatur, aliò ipsas portas, quàm fuerant, traducit, & ex vno in alterũ labitur errorem. Liuius enim ipse septimo belli Pu. loquens de vico Lugario, clare docet Carmentalem portam fuisse sub Capitolio, sed apertissime Plut. in Camilli vita: Ad Carmentalem, inquit, portam Pontinus contendit, vt quid ageretur per silẽtium specularetur; nam huic Capitolium maxime directo incumbit: & Solinus his verbis. *Pars infima capitolini montis habitaculum Carmentæ fuit, vbi & carmentale nunc fanum est, à qua Carmentalis portæ nomen est.* Eodẽ modo & Sex. Po. qui templum Iani fuisse extra ipsam portã apud Marcelli theatrũ tradit. Alia est ratio hanc portam non fuisse prope Auentinum. Quod Vir. inducit E-

uandrum ab ara Maxima in Palatinum progredientem monstrare Herculi portam Carmentalem, quę nimirum, si ad radices Auentini, post fuisset relicta. Huic autem portæ Sceleratę postea nomen fuit, quòd per eam egressi Fabij ad Cremeram Flu. ex lacu attingente Bacchanas orientem, omnes interfecti sint. Vnde idem Sex. Pomp. refert religioni esse quibusdam porta Carmentali egredi, & in æde Iani, quæ erat extra ipsam, senatum haberi, quòd ea egressi sex & trecenti Fabij, apud Cremeram omnes interfecti sint, cum in æde eiusdem Iani. S.C. factum esset, vt proficiscerentur. Sed ad reliquas veniamus. Romanam in hortis ædis diuæ Mariæ nouæ haud procul ab angulo Palatini, qui amphitheatrū spectat, fuisse innuit idem author, cum ait. *Romana porta instituta est à Romulo in infimo cliuo Victoriæ, qui locus gradibus in quadraturam formatus est.* Appellata est autem Romana à Sabinis pręcipue, quòd proximus aditus erat Romam: sunt tamen qui Mugoniā, quæ & Trigonia à tribus angulis est denominata, ibi restituant, quibus si assentiri volumus, dicemus à Romulo prius Romanę, deinde ab euentu, hoc est à mugitu boum, vel quòd per eam boues introducerentur, Mugonię nomen sortitam esse. Sequitur Pandana, dicta, quòd rebus illatis in vrbem panderetur, eidem & Liberæ, & Romanulæ nomen fuit, quam prope Velabrum fuisse probāt quæ sequuntur Var. verba. Laurentalia ab Acca Laurentia; huius sacrificium fit in Velabro, qua in Nouam viam exitur, vt aiunt quidam ad Sepulcrum Accę; qui locus extra vrbem antiquam fuit, non longe à porta Romanula. Existimamus autem Romanulæ nomen adeptam, postquam Romana Mugonię sumpsit cognomen. Miror autem Blondum & Fuluium, Var. authore, velle hanc fuisse non Romæ, sed Saturniæ vrbis, qui dum probat Saturnium oppidum fuisse propè Saturnium montem, sic sequitur: Eius vestigia nunc manent tria, quòd Saturni fanum in faucibus, quòd Saturnia porta, quam Iunius scribit, ibi, quam nunc vocāt Pandanam. quæ vltima verba innuunt, Pandanam fuisse à Romulo constitutam, eo in loco, vbi prius in Saturnio oppido, fuerat Saturnia. Qui vero volunt Romulum vrbem quatuor portarum reliquisse, quartam ad radices Viminalis statuere; ab euentu postea dictam Ianualem. Nam bello Sabinorum, cum Romani eam claudere festinarent, quia in ipsam hostes irruebant, postquam est clausa, mox sponte patefacta est, cumque iterum, ac tertio idem contigisset, armati plurimi pro limine, quia claudere nequibant, custodes steterunt, cumque ex alia parte acerrimo prælio certaretur, subitò fama pertulit fusos à Tatio Romanos: quam ob causam, qui aditum tuebantur territi profugerunt, cumque Sabini per portam patentem irrupturi essent, fertur ex æde Iani per hanc portam magnam vim torrentium vndis scatentibus erupisse, multasque perduellium cateruas, aut exustas feruenti aqua, aut deuoratas rapida voragine deperiisse, ea re placitum, vt belli tempore, veluti ad vrbis auxiliū, fores Iani reserarentur. Hęc autem porta opportuno loco fuerat sita, tamen cum constans sit opinio, pomerium Romuli ad radices Viminalis nō peruenisse, nullibiq; legerimus Iani templum eo in loco stetisse, c edimus Romulum tres tantum instituisse portas; qui numerus, in vrbe adhuc parua, publico vsui satisfacere posse videbatur.

CAP. V.

De vario ambitu & mœnibus Vrbis.

VM Romulus, Vrbe noua cōstituta, quæ ad deorum religionem, hominumq; iura pertinere videbantur, curaret, Romā interim alia, atq; alia loca appetebant, vt Vrbs in dies amplioribus munitionibus cresceret, cum in spē magis futuræ multitudinis, quam ad id hominum, quod tum erat, eam munirent. Victis postea Sabinis, & ex duabus vna facta ciuitate, etiam

iam hominum multitudine aucta est, moxque Alba euersa, duplicatoque ex illius ruinis ciuium numero: Tullus Cœlium Vrbi addidit, Exquiliasque, authore Liuio, auxit. ex quo conijcimus, aucto numero ciuium, Romanos etiam extra muros in montibus, vallibusque adiacentibus, & foro proximioribus domos struxisse. Quæ loca cum iam essent occupata, deuictis Albanis Tullum addidisse Cœlium, Exquiliasque, nondum Vrbi adiectas, auxisse. Secundam autem Vrbis ampliationem capto Politorio, omnique multitudine Romam traducta, fecit Ancus. qui cum circa Palatium sedem veteres Romani, Sabini Capitolium, atque arcem, Cœlium Albani impleuissent, Auentinum nouæ multitudini concessit. Multis deinde milibus Latinorum in ciuitatem acceptis Ianiculum quoque Vrbi coniunxit, ponte Sublicio tunc primum in Tyberim facto, Quiritiumque fossam in planioribus Vrbis circunduxit. Hinc constat Auentinum non fuisse Vrbis Romuli partem, vt putauit Blon. minus diligenter Liuij verba considerans. qui etiam primo decadis quintæ Auentinum ipsum extra Vrbem sic collocat. Aediles extra portam Tergeminam in Auentinum porticum silice strauerunt. eodem modo & Gellius, eius verba hæc sunt. *Auentinus solus, quæ pars nō longinqua, nec infrequens est, extra pomerium est, neque Ser. Tullus, neque Sulla, qui proferendi pomerium titulum quæsiuit, neque postea Diuus Iulius, cū pomerium proferret, intra vrbis fines incluserunt.* Causam esse ait Messala, quòd in monte Remus vrbis condendæ gratia auspicatus, aues irritas habuerit, superatusque à Romulo in auspicio sit. Iccirco omnes, qui pomerium protulerunt, montem istum excluserunt, quasi auibus obscœnis ominosum. Authore postea. D. Claudio receptum, & intra pomerij fines obseruatum est. Tarquinio autem Prisco, qui vrbem muro cingere parauerat, mortuo, eam curam Ser. Tullius suscepit, & Viminalem, Quirinalemque quinque collibus addens, vrbis ambitum ampliauit. Muros verò ruderibus, vilibusque structuris ædificatos Tarquinius superbus primum cœpit saxis magnis formatis ad regulam extruere. Ex eo quippe tempore portæ Romuleæ paulatim, & nomen, & vsum ammisisse videntur, licet Carmentalis diutius suum retinuerit. Et constructio vrbis regum tempore vlterius, vt testis est Dion. nō processit, non permittente numine, quanq̄ omnia circum vrbem erant habitata. Nam cum antiqui vellent vrbis mœnia, quę Collinam non excedebant portam, vsq; ad Miluium pontē producere, prohibuere aruspices, quia nō licebat in vrbe comitia facere, & milites legere. hinc Cic. ad Atticū. *Sed casu,* inquit, *sermo à Capitone de vrbe augenda à ponte Miluio ad Tyberiū: pauci secundum montes Vaticanos, campū Martium tum ædificari, illum autē campum Vaticanum fieri quasi Martium.* Quare arbitror magna parte vrbis planæ ędificijs occupata, Senatū sæpe agitauisse de transferendo campo Martio in Vaticanum, nunquam tamen id comprobatum esse. Quod autem Blon. velit eum, quem nos collem Hortulorum dicimus, Quirinalem esse, falsum esse ostendit Appianus, cum ait Syllam vlterius progressum excercitum in campo Martio ante vrbis portas statuisse, & cum hic collis Campo Martio immineat, nimirum necesse est recepto, secundum nos, colle Hortulorum, vt etiam idem campus in vrbem, contra omnium opinionem, sit receptus. Non tamen Fuluij approbamus sententiam, qui quicquid campi inter Capitolium, & Tyberim est, Martium appellari, murosque vrbis Capitolium non excessisse, putet. Nam & si hoc verum est tempore regum, quod dubito, vltra tamen ipsum montem Consulum aut Imperatorum tempore muros processisse opinor. Plurimis enim authoribus crediderim Flumentanam portam antiquissimam esse: quod si, secundum Blond. opinionem, sortita est nomen, quod per eam aliquando Tyberis fluxerit, mœnibus montes non excedentibus, non video vbi locorum ipsa possit collocari, vt Tyberis per eam labi potuerit. Præterea non dicimus theatrum Pompei, thermas Agrippinas, Mi-

neruę

neruæ templum, circum Flaminium in campo Martio: ſicut Ouile, villam Publicam, & multa alia. Quare arbitramur partem vrbis Planæ, priſco etiam tempore, fuiſſe intra vrbem, deducto videlicet muro à Collina ad Tyberim, eregione murorum ab Anco in Tranſtyberina regione collocatorum, Flumentanamque portam, vbi nunc eſt, longo tempore poſt tranſlatam. Nec obſtat quod iſti falsò referunt: Martium campum appellatum, quicquid inter Capitolium & Tyberim eſt; cum Liu. dicat quicquid inter vrbem & Tyberim, quod ſecundum noſtram opinionem, bene procedit, cui etiam P. Vic. ſuffragari videtur, viam Latam, forum Suarium, Pilam Tyburtinam inter montes & Tyberim iacentes in ſeptima vrbis regione ſtatuens. Plin. aũt tradit ambitũ vrbis ſuo tempore mil. paſ. xx. fuiſſe. Vopiſcus verò Aurelianum Imper. muros vrbis ſic ampliaſſe, vt l. propè milia eorum ambitus teneret. Sed Marcel. dubitationem tollit, cum inquit, Vrbs Roma eſt, quæ muro cingeretur, vt Alphenus ait. Roma eſt etiam quãtum continentia ædificia eſſent. Plin. itaque, dum. xx. mil. paſſus ſcribit, & Vopiſcum, dum quinquaginta, Romæ, & ædium continentium conſideraſſe dicimus ambitum. Sciendum autem mœnia vrbis ſæpe à barbaris aperta, & à maioribus inſtaurata ambitum varium habuiſſe. Magnam verò partem Honorium & Arcadium reſtituiſſe, vetus in marmore ſupra portam Portuenſem inciſus hic index oſtendit.

IMPP. CÆS. DD. NN. INVICTISSIMIS PRINCIPIBVS ARCADIO ET HONORIO VICTORIBVS ET TRIVMPHATORIBVS SEMPER AVGG. OB INSTAVRATOS MVROS ET TVRRES EGESTIS INMENSIS RVDERIBVS. È SVGGESTIONIBVS. V. C. ET INLVSTRIS MILITIS ET MAGISTRI VTRIVSQ. MILITIÆ AD PERPETVITATEM NOMINIS EORVM SIMVLACRA CONSTITVIT.

Ambitus autem Vrbis noſtro tempore vix paſſus mil. tredecim implet. Mœnia verò vtrum in ipſo permaneant priſco veſtigio veteris fundamẽti diu anceps fui. Non enim mihi perſuadere poteram, antiquos ita diſtortos, quemadmodũ nunc cernuntur, muros poſuiſſe. re deinde diligentius conſiderata, inueni ſitus ipſorum optimam eos habuiſſe rationem. quia ſi orbicularem, aut quadrangularem, vel quamlibet aliam certam formam Vrbis conſtituere voluiſſent, eueniebat, quod muri interdum per montium crepidines ducti, interdum vero per valles montibus extra relictis facile, perfoſſa, & excauata parte montis appoſita, ab hoſtibus euerti potuiſſent, aut valle intus exiſtente, ex montibus vicinis, ſuperiorīq; loco ciues opprimi. Quare ſecundum montium circuitum, perq; ipſorum radices deduxere muros, ita vt, vbi accliuis fuiſſet locus, per mediam ferè accliuitatem dirigerent, iacerentq; intro effoſam terram, donec montem ipſum æquarent, ne aqua defluens muros lædere poſſet. Si quis autem dixerit, inter Collinam, Numentanamq; portam, rurſusq; inter Aſinariam, & Gabiuſam, & alibi, etiam per valles mœnia deducta, reſpondemus, ideò factum, quia extra nõ erat mons, qui Vrbi immineret, breuiſſimasq; eſſe valles, quæ ſi extra relictæ fuiſſent, muris radicibus montium appoſitis, deformem, & multis in locis inutilem; Vrbem reddidiſſent. Quapropter credimus ſuper fundamentis priſcis muros nunc exiſtentes, extructos eſſe. Quid enim erat cur ij, quibus muros inſtaurandi, non ampliandi fuerat cura, noua vt iacerent fundamenta, cum priſca longe minorem impenſam, & laborem deſiderarent?

CAP·

CAP. VI.

De Pomerio Vrbis.

OMERIVM verbi vim ſolum intuentes, poſt mænium interpretantur eſſe, eſt autẽ magis circa murum locus, quem in condendis vrbibus quondam Hetruſci, qua murum ducturi erant, certis circa terminis inaugurato cõſecrabant, vt neque interiore parte ædificia mœnibus continuarentur, & extrinſecus puri aliquid ab humano cultu pateret ſoli. Hoc ſpatiumque neque habitari, neque arari fas erat, non magis quòd poſt murum eſſet, quam quod murus poſt id Pomerium Romani appellarunt, Liuius. Sæpe tamen pro totius vrbis ambitu, locoque certis finibus præſcripto accipitur. Gellius enim tradit Pomerium facere finem vrbani auſpicij, ibique nõnullos commemorat, qui Romanum propagarunt Pomerium. Sed poſt Syllam ferè omnes gloriæ, honoriſque magis cupiditate, quam neceſſitate adducti, id facere, inter quos numeratur Claudius imperator. Cor. Tac. Pomerium, inquit, auxit Claudius more priſco, quo iis, qui protulere imperium, & terminos vrbis propagare datur, mox ſubdit. *Et quos tum Claudius terminos poſuerit facilè cognitu, & in publicis actis perſcriptum.* Quod enim pomerium propagauerit, multa extant exempla, vt in tabula ænea in Lateranenſi baſilica ſita, cuius rei caput hoc eſt.

VTIQVE EI FINIS POMERII PROFERRE CVM EX REPVBLICA CENSEBIT ESSE LICEAT. ITA VTI LICVIT CLAVDIO CÆSARI AVG. GERMANICO.

Et in lapide tiburtino effoſſo ſuperioribus annis apud Cloacam diuæ Luciæ, cuius titulus eſt huiuſmodi.

TI. CLAVDIVS DRVSI. F. CÆSAR. AVG. GERMANICVS PONT. MAX. TRIB. POT. VIIII. IMP. XVI. COS. IIII. CENSOR. P. P. AVCTIS POPVLI ROMANI FINIBVS POMERIVM AMPLIAVIT TERMINAVITQ.

Sed tamen quos terminos pomerij poſuerit, nullibi inuenies. Vopiſcus verò ſcribit Aurelianum Imperatorem adhibito ſenatus cõſulto muros Vrbis dilatauiſſe, neque tunc quidquam addidiſſe Pomerio, ſed poſtea cum non liceret, niſi ei, qui agri barbarici aliqua parte Ro. Remp. locupletauiſſet, Pomerium propagare. At tam varia eſt de Vrbis ambitu, atque Pomerio opinio, vt nemo poſſit ſingulis quibuſque temporibus proprios fines determinare, hinc ait Dionyſi. Si quis velit Romę magnitudinem exquirere, nullum habebit ſignum certum, quo dignoſcatur quouſque ſit hæc vrbs progreſſa, aut vnde eſſe non amplius vrbs incipiat. Legimus autem ſecundum viam, quæ eſt ab Vrbe ad Otriculi pontem, omnia ædificiis fuiſſe plena. Vnde Ariſtides ipſius Vrbis incredibilem oſtendens magnitudinem, in hunc loquitur modum. Deſcendit hæc vſque ad mare, vbi Cõmune emporium, communiſque omnium, quæ terra proueniunt, diſpenſatio, quacunque in parte eius Vrbis conſtiterit quis, nihil prohibet quominus ſit pariter & in medio: quidquid nunc Italiæ reſtat, completum iri vniuerſa mihi videtur: vnaque futura vrbs perpetua in Ionium mare protenſa.

CAP. VII.

De portis antiquis, quæ hodie non ſunt.

VEMADMODVM ambitus Vrbis varios terminos conſecutus eſt, eodẽ modo & portæ: quarum non nullę in Pomerij ampliatione intra vrbem relictę, & vſum & portarum nomen licet amiſerint, multæ tamen tranſlatæ priſtinum retinuere, multæ etiam nouum adeptæ ſunt. Et quanquam aliqui Ser. Tulli, Augusti, Aurealianiq; temporibus auſi ſunt, certo nu-

mero posito, proprium & nomen, & locum illis constituere: nulla tamen ratione, nullove authore, quod scripsere comprobarunt. Plin. autẽ quatuor & triginta ætate sua fuisse prodidit, eius sunt hæc verba: *Mœnia eius colligere ambitu Imperatoribus, censóribusq; Vespasianis, M. P. XIII. complexa montes VII. ipsa diuiditur in regiones XIIII. Capita singularum, CLXXV. eiusdem spatij mensura currente à capite fori Romani statuto ad singulas portas: quæ sunt hodie triginta, & quatuor, ita vt duodecim portæ semel numerentur, prætereanturq; ex veteribus septem, quæ esse desierunt.* Efficit passuum per directum XXX. M. D. LXV. Ad extrema verò tectorum cum castris prætoriis ab eodem miliario per vicos omnium viarum mensura colligit paulo amplius LXX. M. passuum. Cùm sermonem fortè haberemus de portis antiquæ Vrbis cum viro præclarissimo IOANNE GADO Ca. ap. clerico integerrimo, incidissemusq; in verba illa. Ita vt duodecim semel numerentur, prætereanturq; ex veteribus septem, quæ esse desierunt, rogauit me ille, vt est omnium bonarum artiũ studiosissimus, quid eo in loco sibi vellet Pli. Ego verò qui haudquaquam mihi ascisco eam sapientiam, vt de re dubia, & difficili ex improuiso respondeam, sententiam meam in aliud tempus distuli. Igitur aggressus hunc tractatum, quo me ære alieno eximam, eam in medium adducere non grauabor. Vnde sciendum est, ex ipsis portis aliquas esse, quę duo & plura habuere nomina, quas vult semel numerari. Veluti hæ.

Flumentana, siue Flaminia.
Quirinalis, siue Agonensis, vel Collina.
Numentana, siue Viminalis.
Ianualis, siue Sabiusa, quæ ducebat in Sabinos.
Esquilina, siue Taurina.
Neuia, siue Labicana.
Cœlimontana, siue Asinaria.
Capena, siue Appia.
Tergemina, siue Hostiensis.
Portuensis, siue Naualis.
Ratumena, siue Veientana.
Triumphalis, siue Vaticana. His semel numeratis si

Carmentalis,	Querquetulana,
Mugonia,	Raduscula,
Pandana,	Saginalis, &

Sancualis, quas antiquissimas esse nemini dubium est, prætereantur, relinquentur sequentes.

Collatina,	Catularia,	Salutaris,
Interaggeres,	Laurentina,	Mutia,
Tyburtina,	Fontinalis,	Piacularis,
Gabiusa,	Lauernalis,	Prænestina,
Latina,	Ferentina,	Libitinensis,
Aurelia,	Minutia,	Valeria.

Tarpeia, quibus si duodecim, quas dicit semel numerandas, addiderit, ad numerum XXXIIII. portarum, tres tantum deerunt, quas nullibi inuenimus. Quinimo nec apud antiquos scriptores mentio est de tribus vltimo loco positis. Insuper non Plin. ætate, sed diuersis temporibus prædicta nomina portis imposita esse arbitramur: Pliniumq́ue cum ait, sunt hodie portæ vrbis triginta & quatuor, non solum de portis Vrbis: verum etiam de iis, quæ erant in suburbiis intellexisse, cum appellatio Vrbis continentibus ædificiis finiatur. quanquam apud Plin. sunt qui legunt XXIIII. De porta autem Ferentina sic meminit Plut. *Romulus expiationibus ciuitates expurgauit, quas adhuc etiam Ferentinam ad portã obseruari tradunt.*

Antiqua-

Antiquarum autem portarum etymologiam docet Var. & Sex. Pomp. quam hic ſi poneremus, cum illarum nullus vſus, neque veſtigium extet, ſuperflua certe videri poſſet.

CAP. VIII.

De portis antiquis, & mœnibus quæ nunc ſunt.

MBITVM Vrbis à nobis iam dimenſum, mœnibus & portis, quæ nunc extant, tempus eſt circundare. Exordiamur autem ab occaſu hyemali, Tyberiniq́; fluminis ripa: à qua muri c.xx. paſ. producuntur, priusquam Flumentanam portã attingant, denominatam, vt Blon. velle diximus, quòd Tyberis per eam aliquando laberetur in vrbem. Ipſa, inquit, indicat poſitio, quia nulla, inter omnes vrbis portas, ita Tyberi eſt appoſita, vt eam aliquando is fluuius potuerit influere. At ex verbis Apiani ſupra de Campo Martio allegatis patet hanc alibi fuiſſe, cum Flumentanæ ei nomen erat. Procopius in loco editiori eã ponit: Liuij etiam verba innuunt olim à Capitolio procul eſſe, quæ hæc ſunt. Ita prædicta die in Petilinũ Lucum, extra portam Flumentanam, vnde conſpectus in Capitolium non eſt, conciliũ populi indictum. Quod ſi Campum Martium extra vrbem relinquimus, non video quomodo Apiani cũ Liuij conueniant verba: At cum dictum ſit mœnia, quæ Collinam portam non excedebant, deducta olim per vrbem planam, vſq; ad Tyberim, eregione ſcilicet murorum ſtructorum ab Anco in Tranſtyberina regione, exiſtimamus portam ipſam in ripa eiuſdem fluminis, haud procul à ponte nunc Xyſti, tunc poſitã eſſe: aut certè in fine viæ Latæ, & in principio Flaminiæ, Flumentanæq́; ſortitam nomen, quod ad fluuium pertineret, nõ autem quod per ipſam fluuius in vrbem laberetur. Cic. quidem ad Atticum ſcribens tanquam de porta Vrbis antiqua ita meminit. *Neſcio enim cur cum portam Flumentanam Cœlius occuparit, ego Puteolos non faciam meos.* Qui verò extra antiquum pomerium ipſam ſtatuere, mœnia in quibus nunc eſt, à Beliſario condita putant, nos verò non condita, ſed ſuper aliorum murorum fundamentis inſtaurata, eaq́; multo tempore ante Beliſarium fuiſſe; mœnibusq́;, Collinam portam non excedentibus, ampliatis, Collatinaq́; addita, Flumentanam eo, vbi nunc eſt, translatam, aut certè extra pomerium triumphalem arcum fuiſſe. Sed eo in loco, vbi nunc eſt, porta ne fuerit, an triumphalis arcus, in medio relinquo. Flaminiæ deinde traxit nomen à via, quam Flaminius ſtrauit. Porta Populi nunc dicitur. ab hac mur. per collis Hortulorum radices paſ. vltra mille adimplentes, Collatinæ iunguntur Portæ, cui à Collatia oppido propè Romam, in quod aliarum ciuitatum opes fuere collatæ, nomen inditum eſſe ſcribit Sex. Pomp. Liuius Collatia, inquit, & quidquid circa illam agri erat Sabinis ademptum. Seruat quoq; ætas noſtra morẽ appellandi in Collatia, quidquid eregione eius portæ habet ager Romanus. Pincianam nunc vocant a proximo Pincij Senatoris olim Palatio, cuius veſtigia licet extent, marmora tamen ad ornamentum poſita Theodoricus Oſtrogothorum Rex Rauennam miſit, auth. Caſſiodorus. Sita autem eſt in eodem Hortulorum colle, &, vt Flaminia, Aquilonem ſpectat. Interiectis deinde ſtadiis ſex peruenitur ad Portam Quirinalem; priſcis temporibus ita denominatam, quòd ea in collem Quirinalem iretur, ſiue quod proximè eam Quirini Sacellum. Agonenſem etiam, quod in Quirinali eſſet, qui, veluti ſine angulis, Agonos appellabatur, dixere portã. Quod autẽ poſtea à Quirinali mutatum ſit nomen in Collinam, docet Var. Salariæ nouiſſimè, quod adhuc immutatum retinet, nomen eſt conſecuta; quia per eam Sabini ſal à mari in vrbem deferebant. ortum æſtiuum proſpicit, ſicut Viminalis, quæ quarta in ordine ſtadiis quinq; diſtat à Collina. Viminalis autem eſt nuncupata, quòd ibi

viminum ſylua fuiſſe videtur, vel à Fano Iouis Viminei: cui portę (authore Liuio)
Ficulenſi nomen etiam fuit, à proximo extra ipſam loco, vbi figlinæ olim fiebãt.
Nunc S. Agnetis, & Numentana dicitur Porta. Hanc prope Salariam fuiſſe pro-
bat Suet. de Nerone loquens, in hunc modum. *Offerente Phanote liberto Suburbanũ*
ſuum, inter Salariam, & Numentanam viam, circa quartum miliarium. Inter Vimina-
lem, & Eſquilinam in campo Viminali, quem hodie incolæ Viuarium appellant,
media eſt Porta Interaggeres, cui Aggeres Tarquinij, inter quos erat condita,
celebre ad poſteros fecere nomen. Subit Porta nunc S. Laurentij, quam Tibur-
tinam eſſe, & in aquæductu aquæ Marciæ conditam, diuerſamque ab Exquilina,
contẽdit Ful. ea nempe ratione, ꝙ Str. in campo Eſquilino duas Vrbis portas; alte
ram Exquilinã tunc clauſam, alteram Tiburtinã eſſe memoret. Inter Tiburtinã
autẽ, & Næuiam ipſam collocat Exquilinã quam Li. in numero aliarũ ſtatuens,
antiqui pomerij portam facit, his verbis. *Itaq; Coſ. Valerius, vt eliceret prædatores, edi-*
cit ſuis poſtero die frequentes porta Exquilina, quæ auerſiſſima ab hoſte erat, expellerent pecus:
ſcituros id hoſtes ratus, quod in obſidione, & fame ſeruitia infida transfugerent, & ſciere per-
fugæ multoque plures, vt in ſpem vniuerſæ prædæ, flumen traijciunt. P. Valerius inde T. Her-
minium cum modicis copijs ad II. lapidem Gabina via occultatum obſidere iubet: Sp. Lar-
gum cum expedita iuuentute ad portam Collinam ſtare, donec hoſtis prætereat, inde ſe obijce-
re hoſti, ne ſit ad flumen reditus. Conſulum alter. L. Lucretius porta Næuia cum aliquot ma-
nipulis militum egreſſus. Ipſe Valerius Cœlio monte delectas cohortes educit: hique primi ap-
paruere hoſti. Herminius, vbi tumultum ſenſit concurrit ex inſidiis, verſiſque in Lucretium
Hetruſcis terga cædit, dextera, læuaque hic à porta Collina, illinc à Næuia redditus clamor.
Et quia Liuius non meminit de Tiburtina, Ful. autumat poſtea conditam fuiſſe
in forma arcus, vbi nunc eſt clauſa Exquilina. Rectè ne ſentiat videamus. In pri-
mis autem ſciendum, tempore quo condita eſt Tiburtina, mœnia ne ſint propa-
gata. Si ſunt, non video cur Exquilina magis non ſit translata, quam clauſa. Si ve-
ro non, quid erat cauſæ antiquiſſimam, eandemque celeberrimam claudendi
portam, quo nouam excitarent? Quare haud me pœnitet eorum ſententiæ eſſe,
qui volunt ſuper ipſam aquæductum deriuatum: non ipſam in forma arcus ex-
tructam: cum cõſtet vſq; ad Auguſti tempora apertam fuiſſe, de qua Cic. ſic me-
minit. *Cum ego Cælimontana porta introijſſe dixiſſem, reſponſione me inimica Exquilina*
introijſſe homo promtiſſimus laceſſiuit. Sin Tiburtinam eſſe concedimus, Exquilina
inter hanc, & Numentanam, ſiue Interaggeres potius erat excitanda, quam in-
ter Næuiam, ipſamque Tiburtinam: cum Liuius libro ſexto ſecundi bel. pu. o-
ſtendat Collinam, Exquilinamque inuicem propè fuiſſe, commemorans Flac-
cum porta Capena cum exercitu Romam ingreſſum, media Vrbe per Carnias
Exquilias contendiſſe, inde egreſſum inter Exquilinam, Collinamque portam
poſuiſſe caſtra. Et placuiſſe Coſſ. circa portas Collinam, Exquilinamque ponere
caſtra. Vnde ſi Exquilina erat, vbi ponitur à Fuluio, non oportuerat conſulẽ Ca-
pena ingreſſum in Carinas, inde per Exquilias ad portam ipſam peruenire: cum
magis rectum, breuiusq; eſſet iter per Cœlium aut Labicanam viam. Quare ma-
gis inclinat animus, vt credam portam nunc S. Laurentij Exquilinam eſſe: & Ti-
burtinam additam inter hanc, & Numentanam, vbi Exquilinus eſt campus: &
mœnia à Numentana ad portam S. Laurentij duodecim ferme implent ſtadia;
vt in hoc interuallo porta Interaggeres, Tiburtinaq; commode potuerint col-
locari. Non enim ſequitur, Exquilina Strabonis ætate erat clauſa, ergo etiã nunc
eſt clauſa. Exquilina ab Exquilijs, vbi ſita eſt, denominabatur, eadem & Tauri-
na, à capite tauri, quod cœlatum adhuc in fronti ſpicio interiori cernitur. In or-
tum ſolis vergit, quemadmodum Næuia; quam Varro à propinquis nemoribus
nomen adeptam tradit. Sunt autem qui velint non portam, ſed triumphalem
fuiſſe arcum. Quod ſi mœnia manent in priſco veteris fundamenti veſtigio, non
video

video,ſecundum ordinem portarum à Liuio poſitum, cur potius alibi fuerit quã eo in loco,qui ad vſum portæ cõmodiſſimus videbatur. Ego tamen, inquit, Marlianus,ipſam aliquando aſcendi, & omnia diligenter perſcrutatus, nihil inueni, cur magis portam, quam triumphalem arcum eſſe,iudicarem. verùm cum arcus triumplales ſoleant in viis ducentibus ad portas excitari, variumq; ambitum vrbis fuiſſe probauerimus: potuit aliquando porta prope exiſtens in ipſum arcum, minore facto,vel ampliato pomerio,transferri. Hęc autem porta olim etiam Labicana, nunc verò Maior nuncupatur. Hinc verò ad Cœlimontanam, à Cœlio monte, in cuius margine eſt ſita,ita cognominatam,ſtadia fermè octo intercurrunt; quam portam L.Cornelio, & Q. Minutio Coſſ. tactam de cœlo narrat Liuius; cui Aſinariæ à regno, vt aiunt,aſinorum, quod eſt Neapolitanum,quo mittit,etiam fuit nomen,nunc vero S.Ioannis ad ortum hyemalem, pertinet, ſicut ad æſtiuum Gabiuſa: quæ in angulo murorum ſub Cœliolo occurrit, ſed clauſa: per quam ingreditur riuus aquæ nunc Marianæ. Gabiuſæ autem obtinuit nomẽ, quod recta in Gabios oppidum, nunc Galicanum, mitteret. Metrodij deinde porta à menſura eſt dicta: ſtadia propè quinque à Cœlimontana diſtat. Sequitur Latina in Cœliolo, quæ quod in Latium duceret,ſortita eſt nomen, idq; immutatum adhuc retinet. Eſt autem prope ædem diui Ioannis Euangeliſtæ, in hyemalem ortum vergens,ſtadia quinque cum dimidio à Gabiuſa abeſt, & totidem à Capena dicta (inquit Ful.) à Capenatibus Latinis populis,ad quos mittebat,vel à Capenate flum. vt tradit Silius Italicus,cum inquit.

Quo ſacer humectat fluuialia rura Capenas.

Verùm quòd à Capenatibus Capena nuncuparetur, authorem non addit,neque Silij carmen à Flum. portam nomen ſumpſiſſe probat. Solinus autem refert, Italum regem ex Sicilia cum Syracuſanis ad Ianum veniſſe, ac eius conſilio, auxilioq; ciuitatem iuxta Albam condidiſſe, Capenam nomine, & ab eo poſtmodum Capenæ nomen fuiſſe. Ser. verò grammaticus huiuſce portæ etymologiam aliunde trahit. Nam ſuper eo Virg. hemiſtichio, *Lucosq; capenos, ait:* Vnde & porta Capena, quæ iuxta Camœnas eſt, nomen accepit. Aſc. enim ſcribit, extra hanc portam Lucum, & Ædem Camœnarum eſſe: propterea Camœna à nonnullis olim eſt appellata, nunc verò Porta S Sebaſtiani. Et certè nullum eſt dubium quin ſit hæc Capena, cum à P. Victore in prima regione eiuſdem nominis ponatur. Appiæ deinde nomen accepit ab Appio cenſore, qui viam muniuit. Cic. pro Milone. *Hoc enim ſæpe ab iſtis dicitur perinde, quaſi Appius ille cæcus viam munierit, non qua populus vteretur, ſed vbi impune ſui poſteri latrocinarentur.* Erat hæc porta multũ celebris. Quidam etiam Triumphalem appellant. Non deſunt etiam qui Fontinalis nomen adſcribant, à fontium vbertate, propter illud Mart.

Capena grandi qua pluuit gutta.

Et Iuuen. *Madidamq; Capenam.* Quod ideo dictum arbitramur propter aquæ ductum ſuper eam deriuatum; vel quod inter cæteras portas depreſſo ſit loco. Vnde Cic. ad Q. Fratrem. *Romæ,* inquit, *& maxime Appia, ad Martis mira proluuies, horti, tabernæ plurimæ, magna vis aquæ, vſq; ad Piſcinam publicam.* Reſtat vltimo loco, citra Tyberim, Tergemina in meridiem vergens, vt Appia. Tergemina dicta eſt à vetuſtiſſima illa, per quam Tergemini Horatij dicuntur egreſſi, quæ tunc fuit inter Tyberim & Auentinum, ſub angulo montis relicta, à dextris, ripa fluminis, iuxta naualia, & prope Salinas; cuius adhuc apparent ruinoſa veſtigia inter proximas vineas. Huius loci meminit Frontinus in hæc verba. *Ductus aquæ Appiæ habet longitudinem à capite vſque ad Salinas; qui locus eſt ad portam Tergeminam.* & mox. *Cacus habitauit locum, vbi Salinæ nomen, vbi Tergemina porta.* Hoſtienſis quod Hoſtiam mittat, aliquando eſt appellata, nunc Sancti Pauli. diſtat à

Capena ſtadia fermè octo. Ab Hoſtienſi deinde muri ad Tyberim ſtadia duodecim implent. A Fluuio verò ipſo ad Portuenſem Tranſtyberinã portam ſtadium dimidium vix intercurrit. Portuenſis enim inditum eſt nomẽ, quia ducit in portum Hoſtienſem, à Claudio Imperat. excitatum, nunc portam Ripæ vocitant. ad Occaſum Solis hyemalis pertinet. Hinc deinceps in Ianiculum aſcendens, ſeptẽ ſtadiis, vel circa, peractis, ad portam nunc S. Pancratij, olim Aureliam, peruenies; quam quidam ab Æmilio viro cõſulari, ſiue ab Aurelio Imperatore nomen ſumpſiſſe autumant: quidam verò à via Aurelia, nonnulli viam ab ipſa porta. Quo autem nomine apud priſcos vocaretur, ſicuti de Portuenſi, incertum habemus; neque ſolum de nomine, verum etiam de loco dubitatur. Nam Procopius tradit Aureliam portam fuiſſe iuxta molem Hadriani, &, à baſilica propinqua, portam S. Petri nuncupatam. *Sepulcrum* (inquit) *Hadriani extra portam Aureliam iactu lapidis impoſitum.* Sed velim ſcire vtrum hæc, extra quam Procopius facit molem Hadriani, citra ne Tyberim fuerit, & vbi. Si erat, miror à Procopij ad noſtra tempora, ita cum mœnibus euanuiſſe, vt nulla prorſus extent veſtigia. niſi velimus in aditu pontis Ælij excitatam, & ab ipſo Ælio Hadriano Æliam, nõ Aureliam, denominatum. Quare videndum eſt ne apud Procopium, Æliam ſit legendum, ſitq; ex illis, quæ extra pomerium ponuntur, additaque magis ad pontis, & molis ornatum, quam quod eſſet neceſſaria, ibi propè porta Vaticana exiſtente, hoc enim modo ſequeretur Pancratianam Aureliam eſſe. & certè via ab ipſa ad martina, hoc nomine appellatur. Ab Aurelia per Ianiculum ſecundum Vrbis muros deſcendens inuenies portam, quam Subtus Ianum, quod Ianiculo ſubiaceat nunc vocant, olim Septimianam à Septimio Imper. denominatam putant: ex eo quòd Spartianus de ipſo Septimio loquens Septizoniũ, Septimanasq; thermas in Tranſtyberina regione ad portam ſui nominis extitiſſe commemoret: aiuntq; Septimij nomen ſuper ipſam lectum eſſe, priuſquam Alexander Pont. VI. eam inſtauraret, ibiq; Ianum Septimianum, Septimianamq; Aram fuiſſe. Blon. autem Fõtinalem appellat, id eſt, deabus fontiũ ſacram. *Extant*, inquit, *adhuc magnæ molis muri ſcatentium adhuc fontium receptacula ſub monte, qui Aureus nuncupatur, ipſi portæ proximo.* Liuius. *Ædiles*, inquit, *alteram porticum ad portam Fontinalem ad Martis Aram, perduxere.* Quod autem hæc ſola poſſit eſſe Fontinalis, inde certũ habemus, quia nulla eſt porta alia, qua in cãpos Vaticani iter eſſe poſſit, nullo põte, Sublicio excepto, ad Tyberim exiſtente. At Fuluius in campos Horatiorum Liuium intellexiſſe ſcribit, qui cum procul ab Vrbe eſſent, rectius fortaſſe de Vaticanis diceremus; quorum mentio frequentior eſt apud ſcriptores. Cic. campũ Vaticanum fieri quaſi Martium. Præterea Liuius primo, & tertio ab Vrb. cond. de Capena, & quinto bel. Mac. ſeorſum de Fontinali meminit. quod facit vt exiſtimem Fontinalem non eandem eſſe, quæ eſt Capena; & cum Fontinalis antiquiſſima ſit Vrbis porta, potuit aliquando accidere, quòd à Septimio inſtaurata, ipſius nomen, inſcriptione addita, ſit conſecuta: nam (vt diximus) plerique fundant, plerique augent, & ad ſe transferunt nomina. ſpectat Septentrionem, diſtat autem ab Aurelia ſtadia quatuor, & à Tyberi iugera ſeptem. Fluuius deinde ipſe per ſtadia duodecim, vel circa, loco murorũ, vſq; ad portam Flumẽtanam, vrbem planam, campum, & vallem Martiam ambit. Si quis autem Vrbis circuitum expoſitorum ſtadiorum numero collegerit, inueniet profecto tredecim millia paſ. vt diximus, non excedere. Turres verò ipſorum murorum tercentum & ſexaginta numerantur: quarũ multæ ſunt collapſæ; multæ ita vetuſtate corroſæ, vt indies ruinam minentur. Sed quia portæ Triumphalis crebra eſt mentio apud ſcriptores, quanquam eſſe deſiit, tamen ex Blon. opinione locum, vbi ea fuerit, indicare, non alienum eſſe arbitror. Pons cuius pilarum fundamenta nunc infra molem Hadriani cernuntur, & porta ad intimam Tyberis ripam, cuius fundamentorum moles

moles extat,& via ab eo ponte ad Cęſaris obeliſcum protenſa,areamque baſilicę S. Petri ſubiecta triumphali nomine appellabantur. De porta autem quod diximus probat Ioſephus, Veſpaſiani, & Titi deſcribens triumphum. Dicit enim ipſos Imperatores, qui non in Palatio maiori, ſed in Iſidis templo nocte quieuerant, ad octauianas ambulationes tranſiuiſſe, vbi eos Senatus, & honorati equites præſtolabantur: & cum fauor militaris eoſdem meritis ornaſſet laudibus, votis rite celebratis ad portam receſſiſſe, quæ ab eo, quòd per illam ſemper triumphorum pompa duceretur, nomen accepit. Territorij etiam triumphalis in vita diui Petri, à diuo Hieronymo, ſiue à Damaſco Papa ſcripta, eſt mentio. ibi enim legitur beatum Petrum fuiſſe ſepultũ in eccleſia ſui nominis, quæ ad Templum, tunc Apollinis, nunc S. Petronillæ, iuxta territorium triumphale fuerit ædificata: vbi obeliſcus eſt Caij principis. Suet. commemorat quoſdam Senatores cenſuiſſe Auguſti funus porta triumphali ducendum. Octauianas autem Ambulationes ad ipſius Auguſti Mauſoleum fuiſſe oſtendit Suet. & Strab.

CAP. VIII.

De varijs nominibus Capitolij.

Apitolivm ante vrbem conditam, ab antiquo oppido nomine Saturnia, ſub ipſo monte exiſtente, Saturninũ montem appellatum memoriæ prodidit Var. Plinius, Saturnia, inquit, vbi nunc Roma eſt, Antipolis vbi Ianiculum, in parte Romæ. alij verò quod Saturnus ibi habitauerit. vt Virg. his carminibus.

Hæc duo præterea disiectis oppida muris
Reliquias, veterumq; vides monumenta virorum.
Hanc Ianus pater, hanc Saturnus condidit vrbem.
Ianiculum illi, huic fuerat Saturnia nomen.

Sex. Pom. ait Saturniam Italiam, & montem, qui nunc eſt Capitolinus, Saturnium nuncupatum: quod in tutela Saturni eſſe exiſtimetur. Solinus loquens de comitibus Herculis, hæc habet verba. Iidem montem Capitolium Saturninum vocauere. Caſtelli quoque, quod excitarunt, portam appellarunt Saturniam. Huic deinde Capitolij dixere nomen, quod caput humanum aperientibus fundamenta templi Iouis dicitur apparuiſſe, quæ viſa ſpecies haud per ambages arcem eam imperij, caputq; rerum fore ſpem prębuit, idque ita cecinere vates. Antea vero Tarpeia eidem monti nomen fecit. Nam cum Romulus contra Sabinos bella tractaret, & Tarpeio cuidam dediſſet arcem tuendam, filia eius Tarpeia aquatum profecta in hoſtes incidit, quam cum cohortarentur ad proditionem, illa pro præmio popoſcit ornatum manuum ſiniſtrarum, id eſt armilas, facta itaque arcis proditione, hoſtes ingenioſa morte promiſſa ſoluerunt. nam ſcuta, id eſt ſiniſtrarum manuum ornatum ſuper illam iacientes, eam luce priuauerunt, quæ illic ſepulta, Tarpeiæ ſedi, vt dixi, nomen impoſuit. Plut. & Var. Diuiditur autem in Arcem, & Capitolium, Cic. in Cat. *Vobis Arcem, & Capitolium, & reliqua.* Liuius *exules & ſerui duce Appio Herdonio Sabino nocte Capitolium, & Arcem occupauere.* Et cum lib. ſeptimo, loquens de Iunonis monetæ æde, oſtendat domum Manlij fuiſſe in Arce. Virg. verò ad rupem Tarpeiam, hoc carmine.

Iam ſummo cuſtos Tarpeiæ Manlius arcis.

Contendunt, qui rupem ipſam ad cliuum Capitolinũ ponunt, Arcem ad Tyberim pertinuiſſe, nos verò ad aquilonem. Quia dum Corn. Tac. in ſequenti capite dicit, Diuerſos Capitolij aditus inuadũt, iuxta lucũ Aſyli, & qua Tarpeia rupes centum gradibus aditur, & ſubiungit, *vis acrior per Aſylum ingruebat, ædificiaque in altum edita ſolum Capitolij æquabant,* neq; de Arce vllum faciat verbum: fit veriſimile ipſam alibi, quam ad Aſylum ſtetiſſe, hoſteſque hanc partem Capitolij, tanquam

quam Arce infirmiorem, aggressos esse. Accedit huic nostræ opinioni etiam hęc coniectura, quòd pars Capitolij Tyberi incumbens erat ipsius flu. vicinitate satis munita, atq; ædibus sacris referta. Nec obstat Liuij aut Virg. authoritas, quia totus mons ab historicis, & poetis rupes Tarpeia sæpe appellatur. & Ser. Capitolium vrbis Arcem fuisse tradit.

CAP. X.

Capitolium à quo votum, structum, dedicatum, instauratum, & quoties arserit.

APITOLIVM Tarquinius Priscus bello Sabino ædificaturũ se vouerat: fundamentaq; iecerat, cum decessit. Verum Tarquinio defuncto Superbus, capta Pometia, ex spoliis hostium cõsummauit; quo pulso, Horatius Puluillus Cos. Consecrationem obiit. auth. Plut. & Cic. Interiecto deinde quadringentorum, & quindecim annorum spatio, Scipione & Norbano Coss. per Mariana bella igni cõsumptum est; quo autem modo incertum. hinc Appianus. Capitolium, quod sub regibus per quatercentos, & amplius annos conditum fuit, igne correptum vniuersos latuit. Cuius incendij idem Cic. sic meminit. Huius Vrbis, atq; Imperij, qui esset decimus annus post virginum absolutionem, Capitolij autem incensionem vigesimus Eo autem tempore, quo primum arsit, ex saxo quadrato fuisse, eius vestigia pluribus in locis adhuc ostendunt; id quoque Liuius Sexto ab Vr. con. Refectionis autem curam victor Sylla suscepit. dedicationem vero obiit Q. Catulus, cuius nomen, inter tanta Cæsarum opera, vsque ad Vitellium mansit. auth. Plutar. Arsit iterum Vitelliano bello: de quo incendio Cor. Tac. sic scriptum reliquit. Faces in prominentem porticum iacere, & sequebantur ignem, ambustasq; Capitolij fores penetrassent, ni Sabinus vndiq; statuas decora maiorum in ipso aditu, vice muri, obiecisset. Tum diuersos Capitolij aditus inuadunt, iuxta Lucum Asyli, & qua Tarpeia rupes centum gradibus aditur. improuisa vtraque vis, propior atque acrior per Asylum ingruebat, nec sisti poterant scandentes per coniuncta ędificia, quæ, vt in multa pace, in altum edita solum Capitolij æquabant. Hic ambigitur ignem tectis oppugnaturi iniecerint, an obsessi, quæ crebrior fama est, quo nitẽtes, ac progressos depellerent. Sic Capitolium clausis foribus indefensum, & indireptum conflagrauit. Tertiò autem vna cum Vespasiani interitu igni direptũ est, Sueton. Restitutionem Capitolij Vespasianus aggressus ruderibus purgandis manus primus admouit, ac suo collo quædam extulit. Nam incenso Capitolio cum curasset, vt vna cum publicis tabulis monumentis & fœderibus in tabulis æneis incisis restitueretur, decessit. Domitianus deinde magnificentius, elegantiusq;, quam antea fuisset, restituit, cuius impensa duodecim mill. talentorum excessisse autumat. Plut. Turres plurimas habuisse ostendit Cic. in Cat. quarum nonnullas de cœlo tactas fuisse dicit.

TOPO-

TOPOGRAPIA VRBIS ROMAE EX BARTH. MARLIANO LECTORI.

A principio huius operis nouem Capita, Vrbis Romæ descriptionem ex parte complectentia secundum Marlianum præmisimus, quæ nobis Parasceues loco essent. Ne vero Lector in nobis quid desiderare queat, operæprecium duximus, reliqua quoq; ex eodem autore Marliano subnectere. Subsistentes autẽ suprà in Nono Capite, à Decimoq; hic denuo exordientes telam nostram pertexemus, & Capita ordine numerorum prosequentes opus ipsum ita perficiemus.

CAPVT X. EX MARLIANO.

De Iouis Feretrij & Opt. Max. Iunonis, & Mineruæ Templis.

APITOLIVM Deorum domicilium ea nempe de causa appellauit Cicero, quod in eo omnium DEORVM simulacra, templaq; multa & celeberrima fuisse cõmemorant. Quorũ Templorum primum omnium Romæ sacratum, Iouis Feretrij in belloCeninnensium à Romulo votum esse, & post victoriam in vertice ipsius Capitolini collis extructum ferunt. Dionys. Extructo Templo in vertice Capitolini collis Ioui, quem Feretrium vocãt. Cognomen autem Feretrij ea re obtinuit, quod cum Acronem Ducem interfecisset, vt votum suum maxime Ioui gratũ, ciuibusq; suis iucundum efficeret, spolia ipsius ducis, fabricato ad id ferculo, gerens in Capitolium, ad quercum pastoribus sacram in trophœi formam fictam hostis arma deposuerit, designans simul cum dono, templo Iouis fines, cognomenq; addens, Ioui Feretrio, à feriendo hostem, vt votis petierat. Plut. auth. Sex. vero Pomp. quòd pacem ferre putaretur, cum ex eius templo sumerent sceptrum, per quod iurarent, & lapidem silicem, quo fœdus ferirent, feretrium denominatum scribit. Huius autem templi tecta cum vetustate, & incuria prolaberẽtur, ammonitu Pomponij Attici (vt Cor. Nepos in eius vita testatur) restituenda curauit Augustus, quod nisi tum ampliatum etiam sit, miror quid isti dicant, super illius fun-

 damentis

damentis Aræceli templum fuisse excitatum. Nam memoriæ tradidit Dion. ætate sua vestigia vbi maiora, denum, vbi vero minora, quinum pedum tātum extitisse: & certe, in ea rerum tenuitate, paruum, ibidem tamen fuisse credimus: licet ab Anco Martio amplificatum referat Liuius: Templum Iouis Opt. Max. vouit Tarquinius Priscus. Superbus deinde librarum argenti quadraginta mil. in fundamentis impendit, verum ferè perfecti consecrationem non obiit, parum enim ad absolutionem deerat, quo tempore tyrannide excidit. Quare dedicationis gloria ad Oratium Publicolæ collegam peruenit. Vt etiam probatur indice in marmore inciso existenti in æde diuæ Agathæ huiusmodi.

M. ORATIVS CONSVL EX LEGE TEMPLVM IOVIS OPTIMI MAXIMI DEDICAVIT ANNO POST REGES EXACTOS A CONSVLIBVS POSTEA AD DICTATORES, QVIA MAIVS IMPERIVM ERAT SOLENNE CLAVI FIGENDI TRANSNATVM EST.

Fuit autem celeberrimum & maximum, de quo apud eundem Dion. in hunc scriptum est modum. Extructum est autem super crepidine firmatum alta, octo iugerum in circuitu, ducentorum fermè pedum vnumquodq; latus habens, eminētiam altitudine ne quindecim quidem pedibus integris, à parte quidem, qua frons meridiem spectat, comprehensum triplici columnarum ordine: ab obliquis verò partibus simplici. In eo autem tria sunt sacella æqualia, inter se communia habentia latera: medium quidem Iouis, & ab vtraq; parte Iunonis & Mineruæ, sub vna aquila, vnaq; velata tectura. Quidam putant hoc alterum esse à templo Iouis Capitolini, cum idem sit, vt probat Cic. his verbis. Quocirca Capitoline, quem propter beneficia Po. Rom. Optimum: propter vim, Maximum nominauit. Licet enim diuersa sint nomina, vnum tamen templum: vnus erat Deus. Habuit hoc templū fistulas, quibus aqua suppeditabatur reliquis templis, ac sedibus, vt idem pro Rabirio testatur; qui etiam contra Rullum, pro Domo sua. S.C. & orationes sæpe in eodem habitas esse docet. Eò etiam ibant cum populo noui Consules sacrificatum, qui deinde in Curiam deducebantur. Ioui autem ideò rem diuinam faciebant, quod ei, quemadmodum Iano, omne debetur initium. vnde est. Ab Ioue principium. Plin, prodidit Lauream in gremio Iouis solitam deponi, quotiens lætitiam victoria nouam attulisset, idq; etiam ostendit Suet. in Domitiani vita. In huius templi fastigio Summanum in libris de diuinatione posuit Cic. Nonne, inquit, cū multa alia mirabilia, tum illud in primis, cum Summanus in fastigio Iouis Opt. Max. qui tum erat fictilis cœlo ictus esset, nec vsquam eius Simulacri caput inueniretur, aruspices in Tyberim id depulsum esse dixerunt. Templum ipsum cum ædibus, & sacellis coniunctis Vitelliano conflagrauit bello, & Titi tēpore auth. Dion. & Cor. Tac. In ea Capitolij parte fuit, quę, vergens ad Occasum Solis, Tyberim despicit; vbi paucis ante annis fuerat ædes Diui Saluatoris, cognomento in Maximis. Locus ille nunc est prophanus, sed magna & dissipata fundamentorum vestigia extare adhuc cernūtur. Habuit hoc templum Cellam, quæ erat pars templi secretior, in quam non erat fas prophano ingredi, licet Val. Max. dicat Africanum non ante negotia obiisse, quam in Cella Iouis Capitolini moratus esset: sed forte tunc fuerat Dialis. In hac fuere Coronæ aureæ duæ, quarum alteram ex xx. philippeis factam secūdum Gallos Pamphili legati in Curiam tulerunt, petentibusq; iis, vt id donū in cella I.O.M. ponere, & sacrificare liceret, permissum. alteram tulerunt legati Carthaginensiū missi Romam gratulatū ob victoriam partam aduersus Samnites. Dion. à dextra templi Iouis Mineruæ sacellum ponit, sicut & Liuius his verbis. Lex vetusta est priscis literis, verbisq; scripta, vt qui Prætor maximus sit clauū pangat, fixus fuit dextero lateri ædis Ioui Opt. Max. parte, qua Mineruæ est templum. Eum clauum, quia

raræ

raræ per ea tempora literæ erant, notam numeri annorum fuiſſe ferunt, eoque Mineruæ templo dicatam legem, quia numerus Mineruæ inuentum eſt. Iunonis ergo à ſiniſtra fuiſſe conſequens eſt. De Mineruæ meminit Cic. in oratione ad Equites antequam iret in exilium, multiſque alijs in locis. Meminit & Cornelius Tacitus.

CAP. XI.

De Saturni Iouis Tonantis & Cuſtodis Fortunæ. Veiouis. Miſericordiæ. Iunonis Monetæ, & Iani templo. ac de Oreſtis ſepulchro. Aerario. Domo Manlij, Fanoq; Carmentæ.

SATVRNI Templum condidere Herculis Comites auth. Solinus. Dion. vero antiquis temporibus Aram tantum Saturnum habuiſſe narrat, ſecundum viam, qua ex foro in Capitolium aſcenditur, collocatam ab ipſo Hercule. Verum ſi ab origine vrbis habuit templum, de eo intelligerem, quod Tatium dedicauiſſe memoriæ prodidit Var. Licet enim variæ ſint opiniones, tamen conſideratis temporibus tollitur omnis dubitatio. Duæ enim fuere Saturni ſacræ ædes diuerſo excitatæ tempore, vel ſecundum aliquos, tres. Hęc autem Capitolina in meridiem vergens fuit prope ſaxum Carmentæ, & cliuum Capitolinum. Ser. oſſa, inquit, Oreſtis ab Aritia Romam tranſlata, & condita ante templum Saturni, quod eſt ante cliuum Capitolinum. Ex quibus verbis patet Blon. haud recte ſentire de huius templi loco: reſtituit enim è regione Diui Nicolai in Carcere, cui ſi aſſentiri velimus, oportet fateri etiam cliuum Capitolinum ea parte ſtetiſſe, vt ſecundum Ser. ante ipſum Saturni templum. Quæ opinio, præterquam quod eſt falſa, deſtruit omnia argumenta ipſius Blon. ad demonſtrationem cliui Capitolini adducta. Niſi dicamus Saturnum alteram ædem in Capitolio habuiſſe, ſecundum Critolaum, qui Phanomenon libro tertio ſcriptum reliquit. Saturnum ab agricola quodam Latini generis hoſpitio ſuſceptum Enotriam eius filiam vitiaſſe, quæ Ianum, Hymnum, Feſtum, & Felicem peperit, quibus ſerendæ vitis, & rationem vini conficiendi Saturnus pater oſtendit, eiusque muneris alijs authores eſſe conceſſit. Quare finitimi agricolæ cum inſolitæ potionis vi graui ſomno preſſi diu iacuiſſent, experrecti in ſuſpitionem dati veneni inciderũt, vnde Ianum lapidibus oppreſſere. Eius autem puellę patris morte dolore laqueo gulam fregerunt. Saturnus vero in cœlum omnes trãſtulit. Appellantur autem προτρυγήτηρες, quod vindemiam ortu ſuo preueniant. Inſecuto tempore, cum peſte Romani laborarent, Apollo reſpondit, non prius ceſſaturam, quam Saturni placarent iram, cœſisq; per iniuriam manibus ſatisfacerent. Luctatius itaque Catalus Aedem ipſi Saturno in Tarpeio monte poſuit, Ianumque ſtatuit quadrifrõtem, vel à numero puellarum, quæ patri ſpiritu parentauerunt, vel à quatuor anni tempeſtatibus; ab eiusque nomine Ianuarium menſem appellauit. Hæc vero, de qua Ser. dicimus poſitam eſſe eo in loco, vbi paucis ante annis fuerat cum turri ſacellum cognomento S. Saluatoris in Aerario, incumbens hoſpitali S. Mariæ in Porticu. Turris mutilata adhuc cernitur, quæ cum ſacello in vſus humanos eſt conuerſa. Ibi autem proximis diebus effoſſum eſt marmoris fruſtum, quod in frontiſpicio eiuſdem templi fuiſſe arbitramur. In quo, ſenſu imperfecto, inciſa erant hæc vrba.

AVG. PON. MAX. TRIBVN
CENSOR COS VIII.

ANTONINVS PII. AVGG. FELICES RESTITVERE.

Ideo nostro tempore in ærario vocatur; quia ibi Romani primum ęrarium habuere. Tradunt aliqui Val. Publicolam primum omnium exactis regibus Aedem Saturni Aerarium declarauisse. Sequitur Iouis Tonantis Templum ab Augusto propè eundem cliuum, siue, vt vult P. Victor in eodem cliuo positum, quòd liberatus esset periculo cum expeditione cantabrica per nocturnũ iter lecticam eius fulgur perstrinxisset, seruumq; ducentem exanimasset. vergit in meridiem, siue in ortum brumalem; quo in loco nunc noxij puniuntur. Haud procul fuit Fortunæ, vt testantur carmina sita in templo ipsius Præneste, quæ sunt.

TV QVÆ TARPEIO COLERIS VICINA TONANTI.
VOTORVM VINDEX SEMPER FORTVNA MEORVM.
ACCIPE, QVÆ PIETAS PONIT TIBI DONA MERENTI
EFFIGIEM NOSTRI CONSERVATVRA PARENTIS
CVIVS NE TACEAT MEMORANDVM LITERA NOMEN.
CÆSIVS HIC IDEMQ. TITVS PRIMVSQVE VOCATVR
QVI LARGE CERERIS MESSES FRVCTVSQVE RENATOS
DIRIGIT IN PRETIVM CVI CONSTAT FAMA FIDESQ.

& reliqua. Templum Veiouis inter Arcem, & Capitolium fuisse legimus, in platæa adium nunc Conseruatorum, cuius simulacrum sagittas teneret, quæ essent videlicet paratæ ad nocendum: quapropter eum Appollinem plerique dixerunt. Veiouem enim appellauere veteres deum, cui iuuandi esset adempta facultas. est enim ve priuatiua particula. immolatur huic ritu humano capra, vt scribit Gellius. Asylum id est Misericordiæ Templum in Capitolio fuisse, his verbis testatur Dion. Lucum vmbrosum medium, Capitolijq;, & arcis, quod vocatur intermontium duorum quercetorum templum, id est Asylum constituit, Quare autem Romulus constituerit, sic docet Liuius. Locus qui nunc septus densis sentibus inter duos lucos Asylum appellant, eo ex finitimis populis omnis turba sine discrimine liber, an seruus esset, auida nouarum rerum perfugit: sic & Ouid.

Romulus vt saxo lucum circundedit alto:
Quilibet huc, inquit, confuge, tutus eris.

Ex eo enim nemo extrahebatur. Tiberius cum existimasset hunc malefaciendi causam esse, irritum fecit. Primi autem omnium Herculis nepotes Asylum statuisse dicuntur, timentes insidias illorum, quos auus, priusquam è terris migraret, afflixerat. Hinc Statius Herculeos fama est fundasse nepotes. Blon. verò sicut & Cor. Tac. ponit Asylum in campo, qui est à rupe Tarpeia, & foro Boario ad Tyberim. Quid autem de ipsorum opinione sentiam, vbi de Æquimelio erit mentio, infra aperiemus. Templum Iunonis Monetæ in arcæ domus Manlij ponitur à Liuio: cuius verba sunt hæc. Damnatum Manlium Tribuni de saxo Tarpeio deiecerunt: adiectæ mortuo notæ sunt, publica vna, quod cum domus eius fuisset vbi nunc Aedes, atq; Officina Monetæ est, latum ad populum est ne quis patricius in arce, aut Capitolio habitaret. Alibi tamen ait M. Fabio Dorso, & Ser. Sulpicio camerino Coss. Dictatorem creatum. L. Furium, Aruncanoque bello inter ipsam dimicationem templũ Monetæ vouisse. Secundo vero quintæ decadis refert Aedem Monetæ votam à Cicereio prætore in Corsica. Sed forte intelligit de ea, quam in Auentino restituemus, aut certe dicendum eos libros, qui nuper in lucem editi sunt, non esse Liuij. Ouid. vero vult ædem hanc Capitolinam votam esse à Camillo: eius sunt hæc Carmina.

Arce quoque in summa Iunoni templa Monetæ
Ex voto memorant facta Camille tuo.

Moneta (inquit Cicero) à monendo. Nam post cladem illam maximam à Senonibus Gallis factam, audita vox ex arce Iunonis fuit, ex quo illa appellata est

moneta.

moneta. Templum hoc fuit,vbi nunc ædes Senatoris. Templum Iani custodis capitolinæ arcis Blon.scribit fuisse eo in loco,vbi nunc facinorosorũ custodiæ,& carceris locus,versus ortũ hyemalem,eregione fori Romani.Et cum vnũ Ianum fuisse priscũ velint,plures verò posteriores,crediderim Capitolinum à Romulo, vel à Tatio excitatum. Nam postquã hi in fœdera conuenerunt,Iano simulacrũ duplicis frontis effectum est,quasi ad imaginem duorũ populorum. Hinc Virg. Ianumq; bifrontem. Dracon verò Corcyrensis scriptum reliquit, Ianum bicipitem fingi propter ingenitam,summamq; eius solertiam: primus enim coronam, rates,vsum nauis inuenit,æneum quoq; numum primus signauit. Dicitur autem Ianus ab eundo,quòd eat,& vertat cœlum, cæteraq; omnia. Quare eundem & Vertumnum esse aiunt. Templum Iouis custodis Domitianus adeptus Imperium excitauit in Capitolio,seq; in sinu ipsius dei sacrauit.Quidam volunt fuisse, vbi nunc Salinæ, prope Ianum.

CAP. XII.

De Templis deorum incertam sedem in Capitolio nunc habentibus.

MEMORANT Romanos lapidem informem, atq; rudem coluisse Terminum appellantes; cuius Templum à Tatio rege dedicatum fuisse Var.est testis. Plut. verò à Numa conditum tradit, vnde constat antiquissimum esse: propterea libuit primo loco inter ea,quæ nunc certum non habent, collocare. Ratio autem cur Terminus in Capitolio coleretur,huiusmodi traditur. Cum Tarquinius Superbus vellet Iouis Templũ ædificare,cœpit auguriis captare, qui mons huic templo esset aptissimus,& cum in omnibus Tarpeius esset inuẽtus,in quo erant multa diuersorum numinum sacella; actum est,vt exinde ad alia templa nomina euocarentur sacrificiis,quo posset libere,& sine periculo Templum Iouis ædificare; cumq; omnes dij libenter migrassent,Terminus solus,hoc est limitum deus,abscedere noluit,sed illic remansit: tunc de hoc ipso sacrificatũ est, & deprehensum,quòd Terminus cum Ioue remanẽs,æternum Vrbi Imperium cum religione significaret. propterea in Capitolio prima pars tecti patet,quę lapidum ipsum Terminũ spectat:Nam Termino nõ nisi sub Dio sacrificabatur,&, vt ait Lanctãtius,publicè,quasi custodi finium Deo. Augustinus vero scribit vna cum Termino Martem quoq;,& Iuuẽtutem regi deorum cædere noluisse,quòd Imperium Romanum nullos haberet terminos, nec senectã sentiret. Mentis & Veneris Ericinæ sacras Ædes in monte Tarpeio sedem obtinuisse narrat Liuius, his verbis. Interea duum viri creati sunt. Q.Fab.Max.& Attilius Crassus ædibus dedicandis.Menti, Attilius,Fabius Veneri Ericinæ,vtraq; in Capitolio est,canali vno discretæ. De templo autem Mentis Ouid. in fast. sic meminit:

Mens quoq; numen habet, Menti delubra videmus
Vota metu belli perfide pene tui.

Idem Liuius tradit.L.Quintio. & Cn. Domitio Coss. Ædes duas Ioui dicatas esse,quarũ alteram.L.Furius purpurio Prætor Gallico bello vouerat,alterã cõsul dedicauit Q.Mart.Ralla duumuir. Capitolium etiã Iunonis Reginæ Templum habuit,à Cn.Flaminio bello aduersus Ligures votũ: de quo meminit idẽ auth.& Cic.ad Equites anteq̃ iret in exiliũ. Templum Opis vouit Tatius rex. Var. Ops, inquit,terra,quòd hic omne opus ad viuendum, ideo dicitur Ops mater.quod terra mater. hęc.n.terris Giganteis omneis peperit,& resumit denuo,quę dat,cibaria. Eandem quã Maiam, Terrã,Faunam,& Bonã volunt esse. De Opis autẽ templo Cic.Ph.prima mentionẽ sic facit.Pecunia vtinam ad ædem Opis maneret, & secunda. Sed etiã regnas,qui maximo te ære alieno ad ædem Opis liberasti. Hanc

Sp. Posthumio Albino & Q. Martio Philippo Cos. tactam de cœlo cōmemorat Liuius. Templū Martis Vltoris ab Augusto in colle Saturnio excitatū esse, quidā tradidere; Fidei verò in eodem, Cic. de nat. deorū, in hæc verba. Tum autem res ipsa in qua vis inest maior aliqua, sic appellatur, vt ea ipsa vis nominetur deus, vt Fides, vt Mens, quas in Capitolio dicatas videmus; proxime à M. Æmilio Scauro; ante autem ab Attilio Calatino erat Fides consecrata. Quid Opis? quid Salutis? quid Concordiæ? Libertatis? Victoriæ? quarum rerum quia vis est tanta, vt sine deo regi non posset, ipsa res deorum nomen obtinuit. Fortunæ Primigeniæ, & Obsequentis Templum ibidem condidit Ser. Tullius. Capta verò vrbe à Gallis cum Romani ex mulierum capillis tormenta fecissent, Ædem Veneri Caluæ in honorem matronarum in eodem colle Capitolino constituerunt. Alteram habuit Ædem Venus inibi, de qua meminit Suet. in Caligula. Iouis autem sponsoris Ædem posuit Tarquinius Superbus, quam Sp. Posthumius Cos. nonis Iuniis dedicauit. Iouis Pistoris Aram in eodem Capitolio quidam statuere: de qua Ouid. sic meminit:

Nomine quam precio, celebratior arce tonantis:
Discant pistoris quid velit ara Iouis.

CAP. XIII.

De Statuis deorum, quæ in Capitolio fuere, vel sunt.

VERE priscis temporibus marmoreæ, argenteæ, aureæque statuæ innumerabiles in Capitolio: non solum viris præstantissimis, qui de republ. bene meriti essent, erectæ: verum etiam diis immortalibus variis ex causis consecratæ, ex quibus varia etiam sortitæ sunt cognomina. Florus enim scribit, quo tempore Pyrrhus in Siciliam traiecit, Iouis statuam in Capitolio fulmine deiectam. Plinius vero victis Samnitibus eiusdem dei Statuam à Sp. Caruilio factam, inibique erectam, cuius amplitudo cernebatur à Ioue Latiario cum Statua sua ante pedes dicti Iouis posita. Idem Iouis Tonantis Statuam in eodem Capitolio posuit; Liuius autem Iouis Imperatoris Signum, à T. Quintio Præneste deuectum, inter cellam ipsius Iouis, & Mineruæ dicatum. Cic. septima actione in Ver. Iouem, inquit, Imperatorem quanto honori in suo templo fuisse arbitramini: hinc colligere potestis, si recordari volueritis quanta religione fuerit eadem specie, atque forma signum illud, quod ex Macedonia captum in Capitolio posuerat Flaminius. Victorię Statuam in templo Iouis Opt. Max. statuit Plut. Idem verò Cic. tertio offic. iuxta id templum, Fidei Simulacrum; cuius sunt hæc verba. Qui igitur iusiurandum violat, is fidem violat, quam in Capitolio vicinam Iouis Opt. Maxim. vt in Catonis oratione est, maiores nostri esse voluerunt. licet de templo intellexisse videatur. Nemesis simulachrum in eodem colle fuit; Est enim Nemesis dea quæ superbos vlciscitur, cuius latinum nomen non inuenitur: Rhamnusia etiam appellata à Rhamnunte vico Attico, in quo colebatur: Adrasteæ etiam nomen accepit ab Adrasto, à quo primum templum est consecuta. author Antimachus. Habuit Capitolium Herculis plures Statuas, quarum vna dicata, & posita fuit à P. Sulpitio Auerrione, & P. Sempronio Coss. Aliam, victis Tarentinis, Fab. Max. Romam detulit, Liuius, & Plut. Boni Euentus, & Bonæ Fortunæ Simulacra Praxitelis opera in Capitolio collocat Plin. & Apollineam diadematū, eiusdemq; Colossum, x x x. cubitorum, centum & quadraginta talentis factum, ex Apollonia Ponti à Lucullo in vrbem translatum. In eodem monte Iani Simulacro dextera trecentorum, sinistra sexaginta quinque numerum tenenti, ad demonstrandam anni dimensionem, quidam locum fecere: sicuti Plinius Castoris, &

ris, & Polucis in templo Iouis Tonantis, & Tremellius Iouis Opt. Max. Statuæ aureæ decem pedum á D. Claudio dicatæ. Sed cum in hoc deorum domicilio omnium deorum ſimulacra fuiſſe dicat Ser. ſuperfluum eſt pauca, ex infinitis velle recenſere. Videamus ergo quæ nunc ſitæ ſunt ſtatuæ. Pro ædibus igitur Conſeruatorum duo pari forma marmorea flúuiorum Simulacra ſeminuda viſuntur, quæ, inquit Ful. quantum ex rerum argumento deprehendi poteſt, Nili, ac Tygris flu. numina ſunt; quorum alterum Sphinga Ægypti peculiare animal, cui cubito innititur, habet. Alterũ verò Tygridem Armenię truculentã feram; in quorum ſiniſtris eſt cornucopiæ rerum affluentiam ſignificans. Intra limen à dextris Signum æreum auro perfuſum nudi Herculis, & adhuc imberbis, dextera clauam, ſiniſtra verò Heſperidum aurea mala tenens, conſpicitur. Quod propè Scholam Græcam in ruinis aræ Maximæ, foroque Boario repertum eſſe ſcimus. Viſuntur & marmorea ſigna parietibus incluſa L. Veri Antonini de triumpho Parthico: ſiue. M. Antonini de triumpho Dacico, ſublata ex æde. S. Martinæ. In aula verò ſuperiori Statua ænea Satyri pulcherrima, & quædam alia deorum Simulacra ſunt ſita.

CAP. XIIII.

De Statuis hominum, Regum, & Imperatorum, quæ in Capitolio fuere.

ON ſolum immortalium deorum ſimulacris, verùm etiam, vt diximus, præclariſſimorum hominum, regum, atque Imperatorum Statuis Capitolium illuſtratum eſſe quamplurimi memoriæ prodidere: In eo enim Scipionis, qui bellum in Aſia geſſit, Antiochumque deuicit, Statuam, non ſolum cum chlamide, ſed etiam cum crepundiis, erectam fuiſſe, pro Rabirio refert Cic. Syllæ verò pedeſtrem in Philip. Si quis eſt, inquit, ſenſus in morte ænea ſtatua futura, & ea pedeſtris magis, quam inaurata equeſtris: qualis L. Syllæ prima ſtatua eſt. Qui ad Atticum etiam commemorat Scipionem proauum Metelli ad Opis loco excelſo cenſoriam habuiſſe. Præterea Senatus Aemilij Lepidi pueri Statuã bullatam, & prætextatam, quòd hoſtem in acie interemiſſet, ciuemque ſeruaſſet, in eodem erigi iuſſit. Quo munere dignus habitus eſt etiam Metellus, quòd ex æde Veſtæ palladium ab incendio liberauiſſet. Cornelia Gracchorum mater nõ caruit hac gloria, ſicut & Trebius, quòd in ædilitate ſua frumentum P. Ro. aſſibus præſtitit, Plin. auth. Plut. verò tradit Fabium Maxi. ſuam ipſius equeſtrem ex ære iuxta Herculem ſtatuiſſe, priſcoſque Romanos Bruti illius, qui Tarquinios expulit, Statuam poſuiſſe, mediam inter regum Statuas, cum hoc indice. VTINAM BRVTE VIVERES. Domitianum autem non niſi aureas, & argenteas, certique ponderis ſibi poni permiſiſſe, ſcribit Suet. & Eutropius. Quidam non contenti ſolis ſtatuis, tabulis etiam famam & gloriam poſteris relinquere conati ſunt: quemadmodum victoriæ ſuæ Aſiaticæ Aſiaticus ille, de quo ſuperius facta eſt mentio. Bocchus etiam, vt Po. Roma. deliniret, ſimul & Syllæ gratiam aucupatus, triumphales Imagines collocauit; inter quas inerat aureus Iugurtha ab eo Syllæ traditus. Nicomacus Proſerpinæ raptum pinxit in Tabúla ſita in templo Iouis Opt. Max. Extat adhuc ingens æneum Caput, quod vt teſtatur Lampridius, demptum coloſſo Neronis ſuæ impoſuit Statuæ Commodus Imp. cuius Coloſſus ex marmore fractus cernitur in ædibus Conſeruatorũ. Innumerabiles autem fuere ſtatuæ in Capitolio, quarum maiorem partem ex prouinciis deuictis Roma. in Vrbem tran-

transtulisse Cicero de natura deorum docet his verbis. Etenim fana multa spoliata, & simulacra deorum de locis sanctissimis ablata videmus à nostris. In frontispicio autem prædictarum ædium, æneum illud Lupæ simulacrum, ex cuius vberibus pendere Vrbis conditores ait Virgil. restitutum nunc videmus. De quo in Catilinam Cic. sic meminit. Tactus est etiam ille, qui hanc vrbem condidit Romulus, quem inauratum in Capitolio paruum, & lactentem vberibus inhiantem fuisse meministis. Et primo de diuinatione his Ennij carminibus.

Hic syluestris erat romani nominis altrix
Martia, quæ paruos mauortis semine natos
Huberibus grauidis, vitali rore rigabat.
Quæ tum cum pueris flammato fulminis ictu
Concidit, atque auulsa pedum vestigia liquit.

Visuntur in superioribus locis domus eorundem duo Simulacra ænea, iuuenili forma, alterum stans serui habitu, alterum nudum pueri sedentis, pastori haud absimilis, curuato corpore è planta suppurati pedis spinam acu euellenti.

CAP. XV.

De Cliuo Capitolino, Tarpeia rupe, & saxo Carmentali.

CLIVVS Capitolinus, per quem publicus in arcem erat ascensus, vbi nam fuerit, permagna est inter antiquitatis diligentiores dubitatio. Blon. enim ad eam arcis partem fuisse, quæ versa in Auentinum, nunc ecclesiã S. Georgij in Velabro è regione respicit, verbis Liuij his nititur comprobare. Quum commissum prælium esset, Coss. transfugas Numidarum, qui tum in Auẽtino ad mille & trecentos erãt, media vrbe transire Exquilias iusserunt, nullos aptiores inter conualles, tectaq; hortorũ, & sepulcra, vacuas vndiq; vias ad pugnandum futuros rati: quos quum ex arce, Capitolioq; cliuo publico in equis decurrentes quidam vidissent, captum Auentinum conclamarunt. Et certè Suet. in Cæsaris vita hunc ipsum innuit locum. Gallici, inquit, triumphi die Velabrum præteruehens penè curru excussus est axe distracto, ascenditq; Capitolium ad limina quadraginta elephantis dextra & sinistra lychnos gestantibus, quemadmodum & Ouidius his carminibus

Inde, velut nunc est, per quem descenditis, inquit,
Arduus in valles, & fora cliuus erat.

Et quanquam omnia hæc verisimilem Blon. rationem faciunt, non tamen certum locum ostendunt; quia, cum cliuus emineret, facilè potuerunt Numidæ ex altiori loco decurrentes ex variis Capitolij partibus spectari. Ser. autem, vt visum est, scribit Saturni templum fuisse ante Cliuum Capitolij, iuxta Concordiæ templum. Quod si intelligimus de templo Saturni Capitolino, non video quomodo stet iuxta Concordiæ, quod valde distabat, erat enim propè Seueri arcum. Verùm cum in vrbe, Concordiæ multæ fuerint sacræ ædes, necesse est Ser. aliam significare: aut certè dicere cliuum Capitolinum fuisse, ab eodem Seueri arcu ad Senatoris stabula, vbi fundamenta antiqua non iugiter recta, sed intro flexa adhuc cernuntur, quę portæ locum vacuum relinquunt, sic enim procedit, quod dicit Ser. Ibi quidem fuit Saturni templum, & intra ipsum, & concordiæ Cliuus collocaretur. Et mehercle Cic. actione sexta in Ver. prope Fo. Ro. fuisse, his admonet verbis. Tamen cum de foro in Capitolium currum flectere incipiunt, illos duci in carcerem iubent. Arcus etiam Seueri ad radices Capitolij in capite fori excitatus, sub quem triumphantes transeuntes Capitolium ascendebant, facit vt Blondi opinionem affirmare dubitem, nisi velimus diuersis temporibus

ribus

ribus vtroq; in loco fuiſſe,quod caret ratione. Plures tamen aditus habuiſſe Cor. Tac.verba ſuperius adducta,ſatis oſtendunt. Sed de cliuo Capitolino quisq;,quã probat,eam ſequatur opinionem. Hunc autem ſilice ſtratum eſſe Liuius primo decadis quintæ ſic docet. M.Æmilio Coſ. Cenſores cliuum Capitolinum ſilice ſternendum curauerunt,& Porticum ab æde Saturni in Capitolium ad Senatulum,ac ſuper id Curiam ſtrauerunt. Hæc autem porticus videtur vna ex illis, de quibus idem Cor. ſic loquitur. Erigunt aciem per aduerſum collem vſq; ad primas Capitolinæ arcis fores. Erant antiquitus porticus à latere cliui dexteræ ſubeuntibus. In eorum cliuo Domum Milonem habuiſſe ſcutis refertam commemorat Cic.dubitatur autem vtrum hæreditariam, an conductam, quia ſuperius dicit nullum angiportum eſſe,in quo Miloni non eſſet cõducta domus. Blon. in Roma triumphante ſcribit floralia ad cliuum Capitolinum mẽſe Maio celebrari ſolita eſſe,vbi propè proſtitutæ mulieres paucis ante annis tabernas, & caſas habebant. Sed vellem huius rei authorem addidiſſet.Rupes Tarpeia,ex qua ſontes & damnati pręcipitabãtur,foro Romano ſuperſtiti Dion.ſignificare videtur,his verbis.Duci eum iuſſit in ſuperſtantem foro collem.eſt enim locus is rupes vaſta, vnde eis mos eſt deiicere aduerſarios.Meminit & Plin.Metellus,inquit,Capitolio ad Tarpeium raptus,vt præcipitaretur. Ful.verò putat Tarpeiam rupem fuiſſe,vbi nunc facinoroſi puniuntur: quod &nobis magis placet,nec verba Diony. huic ſententiæ repugnant, quia de toto colle loquuntur. Saxum Carmentæ, de quo mentio eſt apud Liuium ab vr.co.Tyberim deſpicit, eregione pontis Senatorij.Porta Stercoraria in cliuo Capitolino collocatur à Sex.Pomp.vbi ſordes ex templo Veſtæ ſublatæ condebantur, in Tyberim mox transferendæ.

CAPVT XVI.

De Tabulis & Columnis æneis,argenteoq́; Anſere.

TABVLAS in quibus leges, & publica acta continebantur, in Capitolio fixas,ac ſeruatas eſſe plures teſtantur.Cic.pro Sex. Inſpectantibus vobis toto Capitolio tabulæ figebantur. Et mox:Sed vnum egregium de rege Deiotaro Pop.Rom.amiciſſimo decretum in Capitolio fixum.& Philip.tertia: Falſas leges C.Cęſaris nomine,&falſa decreta in æs incidenda,& in Capitolio figenda curauerit. Polibius tertio ſcribit fœdera, quæ inter Romanos & Carthaginenſes icta fuerant,perſcripta in tabulis æneis in templo Iouis Capitolini diligentiſſimè ab Ædilibus conſeruata: Veſpaſianumq; ærearum tabularum tria millia, quæ cum Capitolio conflagrauerant, inueſtigatis exemplaribus, reſtituendi curam ſuſcepiſſe, in quibus tabulis publica monimenta cõtinerentur; Quarum vna cernitur adhuc in Lateranenſi Eccleſia. Clodius etiam tabulas, in quibus res in tribunatu ſuo geſtæ continebantur, hic affixit; quas Cic.ab exſilio reuerſus vi deleuit,auth. Plut. Idem Cic.in Cat.commemorat æra legum in Capitolio tacta de cœlo, & liquefacta. Idem propè modum de Diu. his Ennij carminibus:

Nam pater altitonans ſtellanti nixus olympo
Ipſe ſuos quondam tumulos, ac templa petiuit,
Et Capitolinis iniecit ſedibus ignes.
Tum ſpecies ex ære vetus, generataq́; natæ
Concidit, lapſaq́; vetuſto numine leges.

Erant & leges à Romulo inſtitutæ,quarum argumentum tale eſt.

Ne quid inaugurato faciunto.
Patres ſacra, magiſtratusq́; ſoli peragunto,ineuntoq́;.
Plebei agros colunto.
Sacrorum omnium poteſtas ſub regibus eſto.

P Sacra

Sacra patres custodiunto.
Populus magistratus creanto.
Leges discunto.
Bella decernunto.
Deorum fabulas ne credunto.
Deos peregrinos, præter Faunum, ne colunto.
Nocturnas in templo vigilias ne habento.
Parricidas omnes capite puniunto.
Ne quis præsentibis fœminis obscœna verba facito.
Quisquis demissam ad talos togam in Vrbe habeto.
Monstrosos parta quisquis sine fraude cadunto.
Ne quis, nisi per portas, Vrbem ingreditor, neve egreditor.
Mœnia sacrosancta sunto.
Mulier viro legitimè coniuncta fortunarum, & sacrorum socia illi esto, vt domus q; ille dominus, ita hæc domina.
Filia, vt patri, ita defuncto viro hæres esto.
Adulterij conuictam, vir, & cognati (vti volent) necanto
Si vinum biberit domi, vt adulteram puniunto.
Parentum liberos omne ius esto, relegandi, vendendi, & occidendi.

Erant autem apud Romanos curatores eorum locorum, in quibus tabulæ publicæ seruabantur, vt index hic ostendit:

C. CALPETANVS STATIVS.
SEX. METTORIVS. M. PERPENNA LVRCO T. SARTIVS DECIANVS CVRATORES TABVLARIORVM PVBLICORVM
FAC. CVR.

Augustus victor totius Ægypti, quam Cæsar pro parte superauit, multa de nauali certamine sustulit rostra ærea, quibus conflatis, quatuor effecit Colũnas, quę postea à Domitiano in Capitolio sunt positæ, quas hodieq;, inquit, Ser. conspicimus. Nunc verò in Lateranensi ecclesia sunt sitæ: de his intellexit Vir. cum dixit,

Surgentes ære columnæ.

Legimus aũt Syllam ex Iouis templo Athenis columnas ædib. Capitolinis vexisse. Cùm olim Anseris clangore arx esset seruata, in perpetuã rei memoriã Romani eius argenteum simulacrũ in eadem statuere arce, de quo Lucretius sic,

Romulidarum arcis seruator candidus anser. Et Propert.
Anseris & tutum voce fuisse Iouem.

Ob hoc, inquit Plin. institutum est, vt cibaria anserum censores in primis locent.

CAP. XVII.
De quibusdam Epitaphiis & Titulis in Capitolio existentibus.

OSSA
NERONIS CÆSARIS GERMANICI CÆSARIS. F. DIVI AVGV. PRON. FLAMIN. AVGVSTALIS QVÆSTORIS.

OSSA
AGRIPPINE. M. AGRIPPÆ DIVI AVG. NEPTIS VXORIS GERMANICI CÆSARIS MATRIS. C. CÆSARIS AVG. GERMANICI PRINCIPIS.

OSSA
TI. CÆSARIS DIVI AVG. F. AVGV. PONT. MAXIMI TRIB. POT. XXXIX. IMP. VIII. COS. V.

Vias autem vrbis magna ex parte disturbatas Vespasianus restituit, vt in marmore in porticu ædium Conseruatorum posito ostendit talis index.

IMP.

IMP. CÆSARI
VESPASIANO AVG.
PONT. MAX. TR. POT. III.
IMP. IIX. PP. COS. III. DES. IIII.
S C
QVOD VIAS VRBIS
NEGLIGENTIA
SVPERIOR. TEMPOR.
CORRVPTAS IM
PENSA SVA RESTITVIT.

Sunt enim fornices in publici ſalis receptaculo, huiuſmodi inſcriptione vetuſtate penè conſumpta, notati.

Q. LVTATIVS. Q. F. Q. CATVLVS COS. SVBSTRVCTIONEM ET TABVLARIVM S. C. FACIVNDVM CVRAVIT.

In æde D. Mariæ de Aracœli, eſt ara, quatuor pulcherrimis exornata columnis, vbi legitur titulus huiuſmodi.

A CVBICVLO AVGVSTORVM.

CAP. XVIII.

De quibuſdam ædificiis, aliiſq; rebus in genere.

VRIAM Calabram in Capitolio Romulus culmis texerat, ad quam celebrabatur, id eſt, vocabatur Senatus & populus à rege Sacrificulo, vt ludorum & ſacrificiorum pernoſceret dies. Propè hanc ipſius Romuli Caſam ponit M. Var. Metelli autem, & Conſtantini Porticum habuit Capitolinus mons; & Bibliothecam Maiorum pulcherrimis, marmoreisq; columnis exornatam: Atriumq; publicum, quod tactum de cœlo memorat Liuius. Ser. ait locum ſacrũ fuiſſe in Capitolio, ex quo ſumebatur verbena, qua coronabantur Feciales, & Paterpatratus fœdera facturi, vel bella indicturi: & lapidem Silicem, quem tenebant iuraturi per Iouem, hæc verba dicẽtes. Si ſciens fallo, tum me Dieſpiter, ſalua Vrbe, arceq;, bonis eiiciat, vt ego hunc lapidem. Fuiſſe, inquit Gellius, loca in Capitolio cellis, ciſternisq; ſimilia, vbi reponebantur ea, quæ in templo vetuſtate erant facta inutilia. Seiuges in Capitolio aurati à Cn. Cornelio poſiti ſunt. M. Valerio Meſſalla, & Liuio Salinatore Coſſ. eodemque tempore duodecim clypea aureata ab ædilibus. P. Claudio, & P. Sulpitio Galba ex pecunia, qua frumentarios ob annonam compreſſam condemnauerant, author eſt Liuius, qui quinto belli pu. Clypeum Martis cum imagine Aſdrubalis ſtatuit in eodem colle, & ſecundo decadis quintæ columnam Roſtratam, ſic: In ſuſpenſa ciuitate ad expectationem noui belli nocturna tempeſtate columna roſtrata in Capitolio bello pu. tota ad imum fulmine diſcuſſa eſt. At tertio eiuſdem decadis teſtatur. S. C. in Capitolio ſolitum haberi: Eo, inquit, facto auocatam à ſe concionem Tribunus queſtus, & in ordinem ſe coactum, ex Capitolio, vbi erat concilium, abiit. In Templo Iouis Capitolini fuit Pallium breue, purpureum, laneſtrum ad quod cum matronæ, atque Aurelianus Impe. iungeret purpureas ſuas veſtes, cineris ſpecie decoloratę videbantur, diuini comparatione fulgoris. hoc munus rex Perſarum ab Indis interioribus ſumptum Aureliano dediſſe perhibetur. Cn. & Q. Oguinio ædilibus curulibus Limina Capitolij ænea ſunt fabrefacta: Tegulas autem æreas Q. Catulus inaurauit, auth. Plin. hinc Virg. Capitolia aurea dixit, quanq; & propter ſtatuas aureas, aliaq; pretioſa ornamenta aurea dixiſſe exiſtimauerim. Numam antequam Imperium adiret,

augurium in Capitolio captauisse scribit Plut. Solinus autem T. Tatium in arce, vbi fuit Templum Iunonis Monetæ, habitauisse: Quo in loco prius steterat Domus Manlij; de qua Cic. pro domo sua ita meminit; M. Manlius cum ab ascensu Capitolij Gallorum impetum repulisset, non fuit contentus beneficij sui gloria, regnum appetisse est iudicatus: ergo eius domum euersam duobus locis conuestitam videtis. Libri Sibyllini in templo Iouis Capitolini sub terra, in arca lapidea ab hominibus decem custodiebantur, author Dion. Cæsar primo consulatu tria millia pondo auri furatus è Capitolio, tantundem inaurati æris reposuit. Suet.

CAP. XIX.

De laudibus Capitolij.

SI quis Capitolij pulchritudinem, diuitias, & ornamenta oratione celebrare, proq; illorum admirabili, & pene incredibili amplitudine verbis illustrare conetur, nullam profectò inueniet tantam dicendi elegantiam, aut copiã, quin verborũ exilitate deprimat, quæ sese extollere posse cõfidebat, cui Cic. nullũ inueniens epitheton magis conueniens, Deorum & Iouis terrestre domicilium appellauit. Quare in huius laudem ero contentus referre ea tantum, quæ memoriæ traduntur à Marcellino, qui loquens de Constante Cõstantini filio tunc primum Romam veniente, sic sequitur. Deinde intra septem montium culmina per accliuitates, planitiemq; posita Vrbis membra collustrãs, & suburbana quidquid erat primum eminere inter alia cuncta spectabat, Iouis Tarpei delubra, quantum terrenis diuina præcellunt. Et infra describens Ægypti mirabilia sic habet. His accedunt altis suffulta fastigiis tẽpla, inter quæ eminet Serapeum: quod licet minuatur exilitate verborum, atriis tamen columnaribus amplissimis, & spirantibus signorum figmentis, & reliqua operum multitudine ita est exornatũ, vt post Capitolium, quò se venerabilis Roma in æternum attollit, nihil orbis terrarum ambitiosius cernat. Eandem imitatus sententiam Cassiodorus: Traiani, inquit, Forum vel sub assiduitate videre miraculum est, Capitolia celsa conscendere, hoc est humana ingenia superata videre. Nunc verò penè nudus est relictus.

CAP. XX.

De Concordiæ & Iouis Statoris Templo, & quid sit Curia.

IN situs Vrbis descriptione secundo loco vallem inter Capitolium, Palatinumq; mõtem iacentem posuimus, eamq;, secundum longitudinem, nõ vltra Palatini latus terminauimus; cuius ædificia & loca par est tandem, vt in antiquam speciem, & splendorem, quoad fieri poterit, restituamus. Et quia nihil est quod magis res augeat, & conseruet quàm Concordia, ab ipsa ritè principium facturi videmur. Cõcordiæ igitur Templum vouit Camillus, si plebem patribus reconciliasset; quod in foro, vt tradit Plut. vt autem Var. inter Capitolium, & forũ deinde exstruxit. hunc autem secutus Sex. Pomp. Senatula, inquit, Romæ tria, vnum, vbi nunc est ædes Concordiæ, inter Capitolium & forum, Valer. autem Max. ait Sempronium Asellionem pro æde Concordiæ sacrificium facientem ab ipsis altaribus fugere extra forum creditores coegisse. Sed cum non vnum fuerit Concordiæ templum, videndum ne Plut. de eo intelligat, quod erat supra Comitium, ad forum vsque productum. Huius autem porticus extant adhuc ad radices Capitolij octo ingentes columnæ cum inscriptione hac:

SENATVS POPVLVSQVE ROMANVS INCENDIO CONSVMPTVM RESTITVIT.

Quo autem tempore restitutum sit à Senatu incertum est. Extat tamen in Lateranensi basilica de restitutione memoria huiusmodi.

D. N. CONSTANTINO PIO FELICI AC TRIVMPHATORI SEMPER AVGVSTO OB AMPLIFICATAM TOTO ORBE REMPVBLICAM FACTIS CONSILIISQ.

S. P. Q. R.

ÆDEM CONCORDIÆ VETVSTATE COLLAPSAM IN MELIOREM FACIEM OPERE, ET CVLTV SPLENDIDIOR RESTITVERVNT.

Hinc autem centum gradibus ad Monetæ Iunonis templũ ascendebatur. Cic. Ph. septima. Oculta enim fuit eorum voluntas, iudiciumq; de M. Antonio, qui frequentissimi in gradibus Concordiæ steterunt. Ouid.

Candida te niueo posuit lux proxima templo,
Qua fert sublimes alta Moneta gradus.
Furius antiquum populi superator hetrusci
Vouerat, & voti soluerat ille fidem.
Causa, quòd à patribus sumptis secesserat armis
Vulgus & ipsa suas Roma timebat opes.

In Concordiæ Senatus frequenter habebatur, & conciones. Idem Cicero in Ph. pro Sextio & domo sua. Lampridius: cum Senatus, inquit, frequens in curiam, hoc est in ædem Concordiæ Templum auguratum conuenisset. In eodem templo fuit Statua Apollinis, Iunonis, & Latonæ Apollinem & Dianam infantes sustinentis: Aesculapiique, & Hygiæ à Nycerato fabrefacta. Sthenis autem, Cererem Iouem, & Mineruam, flentesque matronas, & adorantes, sacrificantesque fecit, quæ erat in æde eiusdem Concordiæ. Martem verò, & Mercurium Pisicrates. Zeusis manu in Concordiæ delubro erat Marsias religatus; Erat & Liber pater Cassandraque à Theodoro picta. In prono Templi fuit Victoria, quæ M. Marcello Claudio, & M. Valerio Coss. icta est fulmine. Habuit Concordiæ templum Cellam de qua Cicer. ph. tertia sic meminit. Armatos in Cella Concordiæ cum Senatum haberet incluserit, & quinta: in Cella Concordiæ collocari armatos, latrones, sicarios è templo carcerem fieri. Cõcordia dicta, inquit Var. à corde congruente. E regione autem huius, ad radices tamen Palatini montis, Templum Iouis Statoris, á Romulo votum fuisse, testis est Liuius, apud quem ita loquitur Romulus: Iupiter tuis auibus iussus hic, in Palatio, prima Vrbi fundamenta ieci, arcem iam scelere emptam Sabini habent, inde huc armati superata valle media tendunt: at tu pater deum, hominumque hinc saltem arce hostes, deme terrorem Romanis fugamque fœdam siste. hic ego tibi Templum Statori Ioui, quod monimentum sit posteris, tua præsenti ope seruatam Vrbem esse, voueo. & Cicer. Priusquam enim iret in exilium his Iouem precatus est verbis: Teq; Iupiter Stator, quem verè huius Imperij Statorem maiores nostri nominauerunt, cuius in templo hostilem impetum Catilinæ repuli à muris, cuius Templum à Romulo victis Sabinis in Palatij radice cum victoria est collocatum, oro, atque obsecro, ferte opem pariter reip. cunctęque ciuitati, meisque fortunis. Ouid. etiam in Fast. in radice Palatini sic collocat.

Tempus idem Statoris erit, quod Romulus olim
Ante Palatini condidit ora iugi.

Quo in loco nunc sunt spondæ murorum altissimæ ad boream pertinentes. In hoc conciones haberi, Senatusque solebat. Idem in Cat. pro lege agraria, & alibi

 sæpe.

ſæpe. Nam. S. C. iure fieri non poterat, niſi in loco per augures conſtituto, quod templum appellaretur. non enim omnes ædes ſacrę templa erant. Curia in qua habebatur Senatus templum erat, auth. Gellius, & Var. Vnde inter Aedes ſacras, & templa illud intereſt, quod in his. S. C. poterat haberi, in illis verò nequaquam. Ego tamen cauſa euitandi crebras eiuſdem verbi repetitiones, & quo per nomen templi facilius inueniatur, quod quiſque cupit, hanc differentiam non planè ſeruaui. Hoc autem templum incendio Neronis exuſtum fuiſſe docet Cor. Tac. Liuius vero votum bis, bello videlicet Samnitico, & in pugna ad Luceriam. Miror autē quid eſt cur quidam Iouis Statoris templum ad radices Capitolii poſuerint, ad eam inquam partem, quę in planam Vrbem vergit, vbi nunc eſt ædes Diui Andreæ in Statera, decepti ſolo cognomento; qui ſi Ciceronis & Ouid. verba obſeruaſſent, & Romuli dicentis apud Liuium in Palatio, non tam fœde in hunc lapſi eſſent errorem.

CAP. XXI.

De Templo Veſtæ, & Romuli, ac de Luco eiuſdem Veſtæ.

TEMPLVM autem Veſtæ inter Capitolinum, & Palatinum montem, vbi Diuæ Mariæ Gratiarum ædes nunc eſt ſita, collocari à Diony. videtur. Quod autem non fuerit ſub Palatio, vt putat Ful. probant, quæ ſequuntur Plut. verba: Reſtitere Romani quo nunc loco Iouis Statoris ſitum eſt templum, ita confertiſſimo agmine Sabinos adorti fundunt, fugantque, & vſque ad locum, Regiam nunc dictum, ac templum Veſtæ palantes agunt. Nam ſi Romani reſtitere ad radices Palatij, quomodo ſequitur fundunt fugantque Sabinos ad templum Veſtę, quod ſecundum Ful. fuiſſet, vbi reſtitere Romani, non autem quo fugati ſunt Sabini, contra opinionem Plutar. Diony. & Liuij, qui de hoc templo ita meminit. M. Cœditius de plebe nunciauit tribunis ſe in Noua via, vbi nunc ſacellum eſt, ſupra ædem Veſtæ, & reliqua. Erat enim prope forum Romanum. Hinc Apianus ait. Aſellium prætorem fortè ſacra Caſtori, & Polluci in foro facientem, cum quidam lapide fialam excuſſiſſet, ad templum Veſtę cucurriſſe. Cor. Tac. de Piſone loquens: ex foro, inquit, fugit in ædem Veſtæ. Condita autem fuit à Romulo, vt infra demonſtrabimus ex verbis Diony. qui etiam memoriæ prodidit, Caſtora, & Pollucem in pugna aduerſus Thuſculanos duce Poſthumio dictatore viſos pugnantes pro Romanis, eodemque tempore in foro equos abluiſſe ad ſcaturiginem manantem iuxta templum Veſtæ. Fuit eiuſdem deæ Lucus, qui à Palatij radice in Nouam viam deuexus erat, ex quo, ante Vrbem captam exaudita vox eſt, vt muri & portæ reficerentur: futurum eſſe, niſi prouiſum eſſet, vt Roma caperetur. auth. Cicer. de Diu. Atrium, ſiue Regia Numæ propè Veſtæ ſacellum Plut. fuiſſe exiſtimat, nō autem, vt Ser. ædes Veſtæ Atrium Numæ. Videamus autem obiter, quid ſibi velit Vir. cum inquit.

Cana Fides, & Veſta, Remo cum fratre Quirinus
Iura dabunt.

Per fidem enim Fidei templum intelligit, antiquiſſimum, vtpote ab Ænea, vel (vt alij volunt) à Numa in Palatio extructum, quò cogebatur Senatus cum de rebus ad ſtatum reip. ſicut in Atrium Veſtæ cum Pon. max. cum de rebus ad religionem pertinentibus eſſet deliberaturus. Apianus his ita ſe habentibus Senatus in Fidei templum contulit per Remum autem & Quirinum Fo. Ro. in quo erant ſimulacra conditorum Vrbis lambentium vbera lupæ. Liuius ædiles ad fiſcum ruminalem (erat enim in comitio) ſimulacra infantium conditorum Vrbis ſub vberibus lupæ poſuerunt. Et cum in foro cauſæ agerentur, vt idem

author

author de Virginia loquens ostendit, sic interpretamur. Romanos leges, & ciuiles, & pontificias ad religionem pertinentes vniuerso orbi daturos, omniumque terrarum Imperium, quemadmodum Iuppiter pollicebatur, habituros. Templum Romuli steterat ad radices Palatini, in medio eius lateris, quod Capitolium respicit, vbi nunc est ædes Diuo Thodoro dicata, de quo videtur intellexisse Diony. cum de lupercali loquitur in hunc modum. Ostenditur secundum viam, qua itur ad Circum, templumque ei proximum, in quo est lupa præbens pueris duobus vbera, antiquæ operæ simulacra ærea.

CAP. XXII.

De Lupercali, & ficu Ruminali.

VPERCAL autem fuit quædam spelunca sub monte Palatini in qua de Capro luebatur, id est sacrificabatur: vnde & Lupercal dictum putant. Alij verò dicunt quod illic lupa Romulum & Remum nutrierit, Alij, quod est verisimilius lucum hunc esse sacratum Pani deo Arcadiæ, cui etiam mons Lycæus in Arcadia est consecratus, dictus quòd λύκους, id est lupos non sinat in oues sæuire. Ideo Euander sacrauit locum, Lupercalque nominauit, de quo Dionysius sic scriptum reliquit: Arcades in colle ipso firmati, cum ædificia alia more patrio exornassent, templa quoque construxerunt, atque primum quidem Pani lyceo admonente eos Carmenta. est enim apud Arcades Pan vetustissimus, plurimum in honore habitus. Nunc tamen, circunsepto ædificiis templo, priscam loci naturam comprehendere nequit coniectura. Erat enim antiquitus, vt dicitur, antrum magnum sub colle arbusto contectum, & fontes sub petris profundi, adhærensque rupibus saltus & quidem opacus, vbi Ara deo constructa sacrificia patria perficiebant. Idem tradit apud Lupercal Romulum, & Remum expositos fuisse, quem in locum lupa vadens sese condiderat. Aliorum autem fama est Lupercaliũ morem á Romulo & Remo originem traxisse, tunc cum lætitia exultantes, quod iis auus Numitor eo loco, vbi educati erant, Vrbem condere permiserat. Facto enim sac rificio, cæsisque capris epularum hilaritate, ac vino largiore prouecti, cũcti ouinis pellibus immolatarum hostiarum iocantes, gestierunt. Verùm vt de nominis etymologia, & origine, ita de loco varia est opinio. Pom. Letus ita scribit. Sub Capitolio Tyberis inferebat sinum, qui pertingebat radices Palatij, vbi nunc est ædis S. Theodori, vbi expositus Romulus, & Remus in alueolo, ibique fuit ficus Ruminalis: supra in Capitolio e regione istorum locorum Lupercal, hoc est mansio lupæ. Erat autem Lupercal propè tres columnas. Vt autem (secundum aliquos) accipimus, quæ de ficu Ruminali eius est sententia, ita, quæ de Lupercali, prorsus reiicimus; de vtroque verò quæ est Seruii, qui in circo Maximo ponit Lupercal; eius sunt hæc verba: Rumon Tyberis dictus est, vnde ficus Ruminalis, ad quam eiecti sunt Romulus & Remus, quæ fuit vbi nunc est Lupercal in circo, hac enim labebatur Tyberis ãtequam Vertumnus factis sacris auerteretur. Et vbi Virg. inducit Aeneam ex Tyberi muros Palanteos spectantem, inquit: Nec situm præsentem cõsiderare debemus. tunc enim nullis obstãtibus ædificij per Lupercal Tyberi fluente facilè mons poterat videri Palatinus. Quod autem Tyberis sinum inferret ad radices Palatini bene procedit; verũ ꝙ per Circũ laberetur caret ratione; quia Auen. ad alteram fluminis ripam esset relictus, nec sequeretur, ꝙ refert Liuius; Herculem traiecisse Tyberim, &, dum fessus procubuisset, Cacum boues furatum eos in speluncam traxisse; fuerat enim necesse per Tyberim quod est dictu absurdum, nisi dicamus per Circum

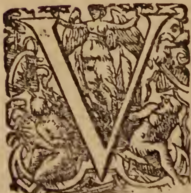
lapsum

lapſum ante Herculis aduentum in Italiam. Prætereа idem Ser. eodem in loco vtrunque reſtituit, ſicut & P. Victor, cum Lupercal fuerit, vbi nunc eccleſia S. Theodori, quemadmodum ſuperiori capite, vbi de templo Romuli ſumus locuti, tetigit Diony. Ficus vero Ruminalis in Comitio eregione ædis Diui Coſmæ & Damiani, & ad latus Palatini circo oppoſitũ Maximo, quod Cor. Tac. ſic probat. Eo anno quo certatum eſt inter Harmum duros, & Cattos, Ruminalem arborem in Comitio, quæ ſupra octingentos & quadraginta annos Remi Romuliq; infantiam texerat, mortis ramalibus, & areſcẽte trunco diminutam, prodigij loco habitum, donec in nouos fœtus reuiuiſceret. Si autem volumus, quod ait Liuius, pueros in proxima alluuie, vbi ficus Ruminalis, expoſitos ſecundum Tacitum dicemus, Tyberi forum Romanum alluiſſe, ferenteſq; pueros deſcendiſſe ex Palatio in Comitium, ibiq; expoſuiſſe infantes, nulla enim eſt ratio alia, vt Liuij cum Taciti conueniant verba. veriſimilius eſt, ſecundum Diony. apud Lupercal expoſitos eſſe, nutritos verò apud ficum Ruminalem, vt innuit idem Tacitus, cum inquit, texit infantiam Romuli & Remi: aut fluitante ſcapha in Comitium delatos. Nam Var. ait infantes non expoſitos, ſed delatos ad ficũ Ruminalem, & L. Florus repertos ad arborem, quæ non fuiſſe (vt vult Ser.) vbi Lupercal oſtendit etiam Plut. his verbis. Locum Cremonum vocant, ſed pridem Germano nomen fuerat, quod germanos fratres vocemus, nec porrò longius ficus Ruminalis. Non deſunt autem qui Lupercal eregione Septizonij Seueri fuiſſe putent, quos ſecutus eſt Blon. in Roma triumphãte. at hoc ſtultum eſt credere. Quo modo enim Euander à Tyberi in Vrbem rediens, potuit oſtendere gelidum, vt ait Vir. Lupercal ab altero latere montis auerſo exiſtens, meridiemq́; ſiue ortum æſtiuum reſpiciens, cum ad boream pertineret? vnde recte Poeta, gelidum appellauiſſe videtur. Quis autem Lupercalia inſtituerit, vbi, & quo modo fierent, ſcribit Val. Max. Ser. & Plut. in Antonij vita. Ruminalem autem ficũ ſunt qui volunt à Romulo, quaſi romularem denominatam. Alij à lacte infantib. dato. nam pars gutturis ruma dicitur. Huius autem arboris etiam Auguſti tempore veſtigia extitiſſe docet Ouid. his carminibus,

Arbor erat, remanent veſtigia, quæq; vocatur
Romula nunc ficus, rumina ficus erat.

CAP. XXIII.

De via Noua, vico Iugario, & Thuſco.

VIAM Nouam fuiſſe eregione templi Iouis Statoris, perq; vallem inter Capitolium, & Palatium productam, ſignificãt hæc Liuij verba. Ex ſuperiore parte ædium per feneſtras in Nouam viam verſus (habitabat enim rex ad Iouis Statoris ædem) populum Tanaquil alloquitur. Idem. Templum in Noua via ſupra ædem Veſtæ Aio exſtructum. Quanquam Cic. de diuinatione non templum dicit, ſed Aram. De via hac meminit & Ouidius. eius ſunt hæc carmina,

Fortè reuertabar feſtis veſtalibus illac,
Qua noua Romano nunc via iuncta foro eſt.

Crediderim hanc viam antiquiſſimam, diuerſamq́; ab ea, quæ inſtaurata à Caracalla ſub thermis ipſius fuit. Vicus Iugarius qui, auth. P. Vic. & Thurarius dicebatur, per radices Capitolij à porta Carmentali ad forum Romanum aditum præbuit. Liuius; ab æde, inquit, Apollinis boues fœminæ duæ albæ porta Carmentali in Vrbem ductæ: poſt eas duo ſigna cupreſſea Iunonis Reginę portabantur: tum ſeptem & viginti virgines longam indutæ veſtem carmen in Iunonem Reginam

Reginam canentes ibant, illa tempestate forsitan laudabile rudibus ingeniis, nunc abhorrens, & inconditum si referatur. Virginum ordinem sequebantur decem viri coronati laurea, prætestatique à porta Iugario vico in forum venere. Blon. verò ait, nihil aliud habere quam quod idem author dicit saxum ingens à Capitolio in ipsum vicũ procidisse; quę verba certum locũ non designant, sicuti quæ nos allegauimus. Fuluius autem ponit vicum Iugarium inter Romanũ, Boariumq; forum, quod falsum esse prædicta Liu. verba ostendunt. In hoc vico fuit Domus L. A merimni equitis Ro. vt ex filij epith. legitur. Iugarij autẽ nomen obtinuit ꝙ ibi fuerat Ara Iunonis Iugę quam matrimo. iũgere putabant. auth. Sex. Pom. Quẽadmodum autem vico Iugario per radices Capitolij à porta Carmentali in forũ Romanum, ita vico Thusco per radices Palat. montis ab eodẽ foro in Velabrũ patebat accessus; sicuti eiusdem Liuij verba, quę sequuntur, ostendunt. In foro pompa constitit, per manus reste data virgines sonũ vocis plausu pedum modulantes incesserunt, inde vico Thusco, Velabroque per Boarium forum in Cliuum Publicum, atque in ædem Iunonis Reginæ perrectum. Pater ergo virgines ingressas porta Carmentali, Iugario vico per radices Capitolij producto in forum: postea vico Thusco, ad Palatij radices iacenti, per Velabrum, forumque Boarium in Auentinum; peruenisse. Nescio autem quo auth. Fuluius venit id campi, quod est inter Capitolium, Palatium montem Auentinum, & Tyberim, vicum Thuscum appellatum: si ita esset, satis fuerat Liuio dixisse. Inde vico Thusco in cliuum publicum, atque in ędem Iunonis Reginæ perrectum: sed Velabrum à vico Thusco diuidens, ostendit ibi finem fuisse vici Thusci, vbi velabrum incipiebat, quod cum foro Boario, in eo campo fuisse, demonstrabitur. Ab eodem autem Liuio huiusce vici etymologia est petẽda. Narrat enim in bello aduersus Aricinos cæsis Hetruscis, partem exiguam ipsorum Romam profugisse, ibique benignè exceptos, diuisosque in hospitia: deinde curatis vulneribus, alios domum profectos, multos autem Romæ hospitium, vrbisque charitatem tenuisse, locumque ijs ad habitandum datum, quem deinde vicum Thuscum vocauere. Diony. Dedit, inquit, eis Senatus regionem vrbis, inter Palatium & Capitolium, quatuor fermè extensam stadia conuallem, quæ ad ætatem vsque meam vicus Thuscus appellatur, per quem quidem transitus est à foro ad circum Maximum. Propertius his consensisse videtur, his versibus.

At tu Roma meis tribuisti præmia Thuscis,
Vnde hodie Thuscus nomina vicus habet.

Alij aliter referunt historiam. Videlicet vicum ipsum Thuscum appellatum à Cœlio Vibieno Thusco, qui cum sua manu Romulo contra Latinum in auxilium venerit, & post Cœlij obitum, quod nimis munita loca tenerent, neque sine suspitione essent, deductos in planum, & ab eis vicum Thuscum denominationem accepisse. In hoc vico lenones habitauisse ostendit Plautus in Cistel. hinc Horatius. Ac Thusci turba impia vici.

CAP. XXIIII.

De Arcubus Romuli. Senatulo, & Ouidij Domo.

Rcvs veteres, quos Romulus lateritios posuit, & florentes postea opibus Romani nunquam passi sunt in marmoreos mutari, ne conditoris vrbis suæ memoria deperiret, Blon. scribit ætate sua collapsos, vbi nunc sunt ecclesiæ S. Marię de gratia, & de inferno. eam, inquit, viam ad portam Appiã expeditissimam videmus. Alij verò volunt de his arcubus intellexisse Iuu. cum dicit.

Substitit ad veteres arcus, madidamq́; Capenam.

Quod si accipimus, Blondi repugnabimus opinioni, nisi velimus bis substitisse. Sed nescio qua ratione velint Romulum arcus posuisse, cum ea tempestate non esset adhuc excitandi triumphales arcus consuetudo. Senatulum, in quo senatores consultandi causa cõsistebant, fuit inter Capitolium & Forum, vbi ædes Concordiæ, vt visum est supra. Ouidius autem domum suam sub Capitolio his carminibus posuisse patet.

Hanc ego suspiciens, & ab hac Capitolia cernens,
Quæ nostro frustra iuncta fuere lari.

Quidam volunt fuisse propè ædem diuæ Mariæ de consolatione, Secunda autem parte situs Vrbis expedita, Palatinum montem ascendamus.

CAP. XXV.

De varia Palatij etymologia.

VANQVAM Palatinus mons multis iam annis ante Vrbem conditam ædificiis esset conuestitus, ab Roma Itali filia Valentia, ab Euandro deinde arce constituta, Vrbeq́; orta, Reges & Imperatores sedem inibi habuerunt, vt nihil sit apud historicos, aut poetas magis celebratum, at tamen eius etymologia tam varia traditur, vt ex multis authoribus, quem sequaris, habeas neminem. Var. quartæ, inquit, regionis Palatium, quòd Palantes, qui cum Euandro venere, qui etiam Palatini, & Aborigines ex agro Rheatino, qui appellatur Palatium, ibi consederunt. Aliqui verò à Palante proauo Euandri Palatino nomen mansisse referunt, secundum quos Virgil. ait.

Arcades has oras genus à Palante profectum,
Qui regem Euandrum comites, qui signa secuti,
Delegere locum, & posuere in montibus vrbem,
Palantis proaui de nomine palanteum.

Liuius montem hunc à Palateo vrbe Arcadiæ Palantium, deinde Palatium appellatum tradit. Alij à Palatia Latini vxore. Alij quòd Palanto Hyperborei filia, quæ ex Hercule Latinum suscepit, hunc incoluerit. Alij à Palantia Euandri filia, ab Hercule vitiata, & illic sepulta. Alij à Palante, qui & ipse inibi sepulcrum esset consecutus. Eundem hunc locum à pecore dictum putant multi, quod pascens ibi balare consueuerit. Tibullus.

Sed tunc pascebant herbosa palatia vaccæ,
Et stabant humiles in Iouis arce casæ.

Vnde Næuius Balantium nominauit. vel quòd palare, id est, errare solerent armenta. Cephalon autem Gergitius memoriæ prodidit, hominem quendam comitem Æneæ occupato monte, qui nunc Palatinus dicitur, vrbem condidisse, Romamq́; denominasse. Tremellius verò Palatinum Romuleum montem vocat, cum inquit: Fuit eius statua in pede montis Romulei ante Sacram viam, inter templum Faustinæ, ad arcum Fabianum. In mons hodie Palatium Maius vocitatur.

CAP.

CAP. XXVI.

De Victoriæ, Cereris, Iunonis Sospitæ, Matris deum, & Libertatis Templo, & eiusdem Porticu, ac de domo Cassij.

VM Romani plurimis victorijs partis, imperij fines propagassent, Victoriæ deæ gratiam referentes & quo in futurum prosperos successus daret, ei Templum in Palatio consecrauere, in ea inquam parte, quæ videt hortos diuæ Mariæ nouæ. in infimo cliuo cuius supra indicauimus Romulum Romã portam instituisse. Vbi autem Victoria prius (vt prodidit Antias) Val. Max. inter alios honores domus publicè ædificata fuerat. Licet L. Iginius dicat P. Val. Volesi filio Publicolæ domum, quæ sub Velis erat, vbi postea fuit ædes Victoriæ, ex lege, quam ipse tulerat, populum cõcessisse. De Victoriæ æde meminit & Liuius L. Posthumius inquit, Cos. ædem Victoriæ, quam Ædilis curulis ex multatitia pecunia faciendam curauerat, dedicauit. Diony. verò scribit in vertice Palatini montis ab Arcadibus, qui cum Euandro venerant, Victoriæ Templum erectum esse, cui deæ anniuersaria fierent sacrificia, ab eisdemque Cereris Ædem, cuius sacra à solis mulieribus celebrarentur. Sed de alia Victoriæ æde intellexisse Diony. & locus, & tempus satis ostendunt. Propè hanc, Ædiculam Victoriæ Virginis posuit Portius Cato, quam biennio ante vouerat. iuxta quam fuit & Iunonis Sospitæ. In Victoriæ templum Matrem Deum Pesinunte oppido Phrygiæ aduectam perlatam fuisse memorant; ibique mansisse donec illi Ædem statuis, columnisque pretiosis cum pauimentis diuersorum lapidum exornatam struxere Romani. Vnde Liuius: ædes Magnæ Matris Ideæ dedicata est; quam deam P. Cor. aduectam ex Asia in Palatium à mari detulerat. Locauerant ædem faciendam M. Liuius C. Claudius Censores. Dedicauit Iunius Brutus. Ludique ob dedicationem eius facti, Megalesia appellati. de quibus Cicer. ita meminit: Nam quid ego de illis ludis loquar, quos in Palatio nostri maiores ante templum in ipso Magnę matris conspectu Megalensibus fieri, celebrarique voluerũt, qui sunt more, institutisq; maximè casti, solennes, religiosi? Aduecta est autem Mater deorum carmine in libris sibyllinis inuento. Pelli Italia alienigenam hostem posse, si deportata esset Romam. Erat enim lapis, quem incolæ hoc appellabant nomine. Libertatis autem & Templum, & Porticum struxit P. Clodius in parte domus Ciceronis, prope Iouis Statoris templum.

CAP. XXVII.

De Fano, & Ara Febris, Aede Larum, Deæ viriplacæ Sacello, ac de Templo Fidei, & Iouis Victoris Aede.

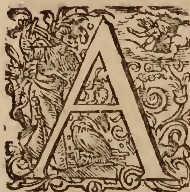
ANVM febris in Palatio fuisse Val. Max. sic docet: Febrem ad minus nocendum templis colebãt, quorum adhuc vnum in Palatio, alterum in ara Marianorum, tertium in summa parte vici Longi in eaque remedia, quæ corporibus ægrotorum annexa fuerant, deferebantur. Docet & Cic. his verbis: Illud profecto confiteamini, longe aliter rem se habere, atque hominum opinio sit, eos enim, qui dij appellãtur, rerum naturas esse, non figuras deorum. Qui tantus error fuit, vt pernitiosis etiam rebus non nomen deorum tribueretur, sed etiã sacra constituerentur? Febris enim

Fanum in Palatio videmus. Et ſecundo de lege Ara, inquit, vetus ſtat in Palatio Febris. Hic autem notandum ſecundum Stoicos, vnum eſſe deum, cui nomina variantur pro actibus, & officijs: vnde etiam duplicis ſexus nomina eſſe dicuntur, vt cum in actu ſint, mares ſint, fœminæ cum patiendi habent naturam. Aedem Larum idem Cicer. Palatinam facit: ſicuti Val. Max. deæ Viriplacæ ſacellum: in quo viri & vxores contentione animorum depoſita, concordes domum reuertebātur. Agathocles, Diony. ceterique Græci ſcribunt, Æneam cum Aſcanio, & eius filia Rhoma in Italiam veniſſe, condidiſſeque in Palatio Templum Fidei, à puellæ nomine dicatum, ſub hoc titulo TEMPLVM FIDEI. Orta deinde multis poſt annis inter Romulum & Remum contentione de nomine vrbis appellandæ. S. P. Q. R. placuiſſe vrbem Romam à puella nominare, cuius eulogium in templi frontiſpicio ex inſcriptione legiſſent. Sext. Pomp. refert Romam Æneæ neptem hoc templum poſuiſſe; Numam verò Dion. & Liuius longis poſt ſeculis vetuſtate lapſum Auguſtus inſtaurauit. Templum Iouis Victoris à Q. Fabio bello Sabino votum, in eodem Palatino monte fuiſſe volunt, dedicatumque Idibus Aprilis Ouid. ſic.

Occupat Apriles idus cognomine victor
Iupiter, hoc illo ſunt data feſta die.

CAP. XXVIII.

De Heliogabali, Apollinis, & Penatium Templo, ac de Aede Orci, locoq́ Palladij.

ANTONINVS Heliogabalus, Heliogabalum deum in Palatino monte conſecrauit, eique Templum fecit, eo in loco, vbi prius Orci ædis fuerat, ſtudioſeq; curauit Matris deum Typum, & Veſtæ ignem, Palladium Ancylia, & omnia Romanis veneranda, religionem Iudęorum, & Chriſtianorum deuotionem in illud transferre contendit, agens ne quis deus, niſi Heliogabalus coleretur, auth. Lampridius. Quo in loco cyphum, non typum legendum puto, propter ea, quæ infra ſequuntur, videlicet. Et adeo debacchatus eſt vt cyphum eriperet. Templum Apollinis in ea parte Palatinæ domus Auguſtus excitauit, quam fulmine ictam deſiderarit à Deo aruſpices pronunciarunt, eiſque Porticum auth. Suet. addidit, quam laudat Propertius, & fores templi eburneas facit: ſuper faſtigium autem currum ſolis ex auro ſplendentem, quatuorque boues, id eſt pretidas æneas à Myrione factas in ara, ponit: Ouid. verò in Apollinis Belides, cum ait.

Ducor ad intonſi candida templa dei,
Signa peregrinis vbi ſunt alterna columnis
Belides, & ſtricto ſtat ferus enſe pater.

In hoc Templo Auguſtus iam ſenior, ſæpe Senatum & decurias iudicum recognouit. In eodem pendebant Lychni inſtar arboris mala ferentis, vbi probati poetæ ſcripta ſua reponebant. hinc Horatius in arte Poetica.

Scripta Palatini quæcunque reponit Apollo.

Huius autem templi veſtigia extare videntur ſupra circum Maximum propè vineam Fedræ, in qua Tiberiana fuerat Domus.

De Appollinis etymologia plura Plato in Cra. de Apollinaribus verò ludis Mac. in Sat. Ædis deorum Penatium in ea parte Palatini montis fuit, quæ boream ſpectans, Velia dicebatur. Liuius quinto quintæ dec. De prodigiis deinde nunciatis Senatus eſt conſultus, Ædes deorum Penatium in Velia de cœlo tacta erat. Dion. Templum, inquit, Romæ oſtenditur haud procul à foro, in quo ſunt deorum

deorum Troianorum imagines inſcriptionem habentes D. PENATES. Sunt enim adoleſcentes duo ſedentes, pilam tenentes, veteris artis opera. Timæus autem hiſtoricus ferreos & æneos lituos, atque Troianum vas quoddam fictile eſſe, ſcriptum reliquit, Labeo vero Apollinem & Neptunum. Exhauſta incendio æde Veſtæ, in Veliam tranſlatum fuit Palladium, à quo eccleſia S. Andreæ inibi ſita cognomen deinde accepit, in Pallaria enim vocatur. Memorant quidam Liuiam, D. Auguſto templum in Palatio erexiſſe.

CAP. XXIX.

De domibus Palatinis, & Saliorum Curia.

VM Romulus & Remus vitam paſtoralem agerent, ſæpe ex lignis, & harundinibus tabernas ſtruxere, quarum vnam ſcribit Dion. ætate ſua fuiſſe in angulo ex Palatio in circumducente, Caſam Romuli dictam, per multasq; ætates manſiſſe, & ſi quid vetuſtate, aut alio quouis caſu corruiſſet, cuſtodes loci nihil magnificentius addentes, verùm omnia prioribus reſtituentes, reficere conſueuiſſe. Quo in loco hunc Virgilij de mantaco ciuis Rom. domuncula viſitur. Tullus autem Hoſtilius, priuſquam Curiam condidiſſet, in Velia domum habuit, vbi poſtea fuit ædes prædicta deorum Penatium, auth. Solinus: Catilinæ verò haud procul hinc, in ea parte Palatij, quę videt forum Romanum, & inde ad M. Scauri breuis tranſitus. de qua Aſc. ſic inquit: Demonſtraſſe vobis memini hanc domũ in ea parte Palatij eſſe, quæ cum ab Sacra via diſceſſeris, & per proximum vicum, qui eſt ab ſiniſtra parte, prodieris, poſita eſt. Domum Ciceronis emptam vicies ſextertio à L. Craſſo volunt fuiſſe ſupra ædem Iouis Statoris: Et certè in celeberrima Palatini montis parte erat, propeq; Palatium ſita, vt pro domo ſua ipſe Cic. his verbis teſtatur: Domus ardebat in Palatio, non fortuito, ſed oblato incendio, & infra: In conſpectu totius Vrbis domus eſt mea. Admonendi autem eſtis eo in loco, vbi dicit: Ardebat in Palatio, non accipi ſecundum nunc vulgi opinionem pro monte Palatino, cum iis temporibus Palatium exiguam eius partem occuparet: neque etiam ſignificare domum Ciceronis intra Palatium ipſum comprehenſam, ſed inuidioſe additum eſſe in Palatio, ac ſi diceret Orator: Catilina in comburendo domum meam adeo ira erat accenſus, & furore amens, vt nullam prorſus rationem haberet locorum publicorum, & ipſius Palatij, cui eadem domus mea fuerat iuncta. Iuxta quam ponit domum M. Flacci: qua euerſa Q. Catulus de manubriis Cimbricis Porticum extruxit. Craſſi oratoris, & Viturbij Domos in Palatio euerſas fuiſſe L. Æmilio Mamerco, & C. Plantio Coſſ. Plin. eſt auth. Vani ducis domum in Palatio ſtatuit Liuius. Sicut Auguſtanã Tiberianamq; Cor. Tac. de quibus ſuperiori capite memini. Auguſtanam autem ab Auguſto, qui vt ſcribit Sueton. natus eſt in regione Palatij ad capita Bubula, vbi nunc, inquit, Sacrarium habet, aliquanto poſtquam exceſſit conſtitutum. Et alibi refert primo iuxta forum Romanum, ſupra ſcalas Annularias in domo, quæ Calui Oratoris fuerat, habitauiſſe, poſtea in Palatio, nihilominus ædibus modicis Hortenſianis. De Tiberiana idem Cor. mentionem ſic facit: Otho ex æde Apollinis diſcedens per Tiberianam domum ad Miliarium aureum peregit. Curia Saliorum in Palatio, quæ cum flagraſſet inuentus eſt Lituus Romuli illæſus, auth. Cic. Plut. vt L. Iginius, tradit Publicolam domum habuiſſe Subueliam nuncupatam, foroq; imminentem. Tarquinij vero Priſci domus ad Iouis Statoris templum fuit. Liuius: Quum clamor, impetusque multitudinis vix ſuſtineri poſſet, ex ſuperiore parte ædium per feneſtras in viam Nouam verſus (habitabat enim rex ad Iouis Statoris ædem) po-

pulum Tanaquil alloquitur. Ser. ait Augustum, post Actiacum bellum, Palatium ex suo præcepto ædificatum, quum esset domus priuata, reipub. donauisse.

CAP. XXX.

De Summa Velia, statuis Palatinis, aliisq; rebus in genere.

ELIAM Summam ad eam Palatij partem, quæ celsior versa est in ortum æstiuum, diuæq; Mariæ Nouæ ædem fuisse, diximus; cui, vt vult Var. ex eo inditum est nomen, quod ibi pastores Palatini, ante tonsuram inuentam, vellere lanam consueuerint. Augustus in Palatio iuxta Fidei Templum Bibliothecam exstruxit latinam, græcamq; cum Porticu, quæ Palatina dicebatur, in qua Senatus statuam Numeriano Imper. posuit, cum inscriptione:

DIVO NVMERIANO ORATORI POTENTISSIMO.

Statua M. Var. viuentis adhuc eandem porticum exornauit, teste Pollione: Bibliothecam vero Apollinis, Colossus Thuscanicus L. pedum à pollice ære nobilior, an pulchritudine, dubium. Fuit in Palatio Auguratorium, id est locus vbi auguria captabantur: & Apollo cognomento Palatinus, opus Scopæ, Latonaque in palatij delubro, vt ait Plin. Suet. commemorat Titum Imp. statuam auream Britannico in palatio posuisse. Arbor fuit in eodem Palatino nata ex hasta Romuli, qui captato augurio hastam ipsam de Auentino monte in Palatinum iecit, quæ fixa fronduit, & arborem fecit: Laurusq; nata eo die, quo Augustus: vnde triumphantes coronari consueuerunt, Balneæ quoque, quas Cicero pro Roscio palatinas appellat, cuius vestigia exstant supra circum Maximum, haud procul à vinea Fedræ. Iulius Capitolinus refert locum fuisse in eodem monte, qui Sicilia dicebatur: & alterum, qui Iouis Cenatio: & Lampridius Plateas pulcherrimas saxis Lacedemoniis, ac porphyreticis stratas, quas Antonianas vocauit. Quæ saxa, inquit, vsque ad nostram memoriam manserunt, sed nuper eruta & execta sunt. Fuit in colle Palatino Vicus Padi, & Fortunæ respicientis, inibiq; feriæ celebrabantur, in quibus sacrificium, quod fiebat, Palatual dicebatur, auth. Antistius Labeo.

CAP. XXXI.

De Palatio nunc Maiori, Atrio, & veteri Porta ipsius Palatij.

VALIS autem & quanta fuerit Palatij moles, & pulchritudo indicant ruinæ ingentes, quæ ibi conspiciuntur, indicant & picturæ, statuæq; præclarissimæ, preciosæq; columnæ in eo repertæ. Quis autem tanta ædificia auxerit, nullus, inquit, Blon. scribit, quod nulla alia ratione factum crediderim, quam quòd vnusquisq;, nulla insigni constructione facta, particulas redidit, quas scriptores, vt parum dignas, mandare litteris omiserunt. Nos autem diximus Augustum suam priuatam domum reip. donauisse, quæ iuncta fuerat Palatio. Præterea Plin. prodidit Caligulam partē Palatij ad forum vsq; promouisse, seq; bis vidisse Vrbem totā cingi duab. domibus duorum principum, scilicet Caligulæ & Neronis. Caligula autem in eo promouendo effecit, vt ædes Castoris & Pollucis, quæ erat in medio foro, eregione vestibuli suarum ædium esset. Sed quod scribit Blon. de Palatio Maiori, id quoque de Pala-

de Palatio Vaticano nunc dicere possemus. Atrium autem Palatium habuit augurato conditum, in quo consulebatur Senatus, arietesq; immolabantur. Palatij vetus porta ad quam bello Sabino fusos esse Romanos commemorat Liuius, fuit prope Rostra, & si quis ad illius verba diligenter attenderit, nullibi, quam eregione ædis Diui Laurentij in Miranda existimabit. Quidam hanc Romuli portam appellant. Palatinus autem collis præter vnam atq; alteram domunculam & ædem. S. Andreæ prædictam, nullum nunc habet ædificium: totus enim vinetis plenus, aut pascuus ager, non ouibus magis, quam caballis & capris est relictus, vt verè Balantium possit nominari.

CAPVT XXXII.

De Templo Iani, Augusti & Faustinæ.

PARTEM quartam situs Vrbis aggredientes, à rebus diuinis, diisq; immortalibus principium facturi rite videmur, in primisq; ab eo, qui omnium rerum ianua habetur, hoc est, à Iano, cuius templum præter Capitolinum, aliud in foro Transitorio fuisse, sic probat Ser. Captis Faliscis, ciuitate Thusciæ, inuentum est simulacrum Iani cum frontibus quatuor, (fuerat enim bifrons apud theatrum Marcelli) vnde quod Numa instituerat translatum est ad forum Transitorium, & quatuor portarum vnum templum institutum: In qua autem parte fori, parũ liquet; sed crediderim in ea, quæ in fo. Rom. est versa, propè Basilicam Pauli, vt sequatur quod ait Mar.

Et fora tot numeras Iane, quot ora geris.

Procopius tradit ætate sua iam templum fuisse in medio foro ex aduerso Capitolij, paulo supra eum locum, quem tunc Romani, tres Parcas appellabant. Erat, inquit, sacellum totum ex ære constitutum, quadrata quadam dimensione, tantęq; amplitudinis, quanta integri Iani statua poterat ænea quinquepedalis capi, capite dumtaxat bifrons; portæ vtrinque æneæ, quæ pacis tempore claudebantur; instante autem bello aperiebantur, vocabaturq; Ianus Geminus. Verum alterũ erat ab eo, de quo Ser. quia, vt diximus, plures fuere Iani. De quadrifronte autem intellexit Mar. cum dixit,

Et lingua pariter locutus omni.

Nam omnes de duobus non dicitur. Templum Augusti in fo. Rom. positum erat, quod Tyberio imperante imperfectũ Caligula absoluit, põteq; super ipsum transmisso Capitolium Palatio coniunxit. vnde ex tribus columnis eius pontis propè Palatinum montem, & totidem ad radices Capitolij adhuc erectis, facilè possumus coniicere, vbinam esset Augusti templum, super quod pontem transmiserit Caligula. Vestigia Templi Faustinæ, quam Antoninus maritus permisit diuinis honoribus à senatu coli delatis circensibus, Flaminibusque, multa, insigniaq; extare videmus, post hunc ecclesiam S. Laurentij in Miranda. De quo Spartianus sic meminit. Inter deos relatus est, habet templum, habet Salios, habet sodales Antonianos, qui Faustinæ templum, quod ei sub tauri radicibus fundauerat maritus; in quo postea filius huius Heliogabalus Antoninus sibi, vel Ioui Syrio, vel Soli incertum, id est, templum fecit.

CAP.

CAP. XXXIII.

De Castoris & Pollucis templo.

Astoris & Pollucis templum in fo. Rom. ab omnibus scriptoribus collocatur. Lucretio Ofellæ consulatum petenti Sylla impedimento erat: ille autem solicitatus à multis in forum venerat, quem missus ab eo centurio iugulauit; ipse in Castoris æde sedens cædē è suggesto superne spectabat, Plut. Martius de Hernicis triumphans in Vrbem rediit, statuaq; equestris in foro decreta est, quæ ante templum Castoris posita est; Liuius: Nonne ab A. Posthumio ædem Castori, & Polluci in foro dicatam vides? Cicero. In qua autem parte fori permagna est dubitatio, & inter antiquæ Vrbis scriptores varia opinio. Volateranus vbi Diui Cosmæ & Damiani est ecclesia, ponit. Pomponius vero Lætus, certum non signans locum, in fine fori. Quidam in via Sacra, Fuluius sub Palatio iuxta Iuturnæ fontem, vbi nos Iouis Statoris templum; cui videntur adstipulari Diony. verba quæ sequuntur: Huius autem inopinatæ, admirabilisque apparitionis cum signa adhuc Romæ multa, tum vero est ædes Pollucis, & Castoris, quam supra foro exstruxit ciuitas, vbi visa sunt illorum simulacra; & rursus: Specie pugilum, equosq; madidos sudore ad scaturiginem, iuxta ædem Vestæ manantem, abluisse ait: Ouidius locum tetigit his carminibus,

Fratribus illa dies, fratres de gente deorum,
Iuxta Iuturnæ composuere lacus.

Vnde cum Diony. dicit ædem ipsam structam vbi illorum visa fuerant simulacra, & subiungit, iuxta ædem Vestæ, cum Ful. vt diximus, videtur conuenire, à Blon. verò discrepare. Var. namque, inquit Blon. cum dixisset, Tullum Hostiliū curiam Hostiliam ædificauisse, sic sequitur: Ante hanc Rostra, sub dextera huius Comitio locus substructus, vbi nationum subsisterent Legati; qui ad Senatū essent missi, hinc Græcostasis à parte, vt multa: Senaculum supra Græcostasim, vbi ædes Concordiæ, & Basilica Opima. Qui ergo descriptum supra à nobis forum Romanum cognoscit, & Var. verba considerat, facile intelliget Rostra templum ad radices Palatij fuisse, vbi nunc est parua S. Mariæ de Inferno ecclesia. Si igitur & Castoris templum ad radices Palatij, vbi Ful. ponimus: non video quomodo habebit Rostra e regione, quemadmodū vult Plin. cuius verba hæc sunt. Ex his Romuli sine tunica, sicut & Camilli in Rostris, ante ædem Castorum fuit. Cic. in Ver. locutus de Castoris templo, eiusq; columnis subdit: Qui ædem Castoris testem furtorum tuorum esse volueris, quam Pop. Rom. quotidie, iudices etiam tum, cum de te sententiam ferrent, viderent. Et cum sententiæ in Rostris ferre solerent, patet quod Plin. etiam testatur, Castoris ædem ante Rostra, videlicet apud Faustinæ templum, nunc S. Laurentij in Miranda, fuisse. Quo in loco paucis diebus ante Vrbis direptionem à barbaris factam, vidimus marmora mira arte sculpta, columnasq; pulcherrimas effodi, vt existimem eas esse columnas, eaque esse ornamenta, de quibus memini Cic. multa loqui. Quod nisi velimus ibi Castoris ædem, vt par est, collocare; necesse est, secundum Ful. alibi, quam in radice Palatij, Rostra statuere; non enim procedit, quòd vtrunque sit ad radices Palatini montis, & Rostra ante ædem Castorum. Si autem eandem ædem apud Vestæ libet ponere: dicendum duas fuisse apud forum, quarum alteram A. Posthumius dictator bello Latino vouit, eiusq; filius duumuir creatus dicauit. Alteram L. Metellus Dalmaticus de manubiis posuit; quanquam Asc. dicit Metellum instaurasse, non posuisse. Non desunt autem qui ædem Diuo Cosmæ & Damiano nunc sacram, Castori, & Polluci attribuant: quorum templum cum maximum,

ximum, nobilissimumq́;, ac multis columnis exornatum fuisse in Verrem, vt dixi, ostendat Cicero, horum opinionem refutamus: Cosmæ enim & Damiani talium columnarum nullum præ se fert vestigium, aut signum. Huius ædis gradus reuulsos à Clodio memorat idem author pro domo sua, & pro Sex. Qui alibi etiam S.C. concionesq́; in eadem sæpe habitas esse docet. Fuit autem statuis & nobili pictura à Cæcilio Metello perbelle exornatum, qui, vt refert Plu. Floræ simulacrum pulchritudine insigne in eodem posuit. Inerat & tabula monimentum ciuitatis equitibus campanis datæ.

CAP. XXXIV.

De Cæsaris & Veneris Genetricis Templo, eiusdemq́; Veneris Atrio.

DIVVS autem Cæsar Templum prope forum suum habuisse dicitur, de quo Cor. Tac. sic meminit. Ante ædem Diui Iulij iacuit primo ictu: loquitur enim de Galba ad lacum Curtium interfecto. Plin. narrat Augustum in Templo Cæsaris patris Castores, ac Victoriam posuisse. In eodem foro Veneris Genetricis Templum statuit Appianus: Post victoriam, inquit, contra Pompeium Cęsar Atrium templo Veneris circumduxit, quod Hadrianus longo tempore post instaurauit. Nam, vt scribit Diony. Apollodoro architecto descriptionem, & formam templi Veneris misit, significans sine illius opera, & ministerio etiam ingentia ædificia exstrui posse. Quærebat itaque an ædificium illud rectè & commodè se haberet. Rescripsit de templo, sublime illud, & cõcauum fieri oportere, vt ex loco superiori in Sacram vsque viam insignior prospectus esset, & magis conspicuum concauum ad excipiendas ludorum machinas, quæ in eo loco latenter compingi, & item ex occulto in theatrum duci possent. Quòd si aliud fuit ab eo, quod posuit Cæsar votum bello Pharsalico, fuit omnino prope viam Sacram, sicut & Cæsaris, videlicet post Faustinæ templum, nunc S. Laurentij in Miranda. Augustus Ædem Martis Vltoris bello Philippensi votam in suo excitauit foro, de qua Suet. ita meminit: Publica opera plurima exstruxit, è quibus præcipua forum cum æde Martis Vltoris meminit & Ouidius his carminibus.

Vltor ad ipse suos cœlo descendit honores,
Templaq́; in Augusto conspicienda foro.

Plin. autem dicit se vidisse Scyphos è ferro dicatos in eodem templo, anteq́; ipsum duas Statuas, Alexandri Magni tabernaculum sustinentes. Cor. vero Tac. Senatores decreuisse vt Germanicus, atque Drusus ouantes Vrbem introirent, circumq́; latera eiusdem templi structos esse arcus cum effigie Cæsarum. Arbitramur autem Martis Diuæ Martinæ cessisse templo, aut certe prope fuisse.

CAP. XXXV.

De Volcani, Concordiæ, Pacis, Romuli, ac Veneris Cloacinæ Templo.

OLCANI Templum ſupra Comitium locauit Sex. Pomp. eius ſunt hæc verba. Statua Ludienis, qui quondam fulmine ictus in circo, ſepultus eſt in Ianiculo, cuius oſſa poſtea ex prodigiis, oraculorumq; reſponſis Senatus decreto intra Vrbem relata, in Volcanali, quod eſt ſupra Comitium, obruta ſunt. Et cum Comitium, vt videbimus, ſit intra Palatinum montem, Romuli & Remi, atque Pacis templum dicimus Volcani ad radices Palatini e regione fermè eiuſdem Pacis fuiſſe. Dionyſ. de Tatio & Romulo loquens. Tractantes, inquit, in Volcani templo negotia, quod ſuperſtat Foro. Hinc conſtat Volcani ædem in Vrbe Romulum poſuiſſe, contra Blondi opinionem, qui ſcribit Romulum exiſtimauiſſe Volcanum quidem colendum; ſed, ne Vrbs incendiis eſſet expoſita, Vrbe excludendum. cui ſuffragari Vitruuij hæc verba videntur: Extra murum Veneris, Volcani, Martis phana ideò collocari, vti non aſſueſcat in Vrbe venerea libido, Volcaniq; vis è mœnibus, religionibus & ſacrificiis euocata, à timore incendiorum videantur liberari. Quod ſi conſideremus tempora, inueniemus Vitruuium quidem cum Pompeio & Diony. optimè conuenire, Blondum verò non rectè ſenſiſſe: Nam Romuli ætate cum mille, vt ait Plut. domus tantum eſſent, admodum in eo ambitu raræ, non erat metu incendij Volcanus Vrbe excludendus, ſicuti, vt hominum, ita ædificiorum Vrbe aucta; Verùm ſi Blon. in locorum deſcriptione rationem temporis habuiſſet, quia aliter, vt ipſe vult, in primis conditæ Vrbis, & naſcentis reip. temporibus: aliter nata, & aucta rerum opulentia ædificatum ſit, non tam facilè in hunc incidiſſet errorem. Volcani templum dedicauit Tatius, vt Solis & Lunæ, Saturni, Rheæ, Veſtæ, Dianæ, Quirini. Idem Diony. tradit, ſicut & Plut. Romulum ſecundum triumphum ducētem currum æreum templo Volcani obtuliſſe, eumq; prope effigiem ſui ipſius collocaſſe, Coclitiſque Statuam in eo poſitam eſſe, & conciones ſolitas haberi. In huius autem area Concordiæ Templum ſtatuit Sex. Pomp. & Plin. Si intelligit de eo, quod Fuluius ille, libertino patre natus, vouit, ſi populo reconciliaſſet ordinem Senatorum, & equeſtrem, ſtructum, annis CCCIII. poſt Capitolinum, ſumma inuidia nobilium, ex multaticia pecunia fœneratoribus condemnatis, in radice Palatini montis fuiſſe opinamur: non autem in Palatio, vt putat Blon. ſequeretur enim, ſecundum ipſum, in eodem monte fuiſſe, & Volcani, quod adduci ad ſuſpicanda nullo modo poſſum, cum in Concordiæ area à dictis auth. collocatum ſit. Inſecuto verò tempore Graccho, & Fuluio trucidatis, templum hoc inſtauratum fuit ab Opimio Coſ. ſummo populi dolore; Vnde noctu inſcriptum fuit. OPVS VECORDIÆ TEMPLVM CONCORDIÆ FECIT. Appianus ait iuſſu Senatus erectum eſſe. In huius autem area Liuius refert C. Bebio Pamphilo, & L. Æmilio Coſſ. per biduum ſanguine pluiſſe. Concordiæ templum erexit & Liuia Druſilla, ob viri cum ea concordiam, quod Tiberius dedicauit, Suet. meminit, & Ouid. ita.

Templaq; feciſti, quam colis ipſe, deæ,
Hæc tua conſtituit genetrix, & rebus, & ara.

Quod in porticu Liuiæ his carminibus collocaſſe oſtendit.

Te quoq; magnifica Concordia dedicat æde
Liuia, quam charo præſtitit illa viro.

Quo in

Quo in loco deinde Vespasianus mira celeritate Templum Pacis, á Claudio prius inchoatum, post bella ciuilia ædificauit. cuius templi pars propè diuæ Mariæ ædem adhuc exstare videmus. Fecit inquit, Suetoni. noua opera templum Pacis foro proximum, & Iosephus. Post triumphum, & Romani Imperij firmissimum statum Paci templum ædificauit. Fuit autem hoc templum maximum longitudine, & latitudine, quadrata forma, maximis, pulcherrimisque exornatum columnis, quarum vna ibidem adhuc est erecta tantæ crassitudinis, vt tribus vlnis vix amplectatur. In eodem templo, vasa, & ornamenta templi Hierosolymi triumpho Titi aduecta reposuit Vespasianus; & vniuersa donaria in eo consecrauit, auth. diuus Hierony. Veneremque dedicauit. Incendio autem exhaustum esse tempore Commodi Imp. scribit Herodianus in hæc verba. Nam cum neque imbres, neque nubes, tantumque exiguus terræ motus antecessit, seu nocturni casu fulminis, seu igni aliquo in ipso terrarum motu veluti extrito totum de improuiso Pacis templum consumptum incendio est, quod vnum scilicet opus cunctorum tota vrbe maximum fuit, atq; pulcherrimum: idem templorum omnium opulentissimum, egregieque munitum, multoque ornatum auro, & argento. Quippe vniuersi ferme illuc diuitias, quasi in thesaurum, congerebant. In Pacis Ganimedis Statuam fuisse ostendit Iuu. cum inquit.

Et Ganimedem Pacis, & aduecta secreta palatia matris.

Aram autem Pacis primus excitauit Augustus; auxit deinde Agrippa. Ouid.

Ipsum nos carmen deduxit pacis ad aram,
Hæc erit à mensis fine secunda dies.

Quo autem in loco parum liquet. Intra Pacis, & Faustinæ exstat antiquissimum Templum, & eius porticus duæ columnæ, nunc diuis Cosmæ, Damianoq; dicatum, quod. P. Vic. Remi fuisse significat: Petrus verò Lateran. bibliothecarius, & alij, Romuli, siue Quirini & Remi. idque à Caruilio Cos. victis Samnitibus dedicatum est, atque spoliis hostium exornatum: quorum tanta fuit copia, vt non modo templum hoc, & forum, sed etiam sociis ad templorũ publicorumque locorum ornatum diuiderentur, author Liuius. Var. verò vult Tatium regem Quirini dedicauisse templum: sed de eo intellexisse arbitror, cui ad radices Palatini montis, locum dedimus. Hoc autem habet primam partem in ipso ingressu circularem cum testudine, & foramine, sicut Pantheon, æneas quoque valuas, quæ prius signis æreisq; ornamentis erant conspicuę. Sed quæ olim ad ornatum erant maximè, nunc tantum ad claudendum factę esse videntur. Veneris Cloacinæ Ædem propè sacram viam statuit Ouid. in fast. Cloacinæ autem Simulacrum in Cloaca maxima repertum consecrauit Tatius rex. & quia cuius esset effigies ignorabat, ex loco illi nomen imposuit.

CAP. XXXVI.

De Telluris, Salutis, Victoriæ, Solis & Lunæ templo, de domo Cassij; & de Armamentario.

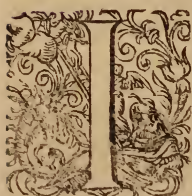

TEMPLVM Telluris, quod in quarta regione antiquæ vrbis constituit P. Victor, Palatio propius, quam Exquilijs fuisse putat Ful. Aliqui verò in Suburra, vbi nunc Ecclesia S. Saluatoris in Tellure, eregione diui Petri in vinculis. At Ser. super eo hemistichio: Lautis mugire carinis, contra Fuluij opinionem, videtur propè Exquilias collocasse, dicens Carinas intra templum Telluris esse. Quare ego crediderim fuisse propè cliuum, qui ducit ad prædictam diui Petri ædem, vbi nunc ecclesia diui Pan-

taleonis: cui opinioni adſtipulantur, quæ ſequuntur Dionyſi. verba. Poſt Caſſij mortem domus eius euerſa fuit, & hucuſq; ſub dialis dimittitur. is locus extra ædem Telluris, q̃ poſtea exſtruxit ciuitas in parte quadam eius, ſecundum eam viam, qua itur ad Carinas. Patet ergo Fuluium, & reliquos antiquitatis authores locum ignoraſſe. Sempronium autem hoc templũ vouiſſe probat L. Florus ſic: Domiti hinc Picentes. Sed caput gentis Aſculum Sempronio duce, Qui tremẽte inter prælium campo, Tellurem deam promiſſa æde placauit. Val. autẽ Max. ait S. P. Q. R. hanc ipſam ędem deſignauiſſe in area ædium Caſſij regnum affectantis, in qua patres frequenti ſenatu de rebus dubiis conſultare ſolerent. quod Cic. pluribus in locis teſtatur, ſed in ph. ſic: Te autem M. Antoni appello vnũ illum diem, quo in ædem Telluris ſenatus fuit, Ad Q. Fratrem autem inquit. De Telluris æde, & porticu Q. Catuli me admones, fit vtrunque diligenter; ad Telluris quidem etiam tuam Statuam locaui: & pro domo ſua, Sp. Caſſij domus ob eandem cauſam euerſa eſt, atque in eodem loco ædes poſita Telluris. Alibi verò ad Telluris Armamentarium fuiſſe ſic memorat. Putant enim nonnulli ad me pertinere Armamentarium Telluris aperire. In hoc ambitu fuit Salutis Ædes, vota bello Samnitico à C. Iunio Bibaculo Coſ. ab eodemque Cenſore locata, & Dictatore dicata. Liuius author. Habuit hæc pars ſitus Vrbis Victoriæ Ædem, quam prope forum L. Volumnius Ædilis ex multatitia pecunia faciendam curauit. Habuit & Apollinis Aram, de qua meminit Solinus, & Liuius. Pomp. Lætus vult Concordiæ, & Æſculapij templum fuiſſe in hortis diuæ Mariæ Nouæ, verſus Amphiteatrum: Iſidis autem & Serapidis autumat Fuluius, quod P. Victor ſcribit tertię Vrbis regionem fuiſſe Iſidis, & Serapidis, in qua ea ſunt templa, & quod Vitruuius ita dicit: Templa dijs ſic diſtribuenda, Mercurio in foro, Iſidis & Serapidis in emporio: quodque Var. innuit emporiũ ibi fuiſſe ſic; huiuſce, inquam, pomarij ſumma Sacra via. Ego vero Solis, & Lunæ crediderim, cum ex duabus teſtudinibus duorum templorum videamus alteram ortum ſolis: alteram vero occaſum ſpectare, Varroque tradat Tatium regem Solis, Lunæ, & Volcani ædes dedicauiſſe, quæ inuicem prope erant.

CAP. XXXVII.

De Foro Traiani, & de ijs quæ in eo fuere, vel ſunt.

INSTAVRATIS maxime locis ſacris, ac renouatis, quæ ad hominum memoriam, & laudem ſpectant, breuiter reſtituamus, ab optimoque illo Traiano auſpicemur. Traiani igitur Forum fuit inter Neruæ, Capitolium, & collem Quirinalem, cuius architectum Apollodorum fuiſſe, his verbis oſtẽdit Dionyſi. Hadrianus Apollodorum architectum, qui Traiani forum Metodeum, & Gymnaſium, illo iubente, fabricauerat, primum Vrbe expulit: poſtea interfecit. Huius autem fori tectum æneum fuiſſe, ſcribit Pauſ. Gellius, in foro, inquit, Traiani ſimulacra ſunt ſita circumundique inaurata equorum, atque ſignorum militarium, ſubſcriptumque eſt, ex manubijs. Quæ ſimulacra ob aliquod in remp. meritum ſumptu publico locari conſueuiſſe, oſtendit titulus exciſus in marmore, in eodem foro reperto, qui eſt talis.

ANNIO PAVLINO IVN. PROCOS. ASIÆ ET HELLESPONTI COS. ORDINARIO PRÆFEC. VRBI VICE SACRA IVDICANTI OB MERITVM NOBILITATIS ELOQVII IVSTICIÆ ATQVE CENSVRAE

RÆ QVI PRIVATIM ET PVBLICE CLARVS EST PETITV PO. ROM. TESTIMONIO SENATVS IVDICIO D. D. N. N. TRIVMPHATORVM AVGG. CÆSARVMQ. STATVAM SECVNDAM AVRO PERFVSAM LOCARI SVMPTV PVBLICO PLACVIT.

Huius autem Porticus cum ampliſſimis, excelſisq; columnis, magnisq; epiſtyliis tantam afferebat intuentibus admirationem, vt non hominum, ſed Gigantum manu omnia facta crederētur, in qua ſummorum virorum ſtatuas pulcherrimas vndiq; ab Alexandro Seuero tranſlatas fuiſſe admonet Lampridius. Ad quem nempe locum cum Conſtans Conſtantini filius perueniſſet, ſingularem ſtructuram primum attonitus cernens, perq; giganteos contextus circunferens mentem, omni ſpe talia conficiendi amota, Traiani equum ſolum locatum in atrij medio imitari ſe velle dicebat: cui regalis Ormiſda reſpondit. Stabulum prius tale condas. Huius autem equi imaginem in eius numiſmatibus vidimus, cum hoc indice.

S. P. Q. R.

OPTIMO PRINCIPI.

Ex columnis vero, quas diximus, duæ mirę magnitudinis ſub tellure adhuc iacent prope eccleſiam S. Mariæ cognomento Loreti. Forum autem exornauit etiam Arcus triumphalis eiuſdem principis, de quo Diony. ſic loquitur. Triumphalis tunc arcus, præter alia multa, quæ in honorem eius, & decreta & facta fuerant, in illius foro ſubſtructus eſt. Traianus quidem inibi Palatium etiam variis marmoribus, intus vero picturis, ſtatuisq; exornatum habuiſſe dicitur: Vopiſcus vero ſcribit Aurelianum Imperat. iuſſiſſe tabulas publicas ad priuatorum ſeueritatem in Traiani foro exuri. In cuius medio ſtat adhuc cochlidis eius Columna, in qua circunquaque rerum geſtarum Simulacra ipſius mira arte cælata viſuntur: & in primis Dacicum bellum. Intus verò gradus centum octuaginta-quinque in eius faſtigium præbent aſcenſum, habet autem feneſtellas quadraginta quinque: altitudinem vero pedum centum viginti octo, vel, vt ſcribit Eutropius, centum quadraginta: in ſummo Traiani oſſa aurea pila condita fuere: quanquam Diony. ait Hadrianum in Columna oſſa Traiani condidiſſe, cuius ſunt hæc verba: Ingentem Columnam in Foro ſtatuit, ſiue vt ea pro ſepulcro eſſet, ſiue in oſtentationem eius operis, quod ille circa Forum egit. Cliuus ſurgebat, quem effoſſa quoquo verſus terra ita complanauit, vt vndiq; Columna conſpiceretur, forumq; deinde in areæ modum æquatum manſit. Hanc autem Columnam Traiano bellum gerenti apud Parthos Senatum dedicauiſſe, ipſumque principem eam non vidiſſe ferunt. nam è Perſis rediens apud Seleuciam *Syriæ* Vrbem fluxu ſanguinis deceſſit. Hunc vero ſolum omnium Imperatorum in Vrbe ſepultum eſſe tradit Eutropius. Quod autem in Columna ratio eſt. quia apud maiores, principes, nobileſque ſub montibus ſepeliebantur. Hinc Virgil.

Monte ſub aerio, qui nunc Miſenus ab illo
Dicitur.

Et cum in omnibus locis, vbi erant ſepulcra excitanda, non eſſent montes, natum eſt vt ſuper cadauera, aut pyramides fierent, aut ingentes collocarentur Columnæ, quę licet propriè ſint, quę culmen ſuſtinent, tamen & ad magnificentiam erectæ hoc nomine appellantur; qualis hæc, in cuius baſi talia leguntur.

S. P. Q. R. IMP. CÆSARI DIVI NERVÆ NERVÆ TRAIANO AVG. GERM. DACICO PONTIF. MAXIMO. TRIB. POT. XVII. IMP. VI. COS. VI. P. P. AD DECLARANDVM QVANTÆ ALTITVDINIS MONS ET LOCVS TANTIS OPERIBVS SIT EGESTVS.

CAPVT XXXVIII.

De Foro, Palatio, & Porticu Neruæ.

ERVÆ autem Forum occurrit post ædem nunc S. Hadriani in tribus foris, in medio cuius columna ęnea ingentis magnitudinis existens, tectum ex laminis aurichalci extructum, sustinebat, intrinsecus vero lumen erat ambiguum, auth. Pauſ. Hoc forum iam antea inchoauerat Domitianus. Suet. Nouam, inquit, excitauit ædem in Capitolio Ioui custodi, & forum, quod nunc Neruæ vocatur. Fuisse autem variis columnis, & statuis exornatum testatur Spartianus de Alexandro Seuero loquens, his verbis: Statuas iocosas vel pedestres nudas, vel equestres Diuis Imperatorib. in foro Neruæ, quod nunc Transitorium dicitur, locabat. omnibus cum titulis & columnis æreis, quæ gestorum ordinem continerent. Transitorij inde traxit nomen, quòd ab eo in Augusti Cæsaris, & Romanum forum transiretur. Exstare enim adhuc videtur pars Porticus ipsius fori incendio absumpta, cum quibusdam columnis excelsis & pulcherrimis, vbi literæ leguntur titulos Neruæ præ se ferentes, quæ sunt huiusmodi. IMP. NERVA CÆSAR. TRIB. POTEST. II. IMP. II. collapsis epistyliis desunt nonnulla. is locus corrupto vocabulo pro arcu Neruæ, Arca Noei dicitur. Eiusdem Neruæ Palatij pars ex lapidibus quadratis, ingentesq; columnæ cernuntur adhuc inter Comitum, & Militiæ turrim, cum Ecclesia S. Basilij inclusa.

CAP. XXXIX.

De Secretario Populi Romani, Arcu Septimij, Templo Saturni, ac de Ærario, & Officina cudendi pecuniam.

OST autem Marforij simulacrum, eregione arcus Septimij, sequitur ædes Diuæ Martinæ nunc sacra, vbi olim Secretarium populi Romani fuisse, in marmore incisus index probat huiusmodi.

SALVIS. DD. NN. HONORIO ET THEODOSIO VICTORIOSISSIMIS PRINCIPIBVS. SECRETARIVM AMPLISSIMI SENATVS QVOD VIR INLVSTRIS FLAVIANVS ANNIVS INSTITVERAT: ET FATALIS IGNIS ABSVMPSIT: FLAVIVS ANNIVS EVGARIVS EPIFANIVS. VC. PRÆF. VRB. VICE SACRA IVD. REPARAVIT. ET AD PRISTINAM FACIEM REDVXIT.

Eregione huiusce ædis ad radices rupis Tarpeiæ stat adhuc Arcus, vt diximus L. Septimij, omnium pulcherrimus, & parum mutilatus: in vtroque frontispicio cuius incisæ sunt alatæ victorię cum Trophæis & terrestris, naualisq; belli simulacra, cum hac inscriptione.

IMP. CÆS. LVCIO SEPTIMIO. M. FIL. SEVERO. PIO. PERTINACI AVG. PATRI PATRIÆ. PARTHICO. ARABICO. ET PARTHICO ADIABENICO PONTIF. MAXIMO TRIBVNIC. POTEST. XI. IMP. XI. COS. III. PROCOS.

PROCOS. ET IMPER. CÆSA. M. AVRELI. L. LIL. ANTONINO AVG. PIO FELICI TRIBVNIC. POTEST. VI. COS. PROCOS. P. P. OPTIMIS FORTISSIMISQVE PRINCIPIBVS. OB REMPVBLICAM RESTITVTAM IMPERIVMQVE POPVLI ROMANI PROPAGATVM INSIGNIBVS VIRTVTIBVS EORVM DOMI FORISQVE.

S. P. Q. R.

Habet hic arcus à latere marmoreos gradus, per quos ego multoties euasi ad fastigium. Illud autem sciendum Seuerum triumphum respuisse, ne de ciuili victoria videretur triumphare, tum etiam quod morbo articulari in curru haud facile cõsistere poterat. Sequitur statim recta nunc Diui Hadriani, olim Saturni Templum à Numatio Planco conditum, auth. Suet. vel instauratum, quia constat antiquissimum esse. Et quidam dicunt inscriptionem locationis accepisse T. Largium. Var. autem L. Tarquinium regem, ipsum Largium dedicauisse. Liuius vero A. Sempronio & M. Minutio Coss. ait esse dedicatum, & à Plancõ restitutum. In quod ex Capitolino ærarium Po. Ro. translatum ferunt, vt etiam Asc. significare videtur his verbis: Dum testes examinarentur (agebatur enim causa pro Rostris) Pompeius ad Ærarium sedẽs tumultu Clodianæ multitudinis perturbatur, & mox: Euntibus ad tabellam ferẽdam postero die iudicibus, clausæ fuere tota vrbe tabernæ, præsidia in foro, & circa omnes fori aditus Pompeius disposuit; ipse pro ærario, vt pridie, consedit. Ærarium in Saturni templo ideo reponit Sex. Pomp. & Macrobius, quod sub illo nullum furtum fuerit commissum, aut quia nihil erat cuiusquam priuatum. Plut. in prob. quærens causam cur ærarium fuerit in æde Saturni: an, inquit, ex eo quod fama obtinuit, Saturni tempore, nec auaritiã, nec improbitatem vsquam in hominibus fuisse, sed iustitiam, & fidem. Cyp. autem refert Saturnũ in Italia primum instituisse nummos signare; & propterea Saturni ærarium vocari. In ærario promulgata seruabantur: Cic. tertio de le. Qui agent auspicia seruanto: Auguri publico parento: Promulgata proposita in ærario cognita agunto. Seruabantur & libri elephantini, in quibus. XXXV. essent conscriptæ tribus, omnesque publicarum rationum libri. Sue. in Cæsaris rebus gestis: Tabulas veteres ærarij, & debitorum vel præcipuam calumniandi materiam, exussit. Seruabantur & signa militaria, Liuius: Signa inquit, eo die à Quæstoribus ex ęrario prompta; quorum duo communia erant, roseum pro peditibus, cum titulo. S. P. Q. R. & ceruleum pro equitibus, color enim ceruleus est maris, à deo cuius inuentum equum fabulantur. Asc. dicit veterum diligentiã fuisse, vt quod quisque de subiugata prouincia per triumphum apportauisset, perscriptum in tabulis in ærarium reponendis conseruaretur, idq; etiam Cicer. tertia actione in Ver. hinc L. Florus ait Catonem Cyprias opes Liburnis per Tyberinum hostium inuexisse, quæ latius ærarium Pop. Rom. quam vllus triumphus impleuere. & Liuius primo decadis quintæ Ap. Claudium Centonem ex Celtiberis ouantem milia pondo argenti, & quinque milia auri in ærarium tulisse. Censores in Saturni iusiurandum subire cogebantur. Inter hanc diui Hadriani, & Castoris Pollucisque olim templum cudendi pecuniam priscis temporibus stabat Officina, argumento quod eo loco vidimus effodi ingentem numorum copiam, eius pretij, vt coniectura assequebamur, cuius nunc est quadrans, cæterum igne corrupti.

CAP. XL.

De Miliario Aureo, Ponte Caligulæ, & de Rostris ac Curia.

ILIARIVM autem aureum in capite fori Romani collocatur à Plinio: à Cornel. verò Tacit. iuxta Saturni ædem, narrante cohortem ad aureum Miliarium sub æde Saturni perexisse, vterque rectè. Erat autem Miliarium aureum columna propè arcum Septimij, in qua incisæ omnes Italia viæ finirent, & à qua ad singulas portas mensurę regionum currerēt. Meminit Suet. his verbis: Ergo destinata die præmonitis conscιis, vt se in foro, sub æde Saturni, ad Miliarium aureum opperirētur, mane Galbam salutauit. Caligula per forum Romanum à colle palatino ad Capitolinum pōtem Marmoreum duxit; quo nihil ambitiosius tota vrbe: sustentabatur enim octuaginta ingentibus columnis candidissimi marmoris, quarum tres ad huius, totidemq; ad illius montis radices adhuc stantes cernuntur, propè quas paucis ante annis effosa fuere marmora cum circulari huiusmodi inscriptione. VICENALIA IMPERATORIVM. Altera autem pars habuit sacerdotes taurum sacrificantes. Secus ipsum pontem, in medio foro, atque eregione ædis diui Hadriani exstat ingens marmorea columna, quam existimo vnam ex illis esse, quę equum æneum inauratum Domitiani sustinebant, de quo quidem equo Papinius mentionem sic facit.

Quæ super imposito moles gemmata colosso
Stat Latium complexa forum.

Ad pedes cuius procubuit Rheni flum. Germaniæ simulacrum, de qua prouincia triumphum egisse Domitianum diximus, & idem author tetigit, cum inquit.

Ænea captiui crinem tegit vngula Rheni.

Cui simulacro Marforium nunc dicunt nomen. Ex rostris nauium Antiatiū suggestum in foro, quod Rostra denominauere Romani, fabricatum esse, Liuius sic commemorat. Naues Antiatium partim in naualia Romæ subductæ, partim incensę, Rostrisq; earum suggestum in foro extructum adornari placuit, Rostraque id templum appellatum. Romanum forum vbi nunc Rostra sunt, ait Ser. Fuere autem Rostra ad radices Palatij, vbi nunc diuę Mariæ liberatricis est sacellum, in medio foro. Vnde Appianus loquens de capite Marij iunioris abscisso, narrat Syllam fori in medio, ante Rostra, illud appendisse. Quod autem M. Var. dicit fuisse ante curiam Hostiliam, sic accipimus, inquit Blondus, vt partim curia Hostilia à Cœlio monte, in quo eam fuisse certissimum est, pro sui magnitudine Rostra versus, partim Rostra à Palatino monte in illam protenderentur. Hāc profecto rationem, si quis locorum sitū consideret, planè absurdam, & ineptam iudicabit, nimirum viam expeditissimam, quæ deinde Appia est denominata, omnesq; Palatij fermè aditus occupassent. præterea non fit verisimile in ea rerum frugalitate tam amplam, tamq; magnificam curiam Tullum ædificauisse. Quare dicimus fuisse Rostra Noua ad radices Palatini montis, & Vetera apud Curiam. De nouis quidem paulò ante Ser. meminit, de veteribus verò Suet. in funere Augusti, his verbis: Bifariam laudatus est, pro æde diui Iulij à Tiberio, & pro Rostris veteribus à Druso Tiberij filio, ac Senatorum humeris delatus in Campum, crematusq;. Asc. scribit Clodij corpus, vt vulnera videri possent, delatum in foro, & pro

pro Rostris positum, populumque deinde in Curiam tulisse, atque cremauisse, eoque igne Curiam, Portiamque basilicam ei coniunctam conflagrasse. subdit longe post: Erant enim Rostra, non eo loco, quo nunc, sed ad Comitium prope iuncta Curiæ. Si ergo Rostra in Comitio ante Curiam, vt vult Var. dicimus fuisse, intelligendum est duas extitisse Curias Hostilias, vnam prope forum, vbi nunc templum Pacis, in cuius ruinis inuentum est marmor cum indice huiusmodi. IN CVRIA HOSTILIA. aut certe iuxta ipsum, vt possit Rostra ante se habere. alterā vero in Cœlio monte, de qua infra videbimus. In Rostris agebantur causæ, quemadmodum apud Liuium legitur de Virginia, vtrum serua, an libera esset. ferebantur leges auth. Cicer. pro Rab. habebantur conciones, idem in Pis. Cæsar Iuliam amitam, vxoremque Corneliam defunctas pro Rostris laudauit. Sueto. & Plut. auth. Plinius, concionaturi, inquit, Rostra ascendebant. In eisdem clarissimorum virorum statuæ erigi solebant. hinc Cicer. in ph. Cn. Octauij clari & magni viri, qui primus in eam familiam, quę postea viris fortissimis floruit, attulit consulatum, Statuam videmus in Rostris. Asc. pro M. Scauro Camilli togatam, sine tunicis in his collocat. ante hæc vero Appianus Syllæ equestrem ex auro conflatam, cum hac inscriptione. COR. SYLLÆ IMPERATORI FORTVNATO. In præclaro fori Romani loco, pro Rostris, super leonem lapideum impositum fuisse corpus Faustuli, qui ibi cecidit, dum certamen Romuli, & Remi dirimere vellet, tradit Diony. M. autem Var. post Rostra Romuli sepulcro locum fecit. Fuit pro Rostris Herculis statua tunicati, habitu æleo, facie torua: subscripta.

L. LVCVLLVS IMPERATOR DE MANVBIIS HOSTIVM DEDICAVIT.

Plin. Sibyllæ, inquit, tres iuxta Rostra in foro sunt, vna, quam Pacuuius Taurus ædilis Pli. instituit, duæ, quas M. Messalla. Inter antiquissimas fuere Tullij Cœlij L. Roscij, & Sp. Matici Fulcinij à Fidenatibus, & Gn. Octauij apud Antiochum in legatione interfectorum. Propterea L. Florus ait Romæ capita cæsorum proponere in Rostris vsitatum esse.

CAP. XLI.

Di Lacu Curtio, Cloaca Maxima, & Doliola.

M. Var. refert in foro Romano Lacum Curtium fuisse, priusquam cloacæ essent, per quod innuit Cloacam per ipsum lacū sequenti tempore deriuatam, quam alta tellure opertam vidimus nuper in radicibus Palatini montis, per forum Romanum fluentem, perque eiusdem montis radices in Velabrum, & inde cadentem in Tyberim. Quare patet lacum Curtium, sicut & Cloaca Maxima, in medio foro extitisse, haud procul ab equo Domitiani, hinc Papinius.

Ipse loci custos, cuius sacrata vorago,
Famosusq́; lacus nomen memorabile seruat.

Cum igitur dictum sit equum Domitiani stetisse in medio foro, vbi nunc vnica erecta cernitur columna, præter alias rationes, ex his Statij carminibus iudicamus lacum Curtium fuisse in hortis dictæ columnæ adiacentibus. Diony. Est, inquit, hic locus repletus, vocaturque ab illo casu lacus Curtius in medio maxime Romani fori. Liuius: Eodem anno seu motu terræ, seu qua vi alia, forum medium fermè specu vasto collapsum in immensam altitudinem dicitur, nec eam voraginem coniectu terræ, quum pro se quisque gereret, expleri potuisse, priusquam deum monitu quæri cœptum, quo plurimū Populus Romanus posset, id enim illi loco dicandum vates canebant, si remp. Rom. perpetuam esse vellent, tum M. Curtium iuuenem bello egregium castigasse ferunt dubitātes, an vllum

magis Romanum bonum, quam arma virtusq; esset: silentioq; facto templa deorum immortalium, quæ foro imminent, Capitoliumq; intuentem, & manus nũc in cœlum, nunc in patentes terræ hiatus ad deos manes porrigentem, se deuouisse, equo deinde quam poterat maximè exornato, insidentem armatum se in specum immisisse, donaq; ac fruges super eum à multitudine virorum ac mulierum congestas, lacumq; Curtium, non ab antiquo illo T. Tatij milite Curtio Metio, sed ab hoc appellatum. At de hac re cum triplex sit historia, hanc sequitur Val. Max. & Porcilius. Piso verò in annalibus bello Sabino, quod fuit Romulo & Tatio, virum fortissimum Metium Curtium Sabinum Romulo cum suis ex superiore parte impressionem faciente, in locum palustrem, qui tum fuit in foro, antequam cloacæ essent factæ, secessisse, atq; ad suos in Capitolium illæsum peruenisse, ab eoq; lacum inuenisse nomen memoriæ prodidit. Cornelius verò & Luceius eum locum esse fulguratum, & ex S. C. à Curtio Cos. septum, & ab eo lacum Curtium appellatum, apud quem Galbam interfectum, & morientem sanguine lacum ipsum infecisse ait Cor. Tac. & Suet. Sequitur Cloaca Maxima, de qua ita scribit Liuius. Tarquinius foros in circo faciendos curauit, cloacamque Maximam receptaculum omnium purgamentorum Vrbis sub terram agẽdam, quibus duobus operibus vix noua hæc magnificentia quicquam adæquare potuit. Eundem ferè sensum Plinij hæc habent verba. Cloacam operum omnium dictu maximum suffossis montibus, Vrbe pensili, subtus nauigata fecit. Hæc autem ad Iouis Statoris ædem in tres ductus diuiditur, quorum duo nunc clausi, tertius limpidissima fluens aqua in Velabro ostenditur, deinde canali è saxis quadratis extructo in Tyberim, vt dictum est, dimittitur. Plures fuisse Vrbis cloacas sic ostendit idem Liuius: Post incensam Vrbem à Gallis, dum instauraretur, festinatio curam exemit vicos dirigendi, dum omisso sui, alieniq; discrimine in vacuo ædificant, ea est causa, vt veteres Cloacæ primo per publicum ductæ, nunc priuata passim subeant tecta, formaq; Vrbis sit occupatæ magis, quam diuisæ similis. Quod si tunc difficile, difficillimum certè nunc videri potest, vt quis Vrbis regiones diuidere possit, cum locorum & viarum vestigia vix exstent, & ea quidem perpauca & incerta. Quare nos non more prisco regiones diuisimus, verũ eo ordine, quo omnia faciliora, & magis perspicua videri possunt. Sed ad rem redeamus. Cloacarum autem curatores fuisse inscriptio in marmore apud pontem Aurelium inuento, huiusmodi.

IMP. CÆSARIS DIVI TRAIANI PARTHICI. F. DIVI NERVÆ NEPOTIS TRAIANI ET ADRIANI AVG. PON. MAXI. TRIB. POT. XXII. IMP. II. CONS. III. TIRR. RVSTICVS CVRATOR ALVEI ET RIPARVM TYBERIS ET CLOACARVM.

Rursus in alio marmore.

EX AVTORITATE IMP. CÆSARIS DIVI NERVÆ. F. NERVÆ TRAIANI AVG. GER. DACI. PONT. MAX. TRI. POT. VII. IMP. IIII. COS. V. PP. IVLIVS FEROX CVRATOR ALVEI ET RIPARVM TYBERIS. ET CLOACARVM VRBIS TERMINAVIT RIPAM. R. R. PROX. CIPP. PER. CXV. A. FABIO. A. F.

Cloaca, inquit Pompeius, à cloacando, id est, inquinando, vel à colando, id est fluendo. Iuxta Cloacam erat locus, qui vocabatur Doliola, à Doliolis sub terra, vbi non licebat spuere. vetustior autem memoria est eo in loco mystica quædam Numæ condita esse, sunt qui putant Gallorum senonum cineres.

CAP.

CAP. XLII.

De Comitio, Templo Veneris Genetricis, Statuis & simulacris, quæ in eo & Foro Romano fuere, ac de Cæsaris Columna.

OMITIVM Fori Romani partem esse superius dictum est, incipiens à porta Palatij, terminansq; apud ædem Diuæ Mariæ Nouæ: ita appellatum, quod fœderis conditiones ibi inter Tatium & Romulum firmatæ, sancitæq; sint, vnde à coeundo Comitio nomen mansit, auth. Plut. Asc. ait Comitium esse locum propter Senatulum, quo coire equitibus & populo Romano liceret. Blondus verò quo coibant Comitiis centuriatis, & litium causa, neque ibi Consules, Prætores, Ædiles, Censores & Tribunos, sed in Campo Martio, fuisse delectos. Subdit deinde. Locus autem ita euanuit, vt post diruta iam pridem, quæ solo supereminebant ædificia, effodiendis fundamentorum lapidibus in calcem coquendis, intra sanctorum Hadriani & Laurentij in Miranda basilicas, interq; fora Magnum & Neruæ transitorium, multo sudore decimo tandem anno inspexerimus, hæc in triumphanti Roma. In instaurata verò, inter turrim, quæ Pallara appellatur, & lacum Curtij, collisq; Palatini radices, & Faustinæ monumenta fuisse commemorat, in qua quidem re sibi cōtradicit. Etenim attendere diligenter si velimus, quæ supra ex Cor. Tac. de ficu Ruminali adducuntur, illa explosa, hanc comprobabimus sententiam. Satis enim constat ficum Ruminalem, quam in Comitio statuit, in Palatij radicibus fuisse, consequens ergo est & ibi Comitium, de quo meminit Cicer. pro Sex. Is locus diu caruit tecto. eo autem anno, quo primum Annibal in Italiam venit, tectus fuit, vt docet Liuius septimo bell. pun. qui tamen trigesimo aliter sentire videtur, cum dicit Comitia indicta perfici tempestates sæpe prohibuisse. Longo autem tempore post Cæsar locum instaurauit, authore Tranquillo. & Asc. Ludi sæpe in eo celebrati sunt, inibiq; libri Sibyllini P. Cornelio, & M. Bebio Coss. cremati, vt in Numæ vita scribit Plut. In Comitio fuit Coclitis Statua, quæ cum de cœlo tacta esset, ex aruspicis responsis in area Vulcani, loco altiori, posita est, ex qua re bene Pop. Roman. successit: Liuius. In cornibus verò eiusdem Comitij fuit statua Pithagoræ & Alcibiadis, in gradibus vero ad læuam Curiæ Actij, Plin. author, cuius Actij cotem, & nouaculam ibidem defossam, superque impositum Puteal ait Cicero, idemq; Liuius. Statæ matris Simulacrum in foro colebatur, postquam id collustrauit, ne lapides igni corrumperētur: qui plurimus ibi fiebat nocturno tempore, magna pars populi in suos quisque vicos retulerunt eius deæ cultum, vt refert Sex. Pompe. In foro, ante Veneris Genetricis ædem, fuit Cæsaris statua, equestris, & Q. Marcij ante Castoris, equestris & ipsa, ac Tremellij togata, æream. M. Attio velatam in eodem foro posuit Tarquinius: Plinius vero Cæsaris Simulacrum cometam in capite habens. At hoc in loco si statuas præclaris viris in Foro Romano, sicut in Rostris erectas recensere vellem, finem profecto non inueniret oratio. Illud autem satis erit admonuisse, hoc munere dignos habitos esse eos omnes, qui, vt diximus, aliquod egregium facinus obiissent pro republic. aut mori non dubitassent, quod probant Cicer. hæc verba: Ac si tunc P. Sextius Iud. in templo Castoris, animam, quam vix retinuit, edidisset, non dubito quin, si modo esset in republ. Senatus, si maiestas Pop. Roman. reuixisset, aliquando statua huic ob rempubl. interfecto in foro statueretur. Nec vero illorum quisquam quos à maioribus nostris morte obita positos in illo loco,

atque in rostris collocatos videtis, esset P. Sextio præponendus. Populus autem Romanus in Cæsaris gratiam Columnam marmoream lapidis numidiæ x x. pedum, cum Titulo hoc. PATRI PATRIÆ. in foro statuit, de qua Lactantius meminit, & idem Cicer. in hæc verba. Talis animaduersio fuit Dolabellæ cum in audaces, sceleratosq́; seruos, tum in impuros, & nefarios liberos, talisq́; euersio illius execratæ Columnæ, vt mirum mihi videatur tam valde reliquum tempus ab illo vno die dissensisse.

CAP. XLIII.

De Columna Mœnia, Pila Horatia, De Cæsaris Constantini, Domitianiq́; Equo, ac de Templo, & Ara eiusdem Cæsaris.

COLVMNAM habuit Forum Mœniam denominatam, à qua Labeo iureconsultus Mœniana deduxit, cum inquit. Inter immissum & proiectum hoc interesse putant, quod proiectum esset id, quod ita proueheretur, vt nusquam requiesceret, qualis Mœniana, & subgrunda essent. Immissum, quod in aliquo loco requiesceret, veluti tigna, trabes, quæ immitterentur. In quæ verba cum ANTONIVS Triuultius, & SCARAMVTIA eius frater nobilissimi adulescentes, & in iuris ciuilis scientia supra ætatem egregie docti, incidissent, rogarunt me, vnde dicerentur Mœniana, quibus ita responsum est: Mœnius cum domum suam venderet Catoni, & Flacco Cens. vt ibi Basilica ædificaretur, exceperat ius sibi vnius columnæ, super quam tectum proiiceret, & prouolantibus tabulatis inde ipse, & posteri eius spectare munus gladiatorum possent, quod etiam tum in foro dabatur: ex illo igitur Columna Mœnia vocitata est, hinc Mœniana. Mœniana, inquit Sex. Pomp. à Mœnio censore, qui primus in foro vltra columnas tigna proiecit, quo ampliarentur superiora spectacula. De Columna meminit Asc. & Cic. de Diu. ac pro Sex. in hæc verba. Venit, vt scitis, ad Columnam Mœniam, tantum est ex omnibus spectaculis vsque à Capitolio, tantus ex fori cancellis plausus excitatus, vt nunquam maior consensio. Fuit enim in ea parte fori, vbi Basilica Portia, de qua infra erit mentio. In foro, inquit Diony. erat petra angularis, super qua posita fuerant spolia Tergeminorum Albanorum, Pila Horatia dicta, sed arma collapsa sunt vetustate. Decorauit autem forum Romanum equus Cæsaris, & Constantini, sicut Domitiani, Atrium Mineruæ, & Tabernæ Nouæ, ac Veteres, de quibus sic loquitur Liuius: Eodem tempore septem Tabernæ, quæ postea quinque, & argentariæ, quæ nunc Nouæ appellantur, arsere. De his intellexit Iuuenalis cum dixit, sed quinque tabernæ quadraginta parant. In foro magistratus Imperium Romani deponere consueuere, auth. Herodianus. Appianus memoriæ prodidit cadauer Cæsaris in forum relatum, eoq́; in loco Aram, mox Templum illi erectum esse.

CAP. XLIIII.

De Foro Cæsaris, Basilica, & Bibliotheca Pauli.

XPOSITIS iis, quæ ad Fo. Ro. pertinere videbantur, redeamus ad Templum Saturni, vnde digressi sumus de ærario locuti; videamusq; quid post ipsum ad latus eiusdem fori in ortum æstiuum vergens fuerit, aut sit. sed in primis de Foro Cæsaris, quod (vt quorundam est opinio) fuit in eo loco, qui post Faustinæ Templũ valde depressus cernitur, de quo sic loquitur Appianus. Post victoriam cõtra Pompeium Cęsar Atrium Templo Veneris circumduxit, quod Romanum forum esse voluit, non rerum quidem venalium, sed eorum quæ ad iura conuenirent. In hoc statuas pulcherrimas collocauit, inter quas loricatam sibi dicari passus est. Breui quidem, ait Plin. spatio forum, sed inter Vrbis ornamenta perspicuum Area supra sextertium millies constitit. Pauli Basilicam Cic. in medio foro statuit, verba ipsius ex lib. quarto ad Atticum hæc sunt: Paulus in medio foro Basilicam iam penè texuit, iisdem antiquis columnis; Illam autem quam locauit fecit magnificentissimam: Hanc Plin. inter Vrbis magnifica enumerat, columnis ex phrygibus mirabilem. Papinius autem Domitiani equum describens à sinistra Pauli regiam posuit his carminibus.

Ad laterum passus hinc Iulia templa tuentur,
Illinc belligeri sublimis regia Pauli,
Cæsar pater, blandoq; videt Concordia vultu.

Cæsar, inquit Plut. Paulum Æmilium collegam Caij Marcelli in consulatu mille & quingentis talentis sibi amicum, defensoremq; parauit, ex qua mox pecunia nobilissimam ille in foro Basilicam exstruxit, quæ Pauli Basilica dicebatur; Quã publicam constituisse refert Appianus. Fuit autem prope Castoris & Pollucis Templum, quo in loco vidimus effodi multa frusta earum columnarum, quibus mirabilem fuisse dicit Plin. In hac ad Ianum stabant fœneratores: Vnde Hor. Hæc Ianus summus ab imo perdocet. Et in Sermonibus. Postquam res mea Ianum ad mediũ fracta est. Cic. Ita ne? Ianus medius in L. Antonij clientela sit? quis vnquam in illo Iano inuentus est? qui L. Antonio mille nummum ferret expensum. Eiusdem Pauli Bibliothecam Basilicæ iunctam fuisse, quibusdam authoribus crediderim.

CAP. XLV.

De Foro Augusti, Porticu Antonini, Faustinæ & Liuiæ, ac de Cæsaris domo.

ORVM Romanum, Cæsaris, & Augusti inuicem prope fuisse innuit Papinius in syluis cum dicit.

Nec saltem tua dicta continentem,
Quæ trino iuuenis foro tonabas.

Et Mart. his carminibus.

Causas, inquit, agam Cicerone disertius ipso,
Atq; erit in triplici par mihi nemo foro.

Augusti autem forum licet apud Marforij simulacrum quidam ponant, nonnulli tamen post Faustinę templum, sed prior opinio magis probatur. Breue quidem, sicut etiam Cæsaris, fuit, quia ipse princeps non est ausus proximas domos possessoribus extorquere, erat tamen multis statuis ornatissimum. Inerat enim Castoris & Pollucis cum victoria Alexandri Magni. Coruini & in eius casside pu-

gnacis corui simulacrum. Apollinis eburnea, de qua Hor. Sic me seruauit Apollo: & Iuu. Iurisq; peritus Apollo. Fori autem extruendi causa fuit hominum, & iudiciorum multitudo; quæ videbatur, non sufficientibus duobus, etiam tertio indigere, itaque festinantius, necdum perfecta Martis æde, publicatum est, cautumq; vt separatim in eo publica iudicia, & sortitiones iudicum fierent, sanxitq; vt de bellis & triumphis hic consuleretur Senatus. Prouincias cum imperio potituri hinc deducerentur; quique victores rediissent huc insignia triumphorum inferrent. Quod forum instaurauit postea Hadrianus, auth. Spart. Idem Sueto. docet, forum ipsum duas Porticus habuisse, in quibus statuas omnium triumphali effigie dedicauit Augustus. Blon. autem in Roma triumphanti hoc forum, & Martis Templum in Campo Martio his restituit verbis. Campi Martij proprium locum fuisse ostendimus, cui columna Antonina fuit apposita, eoq; continebatur Campo Augusti forum, templo Martis contiguum. Sed quum Suet. dicit breue forum struxisse, quia non est ausus proximas domos possessoribus extorquere, & extruendi causam hominum, & iudiciorum multitudinem fuisse: satis ostendit, sicut & P. Victor, in celeberrima Vrbis parte stetisse: cum Campus Martius extra Vrbem; neque priuatorum domibus occupatus, latissimum, cuicunq; foro, præberet cāpum. Quare Blondi opinio prorsus reiicienda. Porticus Antonini & Faustinæ pulcherrimæ, variisq; marmoribus exornatæ exstant apud Diui Laurentij in Miranda Columnæ ingente: cum huiusmodi indice.

DIVO ANTONINO ET DIVÆ FAVSTINÆ EX S. C.

Fuit autem in via Sacra, in qua via publica domo, sita vbi templum Pacis, Cæsarem habitauisse scribit Suet. quam domum Augustus à Liuia nepte nimis sumptuose ornatam, solo æquari iussit; in cuius area excitata est deinde Porticus Liuiæ. Plin. tradit Cæsarem Dictatorem totum forum, viamq; Sacram à domo sua ad cliuum Capitolinum, in munere gladiatorio linteis operuisse. De domo & porticu Ouid. in fast. sic meminit.

Disce tamen veniens ætas, vbi Liuia nunc est
Porticus, immensæ tecta fuere domus.

At de porticu etiam primo de arte ita.

Nec tibi vitetur, quæ priscis sparsa tabellis
Porticus, authoris Liuia nomen habet.

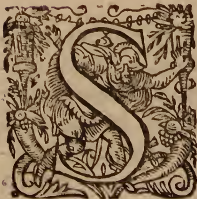
Dion refert Neruam in Augusti foro, nunc in porticu Liuiæ pro tribunali litigantes audiuisse. Claudiam etiam porticum appellatam accepimus. Mar.

Claudia diffusas vbi porticus explicat vmbras,
Vltima pars aulæ deficientis erat.

A Nerone autem euersam sub nomine prisco Domitianus restituit; cuius pars vmbraculis vnius vitis erat opera. Plin. Vna, inquit, vitis Romæ in Liuiæ porticibus subdiales ambulationes vmbrosis operculis opacat, eademque duodenis musti amphoris fœcunda.

CAP. XLVI.

De Sororio Tigillo, Vico Cyprio, & Scelerato, atq; M. Antonij domo.

SORORIVM Tigillum locus erat sacer causa expiationis ab Horatio, ob sororem à se interfectam, in honorem Iunonis constitutus, quem locum propè Carinas statuit Dion. Libro enim tertio ait, locum, in quo Horatium purgarunt, in angiportu ferente à Carinis deorsum esse, iis qui ad Cyprium peragerent angiportum, vbi aræ manerēt tunc erectæ, & tigil-

& tigillum, duobus inter se contrariis parietibus fultum super eas extenderetur. Quibus verbis signiat Vicum Cyprium prope cliuum, qui ad templum Diui Petri in Vinculis nunc ducit. Sequenti vero libro Vicum Cyprium prius, deinde Sceleratum ex facinore Tulliæ vocitatum tradit. Var. tamen Vicum Cyprium (sic enim apud ipsum legitur,) prope Sceleratum: non autẽ eundem esse ostendit, his verbis: Vicus Cyprus à Cypro, quod ibi Sabini ciues additi considerunt, qui à bono omine id appellarũt, prope hunc Vicus Sceleratus. Miror autem qua ratione Blon. Sceleratum vicum esse velit viam, quæ nunc ducit ad Triuij fontem, contra Diony. opinionem, & præter historiæ fidem. Solinus enim tradit Ser. Tullium in Exquilijs supra cliuum Virbium habitauisse; quem vico Patricio supereminere probat Sex. Pom. quum dicit, Vicum Patricium appellatũ, quod ibi iubente Ser. Tullio patricij habitauerunt, vt si quid aduersus ipsum molirentur, ex locis superioribus opprimi possent. Vnde postquam Tullia interfecto patre properans á Curia, foroq; Romano in paternam possessionem ad vicum Cyprium peruenit, auriga, vt inquit Liuius dextera in Virbium cliuum carpentum flexit, vt in collem Exquiliarum exueheretur, quocirca stultum erat per viam Triuij, fuerat enim necesse, secundum nos, per Quirinalem, Viminalemque collem transire; quod absurdum esse videtur, cum breuior & expeditior esset per eum, quem diximus cliuum, qui haud procul à Virbio erat, cui iam propinquum interfectum esse regem fugientem innuit Dionysi. Alia est ratio contra Blon. quod constat inter omnes viam Triuij extra Vrbem tunc fuisse. Haud procul à templo diui nunc Pantaleonis, olim Telluris, M. Antonium domum habuisse testatur Appianus his verbis. Iis peractis decretum noctu perlectum est; Antonium sequenti die in templo Telluris, haud longe ab ipsius domo, Senatum habiturum.

CAP. XLVII.

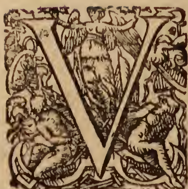
De Bustis Gallicis.

VSTA Gallica locus vbi Galli, à Camillo interfecti, sepulti fuere. Liuius vero commemorat Gallos morbo interemptos bustorum Gallorum nomine locum, vbi fuere sepulti, insignem fecisse. Is autem locus fuit vbi nunc ecclesia S. Andreæ ad busta Gallica, quæ corrupto nomine Portugallo vocatur, abest haud multum ab Amphitheatro, quod in media vrbe à Tranquil. in Tib. collocatur, sicut à Liuio busta Gallica, cuius sunt hæc verba: Quum esset satis altum Ianiculum, vbi sedens prospectaret hostem, descendit in ęquum, atque illo ipso die media Vrbe, qua nunc busta Gallorum sunt; Et alibi refert Flaccum porta Capena ingressum, media Vrbe per Carinas, Exquiliasque contendisse, recta ergo ad Amphiteatrum. Var. autem contra Liuij opinionem, vt infra demonstrabitur, Busta Gallica prope Æquimelium statuisse videtur. Æquimelium inquit, quod æquata Melij domus publice quod regnum occupare voluit. Is locus ad busta Gallica, quod Roma recuperata Gallorum ossa, qui possederũt Vrbem, ibi coaceruata, ac consepta, locus qui vocatur Doliola ad Cloacam Maximam. Si vero ita libet distinguere vt verba hæc: Is locus ad Busta Gallica, iungantur cum subsequentibus, optime Var. conueniet cum Liuio, cæterum ordinem & sensum vix elicies. Quare videndum ne aliquis error hos authores discordes efficiat. Quidam prope Marforium Busta Gallica fuisse perperam putarunt.

CAP. XLVIII.

De via Sacra, Arcu Fabiano & Vespasiani.

IAM Sacram principium habuiſſe à Curia Veteri in angulo Palatij, iuxta Arcum Conſtantini, vulgaris eſt opinio. Var. autem à Carinis. Carinæ, inquit, Cerionia, quòd hinc oritur caput Sacræ viæ, ab Sterniæ Sacello. Quibus verbis adducor in maximum dubium, ne hæc via aliquando per hortos diuæ Mariæ Nouæ, ſecus templum Pacis, & forum Cęſaris recta ad arcem Capitolij eſſet producta, præſertim quod in eiſdem hortis ſecundum eum, quem dicimus curſum, vidimus viam ex lapide quadrato ſtratam. Si quis dixerit arcum Veſpaſiani ſignare nobis fuiſſe ſecundum radices Palatini montis, reſpondebimus. ampliata curia Veteri, erectiſq; baſilicis partem ipſius eò tranſlatam. Sacræ quidem obtinuit nomen, quòd per eam augures ex arce profecti ſolerent inaugurare, ſacraq; quotquot menſibus in arcem ferre, ſecundum Var. Sex. autem Pomp. Sacram ideo vocat, quod in ea fœdus ictum ſit inter Romulum & Tatium. In ſumma huius habitauit Ancus Martius, propè ædem Larum, de qua in Vrbis Romuli deſcriptione facta eſt mentio. Quo in loco ſi quis conſiderauerit quæ dicuntur à Cor. Tac. de ſpatio eiuſdem Vrbis, non improbabit forte quæ de via Sacra diximus. Sacra in hac via Cœliæ Statuam ponit Plut. In ſumma verò parte fuit Mutij. In eadem fructus venundatos eſſe Ouid. de arte ſic docet.

Rure ſuburbano poteris tibi dicere miſſa
Illa, vel in ſacra ſint licet empta via.

Var. de re ruſtica, huiuſce inquam pomarij ſumma Sacra via, vbi poma veneũt. Arcus Fabianus in hac via ſtetit, iuxta regiam à Fabio cenſore, qui deuicit Allobroges excitatus, vt ſcribit Aſc. in quo ſculpta fuerant eius ſcuta, & ſigna victoriæ. In oratione pro Cn. Plancio Cic. de eo hæc habet verba: Equidem ſi quando, vt ſit, iactor in turba, non illum accuſo, qui eſt in ſumma Sacra via, cum ego ad Fabianum fornicem impellor. fuit apud baſilicam Pauli, ad quem arcum Scribonius Libo ſedem, & Prætoris tribunal, Puteal dictum, poſuit, de quo Horat. meminit, cum inquit:

Putealq; Libonis mandabo ſiccis. Et Ouid hoc carmine.
Qui Puteal, Ianumq; timent, celereſq; Calendas.

Fœneratores enim ſtabant ad Ianum, & apud Fornicem Fabianum ius dicebatur. CATELANVS autem Triuultius Epiſcopus Placen. & Coſ. ſummi ingenij nobiliſſimus adoleſcens, & probe doctus, qui orationem quandam, qua Bocc. Pinum Florentinum patria eiectum conſolatur, felici ſtylo ex vulgari in latinum conuertit ſermonem, oſtendit mihi numiſma argenteum eius pretij, quo denarius, in altera parte cuius viſitur caput Libonis cum hac inſcriptione, LIBO BONEVENT. in altera vero tribunal cum indice, PVTEAL SCRIBONI. In eadem via Sacra ſtat adhuc Arcus marmoreus Veſpaſiani Imperatoris, omnium antiquiſſimus nunc exiſtentium: ſed mutilatus: in quo legitur titulus talis.

SENATVS POPVLVSQVE ROMANVS. DIVO TITO DIVI VESPASIANI F. VESPASIANO AVGVSTO.

Exſtructus autem fuit deuictis Hieroſolymis, in quo ſculptę ſunt victorię cum arca fœderis præcedentibus duodecim faſcibus conſularibus, ab altero fronte ſpectantur triumphi ſpolia, aureum candelabrum, ſeptem habens ramos, in quibus erant ſeptem Lucernæ, erraticas ſignificantes ſtellas, duæq; tabellæ legis Moſaycæ, Vaſa tẽpli, menſa aurea ponderis talentis magni. de qua plura Ioſephus. Licet ipſe

ipse arcus melius, quam Iosephi descriptio, nobis ea omnia declaret. Huius autem victoriæ mentio habetur etiam ex marmore in circo Maximo effosso, quæ est hæc.

S. P. Q. R

IMP. TITO CÆS. DIVI VESPASIANI FILIO VESPASIANO AVG. PONT. MAX. TR. POT. X. IMP. XVII. COS. XIII. P. P. PRINCIPI SVO QVI PRÆCEPTIS PATRIÆ CONSILIISQVE ET AVSPICIIS GENTEM IVDÆORVM DOMVIT ET VRBEM HIEROSOLYMAM OMNIBVS ANTE SE DVCIBVS REGIBVS GENTIBVS AVT FRVSTRA PETITAM AVT OMNINO INTENTATAM DELEVIT.

CAP. XLIX.

De Grægostasi, Curia, Basilica Opimij, & Portia.

GRÆGOSTASIS locus ad dexteram Rostrorum è Comitio, vbi nationum subsisterent legati, qui ad Senatum missi essent. Var. At animaduertendum Var. de veteribus Rostris intelligere. Idem propè Grægostasim Opimij Basilicam sic statuit. Senaculum supra Grægostasim, vbi ædis Concordiæ, & basilica Opimij. Senaculum vocatum, vbi Senatus, aut vbi seniores consisterent, dictum γερουσία, apud Græcos. Liuius primo ab vr. con. ait Curiam in Comitio, sed idem quod Senaculum esse innuunt Var. verba. Plin. memoriæ prodidit Cæsarem in Curia, quam in Comitio consecrauit, duas tabulas impressisse. cui Curiæ Plut. iuxta forum locum fecit. Curia locus vbi publicas curas gerebant: duplex tamen, vbi sacerdotes res diuinas, & vbi Senatus humanas curabat. Curia vbi dabatur Senatus templum erat, vt diximus. Var. in libris ad Opianicum ait, S.C. non posse fieri, nisi in loco per auguriũ constituto, quod templum appellaretur, propterea & in Curia Hostilia, & in Pompeia, & post in Iulia, cum prophana ea loca fuissent, templa esse per augurium constituta, vt in iis S.C. more maiorum iuxta fieri possent. In Curia Aram Victoriæ fuisse Herodiani hæc docent verba: Cæteris ante fores præstolantibus, duo, tresve ad summum curiosiores audiendi Curiam ingressi sic, vt vltra Aram quoque Victoriæ, penetrarent. Ferunt quidam huius deæ Signum ex auro puro in gradibus Curiæ fuisse: Nescio autem quo authore iuxta forum à Fuluio Curia Calabra collocetur, quam nos, ex Ser. opinione, in Capitolio posuimus. Plutarc. commemorat Catonem Basilicam, ex ære publico vicinam foro sub Curia à se ædificatam, Portiam appellauisse. Erat, inquit, basilica quædam Portia, quam Magnus Cato in censura ediderat, eius basilicæ trib. pleb. quoniam in illa ius dicere consueuerant, columnam, quæ sellas eorum impedire videbatur, decreuerant tollere. Asc. etiam basilicam hanc iunctam Curiæ fuisse tradit. Palatium Romuli apud ædem diuæ Mariæ Nouæ nonnulli restituunt. Illud autem sciendum, hęc omnia inuicem prope fuisse, totumq; id spatium occupauisse, quod est à Comitio eundo versus Pacis, diuæ Mariæ Nouæ templum, & hortos, penè ad Exquiliarum radices; nisi quod interiacebant templa quædam, quibus superius à nobis sedes est assignata.

CAP. L.

De Templo Iani, & Pietatis, ac de Carcere Pleb. Rom.

VATVOR Vrbis partibus iam descriptis, rectè videmur quintam, à dextera Tyberim, Auentiniq; partem, à sinistra verò rupem Tarpeiam & Palatium, vallemq; inter ipsos montes comprehensam habentem, à theatro Marcelli auspicati, quibuscunque certis sedibus, quoad fieri poterit, locatis, aggredi. Nam cum multa memoratu digna contineat, nisi ordine quodam perspicuo fuerimus progressi, maiorem partem illorum, & locum incertum sortiri, & obscura fieri, erit necesse. Quare relicto Marcelli theatro ad eam partem, quæ planam Vrbem complectitur, quæ ab ipso ad extremam Circi partem fuere, hodieve sunt, singulatim percurramus. Et quia Ianus omnium rerum principium habetur, ab eo exordiri conueniens erit. Numam regem Iani Templum circa imum Argilætum, iuxta theatrum Marcelli in duobus breuissimis templis fecisse, scribit Ser. cuius portæ duæ, quas legitimum erat aperire cum bellum esset: in pace verò claudi, vt apertis in armis esse ciuitatem, clausis verò pacatos circa omnes populos significarent. Clausum esse ferunt Ianum semel ab ipso, à quo conditum; iterum à T. Manlio Cos. Tertio ab Augusto post bellum Actiacum. Orosius scribit Augustum ter Iani templum clausisse. Claudendi autem vel aperiendi ratio, varia est. Alij, vt diximus, volunt Romulo contra Sabinos pugnante, quum eo esset vt vinceretur, calidam aquam ex eo loco, vbi templum Iani, erupisse, quæ exercitum Sabinorum fugauit, hincq; tractum morem, vt pugnaturi aperirent templum, quod in eo fuerat constitutum, quasi ad speciem pristini auxilij. Alij verò, quod Tatius & Romulus facto fœdere hoc templum constituerint, vnde & Ianus ipse duas facies habet, quasi vt ostēdat duorum regum coitionem. Huius quidem templi postes is Cos. aperiebat, qui prior creatus esset. Virg.

Insignis aperit stridentia limina consul.

Cor. autem Tac. refert Cn. Duilium Iani templum ædificasse, eius sunt hæc verba: Eodem in loco à L. M. Publiciis Iano templum, quod apud forum holitorium Cn. Duilius struxerat, Speiq; Ædes à Germanico sacratur. hanc Attilius vouerat eodem bello. Idem alibi, narrant Tiberium Cæsarem Iani templum dedicauisse apud forum holitorium, votum à Duilio bello maritimo aduersus Pœnos prospere peracto. Quod in platea nunc Montanaria statuit, diuersumq; ab illo Numæ putat Ful. Sed cum Xenon primo Italicarum velit Ianum omnium primum diis templa fecisse, & ritus instituisse sacrorum, ob idq; in sacrificiis præfectionem meruisse perpetuam, figurariq; cum clauo & virga, quasi portarum custos, & rector viarum, censemus Numam ei templum instituisse apud portam Carmentalem, post sacellum S. Catharinæ, nunc solo æquatum, vt sit, ad imum Argilætum, iuxta theatrum Marcelli, vt Ser. placet, & vt Liuio & Ouid à dextera Fabiis exeuntibus ad bellum, ac extra portam Carmentalem, quod ait Sex. Pom. Si verò, vt quibusdam placet, legimus apud Var. secundum Tyberim ad Ianum forum Piscarium, de eo intelligere opinamur, quod posuit Duilius. Dictum est enim apud priscos vnum fuisse Ianum, plures verò apud posteriores, vt mirum videri minime possit, hæc duo templa propè inuicem stetisse, sicut & fora. Vnde Ouid. inquit.

Cum tot sint Iani, cur stas sacratus in vno,
Hic, vbi iuncta foris templa duobus habes?

Neque Ouidius (vt Blon. est opinio) de Boario, sed Holitorio & Piscario intelligit

intelligit foro, aitque ex multis in hoc solo sacratū, propter eius simulacrum ab Augusto ex Ægypto, vt auth. est Plin. aduectum, & in eodē Iani templo collocatum. Templū Pietatis in foro holitorio, apud nunc ecclesiam S. Nicolai cognomento in carcere, vel certe eo ipso in loco, quod à M. Attilio Glabrione dedicatum tradit Liuius. Plin. autem locum his verbis patefacit: Humilis in plebe, & ideo ignobilis puerpera, supplicij causa carcere inclusam matrē, cum impetrasset aditum à ianitore, semper excussa ne quid inferret cibi, deprehensa est vberibus suis alens: quo miraculo matri salus donata filiæ pietate est, ambęq; perpetuis alimentis, & locus ille eidem consecratus est deæ, C. Quintio, & M. Attilio Coss. templo Pietatis extructo in illius carceris sede, vbi nunc Marcelli theatrum est. Sex. autem Pom. non matrem, sed patrem inclusum carcere vberibus filiā clam aluisse scribit. Et quia Plin. vbi theatrum est Marcelli dicit, ita accipiendum, theatrum eo vsque peruenisse, vt vestigia ex saxo quadrato, apud eandem ædem extantia, satis ostendunt.

Hoc autem templum tactum fuit de cœlo Coss. Cotta, vt primo de diu. testatur Cice. Causa quidem carceris extruendi fuit, quod aucta multitudine, cum in dies magis, magisque flagitia crescerent, neque tot scelestis, noxiisque vnus satis esset carcer, creatis decemuiris alterum extruere decreuerunt, quare electo ad id opus Ap. Claudio decemuirum vno, eum inter Capitolium, & Tyberim, vbi nunc prædictam ecclesiam S. Nicolai sitam videmus, constituit, quem locum Carcerem, siue domicilium pl. Rom. nuncupauit, in quo reus iudicij ipse sibi mortem consciuit, vt docet Liuius tertio ab vr. co.

CAP. LI.

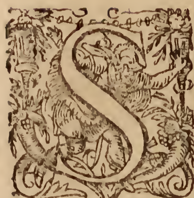
De Foro Holitorio, Æde Iunonis Matutæ, & Spei, Sacrario Numæ, Columna Lactaria, ac de Ara & Fano Carmentæ.

Forvm Holitorium extra portam Carmentalem fuisse testis est Asc. in toga candida. Eum locum plateam Montanariam nunc esse quidā arbitrantur. In quo fuit Ædes Iunonis Matutæ, quę cessit Diui Andr. ecclesiæ cognomēto in mentuccia pro Matuta, in radice Capitolij nunc sitæ. Sed Iunoni Matutæ vota, & locata à C. Cornelio Cos. gallico bello: qui deinde Censor eam dedicauit, auth. Liuius quarto belli Mac. Idem in eodem foro Spei Templum variis exornatum marmoribus fuisse tradit, idque primo belli pu. libro fulmine ictum, quarto eiusdem belli Q. Fabio consulis filio, & T. Sempronio Graccho Coss. incendio conflagrasse. Consecrauit autem Collatinus. Cic. de legibus. Recte etiam Spes à Collatino consecrata est. Columna Lactaria, ad quam infantes lacte alendi deferebantur, in foro Holitorio stetisse asserit Sex. Pomp. quod forum vbi holerum copia antiquum fuit Macellum, auth. Var. Sacrarium Numæ apud theatrum Marcelli circa imum Argileum, Ser. ait Euandrum Aram matri extinctæ iuxta portam fecisse, quæ à Carmenta Carmentalis est dicta. Ara autē hæc sub Capitolio ponitur à Dio. Habuit Carmenta & Templum, siue vt author est Solinus, Fanum apud eandem portam, vbi diximus extare ruinas ædiculæ Diuæ Catharinæ. Nam cum vehicula, quibus S. C. priuatæ erant mulieres, fuissent deinde ipsis restitua, gratiam deæ referentes ei ædificarunt Templum, quæ Euandri mater fuit, Nicostrata prius appellata, & quia carminibus oracula ederet, Carmenta est dicta, ob quam & carmina auth. Plut. in probl.

CAP. LII.

De Foro Piscario, & Templo Fortunæ Virilis.

ECVNDVM Tyberim ad Iunium Forum Piſcarium vocant, inquit Var. Quibus verbis iuxta incendium, quod ſexto belli pun. deſcribitur à Liuio, licet exiſtimare fuiſſe inter Sanct. Mariæ in Porticu, & Ægyptiacæ templa, intraque portam Carmentalem: quod haud longe à Boario ponitur à Volaterano, ſed certe neq; prope eſt dicendum. In eo autem male ſentire videtur, quod Cupedinis, Piſtorium, & Holitorium iuxta ædem Veſtæ eſſe putat, ſi enim ita eſſet, ſequeretur contra Aſc. forum Holitorium intra portam Carmentalẽ fuiſſe, quod falſum eſſe multis argumentis apparere poteſt, niſi velit Veſtam extra ipſam portam Templum habuiſſe, ſed id quoq; caret authore. Templum autem S. Mariæ Ægyptiacæ nunc dicatum, iuxta Tyberim, & eiuſdem cognominis pontem, quidam Aſyli, id eſt miſericordiæ Templum dicunt, Alij Fortunæ, Alij Pudicitiæ, vt Vol. & Ful. Sed Fortunæ, Pudicitiæq; patriciæ ſacras ædes in foro Boario fuere, vt infra demonſtrabitur. Non eſt enim veriſimile (quod innuit Ful. quum dicit Pudicitiæ ędem eſſe, quã nunc dicatam S. Mariæ diximus, eamque in foro Boario ſtatuit) ipſum forum à Velabro, & Iano vbi conſtat eſſe, perueniſſe ad hanc vſque ædem, in ripa Tyberis ſitam; eo maxime quod is locus eſt extra rectam viã ab ipſo Velabro in Auentinum, neq; conueniret cum Liuio, qui ait virgines à foro Romano, vico Thuſco Velabroque per Boarium forum in cliuum Publicum, atq; in ædem Iunonis Reginæ (erat enim in Auentino) perueniſſe; quibus verbis oſtendit forum Boarium fuiſſe prope Ianum nunc quadrifrontem ſiue quatuor portarum, verſus Auentinum, non autem Tyberim. De templo Miſericordiæ nihil certi habetur, niſi quod Blon. eo in loco, ductus tantũ cõiectura, quia ibi Aſylus, collocauit. Sed nos dicimus eſſe Fortunæ Virilis templum, deamq; ipſam in eo ambitu duo habuiſſe templa, alterum in foro Boario, alterum vero prope Tyberim. Huic enim opinioni ſuffragantur Diony. verba, quæ ſequũtur. Duobus exſtructis templis Fortunæ, altero in foro Boario, altero ad ripas Tyberis ei, quam virilem appellauit. In hoc autem fuit ipſius Ser. Tullij lignea ſtatua auro perfuſa, quæ orto incendio cæteris concrematis ſola incorrupta permanſit. auth. Val. Max.

CAP. LIII.

De Templo Veſtæ, Salinis, & Coclitis Arcubus.

D Mariæ autem Ægyptiacæ exſtat ædes antiquiſſima Diuo Stephano nunc dicata: cuius forma circularis eſt, columnæque in circuitu diſpoſitæ eius teſtudinem, quæ vnica totam operit ædem, ſuſtinent. hanc Matutæ, ſiue Auroræ Pompo. Letus adiudicat: quam Liuius in foro Boario ſtatuit, quare eadem ratione, quæ eſt de S. Marię Ægyptiacæ æde, non recte ſentire arbitramur, quemadmodum nec Vol. nec Fid. qui volunt hanc ipſam Herculis eſſe. Romulus enim, vt ſupra ait Corn. Tacit. à foro Boario ſulcum deſignandi oppidi incipiens, Magnam Herculis aram, vbi poſtea templum habuit, complexus eſt. Si templum, vt autumat Fului. fuiſſet vbi nunc Diui Stephani eccleſia, & Ara ad portã Tergeminã, quomodo ipſam intra mœnia comprehendens Romulus quadratam, vt eſt omnium opinio, vrbem poſuiſſet? Quapropter velim iſtos diligentiores eſſe, neque incerta pro certis affirmare. Blon. autem ex Ouidij carminibus Veſtæ eſſe nititur comprobare. Ouidij carmina hæc ſunt.

Syluia vestalis (quid enim vetat inde moueri?)
Sacra lauaturas mane petebat aquas.
Ventum erat ad molli decliuem tramite ripam,
Ponitur è summa fictilis vrna coma.
Fessa resedit humi, ventosq; accepit aperto
Pectore, turbatas restituitq; comas.
Dum sedet, vmbrosæ salices, volucresq; canoræ,
Fecerunt somnos, & leue murmur aquæ.

At hi versus non probant ædem Vestę propè Tyberim exstitisse, sicuti Diony. hæc verba. Sunt qui constructionem Templi Vestæ Romulo ascribant, consentaneum esse existimantes, Vrbe condita à viro diuinationis perito constructam esse primum Vestam communem, Vrbis conditore, eius præsertim Albæ nutrito, in qua vetus huius deæ, ex quo Vrbs condita fuit, templum erectum erat, neque quicquam antiquius Romulo esse debuit, quam Vestam colere, qui eius deę simulacrum ex Ilio transtulerat. Sed de constitutione templi, quod nunc exstat, isti videntur ignorasse. neque enim locum illum, in quo nunc sacer custoditur ignis, Romulus dedicauit deæ, cuius rei magnum argumentum est, quod is extra eam est, quæ quadrata dicta est Roma, quam Romulus muro cinxit. Hinc apparet Templum Vestæ, quod inter Capitolium & Palatium obtinuit locum, à Romulo: hoc vero à Numa excitatum, de quo Sex. Pompe. ita meminit. Rotundam ædem Vestæ Numa rex consecrasse videtur, quod eandem esse terram, qua vita hominum sustineretur, crediderit, eamq; pilæ formam esse, vt sui simili templo dea coleretur. Ouidius autem vult anno Vrbis quadragesimo erectum esse, sphericamque formam sicut Pomp. ascribit. Et nos vidimus Albæ ædem vetustissimam ipsius Vestæ circulari forma, in vertice foramen lucis causa habentem. Simulacrum autem nullum ipsam deam habuisse, vt ignis nullam certam habet effigiem, idem poeta testatur his versibus.

Esse diu stultus, Vestæ simulacra putaui:
Mox didici curuo nulla subesse tholo.

Dicta enim est Vesta, quòd variis vestita sit rebus. Cicer. de Nat. deorum: Vesta, inquit, nomen à Græcis, ea enim est, quæ ab illis ἑστία dicitur. vis autem eius ad aras, & ad focos pertinet, itaque in ea dea, quæ est rerum custos intimarum, omnis & precatio, & sacrificatio externa est. Propè Vestæ Matrem deum Cellam habuisse auth. est Blon. Salinæ fuit salis receptaculum in ea ripa Tyberis, quæ nunc à prædicta æde Vestæ in Auentinum & ad naualia pertinet, de quibus Liuius sic meminit: Romæ fœdum incendium per duas noctes, ac diem vnum tenuit; solo æquata omnia inter Salinas, ac portam Carmentalem. Hinc constat hanc portam non fuisse ad radices Auentini, quemadmodum Blon. putauit. Arcus Horatij Coclitis ad primas Auentini radices, inter ipsum scilicet montem & Tyberim fuere, vbi paucos ante annos eruta saxa huiusmodi inscriptionem habebant.

P. LENTVLVS. C. N. F. T. QVINTIVS CRISPINVS VALERIANVS COSS. EX S. C. FACIVNDVM CVRAVERE IIDEMQ. COMPROBAVERE.

CAP. LIIII.

De Foro, & Arcu Boarium, seu aurificum.

XPOSITIS iis, quæ in hac quinta parte à dextera secundum Tyberim steterant, cõsentaneum esse videtur, vt in sinistram diuertamus, & quidquid occurrerit explicemus. Sed quia ex fori Boarij descriptione vnaquæq; res proprium locum facilius accipiet, de ipso prius videbimus. Forum igitur Boarium licet inter Romanum & Tyberim à Fule sit collocatum, tamẽ Liuij verba, in ipsum per nos paulò ante adducta, clarè indicant fuisse propè Velabrum & Ianum, inter Palatinum montem, & Scholam græcam. ostendit & descriptio Vrbis Romuli à Cor. Tac. ab æneo Tauri Simulacro incœpta. Vnde ex vno in plures incidere errores Ful. apparet. Boarium ab eodem Tauri simulacro dictum quidam volunt, quidam verò ob Taurum immolatum interfecto Caco, atque bobus recuperatis, Ouid. priorem sequitur opinionem, eius sunt hæc carmina.

Immolat ex illis taurum tibi Iuppiter vnum
Victor, & Euandrum, ruricolasq́; vocat.
Constituitq́; sibi, quæ maxima dicitur, aram,
Hic, vbi pars vrbis de boue nomen habet.

& alibi.

Pontibus, & magno iuncta est celeberrima circo
Area, quæ posito de boue nomen habet.

Sex. verò Pomp. quod ibi boues venundarentur, cui adstipulatur Var. cum inquit. Quo quidem genera conferrent forum appellatum, additumq; ab eo cognomen, vt forum Boarium. Liuius etiam primo belli pu. innuit boues ibi venũdatos esse, memorans in eodem foro bouem in tertiam contignationem ascendisse. In frontispicio autem portæ marmoreæ, adhuc apud ecclesiam S. Georgij existentis, insculpta hæc sunt verba.

IMP. CÆS. L. SEPTIMIO. SEVERO. PIO. PERTINACI. AVG. ARABIC. ADIABENIC. PARTH. MAXIMO. FORTISSIMO. FELICISSIMO. PONT. MAX. TRIB. POT. XII. IMP. XI. COS. III. PATRI. PATRIÆ. ET IMP. CÆS. M. AVRELIO ANTONINO PIO FELICI AVG. TRIB. POT. VII. COS. III. P.P. PROCOS. FORTISSIMO FELICISSIMOQVE PRINCIPI. ET IVLIÆ AVG. MATRI AVG. N. ET CASTRORVM ET SENATVS ET PATRIÆ. ET IMP. CÆS. M. AVRELII ANTONINI PII FELICIS AVG. PARTHICI MAXIMI BRITANNICI MAXIMI. ARGENTARII ET NEGOTIANTES BOARI HVIVS LOCI QVI INVEHENT DEVOTI NVMINI EORVM.

Ibidem autem visuntur taurorum immolationes, & instrumenta cum victimariis, & sacrificolis ad sacrificia ipsa peragenda accinctis. In foro Boario gladiatorum munus primum Romæ est datum. Liuius refert Fabio & Marcello Coss. in eodem sanguinem pluisse, puerumq; semestrem triumphum proclamasse: Val. Max. licet Liuius in Holitorio dicat.

CAP.

CAP. LV.

De Templo Herculis Victoris, & Ara Maxima.

EMPLVM Herculis Victoris, præter illud, quod ad portam Tergeminam, iuxta Tyberim Octauium Herenum impetrato à magistratibus loco consecrauisse scribit Macrob. alterum rotundũ in foro Boario ponitur á Liuio, & Solino, in hæc verba: Sacellum Herculis in Boario foro est, in quo argumenta, & conuiuia maiestatis eius remanent, nam diuinitus neque muscis illo, neque canibus ingressus est. Etenim cum visceratIonem sacricolis daret, Miagirum id est muscarum congregatorem deum dicitur imprecatus, clauam vero in aditu reliquisse, cuius olfactu refugerunt canes, idq; vsque nunc durat: Romæ, inquit Plin. in ædem Herculis nec muscæ, nec canes intrant. Hoc templum cum multis antiquitatibus dirutum tempore Xysti IIII. Pont. Max. scribit Pomp. Letus haud procul à schola Græca, vbi ænea ipsius dei statua fuit reperta, quę hodie, vt diximus, in ædibus Conseruatorum est sita. Eodem autem in loco, quo Simulacrum, effossum est marmor cum hoc tit.

DEO HERCVLI INVICTO

C. IVL. POMPONIVS PVDENS SEVERIANVS. V. C. PRÆF. VRB. Item.

HERCVLI INVICTO

M. CASSIVS HORTENSIVS PAVLINVS PR. VR. XV. VIR SACRIS FACIVNDIS DONVM DEDI.

Idem Plin. ait Euandrum Statuã Herculi in foro Boario sacrauisse, quę triumphalis Hercules dicebatur: per triumphos enim triumphali habitu vestiebatur. Verum non arbitramur hanc esse statuam, de qua egimus, quę enim nunc exstat, in æde ipsius Herculis M. Fuluio, & Cn. Manlio Coss. posita fuit. Ædes autem ipsa celebrata est Pacuuij poetæ nobili pictura, in qua lectisternium esse non licebat, & in sacris nec seruis, nec libertis interesse, quorum sacrorum initium docet Ser. gram. & Liuius, hanc eandem ædem Neronis incendio conflagrasse testatur Corn. Tac. Tertiam Herculi ædem fuisse ibi pro pe putauit Ful. à Senatu monitu carminum sibyllinorum consecratam, Sylla dictatore eius dedicationem approbante, adducitque Ouidij hæc Carmina.

Altera pars circi custode sub Hercule tuta est.
Quod deus euboico carmine munus habet.

Et reliqua. Sed Ouid. intelligit de circo Flaminio, vt, vbi de ipso agetur, infra apparebit. Regnante autẽ Euandro; Aram solum Hercules habuit, in foro Boario prope Scholã græcam, quam Maximã à magnitudine fabricæ appellarunt. Est enim ingens sicut hodieq; videmus, inquit Ser. de qua poeta sic meminit.

Hanc aram luco statuit, quæ maxima semper
Dicetur nobis, & erit quæ maxima semper.

Et Propertius.

Maxima quæ gregibus deuota est ara repertis,
Ara, per has inquit maxima facta manus.

Fuit autem venerationi inter accolas pręcipuæ, ad quam Hercules bonorum decumas obtulit, dixit que illos vitam beatissimam victuros, qui sibi bonorum decumam dicauissent, quod fecit Sylla, Lucullus, M. Crassus, & decima herculanea nuncupatur. Plaut. Detraxit, inquit, partem herculaneam. Ab hac sequestrari mulieres voluit, quæ nihil attingerent, neque degustarent, quod supra aram immolatum esset.

CAP.

CAP. LVI.

De Pudicitiæ, Fortunæ proſperæ, Matutæ, Fortis Fortunæ, Æde, ac de Vico Publico, Velabro, & Accæ Laurentiæ Sepulcro.

D Herculis autem Pudicitiam Patriciam Ædem, ab Æmilio conditam, habuiſſe, ſic teſtatur Liuius: Certamen in Sacello Pudicitiæ Patriciæ, quę in foro Boario eſt ortum. Non vnam quidem, ſed plures Pudicitiæ ſacras ædes fuiſſe in Vrbe affirmant, quæ ſequuntur, Propertij carmina.

Templa Pudicitiæ quid opus ſtatuiſſe puellis,
Si cuius nuptæ quidlibet eſſe licet.

Et Sex. Pom. hoc modo Pudicitiæ Signum in foro Boario, vbi familia ediſſet Herculis, cuius ſacra non obibant plebeiæ. Quare in vico Longo Pudicitiæ Plebeię Sacellum á virgine plebeia excitatum eſt. Fortunæ Proſperæ, & Matutæ Ædes ſacras in eodem foro conſtituit Ser. Tullus. Proſperam ideo appellauit, quod in ſe ipſo Cœca non fuiſſet. hinc Ouid.

Cœca in hoc vno non fuit illa viro.

Eo autem in loco mel ex olea fluxiſſe tenet fama, aruſpiceſque dixiſſe ſumma nobilitate illas ſortes futuras, eorumque iuſſu ex illa olea arcam eſſe factam, eaque conditas ſortes, quæ Fortunæ monitu pueri manu miſcebantur, atque ducebantur. Plut. in prob. ſcribit Ser. Tullium omnes actus fortunæ adſcripſiſſe, à qua ſubleuatus fuerat ab ancilla matre ad regnum prouectus, hincque Fortunæ Primigeniæ, & Maſculæ Templa erexiſſe; aliud conuertentis; aliud bene ſperantis; aliud Fortunæ videntis, quaſi ea nos procul capiamur, negotijs, ac rebus inhęreamus. Conſtruxit etiam Fortunæ Paruæ Templum, quaſi docens homines diligenter attendere debere, ne ea, quæ accidunt, quaſi parua, contemnerent. Liuius tertio quintæ dec. prodidit. Q. Marcio Philippo iterum, & Q. Ser. Cepione Coſſ. in Vrbe duos æditu os nuntiaſſe alterum in æde Fortunę, anguem iubatum à compluribus viſum eſſe, alterum in æde Primigeniæ Fortunæ, quæ in colle erat, duo diuerſa prodigia, palmam in area enatam, & ſanguine interdiu pluiſſe. Matutæ Ædes, refecta prius à Ser. Tullio, longo tempore poſt à Camillo fuit dedicata, qui bello Veientium eam vouerat. Vtriuſque autem deæ feſtum eodem celebratur die, eodem etiam incendio vtraque ædes exhauſta eſt, eodem auth. qui alibi narrat Caruilium Coſ. ex bello Hetruſco æris grauis tuliſſe in ærarium trecenta nonaginta milia, de reliquo ære ædem Fortis Fortunæ de manubiis faciendam locauiſſe, prope ædem eiuſdem deæ. Et primo quintæ dec. in ęde Matris Matutæ tabulam cum hoc indice poſitam.

T. SEMPRONII GRACCHI COS. IMPERIO AVSPICIOQVE LEGIO EXERCITVSQVE P. R. SARDINIAM SVBEGIT IN EA PROVINCIA HOSTIVM CÆSA AVT CAPTA SVPRA LXXX. MILIA REP. FELICISSIME GESTA ATQVE LIBERATIS VECTIGALIBVS RESTITVTIS EXERCITVM SALVON ATQVE INCOLVMEN PLENISSIMVM PREDA DOMVM REPORTAVIT. ITERVM TRIVMPHANS IN VRBEM ROMAM REDIIT CVIVS REI ERGO HANC TABVLAM DONO IOVI DEDIT.

A foro autem Boario incipiebat Vicus Publicus, in Auentinum ad templum Iunonis Reginę ducens, vt idem Liuius ſupra oſtendit, cum inducit virgines ab foro in cliuum aſcendentes publicum, quo in loco ſignat ſedem Velabri prope forum Boarium, vbi nunc ædes diui Georgij cognomento in Velabro. Auentinus

nus olim erat ab reliquis montibus disclusus; itaque eo ex Vrbe via qui aduehebantur ratibus quadrantem soluebant, vnde Velabrum à vehendo. Velaturam facere, inquit Var. etiam nunc dicuntur, qui id mercede faciunt. Propert.

At qua Velabri regio patet, ire solebat
Exiguus pulsa per vada linter aqua. Ouid.
Qua velabra solent in circum ducere pompas,
Nil præter Salices, crassaq; canna fuit.
Hic, vbi nunc fora sunt, lintres errare videres,
Quaq; iacent valles maxime circe tua.

Priusquam enim Tarquinius Priscus alueum mutaret, ex eruptionibus Tyberinis sinus ibi fiebat in morem lacus, vt statim ex Prop. percipiemus. Sepulcrum Accæ in Velabro celeberrimo Vrbis loco fuisse scriptum reliquit Antias: de quo in Vrbis Romuli descriptione supra facta est mentio.

CAP. LVIII.

De Vertumno, eiusq; templo, Iano Quadrifronte, Ædibus Africani, & Basilica Sempronia, ac de Laneis Tabernis.

ERTVMNVM Deum antiqui dixere, qui non solum rebus vendendis, emendisque, sed etiam humanis mentibus præesset, à vertendo, quia hominum cogitationes verteret. Vertumnus autem ipse duabus aliis ex causis se id nomen adeptum ait apud Propert. Cuius carmina, quia affirmant, quæ dicta sunt de sinu Tyberino, non grauabor subiungere, ea enim sunt hæc.

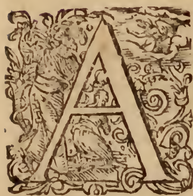
Quid mirare meas tot in vno corpore formas,
Accipe Vertumni signa paterna dei.
Thuscus ego Thuscis orior, nec pœnitet inter
Prælia Vulscinos deseruisse focos.
Nec me turba iuuat, nec templo lætor eburno,
Romanum satis est posse videre forum.
Hac quondam tyberinus iter faciebat, & aiunt
Remorum auditos per vada pulsa sonos.
At postquam ille suis tantum concessit alumnis
Vertumnus verso dicor ab amne deus.
Seu quia vertentis fructum percepimus anni.
Vertumni rursus credidit esse sacrum.

Asconius signum fuisse in vltimo vico Thurario, siue, vt ait Var. Thusco, sub basilicę angulo plectentibus se ad dexteram partem: eumq; Deum inuertendarum rerum, id est, mercaturæ esse vult. Fuit enim propè Ianum nunc quadrifrontem, vbi Aræ Opis & Cereris. Quidam Vertumnum & Ianum eundem tradidere. Cic. in Ver. locum innuit his verbis. Quis à signo Vertumni in circum Maximum venit, quin is vnoquoq; gradu de auaritia tua commoneretur? Vertumnalia dies festus à Vertumno dictus, cuius feriæ Octobri mense celebrabantur. Sex. Pomp. refert Vertumnum Templum habuisse M. Fuluij Flacci triumphantis pictura clarum, quod in vico Thusco posuit. P. Victor. si id est, quod Iani, certè aliud esse ab hoc, quod marmoreum, quadrifronsq; extat in Velabro, opinamur. est enim pene integrum, vt ab aliquo nouissimorum Imperatorum excitatum putem, non autem à Numa, vt falsò edit Blon. cuius opinionem quisq; facillimè

respuet, attendere diligenter si velit ad ea, quæ dicta sunt supra, vbi de eodem tractauimus templo. Huius vero testudo quatuor tantum pilis sustinetur, quatuor portarum institutum, vt diximus, ad quatuor anni temporum similitudinem, vnde in singulis frontibus duodecim loculi, siue fenestræ spectantur; quæ videntur significare ipsum diuum principium, & Ianuam esse totius anni in duodecim menses diuisi. Hinc Cic. de nat. deo. cum in omnibus, inquit, rebus vim haberēt maximam, prima & extrema principem in sacrificando Ianum esse voluerunt, quod ab eundo nomen est deductum: ex quo transitiones peruiæ Iani, foresque in liminibus profanarum ædium Ianuæ nominantur. Ædes. P. Africani, & Basilicam Sempronij ad signum Vertumni, propè nunc S. Georgij in Velabro ecclesiam fuisse, docēt Liuij verba, quæ ex libro quarto dec. quintæ sunt hæc. T. Sempronius ex ea pecunia, quæ ipsi attributa erat, ædes. P. Africani ponè veteres ad Vortumni signum, Laneasque, & tabernas coniunctas in publicum emit, Basilicamque faciendam curauit, quæ Sempronia appellata est.

CAP. LVIII.

De Argileto, Domo Cornelij, Aequimelio, & Socordiæ Sacello.

RGILETVS à fine vici Thusci incipiens ad Marcelli theatrum terminabatur. Fabius autem pictor à principio vici Thusci sub Cœliolo, inter circum Maximum, & Auentinum, deduxit. Huius etymologia secundum Var. trahitur ab argilla, quòd ibi esset id genus terræ; siue à fabula. Nam Euander Argum quendam hospitio suscepit, qui cum de eius cogitaret interitu, vt ipse regnaret, Euandro hæc non sentiente, socij intellexerunt, qui Argum necarunt, cui Euander & sepulcrum fecit, & locum sacrauit: de quo poeta sic ait.

Nec non & sacri monstrat nemus Argileti.

Imus autem Argiletus ad theatrum Marcelli fuit, vt supra de Iano locuti ostendimus. In hoc vico erant opificum Tabernæ, Bibliopolarum præsertim, quas Argiletanas appellat Mar. hoc carmine.

Argiletanas mauis habitare tabernas.

Cornelium Domitiani patris clientem domum iuxta Velabrum habuisse testatur Cor. Tac. in qua fugiens Domitianus delituit. Æquimelium sub Capitolio statuit Liuius, cum inquit: Substructionem super Æquimelium in Capitolio, & viam silice sternendam à porta Capena ad Martis ædem locauerunt. Ad quam partem Capitolii indicat libro quarto bel. pu. inter Salinas, ac portam Carmentalem cum Æquimelio, Iugarioq; vico omnia sacra, & prophana igni absumpta esse commemorans. Et tertio eiusdem belli lupum Exquilina porta ingressum frequentissima vrbis parte decurrisse in forum, Thuscoq; vico, atque Æquimelio per portam Capenam propè intactū euasisse. Hinc iudicamus Æquimelium fuisse inter Velabrum, & Capitolium ad tabernas Laneas. Vnde autem diceretur idem author Sp. Melii regnum affectantis mortem describens, sic ostendit: Nec satis est eius sanguinem expiatum, nisi tecta, parietesq;, intra quæ tantum amentiæ conceptum esset, dissiparentur, bonaq; contacta pretiis regni mercandi publicarentur. Iubere itaq; Quæstores vendere ea bona, atq; in publicum redigere, domum deinde, vt monimento area esset oppressæ nefariæ spei, dirui ex templo iussit, idque Æquimelium appellatum est. Ostendit & Cic. pro domo sua. Sequebatur circus Maximus; sed quia socordia, licet sero, occurrit, huic

huic ordini postremo loco addetur. Murtiæ igitur Socordiæ deæ Sacellum sub Auentino stabat, ad cliuum publicum, quo ascenditur ad ædem S. Priscæ. vnde Auentinus Murtius aliquando est denominatus, de hoc vero Sacello Liuius sic meminit: Tum quoque multis milibus latinorum in ciuitatem acceptis, quibus, vt iungeretur Palatio Auentinum, ad Murtiæ datæ sedes. Quidam autem in hoc ambitu Asylum ponunt, at supra ostendimus in Capitolio fuisse, idq; etiam Strabo affirmat. Corn. Tac. ad radices saxi Carmentalis statuere videtur. Sed dicendum in Capitolio à principio institutum: multis vero templis in eo iam excitatis, alio translatum. Non enim verisimile creditur in domicilium deorum, vbi omnes diuitias, vbi spem salutis Vrbis, vbi infinita auri, & argenti simulacra collocassent, vbi frequens Senatus de rebus pub. deliberaret, latrones, & infames confugere S. P. Q. R. permisisse.

CAP. LVIIII.

Circus quid, vnde dictus, & cuius rei causa institutus.

LOCVTVRI de Circis, & in primis de eo, qui primus institutus, Maximus est appellatus, consentaneũ esse videtur, de iis quędam præfari, non minorem vtilitatem allatura, quam ipsorum locorum, & sedis cognitio possit afferre. Circus igitur olim locus vbi ludicra celebrabantur certamina, forma oblonga, ad instar arcus, in circuitu habens gradus spectatoribus sedem commodissimam præbentes, ita vt alterius prospectum non impediret. In medio campi duæ metæ pari interuallo stabant, de quibus Suet. ita meminit. Nam quo laxius dimicaretur sublatę metæ, inque earum locum bina castra ex aduerso constituta erant. Idem in Claudio: Circo vero Maximo marmoreis carceribus, auratisque metis, quæ vtraque tophina, & lignea fuerant, exculto. Quo enim anno Priuernum Romani obsidebant Carceres, qui in prima parte circi erant, primum ædificatos ferunt: dicti quod iis coercerentur equi, ne inde exirent, quam magistratus signum misisset. Dicebatur autem circus secundum Var. quod circum spectaculis ædificatis ibi ludi fierent, & quod ibi circum metas ferretur pompa, & equi currerent. Ludorum vero celebrationes deorum festa erant, si quidem ob natales eorum, vel templorum nouorum dedicationes sunt constituti, & primitus quidem venationes, quæ vocantur munera, Saturno attributæ, Ludi scenici Libero, Circenses Neptuno, & alij alijs dijs, varijsve ex causis, sicuti Sisinius in libris spectaculorum memoriæ prodidit. Circenses etiam in honorem Cereris celebratos esse, probant Corn. Tac. hæc verba: Tandem statuta Circensium ludorum die, qui Cereri celebrantur, & Ouid. sic.

Circus erit pompa celeber, numeroq; deorum,
Primaq; ventosis palma petetur equis.
Hinc Cereris ludi, non est opus indice causa:
Sponte deæ munus, promeritumq; patet.

Circenses dicti sunt quod in littore fluminis agitabantur in altero latere positis ensibus. Sed ad circi Maximi descriptionem aggrediamur.

CAP. LX.

De Circo Maximo.

IRCVM autem Maximum Tarquinium Priſcum inſtituiſſe commemorat Liuius, & Diony. in hæc verba. Extruxit Circum Max. Tarquin. qui eſt inter Auentinũ & Palatinũ, circa eum primus faciens ſedilia cooperta. primũ enim ſpectabant ſtãtes ſub tabernaculis ligneis, harundinib. aridis fultis. Longitudo circi eſt triũ ſtadiorũ cum dimidio: latitudo quatuor iugerum. Circum vero ſecundum maiora latera & ſecundũ vnum minorum, ſtagnum in ſuſceptionem aquarum defoſſum eſt, altum, latumque pedes denos, poſtq; ſtagnum ædificatæ ſunt porticus, tectura triplici, harum autem pauimenta habent, vt in theatris, parum ſuperſtantia lapidea ſedilia, in ſuperioribusq; lignea. Conducuntur autẽ in vnum, & coniunguntur inuicem maiores, & minores ad figuram lunarem, ita vt fiat porticus vna circularis ex tribus, quæ ab vno ſimul omnes verbere recluduntur, octo ſtadiorum: capax hominum centum & quinquaginta millium. reliquum autem minorum laterum apricum, atque habet apertum in modum forficum, equorum emiſſiones, quæ per vnum ſimul omnes ſtimulũ recluduntur. Eſt autem circa eundem circum extrinſecus alia porticus vnius tecturæ officinas in ſe habens, & habitationes ſuper eas, per quam ſunt ingreſſus, & aſcenſus venientibus ad ſpectaculum, iuxta quanq; officinam, ita vti nihil turbet tot millia ingredientium & abeuntium. Non credimus autem in eam amplitudinem & magnificentiam, quam deſcribit Diony. Tarquinium circum poſuiſſe. legimus enim apud Plinium extructum à Cæſare longitudine ſtadiorum trium, latitudine vero vnius cum ædificiis. Exornauit deinceps Auguſtus, Claudius, vt diximus, carceres marmoreos fecit, metasq; deaurauit. Collapſum verò ampliorem, elegantioremq; reſtituiſſe Traianum ſcribit Diony. Mox Heliogabalus columnis pulcherrimis, auroq; illuſtrauit, cuius pauimentum ex chryſocola fecit. Eſt enim Chryſocola materies naſcens poſt aurũ effoſſum, auri quidem colorem retinens, cum ſit lapis. Suet. in Calig. de Chryſocola ſic meminit. Et quoſdam præcipuos minio, & Chryſocola conſtrato circo. Circo quidem Maximo pauimentum ideo fuerat poſitum, quo, poſt naumachiam, emiſſa in Tyberi aqua (adhuc enim ſubterranei ductus, ab ipſo circo ad Tyberim, videntur.) nullo cœno impediente, reliqua celebrarentur certamina. quod pauimentum etiam nunc extat multa coopertum tellure. De Circi autem pulchritudine Nazarius in pan. refert talia. Circo ipſi Maximo ſublimes porticus, & rutilantes columnæ tantum inuſitati ornatus dederunt, vt illo non minus cupidè conueniatur loci gratia, quam ſpectandi voluptate. Partem verò huius Auentino contiguam Tiberij tempore deuſtam eſſe teſtatur Corn. Tac. Annius Viterb. Maximi obtinuiſſe nomen putat, quia maximo deorum Vertumno ſacratus eſſet. Alij à ludorum ſumptuoſitate & excellentia. Alij ab amplitudine, quòd longè maior eſſet, quam circus Flaminius, & Intimus. Plin. enim, vt dixi, facit longitudinem trium ſtadiorum, latitudinem verò vnius. Capiebat ducenta & ſexaginta millia hominum ſedẽtium. Quod autem Dion. dicit centum quinquaginta: intelligendum à principio hunc numerum, ampliatum verò illum cœpiſſe. Quinimo exiſtimo Maximi cognomentum inditum longo tempore poſt Tarquinium, quod innuit Liuius cum dicit, qui nunc Maximus dicitur. nunc, quaſi olim hoc epitheto careret.

CAP. LXI.

De Templis & Aris, quæ in circo Maximo, vel apud fuisse leguntur.

ONSVS consiliorum deus in Circo Max. Templum habuit, sub tecto, vt ostenderetur tectum debere consilium esse. Ideò autem dicato Consi simulacro rapuerunt Sabinas, vt tegeretur initum de rapto consilium. Iste Consus & eques Neptunus dicitur, vnde & in eius honorem circenses celebrabantur. Plut. verò ait Romulum cuiusdam dei Aram conditam sub terra in circo inuenisse, eique deo indidisse nomen Conso, siue à consilio, quòd consiliarius foret, siue Neptuni equestris: aramq; ipsam reliquum tempus latere, in equestribus verò certaminibus aperiri. Diony: libro tertio prodidit Arcades Neptuno equestri Templum, solennemq; diem constituisse. Aram vero postea Genio cuidam arcano occultorum consiliorum duci, atque custodi constructam, quibus verbis innuit Consum aram tantum, Neptunum verò templum habuisse, neque eundem esse Neptunum, qui Consus: cui adstipulari videntur Var. verba, quæ sunt. Consualia dicta à Conso, quòd tum feriæ publicæ ei deo, & in Circo Maximo ad aram eius ab sacerdotibus fiunt ludi illi, quibus Sabinæ sunt raptæ. Præterea anno M. D. XXVI. repertum est sacellum in ipso circo, post Diuæ Anastasiæ Templum, in radicibus montis Palatini, ipsius circi fundamentis inclusum, variis conchis marinis, variisq; lapillis inuicem consertis pulcherrimè exornatum; sub maioribus conchis latebat rubra pictura, nullam tamē videbas imaginem, præter aquilæ effigiem, colore candidam, cæterum cristā rubram habentem, in testudine templi ex huiusce lapillis & conchis fabrefactam; quo in loco Deum Patrem nunc ponere solemus. Hoc Templum Neptuni fuisse constans erat omnium opinio. quod cum longe esset remotum ab ea parte circi, vbi Corn. Tacit. in descriptione Vrbis Romuli Aram Consi collocauit, non possum non probare quod Diony. videtur velle, videlicet, templum Neptuno, aram verò Conso fuisse sacram. Quanquam Liuius Consualia Neptuno attribuit, & Sex. Pompe. admonet Consuales celebrari mulis solitos esse in Circo Maximo, quia id genus quadrupedum primo putaretur currui, vehiculoque adiunctum. Habuit Circus etiam tres Aras sacras, vnam Magnis diis; alteram diis Penatibus; tertiam diis Cœli & Terræ: à quibus omnia oriūtur. Hos Romani Genios & Penates, Vrbisq; præsides & custodes vocant. Liberi Liberæq;, atq; Cereris Templo iuxta circum Maximum sedem Cor. Tac. sic fecit. Iisdem Temporibus dum ædes vetustate, aut igni abolitas, cœptasq; ab Augusto dedicauit, Libero, Liberæq;, etiam Cereri iuxta circum Maximum. Tradunt alij Cassiū Coss. ædem Cereris & Liberi, Proserpinæq;, quæ erat supra Circi terminos, vltra ipsas missiones, dedicauisse, cum vouisset diis eam repromissionem pro Vrbe Posthumius aduersus Latinos pugnaturus. At de Veneris talia habet Liuius: Q. Fabius Gurges Cos. filius aliquot matronas ad populum stupri damnatas pecunia multauit, ex quo multatitio ære Veneris ædem, quę prope circum est, faciendam curauit. & in bello mac. scribit in eodem Ædem Iuuentutis à Lucinio duumuiro dicatam. Ouidius vero Mercurij templum circum Maximum spectauisse. Solis autem, & Floræ eodem in loco, quo Cereris locauit Corn. Tac. Verum Solis Tatium regem alteram ædem prius dedicauisse testis est Var. Plinius narrat Simulacrum Fortunæ Seiæ suo tempore in circo fuisse.

CAP. LXII.

De Naumachia Circi Mall.

AVMACHIA locus ita appellatus, ὅτι αὐθοπήταις ναῦσι μαχέσιντο id eſt, quòd ibi nauibus certarent. Nam loca inſtar lacunarum fodientes naualis pugnæ ſimulacra ibi committebant, ad exercendam iuuentutem Romanam, quæ diſceret & in aquis aduerſus hoſtes pugnare, huiuſmodi ludicra certamina non ſolum in circis, verùm etiam in amphitheatris commiſſa eſſe teſtatur Suet. Veſtigia autem illius, quam diximus, comprehenſam inter circum Maximum, & Auentinum, ad radices eiuſdem montis adhuc apparent. eſt enim locus ibi depreſſus hortis, perpetuis aquis, irriguis.

CAP. LXIII.

De Obeliſcis duobus Circi Max.

N Circo Maximo alter duorum obeliſcorum octuaginta octo erat pedum; alter verò iacens adhuc in naumachia, obrutus tellure, centum triginta & dodrantis, præter baſim, quem Auguſtus ex Hieropoli Ægyptiorum Vrbe tranſtulit, nunc eſt in duas partes fractus, quod quidem accidit cum ipſe princeps erigere vellet. Exciſus à rege Semnefreto, quo regnante Pithagoras in Egypto fuit.

ADNOTATIO.

Anno M. D. LXXXVII. Sexti V. Pont. Max. iuſſu (poſtquam è priori ſede Obeliſcum Vaticanum auulſerat, ac in Foro Principibus Apoſtolorum dicato non minori ſumptu quàm ingenio locauerat) eruti ſunt è Circi maximi cauea percelebres duo Obeliſci miræ magnitudinis, pœnè cõfracti, quorum maior, Conſtantij nempè Auguſti, vt inſcriptio carminibus in eius cippo inſculptis teſtatur, pedum verò 112. longitudinis, in Lateranenſe forum, ingenti Pontificis ſumptu, ingenio ductuq; Dominici Fontanij Architecti è pago Mili, agri Honocomenſis tranſlatus & erectus, ac ſanctiſſimæ Cruci Saluatoris noſtri ad perpetuam rei memoriam dicatus eſt. Alter verò minor Auguſti Cæſaris, vt inſcriptio in illius baſi docet, longitudinis pedum LXXXII. Soli ab eodem Auguſto dicatus, ante Baſilicam Sanctæ Crucis (quæ dicitur in Hieruſalem) in agro Seſſoriano, eidemq; Sacratiſſimæ Cruci eodem Pontifice iubente, ipſoq; Architecto vehente erectus & ſacratus eſt.

ADDITIO.

Addendum nobis fuit his quæ ſuperius diximus de Obeliſcis, inſcriptiones, quæ repertæ ſunt in ambobus Obeliſcis effoſſis hoc anno M. D. LXXXVII. è Circo Maximo. In eo enim Conſtantij qui maximus eſt omnium qui in Vrbe fuerunt tranſlati eius baſe, vel cippo (vt aiunt) licet ſatis perfracto, aderat ſubſequens carminibus inſcriptio, è quatuor lateribus, quæ à viris literarum præditis, ac ingenio præſtanti Ioanne Hieronymo Catena à ſecretis epiſtolis Illuſtriſſimi Cardinalis Alexandrini, & Michaele Mercato Phyſico, & à ſimplicium herbarũ notione, Viridario ſummi Pontificis Præfecto, ſic fuerunt concinnati.

Pars Auſtralis.

PATRIS OPVS MVNVSQVE SVVM TIBI ROMA DICAVIT
AVGVSTVS TOTO CONSTANTIVS ORBE RECEPTO
ET QVOD NVLLA TVLIT TELLVS NEC VIDERAT ÆTAS
CONDIDIT VT CLARIS EXÆQVET DONA TRIVMFIS

HOC

HOC DECVS ORNATVM GENITOR COGNOMINIS VRBIS
ESSE VOLENS CÆSA THEBIS DE RVPE REVELLIT.

Pars Orientalis.

SED GRAVIOR DIVVM TANGEBAT CVRA VEHENDI
QVOD NVLLO INGENIO NISVQVE MANVQVE MOVERI
CAVCASEAM MOLEM DISCVRRENS FAMA MONERET
AT DOMINVS MVNDI CONSTANTIVS OMNIA FRETVS
CEDERE VIRTVTI TERRIS INCEDERE IVSSIT
HAVT PARTEM EXIGVAM MONTIS PONTOQVE TVMENTI.

Pars Septentrionalis.

CREDIDIT ET PRACIDO VECTA EST VELOCIVS EVRO
LITVS AD HESPERIVM POPVLO MIRANTE CARINAM
INTEREA ROMAM TAPORO VASTANTE TYRANNO
AVGVSTI IACVIT DONVM STVDIVMQVE LOCANDI
NON FASTV SPRETI SED QVOD NON CREDERET VLLVS
TANTÆ MOLIS OPVS SVPERAS CONSVRGERE IN AVRAS.

Pars Occidentalis.

NVNC VELVTI RVRSVS RVFIS AVVLSA METALLIS
EMICVIT PVLSATQVE POLOS HÆC GLORIA DVDVM
AVCTORI SERVATA SVO CVM CÆDE TYRANNI
REDDITVR ATQVE ADITV ROMÆ VIRTVTE REPERTO
VICTOR OVANS VRBIQVE LOCAT SVBLIME TROPÆVM
PRINCIPIS ET MVNVS CONDIGNIS VSQVE TRIVMFIS.

In base verò seu cippo obelisci Augusti Cæsaris, qui ex eodẽ Circo paulò post, eodem tamen anno erutus, quiq; multo minor Constantiano est, tales incisę sunt literæ, quo sequitur ordine.

IMP. CÆSAR DIVI F.
AVGVSTVS
PONTIFEX MAXIMVS
IMP. XII. COS. XI. TRIB. POT. XIV.
ÆGYPTO IN POTESTATEM
POPVLI ROMANI REDACTA
SOLI DONVM DEDIT.

CAP. LXIIII.

De Fornice Sertinij in Circo, Loco Tuberonum, Lupanaribus, Pompei domo; & Iuturnæ Fonte.

DECORATVS autem circus Max. erat Fornice à Sertinio excitato, vt refert Liuius his verbis: Sertinius ex vlteriore Hispania, ne tentata quidem triumphi spe, quinquaginta millia pondo argenti in ærarium tulit, & de manubiis duos fornices in foro Boario ante Fortunæ ædem, & Matris Matutæ, vnum in Maximo circo fecit; & his fornicibus signa aurata imposuit. Heliorum familia fuit haud diues, eodem autem tempore fuere sexdecim in vnis ædibus Tuberones, quibus, vt ludos spectarẽt, in Circo Max. & Flaminio locus ob virtutẽ publicè est donatus: auth. Val. Max. Apud circum Lupanaria, vbi meretriculæ corporis quęstum faciebant, vnde Iuu.

Et ad circum iussas prostare puellas. Fuere etiã nostro tempore inter Ianum quadrifrontẽ, Tyberim & scholã græcam, penè ad ipsum circũ producta, à prostitutis mulieribus occupata; cæterũ quatuor ab hinc annis solo æquatis ædificiis remansit area ruinis oppressa. Sunt qui in circo fuisse columnam Bellicam tradunt, propter Ouid. quæ sequuntur, carmina.

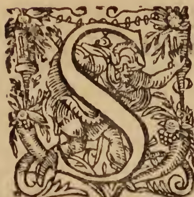
Prospicit

Prospicit à tergo summum breuis area circum,
Est ibi non paruæ parua columna notæ.
Hinc solet hasta manu belli prænuntia mitti,
In regem, & gentem cum placet arma capi.

Nos vero dicimus Ouid. de Flaminio, non autem de circo Max. intellexisse, vt infra, vbi de circo Flaminio agitur, apparet. Pompei Domus apud circum, de qua Plin. sic meminit. Hercules apud circum Maximum in æde Pompei Magni. Iuturnæ aquę Fontem in Velabro adhuc scaturire putat Ful. & olim fecisse lacum in foro Romano iuxta templum Vestæ, aquamq; ipsam saluberrimam habitam. Sed, vt declarauimus, antiqua est cloaca, vel aquæductus, vt fornices ex saxo quadrato in Tyberim vsque producti, clarè ostendunt.

CAP. LXV.

De Septizonio Seueri.

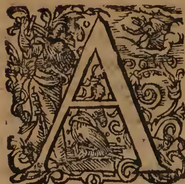

SEQVITVR in sexta parte situs Vrbis tertio ordine montium Cœlius, quem tertium additum Vrbi supra demonstratum est, sed priusquam hunc ascendamus, pauca quædam dicenda occurrunt de Seueri Septizonio, & Constantini arcu, inter ipsum Cœlium & Palatinum montem excitatis: Prius autem quid sit Septizonium, vt videamus, illud nos admonet, quod annis ab hinc quatuor, dum Rhodobium natalem mihi patriam proficiscerer, essentq; verba de reliquiis Vrbis cum comitibus, & conterraneis meis IAC. Bubino, & IAC. Scaramutia, viris literatis & probis, alter rogauit, quid esset, & an aliquod Romæ exstaret Septizoniũ, cui memini me his verbis respondere. Est Septizonium magna quædam moles quadrata, quæ septem cingulis, id est, columnarum ordinibus inuicem superimpositis in modum quatuor porticuum, ambitur; ita vt columnæ quanto altiores, eo minores, breuioresq; disponantur, in cuius medio quatuor parietes loculos quosdam facientes surgunt, in summo regum, vel imperatorum condebantur cineres. Duo autem Romæ fuisse inueniuntur; antiquiores meminit Plin. & Suet. qui ait Titum apud Septizonium cubiculo paruo, & obscuro natum quarto Cal. Ianuarij. Manet, inquit, adhuc, & ostenditur locus. vbi autem, dubitatur, constat tamen in via Noua, haud procul à Seueri fuisse Septizonio. Seueri autem adhuc supersunt e regione templi S. Gregorij tres operis ambitiosi veluti Zonæ, columnarum pulchritudine, magnificentia, altitudine spectabiles, ex quibus connectuntur, vix credibilis reliqua altitudo fastigium ad culmen æstimantibus, si moles integra cum totis septem zonis superesset. Quod autem sit illud antiquum instauratum à Seuero, vt autumat Ful. stultum est credere, cum Seuerus multis annis post Titum imperauerit, & Spartianus Septizonium Seueri in via Appia, & à Seuero exstructum constituat. Funus, inquit, Getæ illatum est maiorum sepulcro, hoc est Seueri, quod est in Appia via, euntibus ad portam dextera, specie Septizonij extructum, quod sibi ille viuus ornauerat. Idem quum septizonium faceret, nihil aliud cogitauit, quam vt ex Africa venientibus suum corpus occurreret. Duplex autem, præter illam, quam diximus, traditur etymologia. Iulius enim Capitolinus Septodium legit. scimus enim Græcos locum ciuibus frequentatum, ad quẽ multæ perducantur viæ, Septodium appellare, nam ἑπτὰ septem καὶ ὁδὸς via, quasi septem concurrerent viæ. Plin. Septisolium vocat, à septem solariis, in singulis enim ordinibus columnæ marmoreis trabibus superius inuicem iungebantur, aliis verò trabubus cum mole ipsa in interiore parte excitata: & ita singuli ordines vnam faciebant porticum, siue solarium. In huius Septizonij frontispicio literæ huiusmodi leguntur.

AVG. TRIB. POT. VI.
COS. FORTISSIMVS NOBILLISSIMVSQVE.
Moles enim quæ ſupereſt, ita eſt inclinata, vt iam iam lapſura videatur.

CAP. LXVI.

De Arcu Triumphali Conſtantini Imperatoris.

RCVS autem Triumphales in honorem illorum erigebãtur, qui prouincijs, aut exteris nationibus debellatis, reb. Po.Ro. feliciter geſtis, triumphũ meriti eſsẽt, à quo triũphales denominantur, in quibus ſimulacra oppidorũ, fluuiorum, nauiũ illorũ, quos deuicerat, in rei perpetuã memoriam, incidebant, quemadmodum in his, qui adhuc ſtant, cernere licet. Sed arcus triũphales ante impeatorum tẽpora excitauit nemo, vt quorundam eſt opinio. neque antiquiorem, quàm Titi, arcum in Vrbe videmus. Plin. hunc morem ſuo tempore cæpiſſe narrat, prius enim triumphales ſtatuas, vel trophæa ponere ſolebant. Romæ triumphales arcus plures, ex his verò, qui hodie, Conſtantini ad angulum montis Palatini, iuxta Amphiteatrum, triumphalibus ornamentis conſpicuum, cumque tropheis, & victorijs allatis, parum læſum conſpicimus: ſuperato Mezentio apud Miluium pontem, à Conſtantino ipſo poſitum, cum hoc indice.

IMP. CÆS. FL. CONSTANTINO MAXIMO. P. F. AVGVSTO S. P. Q. R. QVOD INSTINCTV DIVINITATIS MENTIS MAGNITVDINE CVM EXERCITV SVO TAM DE TYRANNO, QVAM DE OMNI EIVS FACTIONE VNO TEMPORE IVSTIS REMPVBLICAM VLTVS EST ARMIS ARCVM TRIVMPHIS INSIGNEM DICAVIT.

In maiori autem fornice, parteque interiori à dextris, & ſiniſtris legitur, hinc. LIBERATORI VRBIS. illinc FVNDATORI QVIETIS. Superius extra ſic. VOTIS. X. VOTIS. XX. quemadmodum apparet in quibuſdam numiſmatibus, quæ ſunt apud nos.

CAP. LXVII.

De Cœliomonte, & Cæliolo.

OELIVM montem Querquetulanũ prius appellatũ ſcribit Cor. Tac. quòd talis Syluę frequens, fęcũduſq; eſſet mox, Cœliũ à Cœle Vibenna, qui dux gẽtis Hetruſcæ fuit, ſedẽq; in eo acceperat à Tarquinio Priſco, ſeu quis alius regũ dedit. nam ſcriptores in eo diſſentiũt. Rectè ait diſſentiũt. Sex. enim Põp. refert. Cœlen Romulo auxilium præbuiſſe aduerſus Sabinos. M. autem Var. contra Latinum regem. hinc poſt Cœlij obitum, quòd nimis munita loca tenerent, neque ſine ſuſpicione eſſent, deductos in planum, & ab eis vicum Thuſcum appellatum, & ideò ibi Vertumnum ſtare, quòd is Deus Hetruriæ princeps. De Cœlianis, qui à ſuſpitione liberi eſſent, traductos volunt in eum locum, qui vocatur Cœliolus, ideſt minor Cælius, de quo Mart. ita meminit. Maior Cœlius, & minor fatigat. Cœliolus, ſiue Cælicolus, is eſt, vt diximus, vbi nunc diui Euangeliſtæ ędes, olim Dianæ, virgo enim virgini ceſſit. In hoc autem nihil aliud memoria dignum fuiſſe inueni; præter ipſam ædem Dianæ, quemadmodum de reſp. aruſp. teſtatur Cic. Quare ad Cœlium reuertamur, quem Tiberius, appellatione mutata, vocari Auguſtum iuſſit. auth. Suet.

CAP. LXVIII.

De Fauni, Veneris & Cupidinis Templo: Curia Hostilia Castris Peregrinis, Domo Lateranorum; de Constantini & Sesoriani Palatio, ac de Equo, L. Veri.

IN medio igitur Cœlij montis dorso exstat Templum circulari forma, nūc diuo Stephano, olim verò Fauno dicatum, Faunus enim dictus ἀπὸ τῆς φωνῆς, quod voce, non signis, futura ostenderet. Ex peregrinis autem diis quodam tempore hunc solum Romani coluere. Mansiones Albanæ vbi S. Mariæ in Domnica ædes. Veneris & Cupidinis Templum haud procul à porta Næuia statuit P. Vic. siue Sex. Ruffus, eo in loco, vbi nunc ecclesia S. Crucis in Hierusalem fuisse, accepimus: Curiamq; Hostiliam duobus in locis, vnam, vt diximus, iuxta forum, in qua Hostilius rex prius habitauit, propè Pacis templum, alteram in Cœlio monte, vbi nunc D. Ioannis & Pauli ædes. Liuius: Tullus rex in Cœlio monte templum, ordini ab se aucto, curiam fecit, quæ Hostilia vsq; ad patrum nostrorum ætatem appellata est; & quo frequentius habitaretur, eandem sedem regiæ cœpit. Castra peregrina Augustus in Cœlio constituit, in ea parte, quæ ad ortum æstiuum, Exquiliasq; pertinet, quo in loco nunc ædes Sanctorum quatuor coronatorum est sita. Domus Lateranorum vbi basilica eiusdem nominis: de qua Iulius Capitolinus ita meminit. Educatus est (de M. Antonio enim loquitur) in eo loco, in quo natus est, in domo aui sui, iuxta ædes Laterani. & Iuuenalis ita.

Clausit, & egregias lateranorum obsidet ædes
Tota cohors.

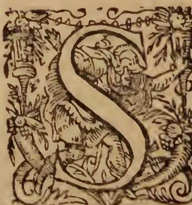
Flauij Constantini Palatium propè hanc domum inter Cœlimontanam, & Gabiusam portam sedem habuit. Sesoriam vero apud Næuiam inter ipsam portam & ecclesiam S. Crucis in Ierusalem. In Platea Lateranensi stat ærea equestris Statua, quam M. Aurelij Antonini esse multi putant, aliqui tamen L. Veri, nō desunt etiam, qui Septimij Seueri. Herodianus enim literis tradidit post adeptum Imperium ex somnio, quod viderat, statuam sibi posuisse.

ADNOTATIO.

Hæc ænea equestris statua translata est tempore Pauli Papæ III. anno 1536. in aream Capitolij, vt ex illius inscriptione in marmorea base cernere licet.

CAP. LXIX.

De Amphitheatro Statilij Tauri.

SEQVITVR Statilij Tauri Amphitheatrum. Sed priusquam de ipso agamus, pauca quædam prælibanda sunt, vt quid sit amphitheatrū, & cuius rei gratia exstrueretur, intelligamus. Theatrum igitur à græca trahitur etymologia, dicitur enim ἀπὸ τοῦ θεάομαι, quod est specto, & habet hemicycli formam. Amphitheatrum autem oualem, appellatum ἀπὸ τοῦ ἀμφὶ καὶ θεάομαι; quod est circumspecto, quasi in vnum iūcta duo visoria. Cassiod. Titum omnium primum amphitheatrum inuenisse putauit, eius sunt hæc verba. Hoc Titi potentia principis diuitiarum profuso flumine excogitauit ædificium fieri, & cum Theatrum hemisphæriū græce dicatur, amphitheatrū, quasi in vnū iuncta duo visoria, rectè cōstat esse nominatum, quod speciem eius arena

concludat, & vt currentibus aptum daretur ſpatium, & ſpectantes omnia facilius viderent, dum quædam prolixa rotunditas vniuerſa collegerat. At prius C. Cæſarem amphitheatri molem in Campo Martio poſuiſſe, teſtis eſt Cor. Tac. quam ab illo deſtinatam Auguſtus mox Mauſoleum ædificaturus deſtruxit, aut. Sueto. qui etiam in Cæſaris vita commemorat Statilium Taurum prius Tito amphitheatrum poſuiſſe, alterumq; deinde à Tyberio inchoatum ſed non perfectum. In amphitheatro autem multi ſpe premii, quod publicè dabatur, cum beſtiis pugnabant. Capite etiam damnati, & bello capti hoc miſerrimo certamine capitis diſcrimen ſubire cogebantur. Claudius enim Imp. pacatis Ægyptiis, cum militum non parua manus rebellaſſet, partem illorum occidit, partem Romam miſit cũm beſtiis pugnaturos. Vnde, inquit Iulius Capitolinus, tractum ſit vt proficiſcẽtes ad bellum imperatores munus gladiatorum, & venatus darent, breui dicendum eſt. Multi apud veteres dicunt hanc deuotionem factam contra hoſtes, vt non ſanguine litato ſpecie pugnarum ſeuerioris vim quandam fortunæ ſatiarent. Ituros autem ad bellũ Romanos debuiſſe pugnas videre, & vulnera, & ferrum, & nudas inter ſe cohortes, ne in bello armatos hoſtes timerent, neue propter vulnera, aut ſanguinem horrerent. Eius autem ſæuiſſimi inſtituti cauſa conſueuerunt ituri ad bella exhibere in ſpectaculis multa gladiatorum paria, & quò quiſq; ditior erat, eò plura. De partibus autem amphitheatri vide Vitruuium. Statilii Tauri amphitheatrum magnam partem adhuc extare cernimus apud Eccleſiam S. Crucis in Ieruſalem, prope vrbis mœnia quod extruxit Auguſto ciues Romanos hortante, vt quiſq; pro viribus Vrbem exornare niteretur, auth. Suet. Qui in Caligula narrat ipſum principem munera gladiatoria partim in hoc amphitheatro, partim in ſeptis aliquot egiſſe.

CAP. LXX.

Aquæ ductus cur inuenti, Quibus modis aquæ deducerentur, cui vſui, quis prius deduxit, & quot aquæ deductæ.

VONIAM de ductu aquæ Claudiæ locus poſtulat, vt loquamur, crebraq; in ſequentibus de aquæductibus erit mentio, placet quædam de iis præmittere, quò cauſam aquas deducendi, quibus modis, cuiue vſui, & à quo primum, & quot diuerſis temporibus in vrbem ducta ſint, intelligamus. Vrbe enim & ambitu, & hominum numero aucta, paulatim á fluuio hunc, atq; illum locum appetendo, magna ciuium pars receſſit, quæ cum longo interuallo aquam petere cogeretur, maximumq; ſentiret incommodum, cogitauerunt priſci velle huic inopiæ ſubuenire, hinc deducendi aquas origo. Aqua enim ex omnibus elementis mortalibus maxime eſt neceſſaria. Quare Pindarus ait ipſam optimam eſſe, & vt aurũ inter metalla, cæteris præſtare elementis. Adhæc vrbis ſalubritati maximè contuliſſe, ſic teſtatur Frontinus: Sentit hanc curam Imperatoris piiſſimi Neruæ principis ſui Roma regina orbis, & terrarum domina, cui par eſt nihil, & nihil ſecundum, & magis ſentit ſalubritas eiuſdem æternæ Vrbis aucto caſtellorum, operum, munerum, & lacuum numero, nec minus ad priuatos commodum ex incremento beneficiorum eius diffunditur. Nam immunditiarum facies, & impurior ſpiritus grauioris cœli, quibus apud veteres Vrbis infamis aer fuit, ſunt remoti. Duobus autem modis deductas eſſe: arcuato videlicet opere, & ſubterraneis cuniculis, ide m ita declarat. Hi ſunt arcus altiſſimi, ſubleuati, in quibuſdam locis pedes centum nouem, tot aquarum, tam multis neceſſariis molibus pyramides videlicet ocio-

ſas comparem, aut cætera inertia, ſed fama celebrata Græcorum: per ſubterraneos vero meatus probat Strabo hoc modo. Tanta autem per aquæductus aquarum vbertas influit, vt per vrbẽ, atq; cloacas omnes inundare videantur, & vniuerſæ propemodum ædes ſubterraneos meatus, Siphones, ac fiſtulas vndoſas habeant. Præterea etiam hodie ad radices Quirinalis in villa Car. Grimaldi, in dorſo eiuſdem montis, in vico patricio, & Suburra, in via Latina, in Auentino, apud Iudæorum plateam, multisq; aliis in locis ſubterraneos aquæductus videmus. Ii autem ſoli in Vrbem per arcus influebant, qui iuſto æquilibrio per congruentia loca poterant deduci. Deducebantur enim aquæ ex diuerſis locis, & quia Anio Nouus omnium erat altiſſimus, neceſſitate vrgente, cęteris ſubueniebat. Quinq; ſunt, inquit Fron. ductuum altitudines in omnem partem Vrbis, ſed his aliæ maiore, aliæ leuiore preſſura coguntur. Altiſſimus Anio eſt Nouus. Proxima Claudia, tertium locum tenet Iulia, quartum Tepula, dehinc Martia, quæ capite etiam Claudiæ libram æquat, ſextum tenet locum Anio vetus, ſequitur hanc libram Virgo, deinde Appiana, omnibus humiliter Alſietina, quæ Tranſtyberinæ regioni, & maxime ſubiacentibus locis ſeruit. Mox vero cui vſui eſſent, ſic oſtendit. Auctores cuiuſque aquæ, ætates, præterea ordinem, & longitudinem riuorum, & ordinem libræ cum proſecutus ſim, non alienum mihi videtur ſingula ſubiicere, & oſtendere quanta ſit copia, quæ publicis, priuatiſque non ſolum vſibus, & auxiliis, verumetiam voluptatibus ſufficit, & per quot caſtella, quibusq; regionibus deducatur, quantum extra Vrbem, quantum intra Vrbem, & ex eo quantum lacubus, quantum muneribus, quantum operibus publicis, quantum nomine Cęſaris, quantum priuatis vſibus erogetur. Quid autem ſit Caſtellum in aquæductibus, Vlpianus ita declarat. Caſtellũ eſt receptaculum quod aquam publicam ſuſcipit. Cum itaq; ductus aquarum ad viarum diuortia, vel regionum Vrbis fines perducti erant, caſtella in formarum ſummitate erant, ex quibus aqua per digitos, vncias, & modulos ædificiis, operibuſque, & muneribus publicis, ac priuatorum vſibus diuidebatur à Caſtellario. Erat enim Caſtellarius caſtelli aquarum cuſtos, vt probatur epitaphio ſequenti videlicet.

D M

CLEMENTI CÆSARVM N. SERVO CASTELLARIO AQVÆ CLAVDIÆ FECIT CLAVDIA SABBATIS ET SIBI ET SVIS.

In ſolo autem lacus erant alia aquarum receptacula, ex quibus cum Romanæ plebis, & fullonum, coriariorum, aliorumque opificum neceſſitatibus ſatisfieret, tum horti irrigabãtur. Idem vero Fron. cuſtodiam aquis adhibitam eſſe, ſic teſtatur. Tutelam autem ſingularum aquarum locari ſolitam inuenio, poſitamq; redemptoribus neceſſitatem certum numerum circa ductus extra Vrbem centum ab Vrbe ſeruorum opificum habendi, & quidem ita, vt nomina quoque eorum, quos habituri ſunt in miniſterio per quaſque regiones in tabulas publicas deferrent, eorumque operum probandorum curam fuiſſe per Cenſores aliquando, & Ædiles, interdum etiam Conſulibus eam prouinciam obueniſſe, vt apparet ex eo quod factum eſt C. Luctatio, & Cæſone Coſſ. Quantopere autem curæ fuerit ne quis violare ductus aquarum, nec non conceſſam deriuare auderet, cum ex multis apparere poteſt, tum ex hoc, quod Circus Maximus, ne diebus quidem ludorum circenſium, niſi Ædilium, aut Cenſorum permiſſu, irrigabatur. Agri vero, quos aqua publica contra legẽ, quis irrigaſſet publicabãtur, cuius rei cauſa Ædiles curules iubebantur per vicos ſingulos, qui in vnoquoq; vico habitarent, prædiaue haberent, binos præficere, quorum arbitratu aqua in publicum ſaliret. Primus autem M. Agrippa poſt ædilitatem, quam geſſit conſularis, operum ſuorum, & munerum velut perpetuus curator fuit, qui iam copia per-

pia permittente, descripsit quid aquarum publicis operibus, quid lacubus, quid priuatis daretur. Omnium autem primum Ap. Claudium ex agro Lucullano arcuato opere deduxisse aquam, ab eodem authore literis traditur, qui nouem solum aquas suo tempore in Vrbem fluxisse sic commemorat. Nunc autem in Vrbem influunt Appia, Anio vetus, Martia, Tepula, Iulia, Virgo, Alsietina, quæ eadem vocatur Augusta, Claudia, Anio Nouus. Quæ autem fuerint istæ aquæ, & vnde, quotq; passuum millibus, vel sub terram, vel arcubus ducerentur, pluribus verbis ipsemet recenset. Sex. vero Ruffũ, eo posteriorem, quem Diocletiani temporbius Vrbem Romam descripsisse putat Blon. nouem, & decem aquas posuisse animaduerti.

CAP. LXXI.

De Aquæductu Claudiæ aquæ.

DIVVM Claudiũ duos aquæductus à Caligula inchoatos perfecisse, sic declarat Fron. altero Imperii sui anno duos ductus inchoauit, quod opus Claudius magnificentissime consũmauit, dedicauitque alteri, quod ex fontibus Ceruleo, & Curtio perducebatur, Claudiæ datum nomen: hæc bonitate proxima Marciæ. Altera, quoniam duæ Anienis aquæ in Vrbem fluere cœperant, vt facilius appellationibus dignoscerentur, Anio Nouus vocari cœpit. Suet. opera, inquit, magna, potiusquam necessaria, quammulta perfecit, sed vel præcipue aquæductum à Caio inchoatum. Meminit & Pli. his verbis: Vicit antecedentes aquarum ductus nouissimum impendium operis inchoati à Caio, & perfecti à Claudio; quippe lapideam excelsitatem omnes vrbes, & montes æquantem, vt lauacra impleret, Curtios, atq; Ceruleos fontes adductos, erogata ad id opus talentum sexaginta millia. Is est aquęductus, quem à porta Næuia per Cœlii montis dorsum in Auentinum perducit Cassi. In frontispicio autem eiusdem portæ de restitutione eiusdem aquæductus hæc leguntur.

TI. CLAVDIVS DRVSI. F. CÆSAR AVGVSTVS GERMANICVS PONTIF. MAXIM. TRIBVNICIA POTESTATE XII. COS. V. IMPERATOR XXVII. PATER PATRIÆ AQVAS CLAVDIAM EX FONTIBVS QVI VOCABANTVR CERVLEVS ET CVRT. A MILIARIO. XXXXV. ITEM ANIENEM NOVAM. A MILIARIO XII. SVA IMPENSA IN VRBEM PERDVCENDAS CVRAVIT.

IMP. CÆSAR VESPASIANVS AVGVST. PONTIF. MAX. TRIBVN. POT. II. IMP. VII. COS. III. DESIG. IIII. P. P. AQVAS CVRTIAM ET CERVLEAM PERDVCTAS A DIVO CLAVDIO ET POSTEA INTERMISSAS DILLAPSASQVE PER ANNOS NOVEM SVA IMPENSA VRBI RESTITVIT.

IMP. T. CÆSAR DIVI F. VESPASIANVS. AVGVSTVS PONTIFEX. MAXIMVS. TRIBVNIC. POTESTATE X. IMPERATOR XVII. PATER PATRIÆ CENSOR COS. VIII. AQVAS CVRTIAM ET CERVLEAM PERDVCTAS A DIVO CLAVDIO. ET POSTEA A DIVO VESPASIANO PATRE SVO, VRBI RESTITVTAS. CVM A CAPITE AQVARVM SOLO VETVSTATE DILAPSÆ ESSENT NOVA FORMA REDVCENDAS SVA IMPENSA CVRAVIT.

In eodem aquæductu iuxta hospitale lateranense, inter alios, hic positus est index.

M. AVRELIVS ANTONIVS PIVS FELIX AVG. TRIB. POT. IIII. PROCOS. ARCVS COELIMONTANOS PLVRIFARIA MVETVSTATE CON-

LAPSOS ET CONRVPTOS A SOLO SVA PECVNIA RESTITVIT.

Partem autem huiusce aquæ in Capitolium à Caracalla fuisse deductam ferunt. Extant enim ruinæ formarum in Palatium vsque. In arcu vero tiburtino, huic aquæductui cõiuncto, propè ædem diuę Mariæ in Dominica, vetustate corrosæ sunt literæ tales.

P. COR. P. F. DOLOBELLA COS. C. IVNIVS. C. F. SILLANVS FLAMEN MARTIAL. EX S. C. FACIVNDVM CVRAVERVNT IDEMQVE PROBAVERVNT.

Aquam quidem ipsam à Traiano in Auentinum perductam, Traiani nomen accepit, auth. Front. cuius adhuc apparent formarum vestigia apud S. Priscam, & in ruinis Thermarũ Decij marmor paucis ante annis effossum id, quod Frontini verba, significabat.

ADDITIO.

Pius IIII. Pontif. Maxim. Anno circiter quarto sui Pontificatus, qui fuit M. D. LXIII. cogitare cœpit de perducenda in vrbem Aqua, quæ à nostris hodie Salonia dicitur, sicuti & deferendam ob Vrbis ornatum & commoditatem curauit. Hæc aqua concipitur octauo circiter ab Vrbe milliario inter viam Tiburtinam & Prænestinam, & ea putatur esse, quæ olim Alsietina dicebatur; nam & de distantia, & de loco cum Iulio Frontino conuenit, nisi fortè fuerit Appia, quam inde pariter originem habere idem auctor asserit. Hæc aqua in Vrbe miscetur cum aqua virgine, & deriuatur primum sub colle hortulorum producens fontẽ in medio plateæ S. Mariæ de Populo, ad publicum & communem vsum, aliumq; ibidem ad sordes abluendas publicæ pariter commoditati, tribuit pariter artificio rotarum & machinarum instructione aquam in summitate ipsius collis hortulorum, ad hortos amplissimos & magnificentissimos Ferdinandi Cardinalis Medici, Cosmi magni Hetruriæ Ducis filij, deinde in regiones Triuij & Campi Martij affluenter suppeditat priuatos fontes & riuulos, & præsertim sub ipso colle hortulorum, vbi dicitur ad Sãctissimæ Trinitatis, regio tota perfunditur: Tum egregij fontes patent in hisce Plateis, nempè Columnæ Antoninæ vnus, S. Marci vnus, Rotundæ in qua Pantheon est vnus, in Agone tres, in platea Matthiorum, vnus: Ad fontes Triuij totius aquæ & virginis & Saloniæ caput deducitur. Præterea multis vndiq; locis per Vrbẽ ablutorij fontes, seu lauatorij, (vt vulgò dicunt) visuntur, tum priuatim, tum etiam ad publicum omnium commoditatem fabricati, qui tempore Pij IIII. in hunc vsque diem constructi fuere.

Aquæductus aquæ felicis nostro tempore exstructus est à Sixto V. Pont. Max. Anno M. D. LXXXV. primo sui Pontificatus, prout testatur inscriptio, imposita arcui erecto in ipsis aquæductibus intra Mœnia Vrbis, prope portam S. Laurentij, quæ talis est.

SIXTVS V. PONT. MAX.
DVCTVM AQVÆ FELICIS
RIVO SVBTERRANEO
MILL. PASS. XIII.
SVBSTRVCTIONE ARCVATA VII.
SVO SVMPTV EXSTRVXIT.
ANNO DOMINI M. D. LXXXV.
PONTIFICATVS I.

Hæc aqua ducta est ex agro Lucullano, vel Tusculano potius, ac ea esse putatur, quæ olim Claudia vocitata est, ab ipso Appio Claudio, vt habetur ex Andrea Fuluio, qui primus eam in Vrbem duxit: constat enim hanc, Romam fuisse ductam; ex subterraneis meatibus, qui propè illius fontem apparent. Concipitur autem via

tem via Labicana, ſeu Præneſtina. XVI. ab Vrbe milliario, diuerticulo ſiniſtrorſum MM. paſ. ex fonte, ſeu palude, quam noſtrates hodie Pantanum Gryphem vocant: ego verò Paludem Agrippæ potius dicerem, paucis immutatis. Nam cõſtat M. Agrippã (vt ex Plin. Iulio Frontino, &aliis) multas in Vrbem aquas deduci curauiſſe, ac veteres aquæductus reſtauraſſe, quorum vnus aquæ huius fuiſſe legitur: à quo & fons ipſe fortè nomen accepit. In hoc opere exſtruendi aquæ felicis ductum, ferunt ab eodem Pontifice centum millibus nummis aureis impenſum fuiſſe.

Caput huius aquæ ad Thermas Diocletianas primum producitur, ibi in partes diſtribuitur: nam quadrans, ſeu quarta pars ad hortos, ſeu ſuburbanum ſummi Pontificis Sixti V. ſub Exquiliis tendit, portionem ex reliqua Illuſtriſſimus Ferdinandus Cardinalis Mediceus ad eius amœniſſimos hortos in colle hortulorum irrigandos, & fontibus exornandos accepit. Tum in area Sanctæ Suſannæ prope Thermas ipſas Diocletianas Summus Pontifex tres amplas ingẽteſq; fornices ad aquas ibi ſubminiſtrandas erexit. Inde S. P. Q. R. eandem aquam in Capitolium ducendi per viam Piam facultatem tradidit: quiq; ductu ſubterraneo, opere tamen arcuato, per Siphones in aream Capitolinã tranſtulit, impenſa vt relatum eſt, triginta quinque millium nummum aureorum.

CAP. LXXII.

De ijs quæ incertam ſedem nunc in Cœlio monte habent.

BRVTVS primus Coſ. pulſo Tarquinio Carnæ deæ Templum in Cœlio monte exſtruxit, ſacrumq; voti reus fecit, quia cordis beneficio, cuius diſſimulatione habebatur idoneus, emẽdationi publici ſtatus exſtitit. Hanc enim deam vitalibus humanis præeſſe credebant, ab eaq; petebatur vt iecinora & corda, quæque ſunt intrinſecus viſcera ſalua conſeruaret. Templum Claudij Cæſ. conditum à Veſpaſiano, ſed prius cœptum ab Agrippina in Cœlio monte Neronem funditus deſtruxiſſe auth. eſt Suet. Mamurra Formianus fabrorum Cæſaris in Gallia præfectus, Domum, quam in mõte Cœlio habebat, primus omnium Romæ marmoreis cruſtis exornauit. Plin. In Cœlio Domum Claudij Centimali fuiſſe, ait Valer. Maxim. de qua Cic. meminit. Cum in arce augurium augures acturi eſſent, iuſſiſſentq; T. Claudium Centimalum, qui ædes in Cœlio monte habebat, demoliri eas, quarum altitudo officeret auſpiciis, emit Calphurnius Lanarius. Domus Tetricorum (inquit Pollio) qui duo, ex triginta tyrannorũ fuerunt, hodieq; extat in monte Cœlio; inter duos lucos, contra Iſium Metellinum pulcherrima. In eodem monte Iunij Senatoris Domum conſtituit Cor. Tac. Adduntur, ait, ſententiæ, vt mons Cœlius in poſterum Auguſtus appellaretur, quando cunctis conflagrantibus ſola Tiberij effigies in domo Iunij Senatoris inuiolata manſiſſet. Habuit Cœlius Domum T. Claudij clypti hymnologi, quemadmodum in eius epithaphio legimus, & Cornelij Domum, qui, vt alij volunt, primus eam marmoreis tabellis exornauit: Martialis Campus, in quo, ſi quando aquæ Tyberis Martium campum occupaſſent, equiria fiebant, in Cœlio à Sex. Pompe. collocatur, ſicut ab Ouid. his carminibus.

Altera gramineo ſpectabis equiria campo,
Quem Tyberis curuis in latus vrget aquis.
Qui tamen eiecta ſi fortè tenebitur vnda,
Cœlius accipiet pulueruIentus equos.

Fuit

Fuit in eodem monte Macellum Magnum, Antrum Cyclopis. Spoliarium, & Armamentarium. Sed de Cœlio satis. Videamus quid à latere ipsius, quod Auētinum respicit, sit, aut fuerit.

CAP. LXXIII.

De Appia, & Noua via, ac de Isidis, Virtutis, Honoris, atque Quirini, siue Martis Aede, & Almone flu.

IN situs Vrbis descriptione dictum est conuallem, Appiamque viam, quantum ad Septentrionem spectat, à Palatino, quantum verò ad occasum hyemalem, à monte Auentino, Cœlium dirimere. Pom. autem Letus Appiam Brundusium vsque producit, à porta autem ad thermas Antonianas Nouam vult appellari. Sed Appiam etiam intra Vrbem fuisse vsq; ad Constantini arcum innuit Spartianus, in ea Septizonium Seueri cum collocauerit, potuit tamen aliquando accidere, quod huius pars à Caracalla munita Nouæ nomen adepta sit. Quod autem Solinus dicit Tarquinium Priscum habitauisse ad portam Mugoniam supra summam Nouam viam, de alia intellexerim. Sunt qui putant viam Nouam à porta Palatii inchoasse, & per radices Palatini montis supra circum Maximum ad infimam Piscinam peruenisse, vbi nunc Diui Sixti ædes visitur. Verùm, vt diximus, viæ Nouæ diuersis temporibus à diuersis hominibus nouiter deductæ, aut munitæ plures, & multis in locis fuere. Quocirca, nisi distinguantur tempora, infinita occurrent apud scriptores, quæ inter sese contraria videbuntur. Ad caput autem viæ Nouæ in regione Piscinæ inter prædictam ædem, spectandasq; thermarum Antoniarum ruinas, fuit Templum Isidis Antenodoricæ, ab Antonio Bassiano conditum, iuxta ipsius Thermas, vbi quædam marmora eruta sunt, cum inscriptione mutilata huiusmodi.

SÆCVLO FELICI ISIAS SACERDOS ISIDI SALVTARIS CONSECRATIO.

In altero verò fragmento sic legebatur.

PONTIFICIS VOTIS ANNVANT DII ROMANÆ REIP. ARCANAQVE MORBIS PRÆSIDIA ANNVANT QVORVM NVTV ROMANO IMPERIO REGNA CESSERE.

In via autem Appia, haud longè à porta Honoris, & Virtutis steterat Templum, quod M. Marcellus dedicauit, decimo septimo anno posteaquam à patre eius primo consulatu votum in Gallia ad Clastidium fuerat. huius meminit Cic. de natu. deorũ Martis Templa duo, inquit Ser. vnũ Quirini intra Vrbẽ, propè portam; quasi custodis, & Tranquil. alterum in Appia via extra Vrbem, quasi bellatoris, & gradiui. Ful. verò scribit duo extra portam fuisse Martis templa. Vnum quatuor miliarijs ab Vrbe distans: alterum paulò extra portam. quod si ita est, cur Ser. dixit duo, & non tria eius templa, vnum Quirini intra Vrbem, & duo extra, quod erat consentaneum, secundum ipsum. Almo. flu. per viam Appiam, Auentinique radices in Tyberim fluens, longè ab Vrbe ad. X. mil. pass. in agro maritimo oritur, Appijque Riuam vulgò nunc nominant. in quo Mater deorum Cal. Aprilis singulis annis à Gallis sacerdotibus abluebatur. vnde Papinius.

Est locus ante Vrbem, qua primum nascitur ingens
Appia, quaq; Italo genitus Almone Cybelle
Ponit, & Idæos iam non reminiscitur amnes. Ouidius.

Est locus,

Est locus, in Tyberim qua lubricus influit Almo,
Et nomen à magno perdit ab amne minor.

ADDITIO.

De via quæ vocatur Pia, quæq; ætate nostra æquata, & recta ducta est, aliquid bonis in præsentiarum est deliberandum. Hæc namque sub Pio Papa IV. anno M. D. LXII. aperta fuit, vel potius ad rectitudinem strata; quæ antea per anfractus, vt plurimum ducebat ad Exquilinam, seu Nomẽtanam portam. Hæc vero via incipit ab ipsis equis Viridatis, qui in Quirinali locati sunt, quibus ostendũt colossi bini, simulacra nempe Alexandri M. Macedonum regis, opera egregiorum ac præstantissimorum artificum Fidię & Praxitelis. Hæc vero via ad põtem vsque Numentanum recta protenditur, tribus fere millibus pass. Ipse autem Pontifex ex valuis ædium Sancti Marci, quo æstus tempore suadebat, illam incipere voluit, sed morte præuentus non perfecit opus. Sublata ergo Altasemita antiqua via, ac Nomentana porta, idem Pontifex de suo nomine vtrasq; vocauit, prout in frontispicio illius portæ inscriptio talis legitur.

PIVS IIII. PONT. MAX. PORTAM SVBLATA NOMENTANA EXSTRVXIT VIAM PIAM ÆQVATA ALTA SEMITA DVXIT.

Huius etiam portæ Sciographiam delineauit egregius, ac celeberrimus artifex Michael Angelus Bonarota Florentinus, tribus artis generibus præstantissimus, prout eius opera testantur, hoc est sculptor eximius, pictor admirabilis, architectus vero singularis, ex tot qui nostra ætate floruere, qui paulo post, nempe anno M. D. LXIIII. nonagenarius, & vltra è vita decessit. Porta vero ipsa Nomentana ad iactum lapidis, vel paulo, amplius ab ipsa pia clausa est, vt cernere licet inscriptiuncula in marmoreo lapide cum insignijs illius Pontificis ipsis mœnibus affixa.

Hic Pontifex in elegantiorem formam, ornatum, & amplitudinem renouauit & aperuit portam, ac viam Flaminiam strauit, vt in præsentiarum cernitur, superimposita ipsi portæ à parte exteriori, subsequenti inscriptione, videlicet.

PIVS IIII. PONT. MAX. PORTAM IN HANC AMPLITVDINEM EXTVLIT VIAM FLAMINIAM STRAVIT ANNO III.

Idem pontifex anno circiter M. D. LXIII. postquam fossa, vallo & aggeribus molem Hadrianam, seu castrum Sancti Angeli, & Vaticanum, & vicos ipsos, qui intermedii sunt satis munierat, cœptum est ibi prope mœnia, ob loci commoditatem ædificiis hinc inde deductis, exurgere vicus, qui de nomine ipsius Pontificis Pius vocitatus est, in cuius capite dextrorsus aperuit portam, quam pariter de suo proprio nomine Angelicam vocauit, ipse enim Pontifex Ioannes Angelus in baptismate vocatus est, è domo Medicea Mediolanensi.

Gregorius vero XIII. Pont. Max. ad maiorem populi cõmoditatem ac vsũ, viam quæ à basilica diuæ Mariæ Maioris ad sancti Ioannis Lateranensis tendit, aperuit anno Iubilei M. D. LXXV. vt cernitur in superepistiliis porticus ipsius basilicæ hac inscriptione.

GREGORIVS XIII. PONT. MAX. EVGENII LABANTEM PORTICVM DEIECIT AC MAGNIFICENTIVS RESTITVIT VIAM RECTAM AD LATERANAM APERVIT ANNO IVBILEI M. D. LXXV.

Quæ porticus cum ab Eugenio III. Pont. annis circiter 430. elapsis, erecta esset, iamque vetustate collaberetur, tamen pietas, & modestia Gregorii Pontificis non tulit aboleri penitus monumentũ illius optimi Põtificis, sed inscriptionẽ, quæ carminibus illius tempestatis in ipsis superepistiliis columnarum insculpta erat, iussit reponi, sicut antea reperiebatur, quæ talis est.

Tertius Eugenius Romanus Papa benignus,
Obtulit hoc munus virgo Maria tibi.

Quæ mater Christi fieri merito meruisti,
Salua perpetua virginitate tibi.
Es via, vita, salus, totius gloria mundi
Da veniam culpis virginitatis honor.

E basilica D. Mariæ Maioris, præter viam Lateranam quæ à Gregorio XIII. vti diximus, aperta est, duæ aliæ nuper certæ sunt viæ, quas Sixtus V. Pont. Maximus initio feri sui Pontificatus, hoc est anno 1585. aperuit, & strauit, quæ sese ad inuicem ac in biuium ita disterminant, vt literæ Pythagoræ Y. formam quandam præseferre videantur, dextra enim ad Basilicam sanctissimæ Crucis in Hierusalem in Agro Sesoriano tenditur, quæ ampla satis & recta spectabilem præbet obtutum, in cuius medio, paulò vltra, ac prope veteres aquæductus aquæ Claudiæ in lapide marmoreo parieti nuper affixo sub insigniis eiusdem Pontificis adest subsequens inscriptio.

SIXTO V. PONTIFICI MAX. QVOD VIAM FELICEM APERVIT STRAVITQVE PONT. SVI ANNO I. M. D. LXXXV.

Sinistra vero non minus recta, lataue quam altera, tenet portã Esquilinam, nunc sancti Laurentii, & deinde templum ipsius sancti extra mœnia, prope quam videtur erectus arcus insignis in mediis ipsius aquæductibus, qui felix dicitur, in cuius fronte è latere læuo, versus eandem portam, legitur hæc inscriptio.

SIXTVS V. PONT. MAX.
VIAS VTRASQVE ET AD S. MARIAM
MAIOREM ET AD S. MARIAM
ANGELORVM AD POPVLI
COMMODITATEM ET DEVOTIONEM
LONGAS LATASQVE
SVA IMPENSA STRAVIT
ANNO DOMINI M. D. LXXXV.
PONTIFICATVS I.

Hæc via de qua superius diximus à nonnullis Montaltam appellari audiui, de nomine patriæ ipsius summi Pontificis, altera vero, cuius ante hanc commemini felicem etiam ex illius lapidis, quẽ citauimus, inscriptione, vocatam esse probatur.

Aliam quoq; viam aperuit & strauit idem Summus Pontifex, quam æque felicem appellauit, nisi malimus vnam eandemque esse cum illa felice, cuius supra meminimus, interiecta media tantum Basilica eadem Sanctæ Mariæ Maioris: Hæc enim de qua nunc agimus, incipit ab ipsamet Ecclesia, sed ab ea regione quæ partem occiduam & septentrionem spectat, ac mõtem ipsum Exquiliarum infra se habet, obeliscum ex Augusti Mausoleo ab ipso summo Põtific. erectum, obuium tenet, ac ad templum vsque sanctissimæ Trinitatis in monte Pincio protenditur, viam Piam mediam intersecans. Hæc pariter Felix (vt dixi) vocata est, cui à latere dextro, prope suburbanum Pontificis est alia noua via nuper aperta & strata, qua ad thermas Diocletianas itur, hoc est ad diuæ Marię Angelorum templum. Hæc via à dextra tantum habet ipsius Põtificis suburbanum, in cuius capite porta est ingens & ampla, præfati Summi Pontificis.

E Thermis Diocletianis seu potius è templo ingenti S. Mariæ Angelorum surgit alia via lata, recta & æqua, ab eodem summo Pontifice aperta & strata, quæ ducit pariter ad portam Exquilinam, nũc S. Laurentii, cuius meminit inscriptio superius à nobis citata, dum viam Montaltam adduceremus.

Aperta est pariter & strata alia via ab eodem summo Pontifice, licet non penitus æquata, quæ à Basilica præfata sanctæ Mariæ Maioris ducit ad montem, qui dicitur ad Balnea Pauli, vulgo autem, Bagnanapoli. Hæc exactis Exquiliis,

Viminalem aſcendit deſcenditque, ac domum montem ipſum ad balnea Pauli ſcandit, nec vlterius hucuſque protenditur, atq; inter omnes vias ab eodem ſummo Pontifice apertas minus æqua, & ſtrata videtur, ob exaggerationis ſiue exæquationis difficultatem: nam valles profundæ nimis, æquandæ & aggerandę forent, cum aliarum forte non modico viarum incommodo, vt intuentibus patet.

Supererat de celeberrima viarum, quæ nunc inſtat aperienda, aliquid dicendum. Hæc namq; ab area Capitolina ad diui Ioannis Lateranenſis ædes recta ferre debet, ac ibi terminare, ad ſcalas marmoreas, quæ ſanctæ appellantur, quęque paulum amouendæ ſunt, à propria ſede, habebitq; Obeliſcum Conſtantii, Deo fauente erigendum ante ipſos ædes, obuium. Hanc vero creditur, nobiliſſimam, & ampliſſimam omnium, quæ ab eodem Summo Pontifice viarum apertæ ſunt, futuram.

CAP. LXXIIII.

De Thermis, & Palatio Antonini Caracallæ.

ANTONINVM Caracallam Thermas, quæ ab eo Antonianæ ſunt denominatæ, ſtruxiſſe, in eius vita Spartianus ſic teſtatur: Opera Romæ reliquit, thermas ſui nominis eximias, quarum cellam ſolearem architecti negant poſſe vlla ratione fieri, niſi qua facta eſt, nam ex ære cupro cancelli ſuppoſiti eſſe dicuntur, quibus cameratio tota concredita eſt, & tantum eſt ſpatii, vt id ipſum potuiſſe fieri negant docti mechanicis. Lamp. vero has inchoatas ab Antonino, Seuerum perfeciſſe, atque exornaſſe refert. Viſuntur adhuc in radicibus Auentini, ad viam olim Ardeatinam, & apud nunc S. Balbinam, harum ingentes ruinæ, cum altis parietibus, columniſque ſemiſepultis miræ & magnitudinis, & pulcritudinis. Magnum autem ambitum amplectebantur, & ductus ille aquarum, qui ante portam Capenam tranſit, in eas olim aquam deducebat. Sub thermis Antoninus ipſe nobiliſſimũ poſuit palatium, cuius veſtigia vix ſuperſunt.

CAP. LXXV.

De Auentino.

COLLIS autem Auentinus, quartus in ordine montium fuerat collocatus: de cuius ambitu & forma, cum multa ſupra dicta ſint, reliquũ eſt, vt quibus ædificiis exornatus eſſet nunc videamus, primum tamen vnde dicatur. Auentinum igitur montem ab auibus, quæ veſperi ex Tyberi illuc cubitum aduolabant, denominatum quidam volunt. Hinc Virg.

Dirarum nidis domus opportuna volucrum.

de Auentino locutus. Alii a rege Aboriginum illic & occiſo, & ſepulto. Var. tamen dicit ingentem Po. Rom. Sabinos à Romulo ſuſceptos iſtum accepiſſe mõtem, quem ab Auante prouinciæ ſuæ fluuio, appellarunt Auentinum. Conſtat ergo varias opiniones poſtea ſecutas. Nam à principio Auentinus dictus eſt ab auibus, vel rege Aboriginum, vnde hunc Herculis filium conſtat nomen à monte accepiſſe, non præſtitiſſe, auth. Ser. Idem autem Var. poſt varias quorundam opiniones, ſubdit. Ego maxime puto ab aduectu, nam olim paludibus mons erat ab reliquis diſcluſus, itaq; eò ex vrbe via qui aduehebantur ratibus, quadrantem ſoluebant. Alii ab aduentu hominum, quod commune Latinorum ibi Dia-

næ templum ſit conſtitutum. Huic autem monti Remurio aliquando dixere nomen. Et quanquam Sex.Pom. refert Remuriam locum eſſe in ſummo Auentino, vbi Remus de vrbe condenda auſpicatus fuerat; non tamen obſtat quin totus mons Remurius appellaretur, quem Romulus neminem paſſus eſt habitare, ſed ſacrum fratri eſſe voluit vſque ad hylernam. Dionyſius autem prodidit, Ancum Martium Auentinum muro cinxiſſe, contra Gellii opinionem, qui, vt demonſtratum eſt, dicit neque Ser. Tullium neque quempiam aliũ, ad diui Claudii tempora vſque, hunc montem, tanquam auibus obſcœnis ominoſum, intra pomerii fines recepiſſe. Quare aut poſt Ancum ſtatim excluſus, aut ſecundum Liuium, ab eo nouæ multitudini datus, non tamen Vrbi aditus eſt iuxta eiuſdem Gellii opinionem, qui vult vrbanum auſpicium pomerii finem facere. Quæ autem in eo fuiſſe traduntur, breuiter exponamus.

CAP. LXXVI.

De Dianæ, Bonæ deæ, Herculis Victoris, Iunonis Reginæ, & Monetæ, Lunæ, Victoriæ, Mineruæ, & Libertatis Templo, ac Ara Iouis Elicij.

IN vertice autem Auentini montis, qui Tyberim deſpicit, ſtat Diuæ Sabinæ Templum, quo in loco olim Dianę, ad eam nempe partem, quæ naualia ſpectat. Appianus enim commemorat Gracchum hoc aſcendiſſe templum, atque inde ad alteram fluminis partem per pontem ligneum tranſiuiſſe. De hoc quidem templo Sex. Pomp. ſic meminit. Seruorum dies feſtus exiſtimatur idibus Auguſti, quod eo die Ser. Tull. natus è ſerua ædem Dianæ dicauerit in Auentino, cuius tutelæ ſunt cerui, à quorum celeritate fugitiuos vocent ſeruos. Cõmune autem erat omnibus Latinis, quod ideo inſtituiſſe videtur, vt oſtenderet lege naturali ſeruos nihil diſtare à cęteris hominibus. Dion. enim huius Templi Ancum Martium authorem feciſſe videtur traductis, inquit, ex Tillenis, Politorio, aliisq; Vrbibus quoſcunq; cœperat colonos, ibi collocauit, perſuaſitque vt templum Dianæ ædificarent, adiicerentque ſtatutis temporibus inducias, vt ſi qua facta inter eos offenſio eſſet, per hæc ſacra diſſoluerent, poſteaque rex pecuniis, quas contulerant Vrbes eæ omnes, exſtruxit Dianæ fanum, in maximo Romæ collium Auentino collocatũ, legesq; in baſe ærea conſcripſit, in delubro Dianæ ſita. Hinc patet, quod ſi prius hoc templum non fuit in Auentino, quàm tempore Anci regis, non potuiſſe ab aduentu hominũ Auentinus appellari: cum conſtet ante Anci imperiũ hoc nomen obtinuiſſe. Sequitur in eodem vertice, haud procul hinc, ædes S. Mariæ cognomento Auentinæ, vbi Bonę deæ templum extitiſſe ferunt, in honorẽ Fatuæ caſtiſſimæ ſororis Fauni à Claudia veſtali conditũ, poſtea vero à Liuia reſtitutum. Bonæ deæ autem ſacra à ſolis fœminis peragebantur, neq; licebat viris intereſſe: vnde Cic. criminatur P. Clod. quod auſus ſit hæc ſacra, quæ pro ſalute Po. Ro. fiebant, ſua præſentia turbare, atq; polluere. Spartian. ait Hadrianum ædem Bonæ deę tranſtuliſſe, quo autem non dicit. In crepidine ad eundem fluuiũ pertinente, vbi nunc Diui Alexii, fuit Herculis victoris templum, & ab eo haud procul Iunonis Reginæ, ex parte Veientanæ prædæ à Camillo conditũ, de quo ſecundo bel. pu. mentionem facit Liuius. Sed Hercules alterum habuiſſe dicitur, eo in loco, vbi nunc in ruinis thermarum Decii Imperatoris eccleſia D. Priſcæ eſt ſita. In dorſo autem Lunæ conſtituit Ouid. his carminibus.

Luna

Luna regit menses, huius quoq; tempora mensis
Finit Auentini Luna colenda iugo.

Liuius: Atrox cum vento tempestas forem ex æde Lunæ, quæ in Auentino est, raptam tulit. Istis autem certum locum à peritis topographiæ Vrbis assignari solet, incertum vero sequentibus, veluti Victoriæ Templo, quod ab Arcadibus exstructum, ab eisdemque sacra eidem deæ constituta narrat Diony. Mineruæ autem à Sex. Pomp. Iunonis vero à Valerio Max. in eodem monte collocatur: à Liuio vero Libertatis, multatitia pecunia cum æreis columnis, & statuis pulcerrimis à patre T. Gracchi, & conditum, & dedicatum, cuius atrium ab Helio Peto, & Cor. Cethego censoribns fuit refectum & ampliatum, & nouissime à Pollione, vt tradit Suetonius, instauratum, de quo Liuius quinto decadis quintæ meminit his verbis. Hæc inter ipsos disceptata, postremo eò descensum est, vt ex quatuor Vrbanis tribubus, vnam palam in atrio Libertatis sortirentur. Libertatē enim Deam inprimis coluere Romani, vtpote Libertatis assertores. Habuit Auentinus & aram Iouis Elicii à Numa dicatam, quæ ab eliciendo secundum Var. nomen adepta est. Habuit & Murceæ veterem aram, nam prisci Venerem Murceam vocabant, à myrto ei dicata, vel, vt alii, quod præter modum non moueret ac faceret hominem murcidum, ac nimis desidiosum & inactuosum. Iunonis Monetæ ædem etiam in Auentino fuisse, literis traditur. Camillus autem dictator in eodem, Matutæ matri templum consecrauit, auth. Blon. qui ex Plin. refert Laurentium Syluam Ioui sacram fuisse in hoc ipso colle, & in ea Valentinianum Gallæ Placidiæ filium interfectum. De Sylua hac vide Var. & Liuium.

CAP. LXXVII.
De Caco & eius Spelunca.

CACI Speluncam supra ædem Diuæ Mariæ in schola græca, qua parte Auentinus palatium videt, fuisse, putat Blon. at locus accliuis nullum speluncæ præsefert vestigium. Virgil. autem in montis crepidine, loco maxime edito, ponit his carminibus.

Stabat acuta silex præcisis vndiq; saxis
Speluncæ dorso insurgens altißima visu.

Melior est ratio, quod facit ad Tyberim incumbere dum subdit.

Hanc, vt prona iugo læuum incumbebat ad amnem,
Dexter in aduersum nitens concußit, & imis
Auulsam soluit radicibus, inde repente
Impulit, impulsu quo maximus insonat æther.
Dissultant ripæ, refugitq; exterritus amnis.

Quod si placet speluncam ipsam ad Palatinum montem pertinere, non procedit, quod ait Poeta: incumbebat ad amnem, abest enim locus ille à fluuio ad teli iactum, à Tyberiq; est auersus. Quod autem Ser. dicit Tyberim per circum Maximū fluxisse, de alio tempore, quam quo Hercules in Italiā venit, loqui opinamur. Si enim ad Herculis aduentum referre volumus, obstant, que de ipso à Vir. & Liu. tradita sunt, quemadmodū de ficu ruminali scribentes supra demonstrauimus. Arbitramur igitur Caci speluncam eregione S. Mariæ Auentinæ ædis fuisse, vbi fluuius accedit quam maxime prope Auentino, & mons ipse plurimus attollitur, rupesque tota est scabra, & spelūcis aptissima, quod innuit Dio. prope portam tergeminam speluncam ipsam qui constituit, narrans Herculem Caco clauo mactato & spelunca euersa, arā Iouis Inuentoris erexisse ei loco proximam, eamq; suo tempore iuxta portam tergeminam extitisse. Cacus autem

ſecundum fabulam Vulcani filius fuit, ore ignem, ac fumum vomens, qui vicina omnia populabatur. Veritas tamen habet, hunc fuiſſe Euandri nequiſſimum ſeruum ac furem, nouimus enim malum à Græcis κακὸν dici, quidam ita Arcades illo appellabant tempore: poſtea tranſlato accentu Cacus dictus. Scalæ autem Caci ad ipſam ſpeluncam fuiſſe fabulantur.

CAP. LXXVIII.

De Armiluſtro, & quibuſdam aliis rebus in genere poſitis.

VOLATERANVS inquit, Armiluſtrum putauerim, id ſpacii, quod in Teſtaria nunc eſt: nam in regione Auentini ponitur, nec ſane aptior locus recenſendis armis, ac militibus oſtenditur, hanc ſequitur Ful. Plu. autem ait Armiluſtrum locum in Auentino, vbi Romulus Tatium ſepeliuit. Vnde apparet iſtos non recte ſentire, quia aliud eſt eſſe in Auentino, aliud in Auentini regione. Var. tamen Armiluſtrum, & circũ Maximum eudem eſſe arbitratur. Sex. verò Pom. feſtum quo res diuinas armati faciebant, ac dum ſacrificarent tubis canerent. Quare opinor locũ in quo feſtũ hoc agebatur, ſiue in Auentino ad Tatii ſepulchrum, ſiue in circo Maximo, eodem nomine appellatum, quo & locus, vbi perfectis bellis arma reponebãtur. Romani enim arma priuatim non tenebant, ſed in reditu exercitus in Armiluſtrũ, aut in Tarpeiam rupem reponebant: hinc Spartianus dicit, Veſpaſianum ex Armiluſtro arma legionibus permiſiſſe, & Lucan. iam rupes Tarpeia ſonat. In Auentino autem, iuxta Reginę Iunonis templum, fuere Gemonię ſcalæ per quas nequã & ſontes vnco trahebãtur, erat enim locus præceps in quem facinoroſi tracti excarnificabantur. Suet. in Tyb. Imp. funere: Alii, inquit, vncum & Gemonias minabantur, & in Vitel. Tandem apud Gemoniam munitiſſimis ictibus excarnificatus, inde vnco tractus in Tyberim. Domum Phylidis apud Dianæ templum. Propertius.

Phylis Auentinæ quædam eſt vicina Dianæ.

& reliqua. Remoria locus, vt dixi, in Auentino, vbi Romulus Remum ſepeliuit, quandoquidem & viuens eum locum ille ſedibus deſtinabat. Thermas Decianas in honorem Decii Imp. à S. P. Q. R. ædificatas in eodem monte fuiſſe volunt, & apud has Varianas. Traiani vero cum priuatis ædibus in vinea Franciſci Albertini eius, qui quædam curſim de antiquitatibus Vrbis in lucem edidit. Fabulantur in Auentino fuiſſe Fauni, & Pici antrum, fontemq; ex quo bibebant, atq; Numã illic vino appoſito eos ebrios factos conieciſſe in vincula, & ab his fulmina elicere didiciſſe. De hoc autem fonte Ouid. in Faſt. meminit.

Lucus Auentino ſuberat niger ilicis vmbra,
Quo poſſes viſo, dicere, numen adeſt.
In medio gramen, muſcoq; adoperta virenti
Manabat ſaxo vena perennis aquæ.

M. Cato Italum Auentinum coluiſſe, Liuius vero in eodem, cum plebs à patribus in montem ſacrũ ſeceſſiſſet, decem tribunos plebis creatos & Cor. Tac. Diui Tiberii tempore incendio exuſtum eſſe memorant. Hactenus autem de Auentino.

CAP. LXXIX.

De Testaceo monte, & de ijs, quæ in eo ambitu fuere.

NTER Auentinum montem, & Tyberim, ac vrbis mœnia, quatuor laterum inæqualium planiciem collocauimus: in qua, haud procul à mœnibus ad ortum hyemalem pertinentibus, surgit collis, quem vulgo Testaceum vocãt. Quo cum animi recreandi gratia munificentissimus vir NICOLAVS Rens, prot. ap. qui rerum experientia, & singulari fide Gallorum regis à secretis existit, me adduxisset, essentq; vna AMBROSIVS Recalcatus, & ANTONIVS Carpanus Mediolanen. & quidam alii honesti viri, in quorũ numero fuit etiam BART. de forbicibus, ac FRAN. pontius Placen. (hos enim omnes literis, honestisque moribus ornatos, & integerrimos honoris causa nomino) rogassentque, an collis ipse ex fragmentis vasorum fictilium, in quibus prouinciæ tributum Popul. Roman. ferebant, esset coaceruatus? respondi, inueteratam opinionem illam prorsus ridiculam esse, neque apud aliquẽ scriptorem inueniri, subditos Romanis tributa testaceis vasibus detulisse, sed (vt etiam Blon. refert) consueuisse Quæstores in prouincias mitti, quibus ea exigendi cura esset, exactaque legionibus in stipendia distribuendi, nisi in ærarium Romam mallent deferri, Catonemque Vticensem Quæstorem in Asiã Cyprumq; missum, habita à prouincialibus tributa non fictilibus vrnis, sed sacculis in summa nauis puppi gestauisse, subere ea ratione longissimis alligatis funibus, vt si naufragio cum naui ipse periisset, supernatans suber ostẽderet in fundo depositum, tributorumq; pecunia Pop. Ro. salua esset, propterea me credere collem ipsum aggeratum quidem esse ex fictilium fragmentis, at ex iis, quæ à figulis in ista regione officinas habẽtibus, contulissent, quandoquidem Pli. ostendit fictilium maximum vsum fuisse apud maiores, adeo vt deorũ simulacra, templorumque ornamenta, & ipsa parietum crustamenta ex fictilibus conficerentur, cuius sunt hæc verba: Turianumque à Fregellis accitum, cui locarat Tarquinius Priscus Iouis effigiem in Capitolio dedicandam, fictilem fuisse eam, & ideo non mirari solere fictiles in fastigio templi eius quadrigas, de quibus sæpe diximus: ab hoc eodẽ factum Herculẽ, qui hodieq; materiæ nomen in vrbe retinet. Hæ enim tamen effigies Deum laudatissimæ erant, nec pœnitet nos illorum qui Deos tales coluere, aurum enim, & argentum ne in Diis quidem conficiebatur. Durant etiamnum plerisque in locis talia simulacra. Et mox: Atqui Numa Rex septem collegia figulorum instituit. Quin & defuncti sese fictilibus doliis condi maluere. maior pars hominum terrenis vtitur vasis, M. etiam Var. figulos vno in loco fuisse indicat, cum dicit Venerem Myrteam fuisse inter figulos, & Sex. Ruff. Vrbis Romæ descriptio habet, in regione prima porta Capena fuisse vicum vitrariorũ. Cum itaq; figulorũ eam esse opificii conditionẽ videamus, vt longe ab aquis haberi non possit, cum etiã eius artis purgamenta, si nimis multa in aruis dispergantur, ea reddant cæteris vsibus inutilia, sin in flumen abiiciantur, aut illud in breui compleant, aut difficillime eruantur: prudenti consilio factum tenemus, vt tam multa figulorum collegia à Numa Rege instituta myrteis, & secus flumen apud Vitrariorum vicum ibi fuerint locata, vbi nunc testaceum inter montem & Tyberim vineas videmus: Quod si Numę regis temporibus figulorum collegia fuerunt septem, quanto plura credimus esse addita, Romani populi multitudine non minus aucta, quam fuit imperium dilatatum. Hæc omnia attente considerantes mirari solemus, cur Testaceus mons supra fidem eorum, qui non viderunt, arduus, non in alpem potius insurrexerit.

Ambitus autem huius duobus millibus vix perficitur pedibus, altitudo vero cẽtum ſexaginta, cucurbitæq; habet formam, cuius latior pars ad Tyberim, inter transſtyberinam regionem, & vrbem fluentem, pertinet. In eadem planicie fuiſſe etiam Lignarios, & Emporium oſtendit Liuius.

CAP. LXXX.
De meta, quæ ſudans dicta eſt, & Iouis Simulacro.

POST Auentini montis deſcriptionem, Ianiculum recto ordine ſequi dixeramus, cum autem commodius relicturos ad eam partem ſitus Vrbis, quæ Tranſtyberinam complectitur regionem. Succedent igitur Exquiliæ, quas à meridie, ſiue ortu hyemali via Labicana, ab occaſu vero vſque ad Amphitheatrum conualle, CCCC. pedum latitudine eandẽ viam complectente, à Cœlio monte diuiſimus, prius tamen quam ipſas aggrediamur, quid in hac ipſa via, & conualle fuerit, aut ſit, breuiter dicendũ. Ab hortis itaq; templi diuæ Mariæ nouæ, vnde digreſſi ſumus, auſpicari conueniẽs erit. Ante Conſtantini triumphalem arcũ exſtat antiquæ metæ latericia, & dimidiata rotunditas, quæ Meta Sudans à P. Victore appellatur, quod ex ea aquas manaſſe fama eſt, quibus plebs ex proximi Amphitheatri ſpectaculis ſitim extingueret. In huius vertice Iouis æneum ſimulacrum ſtabat. Illud autem hoc loco notandum, maiores ad percutiendum fœdera Iouis ſimulacrum adhibere conſueuiſſe, quod cum tedioſum eſſet, præcipue quando cum longe poſitis gentibus percutiebantur, inuentum eſt, vt ſceptrum tenentes quaſi imaginem ſimulacri redderet Iouis, cuius proprium eſt ſceptrum, ea peragerent.

CAP. LXXXI.
De Amphitheatro Titi Veſpaſiani, ac de Templo Fortunæ & Quietis.

SVRGIT inter Cœlium montem, & Exquilias Amphitheatrum, vulgo Coloſſeum appellatum, quod media vrbe, vt deſtinaſſe compererat Auguſtum, Veſpaſianus excitauit, Titum deinde eius filiũ dedicauiſſe oſtendit Suet. his verbis. Et tamen nemine ante ſe munificentia minor amphitheatro dedicato, thermiſq; iuxta celeriter extructis munus apparatiſſimum largiſſimumq; dedit. Vtrique tamẽ, id eſt patri Veſpaſiano & Tito eius filio, amphitheatri opus attribuere videtur. Euſebius vero exſtructionis & dedicationis Titum authorem facit: & Caſſiodorus, qui, vt diximus, aſſerit ipſum Titum, falſo tamen, primum omnium huiuſcemodi excogitauiſſe molem. Titum autem vel inchoauiſſe, & perfeciſſe, vel cum genitor cœpiſſet, abſoluiſſe nemini dubium videri poteſt; ſi quis reliqua ædificia ab eodem prope exſtructa cognorit. Mar. vero hanc ipſam molem Domitiano attribuit, ſed id factum eſt per adulationem, Coloſſeo enim fuit nomen à Neronis Coloſſo, qui erat in porticu domus, vt in æreis eius numiſmatibus ſæpe vidimus. Verum vtrum Titus intra amphitheatrum concluſerit, aut poſtea eò tranſtulerit, aut ædificando prope ſtare permiſerit, parum liquet, & tamen à Coloſſo nomen obtinuit, quo in loco ipſius Neronis ſtagna prius fuiſſe, idem Martial. ſic teſtatur.

Hic, vbi conſpicui venerabilis amphitheatri
Erigitur moles, ſtagna Neronis erant.

Ipſum autem amphitheatrum Arenam appellatum legimus, quòd ſolum arena ſparſum eſſet, ea nempe de cauſa vt gladiatores, certatoresq́; reliqui ſine periculo caderent; ſimulq́; ſanguis illico tegeretur, ne illius aſpectu pugnantes aduerſarios timerent, minusq́; alacriter in certamen deſcenderent: & nudati perunctiq́; pugiles eo puluere perfuſi ſolidiores viciſſim præberent amplexus. Amphitheatrum, inquit Plin. Tiburtino lapide exſtructum tantæ altitudinis, vt eo vix humanis oculus inſpicere poſſit. Habet autem forinſecus porticum vnius ſtructuræ, per quam fuerant ingreſſus, & aſcenſus. In ſingulis verò arcubus ſuperioribus marmoreæ ſtatuæ cũ incruſtatione, & ſignis intrinſecus, & extrinſecus. in quibuſdam verò fornicibus ornamenta ex gypſo adhuc cernuntur. ſub ipſa mole deductæ ſunt Cloacæ, quibus magna pars ſuſtinetur, author Pomp. Letus. Caueam, quæ ludorum diebus linteis operiebatur, loca ſeptem & octuaginta millia cœpiſſe refert. P. Victor. At ſedentium loca, & cunei qualiter eſſent diuiſi, & quibus gradibus ſinguli ordines ad ſedes ſuas aſcẽderent, facilius ex Veronenſi, quam è Romano amphitheatro cernere licet. cuius, cum vetuſtate, tum barbarorum inuidia, & immanitate magna pars euerſa eſt. Quæ enim penitus delere non poterant, impia lancinarunt manu. quemadmodum in pleriſq́; aliis ædificiis feciſſe videmus. Exſtãt, & Albę in hortis S. Pauli antiquiſſimi amphiteatri veſtigia. Fortunę Equeſtris Ædem, apud amphitheatrum, à Fuluio Flacco poſitam eſſe Liuius ſecundo, quintæ dec. his verbis declarat: Q. Ful. Flaccus cenſor ædem Fortunæ equeſtris vouerat, faciebat enixo ſtudio, ne vllum Romæ amplius, aut magnificentius templum eſſet, magnum ornamentum ſe templo ratus adiecturum, ſi tegulæ marmoreę eſſent, profectus in Brutios Iunonis Laciniæ ad partem dimidiam detegit, id ſatis fore ratus ad tegendum quod ædificaretur. Fortunam autem pluribus in locis templa habuiſſe teſtatur Tacitus ſeptimo libro. In via Labicana fuit Quietis Ædes.

CAP. LXXXII.

De Exquiliis.

EXQVILIAS in plures partes à M. Var. diuiſas eſſe dictum eſt, & quia ipſius verba nõ modo earum partium nomina, verùm etiam vnde denominatæ ſint Exquiliæ, declarant, ſubtexere hic non grauabor. Secundæ, inquit, regionis Exquiliæ. Alij has ſcripſerunt ab excubiis regis dictas. alij quòd excultæ à rege Tullo eſſent. huic origini magis conueniunt luci vicini, quod ibi lucus Martis, Iunonis Laciniæ, Fagutalis, & Larium querquetulanum Sacellum, & Lucus. Exquiliæ duo montes habiti, quòd pars Ceſpius mons ſuo antiquo nomine etiam in ſacris Argeorum ſcriptum eſt ſic. Oppius mons princeps Exquilinum lucum fagutalem ſiniſtra, quæ ſub mærum eſt. Oppius mons terticeps lucum Exquilinum dexterior via in Tabernola eſt. Oppius mons quadriceps lucum Exquilinum viam dexteriorem in figulis eſt. Septius mons quinticeps lucum pætilium, ex quibus eſt. Ciſpius mons ſexticeps, apud ædem Iunonis Laciniæ, vbi æditimus habere ſolet. Hæc autem montium nomina aduẽtitiorum Ducum fuiſſe, memoriæ proditũ eſt, qui eos ante Vrbem conditam coluere. His etenim Varoni opinionibus, alteri quidem ſuffragantur Ouidij hæc carmina.

Adde, quod excubias, vbi rex Romanus agebat,
Qui nunc Exquilias nomina collis habet.

Alteri verò M. Cato, qui ait Exquilias ab excubiis, sed quas Romul. Locumo dedit XII. lictorum, & CCC. armatorum ad corporis custodiam, simulq; dignitatem, cùm T. Tatius in fide societatis non sine suspicione esse videretur. Alij ab aucupibus, quod ibi quisquiliis sparsis aues illuderentur. Volunt tamen eã partem, quæ secundum viam Labicanam, hinc ad sanctorum quadraginta Martyrum, & Clementis, inde ad S. Petri in vinculis, & Martini in montibus ecclesias perducit, Carinarum nomen habuisse, quod Liuius probat, cum sexto belli pun. inquit: Media Vrbe per Carinas Exquilias contendit, vbi vnum ab altero diuidit. Et quoniam hæc pars, antequam Ser. Tullius Exquilias augeret, prima Vrbi erat iuncta, ab ipsa rectè auspicaturi videmur.

CAP. LXXXIII.

De Carinis, Curia Veteri & Noua.

Arinæ sunt ædificia facta in modum Carinarum; quæ erant intra templum Telluris, author Seruius. Lautas dixit Poeta, aut propter elegantiam ædificiorum, aut propter Augustum, qui natus est Cunis veteribus, & nutritus in lautis Carinis. Quo in loco videndum ne apud Ser. vlubris, non cunis sit legendum. Scribit enim Porphyrio Augustum nutritum esse in auito suburbano iuxta Velitras, locumq; Vlubrem appellari. quamquam, vt dixi, Suet. velit ipsum natum ad capita Bubula. & Porphy. nutritum, non natum scribit. Carinæ, inquit Var. postea cerionia, quod hinc oritur caput sacræ viæ ab Sterniæ Sacello. In ea autem parte Carinarum, vbi nunc apud ædem S. Petri ad vincula fornices maximos, inter ruinarum vastitatem, contra amphitheatrum exstare cernuntur, Curiã veterem fuisse autumat Blon. fuerunt & Nouæ proximè compitum fabricium ædificatæ, quod parum amplæ erant veteres à Romulo factæ, vbi is populum, & sacra in partes XXX. distribuerat, vt in iis ea sacra curarent, quæ quando ex veteribus in nouas euocarentur, septem curiarum per religionem euocari nõ poterat, ita quod Foriensis, raptæ, velliensis: velitiæ res diuinæ fiunt in veteribus curiis auth. Sex. Pomp. Curia in qua habebatur senatus templum fuit. hinc Virg. hoc illis Curia templum. Quod autem hæ, quas Blon. dicit Veteres, sint à Romulo ædificatę, non sequitur, quia fuissent extra Vrbem à se conditam, & Romulum in Vrbe curiam fecisse omnium est opinio. Arbitramur igitur aut nouas fuisse, aut veteres appellatas ratione aliarum, longo tempore post, quam fuerunt ædificatæ.

CAP. LXXXIIII.

De Cliuo Virbio, & Domibus Ser. Tullij, Aurea Neronis, Virgilij; ac de Turri Mecœnatis, & hortis, simulq; de Fortunæ & Felicitatis Templo.

Ars autem ea Exquiliarum, quæ plurima ecclesiæ S Laurentij in fontana imminet, Cliuus Virbius est appellata, vbi lucus Fagutalis, quo in loco Ser. Tullium domũ habuisse visum est supra, vbi de vico Scelerato egimus. Domus Aurea Neronis totũ id spacij occupauit, quod est ab ea Palatij parte, quæ nunc S. Gregorij ædem e regione habet, recte veniẽdo per Constantini arcum Colosseum, atque Carinas, quousque in Exquilias, paulo vltra S. Mariæ Maioris ecclesiam, perueniamus, & Mecœnatis attingamus

gamus hortos. quod probat Cor. Tac. his verbis. Eo tempore Nero Antij agens, non ante in Vrbem regressus est, quam domui, qua Palatiū & Mecænatis hortos continuauerat, ignis propinquaret, neq; tamen sisti potuit, quin & Palatium, & domus, & cuncta circum haurirentur & infra: Cæterum Nero nixus est patriæ ruinis exstruere domum, in qua nō tam gemmæ, & aurum miraculo essent solita pridem, & luxu vulgata, quam arua & stagna, & in modum solitudinum, hinc syluæ, inde aperta spatia & prospectus. Suet. Nero, inquit, domum à Palatio Exquilias vsque fecit, quam primo Transitoriam, mox incendio absumptam, restitutamque Auream nominauit; Huius autem amplitudinem ostendit ille, qui dixit:

Roma domus fiet, Veios migrate Quirites;
Si non & Veios occupat ista domus.

Tanta quidem fuit eius laxitas, vt porticus triplices miliarias haberet, item stagnum maris instar, circumseptum ædificiis ad vrbium speciem, rura insuper aruis, atque vinetis & pascuis, syluisq; varia cum multitudine omnis generis pecudum & ferarū. In cæteris partibus cuncta auro lita, distincta gemmis, vnionumq; conchis. erant cænationes laqueatæ, tabulis eburneis versatilibus, vt flores fistulis, & vnguenta desuper spargerentur. præcipua cœnationum rotunda, quæ perpetuo diebus ac noctibus, vice mundi, circumageretur. Balneæ marinis, & albulis aquis fluētes. Huiusmodi domum cum absolutam dedicaret hactenus comprobauit, vt se diceret quasi hominem tandem habitare cœpisse. in cuius vestibulo stabat, vt dixi, eiusdem principis Colossus, altitudine C X X. pedum, qui eo defuncto mutato nomine, Soli fuit dicatus: hunc Zenodorum è Gallia accitum fecisse tradit Plin. statuarumq; moles turribus pares Colossos vocari. Sex. Pomp. à primo inuētore Colossum denominatum scribit. Idem Plin. commemorat Neronem in domo aurea Ædem Fortunæ inclusisse, quæ ex lapide phengite translucens foribus clausis claritatem diei intus haberet, hancq; prius à Ser. rege sacratam, & Seiam à segetibus appellatam. Apud thermas Diocletiani, secundum eam viam, quæ nunc est ab ipsis ad S. Antonij ædem, loco Exquiliarum editissimo, fuit celeberrima illa Mecœnatis Turris, ex qua crudelissimus Nero scœnico habitu aliosim Troiæ canens, Vrbis incendium spectauit. cuius incendij initium ab ea parte circi Maximi originem habuit, quę Palatino, Cœlioq; montibus contigua est, finis autem ad imas Exquilias, auth. Suet. quanquam Corn. Tacit. vult Neronem Antij tunc fuisse, vt visum est. De hac turri sic meminit Hor. Molem propinquam nubibus arduis omitte mirari, vbi interpres in Mecœnatis hortis statuit. qui amœnissimi erāt in campo Exquilino, de quibus Suet. hæc habet verba: Deducto in forum filio Druso statim è Carinis, ac Pompeiana domo in hortos Mecœnatis transmigrauit. In his colebatur Priapus, vt idem Hor. Satyr. octaua innuit, cum inquit. Nunc licet Exquiliis habitare salubribus. Virgilius apud hos hortos Domum habuit, quanquam secessu Campaniæ & Siciliæ plurimum vteretur. Felicitatis Templum, quod erat in parte domus aureæ, combussit Nero. Supra Mecœnatis hortos Tarquinij aggeres adhuc apparent. de quibus Plin. ita scribit: Clauditur vrbs ab oriente aggere Tarquinij Superbi inter prima opere mirabili. namque eum muris æquauit, qua maximè patebat aditu plano, cætero munita erat excelsis muris, aut abruptis montibus, nisi quod expatiantia tecta multas addidere vrbes. De his verò Aggeribus perperam sensit Blon.

CAP. LXXXV.

De Basilica Sisimini, Campo & Foro Exquilino, Luco Querquetulano, Iunonis Laciniæ, & Martis: ac de Fano & Ara malæ Fortunæ.

BASILICA Sisimini ciuis Romani apud ædem S. Mariæ Maioris fuisse memorant. Campum vero Exquilinum, ab Exquiliis denominatum, propè Mecœnatis turrim, inter montem superaggere & Vrbis mœnia, quo in loco apud priscos cadauera sepeliebantur. hinc Cic. ait Senatum censere, atq; è rep. existimare Ædilium curulium edictum, quod de funeribus habeant Ser. Sulpitij Q. F. Lemoniæ Rufi funeri mittere: vtique locum sepulcro in campo Exquilino C. Pansa Cos. seu quo in loco videtur, pedes triginta quaq; versus designet, quo Seru. Sulpitius inferatur: quod sepulcrum ipsius liberorum, posteriorumq; eius sit. Hunc autem campum nunc Focalum vocant, ab antiquis vstrinis. Nam prisci cadauera ibi comburere solebant: cuius rei nidor cum Vrbi esset perniciosissimus, Augustus studuit aerem emendare, & S. P. Q. R. consensu campum illum Mecœnati concessit, vbi ille, vt dixi, hortos suos fecit. In his quidam scribunt inuentum marmor cum indice huiusmodi.

CVRTIA. L. PRAPIS CVIVS PARS DIMIDIA HVIVS MONVMENTI CONCESSA EST AB C. MECOENATE HELIO SIBI ET P. CVRTIO SP. F. COL. MAX. FILIO ET TI. IVLIO AVG. L. GLICONI ET SVIS POSTERISQVE EORVM.

Illud autem notandum Plin. velle, ante Syllam, neminem crematum esse, eumque ideo cremari voluisse, quia reliquias Marij apud Anienem cum dissipari iussisset; verebatur ne suæ hostibus itidem ludibrio essent. Si de patriciis intelligimus verum est, nam prius cremari consueuisse ostẽdit Terentius in And. in campo Exquilino Claudius Imper. ciuitatem Romanam vsurpantes securi percussit. Forum Exquilinum in Exquiliis. Appianus. Dum Martius & Sulpitius ad Exquilinum forum illi occurrunt. Hæc autem pars, quæ pertinet ad collem Viminalem, habuit Lucum Querquetulanum, & Iunonis Laciniæ, de quibus supra, sicut apud Ouid. his carminibus fit mentio.

Monte sub Exquilio multis inceduus annis
Iunonis magnæ nomine lucus erat.

In eisdem Exquiliis Fanum & Ara malæ Fortunæ. de Fano meminit Plin. de Ara vero Cicer. in libris de Natur. deorum. his verbis: Aram malæ Fortunæ in Exquiliis videmus. In eo autem supercilio Exquiliarum, qui imminet templo S. Laurentij in Fontana circum fuisse putauit Ful. argumento, quod formam circi vestigia ostendant. Sed conuallis illa inter Viminalem, & Exquilias non facilem locum circo præstare videtur. interclusisset enim Vicum Patricium, vel suburræ partem; neque magis circi, quam maximarum domorum illa sunt vestigia; cum ibi Ser. Tullius habitauerit, habitauerint & Patricij, à quibus vicum nomen adeptum esse, ostendimus. In ea autem via, quæ ad portam Interaggeres ducebat, in ipsis Tarquinij aggeribus, Gordiani Arcus steterat, marmoreis ornamentis, triumphis insculptis conspicuus, cuius marmora ad Palatij S. Laurentij in Damaso substructionem fuere translata.

CAP.

CAP. LXXXVI.

De Cliuo Suburrano, Arcu Galieni, Macello Lybiæ, Via Prænestina, & Marij Trophæis.

IN capite Suburrę ſequitur cliuus ab ipſa Suburra Suburranus appellatus, in Exquilias facilem præbens aſcenſum. Recta mox, apud ædem S. Viti, occurrit Arcus triumphalis Galieni Imper. ex Tiburtino lapide haud ornamentis inſignis, in quo legitur tantum hic titulus.

GALIENO CLEMENTISSIMO PRINCIPI CVIVS INVICTA VIRTVS SOLA PIETATE SVPERATA EST M. AVRELIVS VICTOR DEDICATISSIMVS NVMINIS MAIESTATIQVE EIVS.

Propè fuit Lybiæ, ſiue, vt ſcribit P. Victor, Liuianum Macellum, à quodã Macello denominatum, qui in Vrbe latrocinium exercebat, quo damnato, Cenſores Æmilius, & Fuluius ſtatuerunt, vt domus eius publicaretur, venderenturq́; ibi obſonia, auth. Plut. in Prob. Var. verò, præter hanc, aliam ponit huius nominis etymologiam: Hæc omnia, inquit, poſtquam contracta in vnum locum, quæ ad victum pertinebant, & ædificatus locus Macellum appellatus, vt quidam ſcribunt, quòd ibi fuerit hortus. Alij, quod ibi domus fuerit, cui cognomen fuerat Macellum, quæ publicè ſit diruta, & ædificatum hoc, quod vocetur ab eo Macellum. Præneſtina autem Via, ad Exquilinam ducens portam, hinc principium ſumit, in qua à ſiniſtra occurrit ſemidiruta moles lateritia. in ea erecta ſunt duo marmorea Trophæa, id eſt trunci cum ſpoliis, quorum alterum habet thoracem cum ornamentis & clypeis, & ante ſe imaginem captiui iuuenis brachiis poſt tergum vinctis. alterum vero inſtrumenta omnia ad pugnandum, & clypeos, quæ fuiſſe dicuntur C. Marij de triumpho Cimbrico erecta. Hæc ſunt quæ à Sylla diſiecta C. Cæſarem dictatorem inſtauraſſe memorat Suetonius. Locus hodie ab incolis Cimbrum vocatur. Erant autem Romæ pluribus in locis trophæa; Marij autem duo, vt teſtatur Valer. Maxim. Trophæum enim dixere ſaxum, aut arborem deciſis, vt inquit Poeta, ramis, aut arcum, aut columnam erectam, cum aliqua in laudem victoris inſcriptione. Truncatis aut Sueton. arboribus, & in modum trophæorum adornatis. Plutarch. conqueritur imprudenter ſimul, & aſpere nimis egiſſe primos ex Græcis, qui trophæa, aut marmore inciſa, aut ære ſculpta facientes, odium ſimul & bellum à cõſeruata victi ignominia perpetuum reddidiſſent. Figebantur trophæa locis eminentioribus. Sal. de Pomp. Deuictis Hiſpanis trophæa in Pyreneis iugis conſtituit.

CAP. LXXXVII.

De Domo Æliorum, Sacello Mariano, Regione Tabernola, Thermis, & Domo Gordiani, Baſilica Caij & Lucij, ac de Palatio Liciniano.

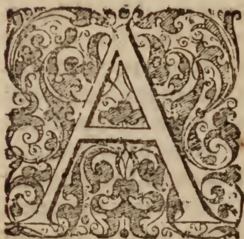

DOMVS Æliorum, inquit Valer. Max. vbi nunc ſunt Mariana monimenta, & Sacellũ Marianum, in quo illud S. C. de reditu Ciceronis in patriam, Lentulo Coſ. referẽte, factum eſt. Hinc ea tota Exquiliarũ pars, quæ eſt plana, Exquilias inter, & Cœlium montẽ, baſilicamq́; Lateranenſem, vergit. hodie dicitur Merulana pro Mariana. apud veteres regio Tabernolæ dicebatur,

batur, vt refert Var. his verbis: Exquilinus dexterior via Tabernolæ. A ſiniſtra via Præneſtina, propè S. Euſebij templum Thermæ & Domus Gordiani Imp. fuere, de quibus Capitolinus ita loquitur: Domus Gordianorum etiam nunc exſtat, via Præneſtina ducentas columnas vno ſtilo habens, & Thermas quales, præter Vrbem, nuſquam haberet orbis terrarum. quod ruinæ multæ ac ingentes, etiam nunc oſtendunt. Inter portam Exquilinam & Næuiam haud procul à mœnibus, vetuſti, inſigniſq; ædificij ruinæ ſpectantur, & inter has concameratus fornix penè integer, quo poſt Pantheum nullus nunc in vrbe maior. locum hunc Galutij thermas vulgo vocant. Fuit autem inſignis illa Baſilica, & Porticus, quam Cæſar ſub nomine nepotum Caij & Lucij erexit. Haud hinc procul, iuxta S. Bibianæ ædem, ad vrſum Pileatum fuit Palatium Licinianum.

CAP. LXXXVIII.

De Aqua Marcia, ſiue Traiana: & Iſidis Templo.

QVÆ autem Marciæ ductus ſuper Taurinam tranſiens portam per Exquilinum campum ad Diocletiani thermas primum, deinde in proximos colles, vt veſtigia oſtendunt, perducebatur. de aqua ipſa ſic loquitur Plin. Clariſſima aquarum omnium toto orbe frigoris, ſalubritatiſq; palma præconio Marcia eſt, inter reliqua deũ munera vrbi tributa. Vocabatur hęc quondam Aufeia. Fons autem ipſe Piconia oritur in vltimis mõtibus Pelignorum. tranſit Marſos, & Fucinum lacum Romam haud dubie petens. mox ſpecu merſa in tiburtina ſe aperit. Primus eam in vrbem auſpicatus Ancus Martius vnus ex regibus: Poſtea Q. Marcius rex in prætura deduxit, rurſuſq; reſtituit M. Agrippa Frontinus hanc via Valeria ad miliarium XXXIII. ſuo tempore in Auentinum à Traiano deductam, & ab eo denominationem habuiſſe docet. Marciamq; potui, reliquas verò aliis vſibus aſſignat. Plin. autem natationi, Virginem verò tactu præſtitiſſe ſcribit. In frontiſpicio autem portæ Exquilinæ ita legitur.

IMP. CÆS. M. AVRELIVS ANTONINVS PIVS FELIX. AVG. PARTH. MAXIM. BRIT. MAXIMVS. PONTIFEX. MAXIMVS. AQVAM MARCIAM. VARIIS. KASIBVS. IMPEDITAM. PVRGATO FONTE. EXCISIS ET PERFORATIS MONTIBVS. RESTITVTA FORMA. ADQVISITO ETIAM FONTE. NOVO. ANTONIANO IN SACRAM VRBEM SVAM PERDVCENDAM CVRAVIT.

IMP. TITVS CÆSAR DIVI F. VESPASIANVS AVG. PONTIF. MAX. TRIBVNICIÆ POTESTAT. IX. IMP. XV. CENS. COS. VII. DESIG. RIVOM AQVÆ MARCIÆ VETVSTATE DILAPSVM REFECIT. ET AQVAM QVÆ IN VSV ESSE DESIERAT REDVXIT.

Huius autem aquæ Cor. Tac. ita meminit. Luxus cupido infamiam & periculum Neroni attulit; qui fontem aquæ Marciæ ad Vrbem deductæ nando inceſſerat. Iſidis templum in regione Exquilina ponitur à P. Victore.

CAP.

CAP. LXXXIX.

De Suburra, Domo Cæsaris, & Leliæ, ac de vico Patricio.

RIVSQVAM Viminalem collem aſcendamus, pauca quædã dicẽda ſunt de Suburra, & Vico Patricio. Suburra igitur principium habuit à Foro Roman. & recta veniendo per forum Neruæ ad cliuum Suburranũ, vnde initium viæ Prænestinæ eſt, deſinebat. Alij tamen (quod non probatur) à regione Tabernolæ ſupra Coloſſeum, vbi caput viæ Labicanæ eſt, inchoaſſe volunt, & per Exquiliarium radices vſque ad ædem S. Luciæ in Orphea perueniſſe, dicta quod ſub muro terreo Carinarum eſſet. Iunius vero ſcribit ab eo, quòd fuerit ſub antiqua Vrbe. Var. autem à Pago ſuccuſano litera detrita, & c. in b. mutata. De Suburra meminit Liuius tertio ab vr. co. Iuuen. vicum frequentiſſimum fuiſſe his oſtendit carminibus.

Cædere namq; foro iam non eſt deterius, quàm
Exquilias à feruente migrare Suburra.

In hoc vico Cæſarem Dictatorem Domum habuiſſe Suet. ſic probat. Habitauit prius in Suburra modicis ædibus. & meretrices quæſtum corporis feciſſe, ſic Mart.

Famæ non nimium bonæ puellæ,
Quales in media ſedent Suburra.

Ser. autem Tullius Vrbem in quatuor regiones diuidens vnam ex his ſuburranam appellauit, cuius princeps fuit Cœlius, auth. Var. Vicus Patricius, oblique Exquilias à Viminali ad Diocletiani thermas propè vſque diſterminans, à Patriciis eſt denominatus; qui iubente eodem Tullio ibi habitauere, vt, ſi quid molirentur aduerſus ipſum, ex locis ſuperioribus opprimi poſſent. In hoc Læliam Domum habuiſſe oſtendit idem Mart. cum ait.

Sed domus in vico Lælia Patritio.

CAP. XC.

De Suburra Plana, Templo Siluani, & teſtamento militari Iocundi.

IMINALIS autem collis ab occaſu partem Quirinalis oppoſitam habet, & valli interiacenti Planæ Suburræ fuit nomẽ, vbi ad radices tamen Viminalis fermè eregione S. Agathæ, Siluani Templum exſtitiſſe, cùm ex marmoris fruſto ipſius diui memoriam continenti, tum ex militari teſtamẽto in Luſitania reperto, dicimus, quod pulcherrimum, memoratuq; dignum IACOBI Simonetæ Epiſc. Piſaurien. & Rotæ auditoris clariſſimi monitis, libuit hic ſubiungere.

IOCVNDI.

GO Gallus Fauonius Iocundis P. Fauonij F. qui bello contra Viriatum occubui. Iocundum & Prudentem, filios è me, & Quintia Fabia cõiuge mea ortos, & bonorum Iocundi patris mei, & eorum, quæ mihi ipſe acquiſiui, hæredes relinquo. hac tamen conditione, vt ab vrbe Roma huc veniant, & oſſa hinc mea intra quinquennium exportent, & via Latina condant, in ſepulcro iuſſu meo condito, & mea voluntate.

In quo

In quo velim neminem mecum, neque seruum, neque libertum inferri. Et velim ossa quorumcunque sepulcro statim meo eruantur, & iura Rom. seruentur in sepulcris ritu maiorū retinendis voluntatem testatoris. Et si secus fecerint, nisi legitimę oriantur causæ, velim ea omnia, quæ filiis meis relinquo, pro reparãdo templo dei Siluani, quod sub Viminali monte est, attribui, Manesq; mei à Pont. Max. & à Flaminibus Dialibus, qui in Capitolio sunt, opem implorent ad liberorum meorum impietatem vlciscendam. Teneanturq; sacerdotes dei Siluani me in Vrbem referre, & sepulcro me meo condere. Volo quoque Vernas, qui domi meæ sunt, omnes à Prætore vrbano liberos cum matribus dimitti, singulisq; libram argenti puri, & vestem vnam dari. In Lusitania in agro. VIII. Cal. Quintiles, bello Viriatino. De templo Siluani meminit Vopiscus. In eadem autem valle fuere decem Tabernę, ita à numero denominatæ, quemadmodum apud ædem S. Agathæ effossi tiburtini lapides indicarunt. Puteus diuæ Probæ, quem Proba fecit, iuxta ædem S. Mariæ, cognomento in Campo.

CAP. XCI.

De Viminali, Palatio Decij, Lauacro Agrippinæ, Thermis Olympiadis & Nouati, ac de Domo Q. Catuli, Craßi, & C. Aquilij.

VIMINALIS autem inter Exquilias à M. Var. connumeratur, collemq; non montem appellat, à Ioue Vimineo, quòd eius aræ ibi essent, & quod ibi Vimina nata. Angustam sed oblongam formam habere in situs Vrbis expositione visum est. In primo autem cliuo, apud S. Laurentij in panis perna ædem, Decij Imper. Palatium fuisse inuenio, & ruinę ingentes ostendunt. Hinc haud procul, in ea parte, quę S. Vitalis despicit ecclesiam. Lauacrum Agrippinæ matris Neronis. vbi superioribus annis duo simulacra Bacchi reperta fuere, cum hoc indice.

IN LAVACRO AGRIPPINÆ.

At quæ Suburram, Thermæ Olympiadis ponuntur ab iis, qui beati Laurentij gesta narrant. Nouatianæ verò vbi S. Pudentianæ templum. Blon. tamen vnas potius putat, quam duas. Sed Olympiadis in montis supercilio exstant vestigia, ad radices verò Nouati: quas paruas fuisse canales fuliginosi, qui nunc sunt in eadem, apertè ostendunt. Habuit Viminalis inter cætera, tres nobilissimas domos, vnam M. Crassi, aliam Q. Catuli illius, qui cum Mario Cimbros fudit, ac Capitolij tegulas inaurauit. Tertiam verò C. Aquilij equitis Romani, quem clarissimum iuris Ciuilis scientia fecit. harum domorum vestigia ex fundamentis vinetis contectis in dorso eiusdem montis adhuc cernuntur. In eodem colle fiebat olim sacrificium nomine Fagutal, vt memoriæ prodidit Antistius Labeo.

CAP. XCII.

De Thermis Diocletiani, Bibliotheca vulpia, Campo Viminali, Porta interaggeres, & valle Quirinali.

HERMÆ Diocletiani in dorso Viminalis maiori ex parte dirutæ adhuc cernũtur. Fornices tamen amplissimi existentes, & colũnæ, atq; concamerata loca miræ amplitudinis & capacitatis, operis magnificentiam satis declarant. Has Diocletianus, & Maximianus Herculeus Impp. inchoarunt, in quibus exstruendis memorant XL. millia Christianorum pluribus annis in modum seruitij habuisse. Inchoatæ igitur à veteribus principibus à nouis Constantio, & Maximiano dedicatæ fuere, & statuis propriis, conditorumq; erectis exornatæ, vt marmor ibi effossum offendit huiusmodi titulo.

M. AVRELIVS VAL. MAXIMIANO INVICTO AVG. PONT. MAX. IMP. VIII. COS. III. P. P. P.

In altero verò hæc legimus.

THERMAS DIOCLITIANVS A VETERIBVS PRINCIPIB. INSTITVTAS OMN. Item. D. D. N. N. DIOCLITIANVS ET MAXIMIANVS INVICTI SENIORES AVGVSTI PATRES IMPERATORVM ET CÆSARVM CONSTANTIVS ET MAXIMIANVS INVICTI AVGG. ET SEVERVS ET MAXIMIANVS NOBILISS. CÆSARES THERMAS FELICES DIOCLITIANI AVG. FRATRIS SVI NOMINE CONSECRAVIT COEPTIS ÆDIFICIIS PRO TANTI OPERIS MAGNITVDINE OMNI CVLTV PERFECTAS ROMANIS SVIS DEDICA.

Quàm autem insano sumptu exstruerentur, docet Sen. his verbis: At nunc quis est, qui sic lauari sustineat? pauper sibi videtur, & sobrius, nisi parietes magnis & pretiosis orbibus refulserunt, nisi Alexandrina marmora Numidicis crustis distincta sunt, nisi thasius lapis, quondam rarum in aliquo spectaculum templo, piscinas nostras circumdedit; in quas multa sudatione corpora exanimata dimittimus, nisi aquam argentea epitonia fuderint: & adhuc plebeias fistulas loquor. Quid cum ad Balnea libertinorum peruenero? quantum statuarum? quantum columnarum est? nihil sustinentium, sed in ornamentum positarum, impensæ causa. quantum aquarum per gradus cum frigore labentium? Hinc Iulius Capitolinus. Lauacra in modum prouinciarum exstructa. Bibliothecam autem Vulpiam Hadrianus in Diocletiani thermas posuit, & in ea libros linteos, elephantinosq; principum gesta, & S. C. conscripta, author. Pollione. Locus hic, quoniam obscuritatem fortè haud paruam legentibus parere potuerit, habito respectu & temporum & Imperatorum; quippe cum Hadrianus ex Eutropij numeratione, annis fermè centum septuaginta ante Diocletiani tempora exstiterit; ideo ita forte legendum videtur. Bibliothecam autem Vulpiam Hadrianus eo in loco statuit, vbi longo tempore post Diocletianus thermas excitauit; & in ea libros linteos, Elephantinosq;, principum gesta, & S. C. conscripta, auctore Pollione, posuit. De hac etiã Vopiscus ita meminit. Vsus sum præcipuè libris ex Bibliotheca Vulpia, ætate mea thermis Diocletianis, & alibi. Bibliotheca Vulpia elephantini pugilares in sexto armario siti. Sunt qui huiusmodi constitutionem Traiano adscribant. In vinea enim posita inter ipsas thermas, & viam ad portam Numentanam ducentem, me spectante repertum est Sacellum, cuius testudo in morem conchæ marinæ sculpta, ex duobus frustis marmoris candidissimi,

conſtabat. huius autem ornamenta contemplatus, cui Deo eſſet dicatus nullo potui ſigno comprehēdere. Poſt thermas, ſub aggere Tarquinij, Viminalis campus vſque ad mœnia diffunditur, vbi porta Interaggeres clauſa adhuc cernitur. quanquam nobis placet ipſam in Exquilino campo ſitam eſſe. Inibi autem fuerat Puteus aquæ ſalientis, qui dicebatur puteus Viuarij, quo nomine nunc appellatur campus ille ab incolis, quia in eo loco apud antiquos animalia includerentur. Exſtant adhuc ad mœnia cauernæ opera hominum ad id factæ, veluti ferarum latibula. Hæc de Viminali, qui licet à thermis Diocletiani ad mœnia, hinc cum Exquiliis, inde cum Quirinali iungatur, pars tamen, quæ eſt à Diocletiani vſque ad Conſtantini thermas, diuiditur valle, quæ Quirinalis dicitur: de qua meminit Iuu. cum inquit. Officium cras, primo ſole mihi peragendum valle Quirini. Et alibi. In vallem deſcendo Quirini. In hac ferunt Romulum cum cœlum aſcenderet, Iulio Proculo Alba redeunti ante lucem apparuiſſe. Sunt autem qui velint in cliuo montis, ſupra ædem nunc S. Vitalis. In eadem valle fuit Fortunæ Publicæ Ædes. de qua Ouid. ſunt hæc carmina.

Qui decet quondam ſacrata in valle Quirini,
Hac fortuna die publica, ver vt erit.

CAP. XCIII.

Montem nunc Caballum Quirinalem eſſe, contra Blondi opinionem.

DESCRIPTIS quinq; montibus ex ſeptem, quos Vrbs Roma complexa eſt, reſtat citra Tyberim vltimus Quirinalis, cuius ædificia priuſquam attingamus, libet cōtra Blon. opiniōnem eum eſſe, qui vulgo mons Caballus dicitur, demonſtrare, & quamquam diligenter conſideratis iis, quæ de Vrbis ampliatione ſcripta ſunt, quiſque in noſtram ſententiam facillimè veniet, tamen ad ea, hæc addimus: quod P. Victor, poſtquam Exquilinam regionem, cum turri, & colle Viminali in quinto regionum ſtatuit ordine: in ſexto altam ſemitā ponit, & in eo Domum Pomponij Attici, cæteraq; omnia, quæ ex variis rationibus, & authoribus in Quirinali fuiſſe traduntur, in ea inquam parte, quæ à Blond. inter Exquilias eſt comprehēſa. Quod ſi, vt ipſe vult, accipimus collem, quem nos hortulorum dicimus, Quirinalem eſſe, multa ſequentur inconuenientia: verum illud maxime, quòd Campus intra Vrbem receptus videretur, quem extra fuiſſe dubium eſt nemini: vnde Appianus ait Cæſarem exercitum propius Vrbi admouiſſe, in campum qui Martius diceretur. Præterea cum Diony. libro ſecundo inquit, inter Quirinalem & Capitolium caſtra poſuit, ſatis innuit Caballum montem Quirinalem eſſe. non enim aliter procederet, caſtra inter ipſos montes poſita eſſe, ſi eum in Exquiliis ſtatueremus. Huic opinioni ſuffragantur, & quæ ſequuntur, eiuſdem authoris verba Vrbem maiorem effecere, adiicientes Quirinalem & Cœlium. Romulus quidem Palatinum occupans, & Cœlium Palatio propinquum, Tatius verò Capitolium, quod ab initio cœperat, & Quirinalem rupem. Quàre non fit veriſimile Tatium interiecta, ſecundum Blon. Exquiliarum parte, ſecundum nos Quirinali, collem hortulorum occupauiſſe. Inſuper ſi Mecœnatis horti in monte Caballo fuerant, qui erat neceſſe, vt ait Sueton. Tiberio deducto filo in forum, inde in Carinas, & in domum Pompeianam peruenire, vt hinc in illos transmigraret: cum rectior, breuiorque eſſet via à ſiniſtra, quàm à dextera. Adhæc natura loci ſatis oſtendit Blondum non bene de Quirinali ſentire. Miror autem Pomp. Lætum in frontiſpicio Domus ſuæ, in Exquiliis ſcripſiſſe, cum in eius monimentis

mentis eum collem, vt Quirinalem, agnoſcat. Sed iam ipſius etymologiam, & quid in eo ſit, aut fuerit, videamus.

CAP. XCIV.

De Quirinalis etymologia, Turri Militiarum, Balneis Pauli, Sacello Neptuni, Thermis Conſtantini, & de Domo, & Vico Corneliorum.

ONTIS Quirinalis etymologiam docet Var. his verbis. Tertiæ regionis colles quinq;, à deorum fanis appellati, è queis nobiliſſimi Viminalis, à Ioue vimineo; Quirinalis à Quirini Fano. Var. ſecutus Ouid. in faſt. ait.

Templa deo faciunt, collis quoq; dictus ab illo eſt.
Et referunt certi ſacra paterna dies.

Sunt autem qui à Quiritibus, qui cum Tatio Curibus venientes ibi caſtra poſuerunt, eam denominationem accepiſſe velint. Collis eſt oblongus, ſicut Viminalis, ſed eo ampliorem habẽs ambitum, quod etiam (vt quibuſdam placet) complectitur eum collem, qui eſt à Collina ad Collatinam portam, in quo iacet obeliſcus Ægyptiacis literis inſcriptus, Lunæ, vt ferunt, dicatus. Et ſecundum verò latitudinem Viminalis porrigitur à Septẽtrione in meridiem, inſtar curuati ad cubitum brachij, vſque ad turrim nunc Comitum, vnde exordiri ex ſitus Vrbis deſcriptione optimè conuenit. In primo igitur cliuo, ſupra forum Traiani, ſtatim occurrit Turris Militiarum, cui milites Traiani, ibi ſtationem olim habentes, nomen fecere. quo in loco, inferius tamen, exſtant triplici concameratione fornices, & in hemicycli forma cryptoporticus, à fronte caueam theatralem reddentes, propè quæ loca effoſſa fuere marmora hoc titulo notata.

POTENTISSIMA DOS IN PRINCIPE LIBERALITAS, ET CLEMENTIA.

Haud ita multo poſt, eodem cliuo Balnea Pauli ſtetiſſe ferunt. qui locus corrupto vocabulo Bagnanapoli nunc dicitur. In deſcenſu verò eius partis Quirinalis, cui planam Suburram ſubiacere ſcriptum eſt, in hortis Leonardi Bartholini ſtat adhuc Sacellum variorum piſcium, marinarumq; concharum nobili pictura elegãter exornatum, quod ex ipſa pictura Neptuno ſacrum fuiſſe ſuſpicari licet. Hinc autem in ſeptẽtrionem quis progrediens, in maximi olim ædificij illico incidet ruinas, quas, licet domum Corneliorum reliquias eſſe multi opinẽtur, fornices tamen ampliſſimi, & concamerata loca ingentia, non aliam, quam thermarum oſtendunt formam. quòd ſi conſueuere principes omnia ſui monimenta vno in loco ædificare, dicimus ſtatuas Conſtantini pedeſtres, militari habitu, quales in numiſmatibus ipſius vidimus, nunc in angulis baſis equorũ Phidiæ, & Praxitelis ſtantes, argumento eſſe thermas Conſtantini ibi fuiſſe. Domus vero Corneliorum in vico eiuſdem gentis adhuc retinenti nomen. Sed ad thermas redeamus, quas Ful. auth. Apollodoro & Marcellino aſſerit à Conſtantino exſtructas eſſe. At Marcellinus de Lauacro Conſtantiano tantum meminit, neq; apud veterem ſcriptorem vlla apparet ratio cur pro certo teneamus, has Conſtantinum excitauiſſe, præter illam, quam diximus, & quod in his olim legebatur talis inſcriptio.

PETRONIVS PERPENNA MAGNVS QVADRATIANVS. V. C. MI. PRÆF. VRB. THERMAS CONSTANTIANAS LONGA INIVRIA ET ABOLENDÆ CIVILIS. VEL POTIVS FOEDALIS CLADIS VASTATIONE VEHEMENTER

AFFLICTAS ITA AGNITIONE SVI EX OMNI PARTE PERDITA DESPERATIONE CVNCTIS REPARATIONIS ADFERANT DEPVTATO AB AMPLISSIMO ORDINE PARVO SVMPTV QVANTVM PVBLICÆ PATIEBANTVR ANGVSTIÆ AB EXTREMO VINDICAVIT ET PROVISIONE LONGISSIMA IN PRISTINAM FACIEM SPLENDOREMQ. RESTITVIT.

Et quod inuentum est marmor continens ipsius Constantini memoriam huiusmodi.

Q. FABIVS HONORATVS. T. ANNÆVS PLACIDVS AMPLIFICATORI VRBIS ROMÆ DOMINO NOSTRO CONSTANTINO MAXIMO PIO FELICI VICTORI AC TRIVMPHATORI SEMPER AVG. ANITIVS PAVLINVS IVN. V. C. CONSORDANIVS PRÆF. VRBIS ET IVDEX SACRARVM CONSTITVTIONVM PIETATI EIVS SEMPER DEDICATISSIMVS.

CAP. XCV.

De Saturni, Bacchi, Solis, & Quirini Templo & Porticu; Capitolio Veteri, Sacello Iouis, Iunonis, & Mineruæ, ac de Domo Pomp. Attici.

APOLLODORVS, de quo proximè est mentio, memoriæ prodidit, in vico Corneliorum fuisse statuas duas Colosseas senum seminudorum, qui cum reliquo corpore iacerent, pectore fuerāt erecti, alteraq; manu cornucopiam tenerent, quas Saturno & Baccho adiudicauit, addiditq; in proximis ruinis, quorum frontispicium non omnino corruisset, eorum deorum extitisse templa. Eregione autem thermarum Constantini, in montis supercilio planam Vrbem despiciente, surgit marmorea dimidiata Turris, Mesa vulgò appellata, quam Blon. Mecœnatis esse putat, quod mesa sincopato nomine pro Mecœnatiana dicatur. At multis rationibus supra patuit, Mecœnatis turrim sub Aggeribus Tarquinij fuisse. Non desunt enim qui hanc turrim ponant inter ornamenta templi Solis ab Aureliano Imperatore excitati, quòd si non ibi, haud inde procul certè fuit, de quo Vopiscus ita scribit: Aurelianus Romæ Soli templum posuit in maiori honorificentia consecratum. Ferunt quidam eius matrem Solis sacerdotem, & ob id Solis templum in eius gratiā excitauisse. Nos verò in huius principis numismatibus legimus. SOLI INVICTO. In dorso montis, propè dictas thermas, Equi duo marmorei, Praxitelis vnus, alter verò Phidiæ, vt tituli indicant. quibus equis astant viri nudi loro eos trahen-

trahentes. Tiridatis regis hos fuiſſe Sex. Ruffi Vrbis deſcriptio admonet. Romã enim delati, quo tempore Nero, vt laute ipſum regem exciperet, vno die Pompei theatrum inaurauit. Ea autem Quirinalis pars, quę vallem Martiam deſpicit, Mons cum templo Clatræ, & Apollinis vocitata eſt. Haud ita multo poſt ſurgit collis alter, vbi Capitolium vetus, Sacellum Iouis, Iunonis & Mineruæ fuiſſe literis traditur, eaq́; prius capitolinis condita. A dextera, eregione horum locorũ, propè S. Vitalis ædem Pomponius Atticus Domum habuit, cognomento Pamphilianam, ab auunculo hæreditate relictam, cuius amœnitas non ædificio, ſed ſylua conſtabat. auth. Cor. Nepos, quo in loco Quirini templum poſtea conditũ fuit. ex cuius ornamentis in vinea Hieronym. Genutij effoſſis ſtructi ſunt gradus in Capitolio, ad Aræcœli eccleſiam. Quirini autem templum omni tempore erat clauſum, quod aperire non licebat, quaſi arcanum habere vellent, humi ne iaceret, an in deorum numerum relatus eſſet. Quidam propè Quirini templum, volunt fuiſſe Porticum eiuſdem nominis, quo conueniebant homines componendorum negociorum cauſa, ibiq́; aliquando ſponſalia eſſe peracta, de qua porticu Mart. ita meminit:

Vicini pete porticum Quirini.

ADNOTATIO.

Cum de equis (vulgo) Tiridatis regis Ponti ſeu Armeniæ, hic ageretur, is enim Romam Neroni aſportandos curauit; non piguit hic pauca ſubnectere: Simulacra namq́; ipſa marmorea alterũ Phidiæ, alterum Praxitelis præſtantiſſimorum artificum opus, quæ equos regere vidẽtur, pro certo eſt inter antiquarum rerum peritos eſſe ipſius Alexandri Macedonum regis effigiem ad viuum repreſentantia, vt ex eiuſdem aureis argenteis, æreisq́; numiſmatibus compertum eſt.

CAP. XCVI.

De Alta Semita, Domo Sabini, Vico & Statua Mamurri, Foro & Hortis Salluſtij; ac de campo Scelerato.

LTA autem Semita à thermis Conſtantini ad portam Viminalem per Quirinalis dorſum erat producta, cuius veſtigia (erat enim ex quadrato lapide ſtrata) nuper in vinea Sodoleti vidimus ipſi. in eademq́; ad Malum Punicum fuiſſe Domum Flauij Sabini, in qua Domitianum natum eſſe ſcribit Suet. ex Tiburtino lapide ibi effoſſo didicimus. In eo enim legi Indicem huiuſmodi.

INTER DVOS PARIETES PRIVATVS ANDITVS FLAVI SABINI.

Exſtant in eadem vinea, vno lapide ſculpta, tria deorum ſimulacra, quorum à ſiniſtra ſedens vnum, Genio Cœlimonteis, vt titulus oſtendit, erat cõſecratum. alterum à ſiniſtra ſtans, Herculi Iulio. Tertium Ioui Cœlimonteis. Viſuntur ibidẽ, in radice montis antiqui aquæductus veſtigia, cum aquis limpidiſſimis, & potui non ingratis. Vicus autem Mamurri, in quo illi ſtatuæ fuerat poſita, apud eccleſiam S. Suſannæ à diuo Ambroſio collocatur. fuit enim haud procul à Salluſtij foro, cuius Horti ab eadem eccleſia ad campum Sceleratum, propè portam Collinam exiſtentem, diffundebantur: in quibus hortis volũt fuiſſe aquas ſubterraneas hominum opera ſcaturientes, ad irrigandum ipſos hortos commodiſſimos. At de Hortis Cor. Tac. meminit his verbis: Ventitabat Nero ad pontem Miluiũ, quo ſolutius Vrbem extra laſciuiret. Igitur regrediente per viam Flaminiam compoſitas inſidias, fatoq́; euitatas, quoniam diuerſo itinere Salluſtianos in hortos remeauerit. & Vopiſcus de Aureliano loquens ſic. Diſplicebat ei, cum eſſet Romę, habitare in Palatio, ac magis placebat in hortis Salluſt. vel Domitij viuere.

Sallustius enim patrocinio & Cæsaris fauore consecutus dicitur præturam Africæ interioris, ex qua diues factus hos hortos comparauit, & villam Tiburtinam, quæ illi a Cic. identidem obiicitur. Exstant adhuc hortorum vestigia in profunda valle inter montem, & viam quæ ducit ad portam Salariam, cuius vallis partem hi horti cum cisternis occupabant. vnde collis, in quo quota pars Domus Sallustij conspicitur, ab incolis Sallustricum dicitur. quo in loco effossum fuit marmor cum hoc indice.

M. AVRELIVS PACORVS ET M. COCCEIVS STRATOCLES ÆDITVI VENERIS HORTORVM SALLVSTIANORVM BASEM CVM PAVIMENTO MARMORATO DIANÆ. D. D.

Vltra autem hos hortos, propè portam Collinam, locus est editus, vbi olim Vestales, quæ incestum commisissent, viuæ sepeliebantur, & totus ille campus, sicut & via ad eum, Sceleratus appellatus, auth. Sex. Pomp. Liuius; Eo anno, inquit, Mutia Vestalis facto inditio viua sub terra ad portam Collinam dextera via strata defossa scelerato campo; ab incesto id ei loco nomen factum.

CAP. XCVII.

De Templo Salutis, Dij Fidij, Fortunæ primigeniæ, Gentis Flauiæ, Honoris, Herculis, Quirini, ac de natali loco Domitiani, & Senatulo mulierum.

VIRINALIS habuit multas ædes sacras, quibus non est certus in eo locus, veluti Apis Salutis, à Fabio pictore depicta, Claudij verò tempore incensa. hanc cum Iunius Bibaculus dictator de Equis triumphans vouisset, Censor locauit, & Dictator dicauit.

Sanctus, Fidius dij fuerunt Sabinorum; quos domo demigrantes in collem Quirinalem cum cætera suppellectile detulerunt, idq; nomen verbis trinum, re vnicum esse dixerunt. vnde licet tribus ipsis esset in eodem colle Templum dicatum, vnius tamen sancti vocabulo appellabantur, obtinuitq; huiusmodi nominis opinio sanctitatis magnam vim habere iusiurandum, quo in trino & vnico numine medium esse quis Fidium affirmaret. Plaut. Per deum fidium credis iurato mihi. Fortunæ primigenię Ædes in eodem monte à Domitio prætore vrbano posita fuit. Herculis Templum in eodem, e regione Quirini. similiter Honoris, vt testatur Cicero de leg. Senatulum mulierum. inquit Lampridius in Heliogabali vita, id est, mulierum senatum, in Quirinali fecit, in quo ante fuerat conuentus matronalis solennis duntaxat diebus. Agonalia etiam in Quirinali celebrata fuisse legimus.

CAP.

CAP. XCVIII.

De Foro Archimonij, pila Tiburtina, Domo Martialis, Circo Floralium, Floræ Templo, Officinis minij; & Cliuo publico.

INSTAVRATIS Vrbis Romæ reliquiis, iis quæ ad ſex mõtes citra Tyberim pertinere videbantur, reliquum fuerat in Tranſtyberinam tranſire regionem, & Ianiculũ, ſeptimum antiquæ Vrbis montem, his adiungere. verùm cum multis iam annis, ne dicam ſeculis, collis Hortulorũ cum campo Martio intra pomerium ſit receptus, prius hunc, totamq; Vrbem planam percurrere optimum fore arbitramur. Inter igitur ipſum collem & Quirinalem, vallem quadrangularem, ſed oblongam formam habentem iacere, in deſcriptione ſitus vrbis declaratum eſt, in cuius parte ſub Clatræ, & Apollinis monte, Archimonium forum fuiſſe memorant. argumento quòd ibi ſit ædes S. Nicolai cognomento de Archimoniis. Haud ita multo poſt fuit locus, Pila Tiburtina, quaſi Tibur, denominatus: vbi Mart. ſe Domum habuiſſe, his teſtatur carminibus.

Sed Tiburtinæ ſum proximus accola pilæ,
Qua videt antiquum ruſtica Flora Iouem.

Sequebatur deinceps Circus vbi Floralia in honorem deæ Floræ agitabantur. Flora enim cum magnas opes ex arte meretricia quæſiuiſſet, Popul. Roman. ſcripſit hæredẽ, certamq; pecuniã reliquit, cuius ex annuo fœnore ſuus natalis dies celebraretur, editione ludorum, quos appellabant Floralia. quod quia Senatui flagitioſum videbatur, vt pudendæ rei quædam dignitas adderetur, deam finxerunt eſſe, quæ floribus præeſſet, eamq; oportere placari, vt fruges cum arboribus bene, proſpereq; floreſcerent. Sunt autem qui huiuſce deæ templum in Quirinali ſtatuant: ſed ſiue in colle, ſiue in valle, omnino fuit prope circum. Paulo vltra circum, Officinæ conficiendi minium occurrebant, vt ſcribit Vitruuius. propè quas Publicum cliuum fuiſſe ſic docet Var. Cliuus proximus ad florales, verſus Capitolium Vetus.

CAP. XCIX.

De Colle Hortulorum, Templo Solis, & Sepulcro Neronis.

EXPOSITIS iis, quæ videbantur pertinere ad vallem ſupradictam, ipſum aſcendamus Hortulorum collem, qui licet magnum habeat ambitum, tamen ob eam rationem, quòd priſcis temporibus extra pomerium fuerat, pauca memoratu digna complectitur, inter quæ Domum Pincij Senatoris, qui & colli, & portæ cognomen fecit. hodie enim mons Pincius, Pincianaq; dicitur porta. Huius autem domus veſtigia exſtare traduntur apud partem antiqui muri laxata compage inclinati, cadentiq; ſimilis. Hinc autem ſecundum muros progrediens longo interuallo occurrit moles in hemicycli formam, quam Solis templum quidam fuiſſe autumant. In hoc ipſo colle fermè eregione, ſecundum aliquos, ſepulcri Marcelli in via Flaminia poſiti, Nero ſuum ſortitus eſt, vt docet Suet. his verbis. Reliquias Ægloge, & Alexandria nutrices, cum Actia concubina gentili Domitiorum monumento condiderunt, quod conſpicitur è Martio campo, impoſitum colle Hortulorum. in eo monumento ſolium porphyretici marmori ſuperſtanti lunenſi ara circumſeptum

ptum è lapide thaſio. Hic collis Hortulorum quidem obtinuit cognomen, quod ſub ipſo olim fertiliſſimi, & perpetuis aquis irrigui fuerant horti, vt vbi de Augusti Mauſoleo mentionem facimus, infra apparebit. Ex hortulorum colle magiſtratus petituri in Martium campum olim deſcendebant. Deſcendamus nos in eundem Vrbemq; planam.

CAP. C.

De Vrbe plana, & Theatro in genere.

IN Vrbis planæ deſcriptione vt quid, quove loco ſit, aut fuerit certis ſedibus collocatis magis pateat, à Capitolio per Pantheona (eſt enim Pantheon huius Vrbis vmbilicus) ad fluminis ripam, propè S. Rochi ædem, linea recta deducatur, quæ ita deducta in duas propemodum æquales partes hanc vrbem interſecabit. quarum altera à fronte, & à latere ad Tyberim, altera vero à foro Traiani, vſque ad portam Flumentanam, ad Quirinalis, hortulorumq; collis radices, iacebit. Illud autem in primis ſciendum, difficillimum eſſe omnia ad huius partis cognitionem pertinentia ad vnguem explicare, quòd prioris ſeculi homines priſca illa, & diuina quodammodo Vrbis ornamenta, quo ſordidiſſimas exornarent domunculas, ita diſtraxere, aut viliſſimis oppreſſere ædificiis, vt veteris fundamenti veſtigia paucis in locis agnoſcantur. Quare velim doctos, Vrbiſq; priſcæ ſtudioſos non mihi magis, quàm impiis iſtorum manibus iraſci, ſi pauca videbor attigiſſe. Sed iam ad locorum declarationem aggrediamur. & quia à Theatro Marcelli principium rectè facturi videmur, pauca de theatro prælibanda ſunt. Theatri igitur originem huiuſmodi tradit Caſſiodorus. Cum agricultores feriatis diebus ſacra diuerſis numinibus per lucos vicoſque celebrarent, Athenienſes primum agreſte principium in vrbanum ſpectaculum collegerunt, Theatrum græco vocabulo viſorium appellantes, quod eminus aſtans turba conueniens ſine aliquo impedimento videatur. Et infra: Ritus Romani, ſicut cætera externa, ad ſuam remp. non inutiliter trahentes, ædificium alta cogitatione conceptum magnanimitate mirabili condiderunt. Theatra prius ad tempus lignea poſita fuere: poſtea verſatilia inuenta, quæ modo vnam, modo alteram faciem oſtēderent, qualia duo M. Curius in funebri patris munere iuxta fecit. Primum autem theatrum Romę fecit M. Scaurus in ædilitate ſua XXX. dierum ſpacio duraturum, omnium maximum quæ vnquam humana manu facta fuere. cauea enim hominum octuaginta millia capiebat. L. Mumius primus, theatro temporaneo ludos ſuo triumpho dediſſe dicitur, deinde Scaurus. Vitruuius autem ſcribit poſt Scænam porticus eſſe conſtituendas, vti cum imbres repentini interpellarint, habeat populus quo ſe recipiat ex theatro, & non modo porticus, ſed etiam ambulationes, quæ ita collocabantur, vt duplices eſſent, haberentque exteriores columnas doricas, cum epiſtyliis & ornamētis ex ratione modulationis perfectas. & alibi: Tectum, inquit, porticus quod futurum eſt, in ſumma gradatione cum ſcænæ altitudine librarum perſpiciatur, ideo quod vox creſcens æqualiter ad ſummas gradationes, & tectum perueniet. Sed ſymmetrias, & locorum diſtinctiones docet libro quinto.

CAP.

CAP. CI.

De Theatro Marcelli, & Bibliotheca, ac de Porticu, & Curia Octauiæ.

VGVSTVS multa ſub alieno nomine condidit, & inprimis Theatrum Marcelli nepotis ex ſorore Octauia, cuius pars vetuſtate, igneque corrupta, vbi nunc eſt Palatium Sabelliorum inter Capitolium & Tyberim, adhuc cernitur. Capiebat autem loca octuaginta millia, opus ſane maximum, ſimul & pulcerrimum, vtpote ab eo excitatum, qui maxime exoptabat multis & præclaris ornamentis Vrbem illuſtrare. In hoc, ſcena reſtituta, Veſpaſianus ludos edidit: at de hoc theatro lege Aſconium. Iuxta theatrum Porticum Octauiam in gratiam Octauiæ ſororis idem Auguſtus condidit, quam mox incendio deformatam, reſtituit. In hac porticu raptus Proſerpinæ, Bacchus, & Satyrus fuere, Praxitelis opera. In eadem Apollinem, Dianam, nouem Muſas fecit Timarchites. Intra hanc ipſam porticum Iunonis Ædem ponit Plin. in qua eiuſdem deæ ſimulacrum Dionyſius, & Polycles fecere. Idem auth. de Octauiæ curia meminit, & in ea Cupidinem fulmen tenentem ponit. Conſentaneum autem eſt hanc curiam fuiſſe vbi porticus, quã ante theatrum ſtatuit Appianus. Includebatur autem inter ædes ſacras D. Nicolai in carcere, & S. Mariæ, quæ ab ea in porticu cognomen obtinuit, qui locus ex ruinis, & curiæ, & porticus eminentior cernitur, ibiq; ſaxa tiburtina, & marmora plurima effodiuntur. Defuncto vero Marcello prope theatrum Octauia mater Bibliothecam inſtituit, id eſt, librorum repoſitorium, quæ Liberaria etiam dicitur. Gellius: forte, inquit, in liberaria ego, & L. Paulus poeta vir memoria noſtra clariſſimus conſederamus. Tradunt autem Piſiſtratum tyrannũ primum omnium Athenis diſciplinarum liberaliũ libros publicè legendos poſuiſſe, Romæ verò Aſinium Pollionem.

CAP. CII.

De Circo Flaminio, & Templo Apollinis.

IRCVS autem Flaminius vbi fuerit, permagna eſt inter ſcriptores dubitatio, & contentio, Blo. namq; quibuſdam coniecturis admodum leuibus conatur oſtendere, quem nunc Agona, olim Circum Flaminium appellatum, cuius rei nullum habens argumentum, Pandulphum Lateranẽſis Eccleſiæ oſtiarium tantum adducit, qui ſcribit Hadrianum Pontificem S. Apollinaris ædem ædificauiſſe, vbi prius Apollinis fuerat. Po. vero Lęt. quẽ deĩde ſecutus eſt Ful. eũ eſſe vult, cuius veſtigia quibuſdã in locis adhuc extant apud Apothecas obſcuras, in cuius medio nunc ædes S. Catharinæ eſt ſita, & funes torquentur. Quidam vero Blon. opinionem approbantes Balbi Theatrum hoc in loco fuiſſe contendunt. Quare in re tam antiqua, tam dubia, in tantaq; ſcriptorum varietate, quem potiſſimũ ſequeremur, nulla erat certa ratio, coniecturæ vero non valde probabiles, in his animi anxietatibus diu verſatus, tandem forte fortuna, quid probarem, invenimus. Sedebamus enim nuper in Liberaria Pontificis Max. Ego, IOHANNES Moronus Epiſcopus Mutinen. magni ingenii, magnæq; probitatis iuuenis nobiliſſimus, nec non THOMAS Cadamuſtus patricius Lauden. iiſdem ornatus animi virtutibus, humanarumq; literarum ſtudio virorum doctorum fautor & ſingulare præſidiũ. Sedebant & quidam prudentes viri, incideratq; mentio de Mario iuniore, de cuius morte cum quidã dubitarent, quid, inquit Epiſc. dubitatis de re omnibus

nota: heus puer affer M.T.Ciceronis orationes. Legebatur in toga candida. Catilinam caput Marii plenum adhuc animæ, & ſpiritus geſtauiſſe ab Ianiculo ad ædem Apoll. tunc Thom. antiquitatis vrbis ſtudioſiſſimus, & in medicina alter Apollo, in me conuerſus: vbi inquit, erat Apollinis ędes. Iube inquam Aſc.Ped. afferri, apud ipſum quædam vidi, quæ nunc memoriæ non occurrunt, eo allato hæc legimus. Omnia ſunt manifeſta, ſed tamen ne erretis, quod his temporibus ædes Apollinis in Palatio fuit nobiliſſima, admonendi eſtis, non hanc à Cicer. ſignificari, quam poſt mortem Ciceronis multis annis Imp. Cæſar, quem nunc D. Auguſtum dicimus, poſt actiacam victoriam fecerit: ſed illam demonſtrari, quæ eſt extra portam Carmentalem, inter forum Holitorium, & circum Flaminium. Quibus verbis obſeruaui nullo modo Agonium campum circum Flaminium eſſe. Et ſi quis conſideret forum Holitorium, ædemq; Apollinis inter ipſum & circum Flaminium voluerit collocare, certe Pomponii opinionem facilime probabit: non enim procul à porta Carmentali fuit Apollinis ædes. Liuius. Ab æde Apollinis boues fœminæ duæ, albæ, porta Carmentali in vrbem ductæ. Quæ vero à Blon. adducuntur, ea omnia, præter Pandulphi argumentum, non magis ſuam confirmant, quam deſtruunt opinionem. Quid enim ſibi volunt hæc Liuii verba? Itaque inde Conſules ne criminationi locus eſſet, in prata Flaminia, vbi nunc ædes Apollinis eſt, iam tum Apollinarem appellabant, aduocauere Senatum, nempe nihil aliud, quam ſæpenumero Romanos è proximo Capitolio conſultandi gratia in circum Flaminium deſcendiſſe. Vnde alibi Liuius: Actum de imperio Marcelli in circo Flaminio. Quid Caſſiodori? ſolitos eſſe ab Auguſti Mauſoleo ſex portis dimitti iunctos currus, qui per Equiria in Flaminium circum currerent? nihil, niſi ab Equiriis, vbi ædes S. Mariæ in Equiro recta currus ſolitos eſſe venire ad Apothecas obſcuras, & per portam antiquam, cuius veſtigia adhuc exiſtũt, circum ingreſſos, metas circuire, quod ſi de Agonio intelligatur campo, non recta à Mauſoleo Auguſti, verum ad dextram neceſſe erit currus flectere, vt in Agonium peruenias campum, quem in Martio, cum in pratis Flaminiis, circus Flaminius eſſe conſtet. Circus Flaminius, inquit M. Var. dicitur, qui ædificatus eſt circum Flaminium campum, & quod ibi quoque ludis tauricis equi circum metas currunt. Sex. vero Pom. à Flaminio Coſ. apud lacum Traſumenũ ab Hannibale interfecto circum, ſimul & viam, denominationem cœpiſſe refert. Plut. vero in probl. de huius nominis etymologia dubitare videtur. Quid eſt, inquit, quod circus Flam. dictus eſt, an quod Flami. quidam priſcus, cum ciuitati agrum reliquiſſet equeſtribus ludis eius fructu, & vectigalibus vtebantur, nam cum pecunia ſuppeteret, viam quoque Flaminiam munierunt. Cui autem vſui eſſet illa indicant Var. verba paulo ante adducta, & quæ retulimus ex Liuio, quod circo Flaminio mundato ludi Apollinares extra portam Collinam portati ſunt. Inter S. nunc Angeli, olim, vt quidam putant, Iunonis Ædem, & Citranguli turrim, marmoreæ columnæ tres miræ altitudinis, & craſſitudinis adhuc extant, quo in loco Martis templum fuiſſe tenemus, columnæ enim reliquiæ videntur earum, quæ in huius diui templo ab Ouidio mirum in modum celebrantur. Apollinis vero Ædes, vbi nunc Eccleſia diuæ Mariæ cognomento ſub Capitolio, inter forum Holitorium, & circum Flaminium, ſecundum Aſc. & prope portam Carmentalem, quod innuit Liuius, qui primo dec. quintæ docet S. C. in ea ſæpe factum eſſe, eius ſunt hæc verba: Cn. Cornelio Scipione Hiſpalo, & Q. Petilio Spurino Coſ. ſenatus in æde Apollinis legatorum verbis auditis, ſupplicationem in biduum decreuit. In eodem circo etiam Neptunum ædem habuiſſe teſtatur epitaphium quod ſequitur.

ABSCANTO AVG. LIB. ÆDITVO ÆDIS NEPTVNI QVÆ EST IN CIRCO FLAMINIO FLAVIVS ASCANIVS ET PALLANS CÆS.

CÆS. N. SER. ADIVTOR A RATIONIBVS PATRI PIISSIMO FEC.

CAP. CIII.

De Vulcani, Martis, Bellonæ, Herculis, Iouis Statoris Templo; ac de Columna Bellica, Ara Neptuni, Porticu Corinthia, & Colosso Martis.

VERE autem cum in circo Flaminio, tum apud, aliæ celeberrimæ deorum ædes sacræ, veluti Vulcani, in qua pro ædituis canes fuisse fabulantur, sacrilegis tãtum allatrantes. Martia iuxta eundem circum, vt diximus: Simul & Bellonæ: versus portam Carmentalem inquit P. Victor. inter Martis & Apollinis templum, ac portam Carmentalem, qui locus ex ruinis eminentior nunc cernitur, vbi frequenter Senatus habebantur. Liuius quinto dec. quintæ: M. inquit, Pompilius Cos. Romani rediit, Senatuque extemplo ad ædem Bellonæ vocato. Ante Bellonæ existentis, auth. Sex. Pom. ante portam Carmentalem, fuerat Columna marmorea index belli inferendi, Bellica denominata, à qua Romani in bellum profecturi hastam in eam partem versus mittebant, in quam ituri erant, quia laboriosum admodum videbatur propagato imperio ad hostium fines ex instituto peruenire, in eorũq; agros iacere.

Hanc Columnam Blon. iuxta circum Maximum perperam statuit, deceptus illis Ouidii carminibus, quæ sunt supra à nobis adducta, vbi de ipso circo, & iis, quæ in eo erant, sumus locuti. Ædis Bellonæ Appium Claudium cæcum authorem Ouid. sic facit.

Hac sacrata die thusco Bellona duello
Dicitur, & Latio prospera semper adest.
Appius est author Pyrrho qui pace negata
Multum animo vidit, lumine cæcus erat.

Herculi magno custodi circi Flaminii Ædis ponitur à P. Victore, de qua idẽ author vt quidam aiunt, sic meminit.

Altera pars circi custode sub Hercule tuta est,
Quod Deus Euboico carmine munus habet.

Steterat autem in aditu circi, vbi nunc ecclesia diuæ Luciæ in Apothecis obscuris, & propterea Ouidius custodem illius ipsum Herculem appellauit, argumento etiã, quod aperiẽtibus Vespillonib. sepulchrũ quoddam, legimus in frusto marmoris reperto cognomentum, quod in antiquis monimentis vbiq; Herculi datur, videlicet: INVICTO. Decoratus est arcus Flamin. altera æde cognomento Herculis Musarum, quod cum Musis esset communis, à M. Fuluio Nobiliori ex pecunia censoris ædificata, ea ratione quod in Græcia acceperat Herculem Musagetem esse, id est comitem, ducemque Musarum, idemque primus nouem signa, hoc est omnium Camœnarum simulacra, ex Ambraciensi oppido translata sub tutela fortissimi numinis consecrauit, quia mutuis operibus, & præmiis ornari, iuuariq; deberent, Musarum quies defensione Herculis, & virtus Herculis voce Musarum: lege Eumenium. Ædem autem hanc vetustate deformatam, Martius Philippus Augusti vitricus refecit, quod Oui. in fast. sic detegit.

Sic ego, sic Clio, clari monimenta Philippi
Aspicis, vnde trahit martia casta genus.

In eodem Circo Macro. Iouis Statoris statuit delubrum. Et calices fieri solitos, sic testatur Mar.

Accipe de circo pocula Flaminio.

Plin. vero aram Neptuni fuisse ait, eamque olim sudore manasse. Et à Consulatu Octauii, qui de Perseo rege triumphum nauale egit, factam Porticum duplicem apud eundem circum, quæ à capitulis æreis columnarum Corinthia, & ab authore Octauia est appellata. Fuit autem inter ipsum circum, & ecclesiam S. Nic. cognoměto in chalcaria, quod ab ipsa porticu cognomē retinuisse videtur, χαλκὸς enim ædes dicitur. Idem tradit Colossum Martis fuisse in templo Bruti Callaici apud circum Flaminium.

CAP. CIIII.

De porticu Mercurij, & Octauij, Pompei theatro, Domo, Atrio, & Porticu eiusdem, ac de Templo Veneris Victricis.

NTER Flaminium circum, & Tyberim extat porticus in vestibulo ædis nunc S. Angeli in piscina, olim Mercurio, vel, vt alii, Iunoni sacra, quam igne exhaustam L. Septimium Seuerum restituisse inscriptio ostendit huiusmodi.

IMP. CÆS. L. SEPTIMIVS SEVERVS PIVS PERTINAX AVG. ARABIC. ADIABENIC. PARTHIC. MAXIM. TRIB. POTESTAT. XI. IMP. XI. COS. III. P. P. & IMP. CAES. M. AVRELIVS ANTONINVS PIVS FELIX AVG. PONT. MAX. TRIB. POT. VI. COS. PROCOS. INCENDIO CONSVMPTAM RESTITVERVNT.

Porticum autem illam, quæ nunc diruta apud plateam Iudæorum Ceuram appellant, Seueri Impera. fuisse tenet fama, nos vero de hac nihil certi habemus. Sequitur Theatrum Pompei, inter Marcelli, & molem Hadriani fere medium, quod mansurum primus omnium ipse Pompeius extruxit. Quin, inquit, Cornelius Tacit. Cn. quoque Pompeium accusatum à senioribus ferunt, quod mansuram theatri sedem posuisset: Nam antea subitariis gradibus, scæna in tempus structa. Sed consultum parsimoniæ, quod perpetua theatro sedes locata sit, potius quam immenso sumptu per singulos annos consurgeret, ac strueretur. Et licet Pompeius inchoauerit, magnaque ex parte extruxerit, C. Caligulam tamen absoluisse scribit Sueton. cum fortuito igne consumptum se extructurum pollicitus est Tyberius. Longo autem tempore post, Theodoricus Ostrogothorum rex magna ex parte disturbatum instaurauit, sicuti Cassio. verba ad Senatum indicant, quæ sunt: Et ideo theatri fabricam se mole soluente, consilio vestro credimus esse roborandam, vt quod ab authoribus nostris in ornatum patriæ constat esse concessum, non videatur sub melioribus posteris immunitum. Quid nō soluas senectus, quæ tam robusta quassasti? Montes facilius cadere putarentur, quam soliditas illa, quæ tenetur, quando moles ipsa sic tecta cautibus fuit, vt prę-ter artem additam, & ipsa quoque naturalis esse credatur. Hoc potuissemus fortè ne-

te negligere si nos contigisset talia non videre: & reliqua. Huius magnitudinem ex eo etiam coniicimus, quod Nero nobilibus Germanis Po.Ro. multitudinem ostensurus, eos in hoc theatrum populo plenum introduxit. Capiebat enim loca LXXX. millia cuius vestigia in cella vinaria, & in stabulo Vrsinorum in campo Floræ adhuc cernuntur. Veneris Victricis ædem in eo fuisse scribit Porphyrio, & Plutar. in ipsius Pompei vita. Ego vero anno M.D.XXV. post ædem S. Mariæ cognomento in cripta picta, vidi effodi marmor in quo erat index talis. VENERIS VICTRICIS. Prope theatrum autẽ Atrium, siue curiam, & domũ, & ante ipsam porticum Pompeius habuisse dicitur. Plutarchus. Atqui inquit, Pompeius ipse vsque ad tertium triumphum modice, atque incomposite habitauit, pulcrum deinde theatrum longe à Romanis diffamatum cum struxisset, splendidiorem domum, veluti theatro appendicem, ædificauit. Curia ea fuit, in qua C. Cæsarem occisum esse docet Sueton. Is locus nunc Satrium addita litera s. pro atrium appellatur. De porticu vero Ouid. sic meminit.

Tu modo Pompeia lentus spaciare sub vmbra,
Dum sol herculei terga leonis adit.

Campum, quem Floreum vocitant, à Flora à Pompeio adamata, ita denominatum putauerim, non a loci præstantia, quasi floreum, vt autumat Ful. Hæc autem Pompei monimenta Philippo, qui post Gordianum imperauit, regnante, igni absumpta sunt, auth. Pomp. lætus: Nam cum Philippus ipse in theatro ludos scenicos celebraret tribus diebus, totidemque noctibus peruigil populus spectauit, funalibus atque lychnis tenebras vincentibus, & cum multitudo solennibus ludis intenta esset, incendium, aut ex luminaribus, aut ex ignibus coalitum, in Curiam deuagatum est, arsit theatrum, & ei propinquum hecatonstylon, id est centum columnarum porticum. Iuxta theatrum Tyberio Cæsaris arcum marmoreum, prius à Senatu decretum, sed omissum, peregit Diuus Claudius. Suetonius.

CAP. CV.

De Thermis Agrippinis, Pantheone, eiusq; Porticu, ac Boni Euentus Templo.

DISCEDENS quis à Pompei theatro in septentrionem ad locum perueniet, qui nunc Cyambella dicitur, prope Pantheona, vbi M. Agrippæ Thermarum reliquiæ adhuc extant: eis namque Agrippinis à suo nomine nomen imposuit Agrippa, de quibus meminit Plin. his verbis: M. Agrippa rusticitati, quam deliciis propior, vnicumq; felicitatis exemplum multa, & egregia in vrbe perfecit opera, Augusto eius socero imperante. Idem thermas de suo nomine excitauit, has lithostrato, & encausto pinxit, arcus, & pauimenta ex vitro posuit. Et rursus: Lithostrata, & pauimenta cœptauere iam sub Syl. paruulis certe crustis, exstatq; hodie quod in Fortunæ delubro Pręneste fecit: pulsa deinde ex humo pauimẽta in cameras trãsiuere, vt pronũ vitium, & hoc certe inuentum ab Agrippa in thermis, quas Romæ fecit, figlinum opus encausto pinxit, reliqua albaria adornauit, non dubie vitreas facturus cameras, si prius inuentũ fuisset. Conspicitur prope thermas templũ inter antiqua vrbis ædificia valde cõspicuũ, & ferme integrũ: ab antiquis, quasi omnibus diis sacrum, Pantheona, à nostris, à circulari forma S. Maria rotũda, nũcupatũ. Est enim sphęrica forma, & veteri structura, quod Ioui vltori ab eodẽ Agripp. positũ

esse testatur Plin. Dion. vero, siue quod Matri deum, atque omnibus diis sacrum esset, siue quod mundi formam haberet, Pantheona appellatum tradit. Id cum Agrippa Augusto vellet dedicare, ac ille respueret, Marti & Veneri consecrauit. Huius autem magnificentiam, & pulcritudinem non facile verbis quis exprimeret. Habet enim intrinsecus lithostratum variis marmoribus perpulcrè exornatum, columnasq; circumquaq; nobili structura, & epistyliis optime cōcinnatas, ac inter ipsas, sacella, in quibus per ambitum statuæ olim erant collocatæ: Syracusana, inquit Pli. sunt in Pantheo capita columnarum à M. Agrippa posita, in columnis templi eius probantur inter pauca eius opera, sicut in fastigio posita signa, sed propter altitudinem loci minus celebrata. Altitudo enim bracchia cōtinet L X X V I I. & totidem latitudo. Huius templi concamerata testudo, mira arte laqueata, habet in summo vertice circulare foramen, quo solo liberum lumē cœli admittitur, & ad huius imbres excipiendos recto diametro in ipso lithostrato impluuium. Verum ne testudo immenso pondere grauaretur, vacui circumquaque specus ab imo ad summum relicti sunt. Intus tota ædes, aut marmorata, aut marmoreis crustis exornata est, exterius tectorio illita, à fronte vero æreis laminis argento, auroq; illitis tecta. Testudo nunc plumbeis, olim argenteis laminis cooperta fuerat, quas Constantinus tertius Heraclii nepos Romam veniens sustulit, simulque omnes statuas ex ære, & marmore ad vrbis ornatum positas, omniaque templorum ornamenta paulò decentiora detraxit, nauibusq; ad id paratis impositis asportauit. Portæ vero templi æreæ, miræ magnitudinis, veteri structura, cum æreis supra valuas cancellis. In pronao Augusti, & Agrippæ fuere simulacra. In ipso vero templo Martis, & Veneris, ex cuius auribus pendebat vnio miræ magnitudinis, & taxationis, quem, vt scribit Macro. Cleopatra in auribus gerebat, cuius magnam partem, aceto consumpserat in cōuiuio, quo M. Antonium sumptibus superare contendebat, quæ vno haustu centies sestertium ebibit, sed qui superfluit victa regina, capta Ægypto Romam delatus, dissectusq; est, & factæ ex vna margaritæ duæ, positæ, vt diximus, Veneris simulacro: Phidias, inquit Plin. fecit ex ebore Mineruam Athenis, quæ est in Pantheo astans. Hercules in Pantheone, ad quem Pœni omnibus annis humanas sacrificant victimas humi stans. Virg. enim Didonis describens templum alludere videtur ad hoc, in quo tot gradibus nunc descenditur, quot olim ascēdebatur, vt columnarum basis in porticu ipsius existentium ostendit, simul & area ex quadrato lapide superioribus annis detecta, ex quo deprehendi potest quantum ruinis creuerit Vrbis solum. Notandumque etiam hoc in loco omnia templa apud veteres in sublimi condita gradibus ascendi, atq; vnum tantum habuisse aditum. Vnde Var. Omne enim templum debet esse continuo septum, nec plusquam vnum introitum habere. Agrippa autem templo porticum addidit, à quibusdam prothyrum appellatam, cuius verbi significationem Accursius Iurecon. se ignorare fatetur. Est autem locus ornamenti causa ante ianuam, veluti vestibulum, aut porticum, quasi πρὸ τῆς θύρας. Hæc vero porticus pulcerrima, & ferme integra adhuc stat, cuius tectum æreis, ac inauratis trabibus canalium modo compactis sustentatur: rotundis, ingentibusq; attollitur columnis, de qua Baptista Leo hæc habet verba: Extant in hunc vsque diem ad porticum Agrippæ contignationes æneis trabibus pedum X L. opus in quo nescias impensam ne magis, an artificis ingenium, mirere. Præter columnas totundas, habet quasdam alias quadratas, quæ dicuntur anthæ, anthes quadraturam significare Nonius affirmat. In huius frontispicio literæ cubitales, operis authorem ostendentes, sunt hæ.

M. AGRIPPA L. F. COS. TERTIVM FECIT.

De instauratione vero eiusdem templi infra minores literæ leguntur, hæ.

IMP. CÆS. L. SEPTIMIVS SEVERVS PIVS PERTINAX ARABICVS ADIA-

ADIABENICVS PARTHICVS MAXIMVS PONTIF. MAX. TRIB. POT. XI. COS. III. PP. PROCOS.
IMP. CÆS. M. AVRELIVS ANTONINVS PIVS FELIX. AVG. TRIB. POTEST. V. COS. PROCOS. PANTHEON VETVSTATE CORRVPTVM CVM OMNI CVLTV RESTITVERVNT.

Spartianus autem ait Hadrianum prius Pantheum instaurasse. Iulius Capit. in vita ipsius Antonini pii de ipsa instauratione ita meminit: Opera eius hæc extãt, templum Hadriani honori patris dicatum, instauratum Amphitheatrum, sepulcrum Hadriani, templum Agrippæ. Porticus autem numinibus priscos dedicare consueuisse, probat in marmore excisus hic index.

SILVANO SANCTO L. VALLIVS SOLON PORTICVM EX VOTO FECIT DEDICAVITQVE KAL. APRILIB. PISONE ET BOLANO COSS.

In area autem Pantheonis visuntur pari forma duo leonum simulacra ex marmaridum lapide subnigro, sub suis basibus collocata, cum hierogliphicis literis, inter duo porphyretica labra, quæ in proximis Agrippæ, aut Neronis thermis fuisse multi opinantur. Templi Boni euentus vestigia quadrata, & oblonga spectantur inter Mineruæ, & Sancti Eustachii plateas. Colebatur autem Euentus, vt omnia prospere, feliciterq; euenirent: quare Var. ad Fundaniam scribens ipsum inuocauit, cuius simulacrum erat habitu pauperis, dextera manu pateram, sinistra vero tenens spicam. Praxitelem huius diui simulacrum in Capitolio fecisse, testatur Plinius.

CAP. CVI.

De Thermis Neronianis, & Alexandrinis, ac de Circo, qui Agon dicitur.

THERMARVM olim Neron. fornices, & arcus quidã adhuc extare videmus, post S. Eustac. ędẽ, inter Pantheonis & Longobardorum plateas: de quibus Mar. Quid Nerone peius, quid thermis melius Neronianis? Has Alexandrum instaurauisse nõnulli arbitrantur. Lampridius vero nouas iuxta Neronianas Alexandrum excitauisse: cuius sunt hæc verba: Thermas sui nominis fecit, iuxta eas, quæ Neronianæ fuerũt, aqua inducta, nunc Alexandrina quæ dicitur. Nemus thermis de priuatis ędibus suis, quas emerat, diruptis ędificiis fecit. Pulcherrimum fere omnium artium vectigal instituit: ex eoque iussit thermas, & quas ipse fundauerat, & superiores populi vsui exhiberi. Syluas & in thermis publicis deputauit, & quia thermarum vestigia late patent, à S. Eustachio vsque ad domum Gregorii Narnien. viri optimi & humanissimi, in cella vinaria, cuius vidimus thermarum pauimenta, & plumbeas fistulas, Lampridii opinionem potius probamus, videlicet Alexandrum nouas prope Neronianas excitauisse thermas, præsertim quod in eadem domo, & in proximis, sunt putei aquis limpidissimis, qui nulla arte possunt exiccari, vt existimem esse ductum illius aquæ, quæ ab Alexandro inducta, eiusdem adquisiuit nomen. Iuxta autem has P. Victor thermas Hadriani posuit: quidam ferunt fuisse, vbi nunc S. Aloysii templum, sed cum nulla ibi appareant Thermarum vestigia, certum locum illis non audeo assignare. Visuntur hodie in celeberrima Vrbis planæ parte vestigia spaciosissimi Circi, quem nunc Agonem vocitant, quod in eo ad nonum diem Ianuarii Agonalia Iano sacra celebrarentur, à Numa, vt scriptum reliquit Antias, instituta. Is enim Deus rebus agen-

agendis præsidere credebatur. Ego vero crediderim ibi non solum Agonalia, verum varios ludos, variaq; edita spectacula, & communi nomine Agonem denominatum, quo nomine cuiuslibet generis spectacula appellant Greci. Non enim placet, quod vult Ful. huic loco Equiriæ nomen fuisse, quia, vt diximus, rectior erat via ab Augusti Mausol. ad S. Mariæ in Equiro ædem, vt inde currus in circum Flaminiũ, sicuti Cassio. ait, dimitterentur. Præterea ædes ipsa in Equiro dicitur, non in Aquiro, neq; legitur vsquam, locum ibi fuisse paludosum, vt ab aquis ædes ipsa nomen sit adepta. Leue sane est argumentũ, quod æreæ anates in ea fuisse dicantur, solent enim antiqua hominum, & deorum signa simul, & animalium ad locorum ornatum, huc, illuc transferri, sicuti videmus æneos pauones in S. Petri basilica, quos olim in pinu ænea ad Scipionũ sepulcrum fuisse memorant. Quare cum solerent principes, vt supra patuit, omnia sui monimenta vno in loco extruere, Neronis, siue Alexand. circum existimauerim. Sunt enim horum thermarum vestigia prope, & ferme contigua. Non negamus tamẽ in eo Equiria sicut alia certamina, fuisse celebrata. Sunt autem Equiria ludi, quos apud Elidẽ Græcię ciuitatẽ Oenomaum primum omniũ edidisse scribit Sex. Pom. & Pindari interpretes. Romulus postea eum imitatus eosdem in raptu Sabinarum Italiæ ostendit, de quibus Ouid. 2. fast. ita meminit.

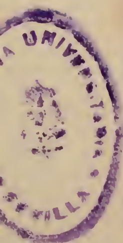
Iamq; duæ restant noctes de mense secundo,
Marsq; citos iunctis curribus vrget equos.
Ex vero positis permansit equiria nomen.
Quæ Deus in campo præstitit ipse suo.

Quidam autem aiunt in via triumphali Arcum Theodosii, Valentiniani, & Gratian. Im. fuisse, quo in loco nũc pecunia signatur, nos vero de his nil certi inuenimus, nisi quod fragmenta quædam superioribus annis apud ædem S. Celsi inuenta dicuntur, horum principium de arcu inditium facientia. Aliqui dicunt in eo arcu titulum insculptum esse huiusmodi.

IMPP. CÆSSS. D. D. D. N. N. N. GRATIANVS VALENTINIANVS ET THEODOSIVS PII FELICES ET SEMP. AVGG. ARCVM AD CONCLVDENDVM OPVS OMNE PORTICVM MAXIMARVM ÆTERNI NOMINIS SVI PECVNIA PROPRIA FIERI ORNARIQ. IVSSERVNT.

CAP. CVII.

De Templo Neptuni, Terento, Ara Ditis ac Palude Caprea.

IN ripa autem Tyberis, vbi nunc S. Basilii, olim Neptuni stabat Ædes, ab Hadriano restituta, quemadmodũ in marmore ibi inuento titulus nobis significauit. In Neptuni naufragio seruati solebant tabellas naufragium ipsum pictum habentes ponere, auth. Fulgentius: Terentus, inquit Pom. locus in cãpo dictus quod eo loco ara Ditis patris occultaretur, vel quod profluẽtis Tyber. ripas aquarũ cursus tereret. Quo in loco Euand. ex Arcadia profectus cũ classe substitisse dicitur, hinc Ouid.

Iamq; ratem doctæ monitu Carmentis in amnem
Egerat, & thuscis obuius ibat aquis.
Fluminis illa latus, cui sunt vada iuncta Terenti
Aspicit, & sparsas per loca sola casas.

Notãdum autem non solum Ditis, sed & Proserpinæ aram subterraneam fuisse quam Val. Max. tradit egesta terra ad XX. pedum altitudinem, apud Terentum inuentam Valesio quodam authore, è Sabinis locuplete, & rusticæ vitæ homine

mine, qui liberatis tribus filiis ibi trinoctium furuæ hostiæ ſacrificium exhibuit. vnde Auſonius.

Terna terentino celebrata trinoctia ludo.

Ipſam quidam aram Romani bello Albano conſtituerant, atque alta occultauerant terra, vt omnibus, præterquam ipſis, eſſet ignobilis. Capream Paludem in campo Martio ante Vrbem ſtatuit Liuius. Plut. verò locum eſſe dicit verſus mare in rheumatibus Tyberis, ad quem vnus erat aditus, & propterea tutus; vbi Romulus cum exercitum recenſeret, ſubita orta tempeſtate, ſublatus è medio apparere deſiit.

CAP. CVIII.

De Domo Coruina, Via Lata, & Templo Iſidis.

LTERÆ autem pars Vrbis planæ, ſecundum radices Quirinalis, à foro Traiani ad portam Flaminiam producta, habuit prope Capitolium Domum Coruinam: à qua locus in hanc vſq; diem nomen ſeruat, Macellum enim Coruorum vulgo dicitur. vbi in pariete domus Virgilij de Mantaco tiburtinis ſaxis inſculpta leguntur hæc.

C. POBLITIO. L. F. BIBVLO ÆD. PL. HONORIS VIRTVTISQVE CAVSA SENATVS CONSVLTO POPVLIQVE IVSSV LOCVS MONVMENTO QVO IPSE POSTERIQVE EIVS INFERRENTVR PVBLICE DATVS EST.

Vbi notandum honoris, virtutisq; cauſa additum, quia Duellio Coſ. cautum fuerat S. C. ne quis in Vrbe ſepeliretur niſi, qui virtutis cauſa, legibus non tenerentur. Vnde Cic. Hominem mortuum, inquit, lex in XII. tabulis, in Vrbe ne ſepelito, neve urito. credo propter ignis periculum, atqui in Vrbe ſepulti ſunt clari viri. Credimus eos, quibus ante hanc legem, virtutis cauſa tributum eſt, vt Publicolæ, vt Tiburtæ, quod eorum poſteri iure tenuerũt: aut eos, ſi quibus hoc, vt C. Fabricius virtutis cauſa ſoluti legibus non ſunt ſecuti. Propterea Imperatores, & virgines Veſtę, quia legibus non tenerentur, in ciuitate habebant ſepulcra. Denique etiam nocentes virgines Veſtæ, licet viuæ, tamen intra Vrbem campo Scelerato obruebantur. Sed vnde digreſſi, eo reuertamur. A Macello Coruorum ad ſepta campi Martij via Lata, adhuc priſcum obtinens nomen, producitur: à qua ædes S. Mariæ in via lata nomen accepit: propè quam nunc multa eruuntur marmora, in quibus trophœa, triumphalesq; imagines vidi, cum hac inſcriptione. VOTIS. X. ET. XX. qualem eſſe in arcu Conſtantini dictum eſt ſupra, ex quo coniicimus arcum triumphalem ibi ſtetiſſe. hactenus tamen nihil aliud apparuit, vt cuius eſſet, iudicaremus. Ferunt Innocentium octauum Pontificem, in renouatione prædictæ ædis, hunc diruiſſe. In hac ipſa via Iſidis Templum extitit. Blo. autē ex Sex. Ruff. deſcriptione, vbi ædes nũc S. Marcelli ponit: in quo Veſpaſinum & Titum nocte illa, quæ triumphum præceſſit, quieuiſſe memorat Suet. Iuuenalis verò propè ſepta ſtatuit, cum inquit.

A meroe portabat aquas, quas ſpargat in ædem
Iſidis, antiquo quæ proxima ſurgit ouili.

Et licet ædes prædicta non multum à Septis diſtet, non tamen proxima dicatur. Vnde alij poſuere Iſidis in Platea nunc Sciarræ, nonnulli apud ædem S. Mariæ in Equito. At certũ locum nobis non licet aſſignare, niſi quod propè S. Marcelli templum inuentum eſt marmor hoc titulo inſculptum.

TEMPLVM ISIDIS EXORATÆ.

Fuit autem Isis Ægyptiorum dea, & in magna apud ipsos veneratione, cuius sacra Romam aducta esse testatur Lucanus. Lampridius in Com. Ant. Imp. vita Sacra, inquit, Isidis ita coaluit, vt & caput raderet, Isiacos vero pineis vsque ad perniciem pectus tūdere iubebat. Colebatur autem Isis cum Osiride viro, qui Serapis est nominatus; à quibus Iseum & Serapeum loca publica in regione Flaminia nomen sumpsere. In Isidis autem templo magna dabatur adulteriorum occasio, vnde Ouid. ad amantem.

Ne fuge niliacæ memphitica sacra iuuencæ,
Multas illa facit, quod fuit ipsa Ioui.

Quò in loco non de latrociniis, quemadmodum opinatur Fuluius, verùm de adulteriis & stupris intelligit. Ouid. Nam & Iosephus commemorat iuuenem quendam nomine Mundum Paulinam generosam, & pudicam alioquin matronam, cum impatienter amaret, sacerdotes Isidis pecunia corrupisse, qui nouo religionis commento mulierem in templum vocarent, eosq; finxisse, per noctem cum Osiride collocutos, persuasisseq; eam à deo desiderari, illam vero cum in templum venisset à iuuene, tanquam ab Osiride, compressam, & cum mox petulātius stuprum ei exprobrasset, mulierē marito rem detulisse Tiberio, atq; ipsum indignatum sacerdotes cū Mundi liberta, quæ facinoris fuerat conciliatrix, crucibus affixisse, temploq; Isidis euerso, simulacrū eius in Tyberim præcipitari iussisse. De incendio autem huius templi meminit Dion. his verbis: Ignis diuinitus, potius quam ab homine Romæ excitatus, eamq; depopulatus. Nam Serapis & Isidis templum, & Septa, Neptuni ædem, thermas Agrippæ, Pantheum, Diribitorium, Balbi theatrum, Pompei Porticum, Octauiæ domum cum Bibliotheca, Templum Iouis Capitolini cum ædibus & sacellis coniunctis exhausit. Pluribus autem in locis fuisse Isidis templum testatur Spartianus in vita Caracallæ. Idem ait sacra Isidis Romam deportauisse, & templa vbique magnifice eidem deæ fecisse.

ADNOTATIO.

Cum de viis, quæ nostris temporibus in Vrbe apertæ sunt, aliquid non ab re fuerit hic inserere: sciendum itaq; est anno 1561. à Pio IIII. Pont. Max. vbi olim alta semita fuerat, ductam & stratam esse viam, quæ de suo nomine Pia vocata, hæc autem ab equis Tiridatis incipiens in ipso Quirinali, vsque ad portam eiusdem quoque nominis ducit, & inde etiam recta ad pontem qui Nomentanus, vulgo Lamentano, dicitur, trium circiter mill. pass. Tempore verò Gregorij Papæ XIII. anno 1575. via quæ à diuæ Mariæ Maioris ad basilicam Lateranēsem ducit, aperta est, vt ex inscriptione in porticu illius Ecclesiæ ab Eugenio III. exstructo apparet. At S. D. N. Sixtus V. qui nunc viget Viam Felicem de suo nomine, quæ ab ipsius diuæ Mariæ Maioris templo ad ædes Sanctissimæ Trinitatis in colle Hortulorum, seu monte Pincio, duxit. Aperuit & eam qua à diuæ Mariæ Maioris ad Sanctę Crucis in Ierusalem in agro Sesoriano recta tenditur, eamque pariter, qua ab ædibus diuæ Mariæ Maioris ad portam S. Laurentij recto tramite itur. Dum vero hæc scribebamus agebatur de aperienda via, quæ à Capitolio recta ad Lateranum duceret, ac etiam alia, quę à templo diui Pauli extra mœnia in via Hostiensi ad Lateranum ipsum pariter deueniret, quæ Deo adiuuante quamprimum aperiendas fore creditur.

CAP.

CAP. CIX.

De Arcu Camilli, Templo Mineruæ, & Foro Suario.

ISCEDENS quis à via Lata verſus Pantheona, non multò poſt illi occurret rudis, nulliſque ornamentis inſignis arcus: cæterum, vt videtur, antiquiſſimus, quem Camillianum, tanquam Camillo erectum, nunc vocitant. At neſcio quo modo velint Camillum arcum habuiſſe triumphalem, cuius vſus multis ſeculis poſt Camillum inuentus à multis dicitur. prius enim triumphalia tantum ſigna cum ſtatuis, & trophæis, ducibus & triumphatoribus erigi ſolebant, qualia Marij eſſe adhuc videmus. quòd ſi, vt par eſt, triumphalem arcum eſſe concedimus, non alicuius imperatoris, aut ducis fuit, quam ex ijs, qui poſt C. Cæſarem fuerunt. Sequitur ſtatim inter Pantheona, & hunc arcum, Templũ Mineruæ, à quo nunc diuæ Mariæ ſacrum, nomen retinet. Illius autem antiqui exſtant in cœnobio fratrum parietes, oblongam & quadratam formam templi oſtendentes, ſed non magnam. Quod templum olim teſtudinatum, multiſque ornamentis inſignitum Pompeius condidit; in quo triumphalia, & geſtorum breuiarium poſuit, vt in marmorea tabula legimus, & eiſdem ferè verbis Plin. ſic teſtatur. Toties Imperator antequam miles, poſtea ad tot maria, & deinde ſolis ad ortus miſſus hos retulit patriæ titulos, more ſacris certaminibus vincentium, neque ipſi coronantur, ſed patrias ſuas coronant. hos ergo honores Vrbi tribuit in Delubro Mineruæ, quod ex Manubiis dedicabat Cn. Pompeius Magnus Imperator. Bello XXX. annorum confecto, fuſis, fugatis, occiſis, & in deditionem acceptis hominum centies vicies ſemel LXXXIII. millibus, depreſſis aut captis nauibus DCCCXLVI. Oppidis, caſtellis mille quingentis. XXXVIII. in fidem receptis. terris à Mæotis lacu ad Rubrum mare ſubactis, votum merito Mineruæ. hoc breuiarium eius ab oriente. Ad radices autem Quirinalis in hortis Columnenſium propè cliuum, qui nunc in montem Caballum ducit, Forum Suarium olim fuerat, ita denominatum, quod eo in loco ſues venundarentur. quapropter Sancti Nicolai ædes inibi nunc ſita, in Porcilibus cognomentum retinet. M. quidem Var. docet antiquos habuiſſe loca conſtituta, vbi res peculiariter venderentur, quæ loca nomen ſortirentur ab ipſis rebus, vt Boarium vbi boues, Piſcarium vbi piſces, Holitorium vbi holera, Suarium vbi ſues. Quidam in radice eiuſdem montis, in regione viæ Latæ, campum Agrippæ, & Septa fuiſſe, authore Lampridio, aſſerunt. Sed certum locum non oſtendunt Lampridij verba, quæ ſunt hæc. Inſtituerat & Alexander Seuerus baſilicam Alexandrinam inter campum Martium & ſepta Agrippina.

CAP. CX.

De Campo Martio siue Tyberino.

VANQVAM in eo capite, quod est de vario Vrbis ambitu, satis declaratum arbitror, quid de campi Martij terminis, finibusq; sentirem: tamen cum ad eum peruenerimus, libet quædam inter sese contraria quæ videntur, addere, quo euidentioribus coniecturis, & argumẽtis pateat Ful. haud rectè hunc montium radicibus, fluminisque ripa terminauisse. licet Liuius, quem habet authorem, agrum Tarquiniorum Marti consecratum inter Vrbem & Tyberim iacere dicat. quia aliud est inter Vrbem & Tyberim, ab eo, quod ipse vult, inter montes & Tyberim. ex quo Liuij verba non repugnant iis, quæ diximus, videlicet mœnia à porta Collina deducta per mediam Vrbem planam ad ripam Tyberis fuisse, eregione murorum structorum ab Anco rege in Transtyberina regione. At melior est ratio. Si Vrbis mœnia montes non excedebant, cur idem Liuius in pratis Flaminiis ea omnia acta dixit, & non in campo Martio, cum Flaminij prata inter montes & Tyberim quin iaceant, negare possit nemo, nempe, quia non erant campi Martij pars. Non fit quippe verisimile eum agrum, qui fuerat Marti sacer, in ius priuatum transiuisse. Præterea cum Diony. omnia circum Vrbem habitata commemoret, domusque priuatas in hac planitie fuisse legerimus, vt Coruinorum, Pompei, Martialis, in campo Martio has statuemus; iusq; priuatis hominibus struendi domos in loco sacro dabitur, aut forum in quo sues venundentur instituetur. Quare huius planiciei partem ædificiis, tanquam Fo. Rom. proximiorem, secundum Diony. occupatam, Martij campi non esse partem, tenemus. Nunquid Vrbis? & intra mœnia receptam? Licet locorum natura, quibusdamve coniecturis quandoque muris septam coniicere videar; Liuius tamen sexto belli pu. facit, vt quo tempore fuerit septa, non ausim affirmare. Scribit enim ab æde Apollinis boues fœminas duas, albas, porta Carmentali in Vrbem ductas. cui portæ cum sub Capitolio fuerit locus, omnia ab ipso ad Tyberim extra Vrbem extitisse videntur. Illud autem non prætereundum. Ful. non satis de campo Martio sibi constare. Nam in eo capite, quod est de Quirinali, ex Suet. refert Domitianum natum ad malum Punicum in domo, quam postea in Templum gentis Flauię conuertit, iuxta hortos Sallustianos, quorum, inquit, vestigia adhuc exstant in profunda valle inter portam Salariam, montem Quirinalem, & collem Hortulorum; & sic ipsos hortos in Vrbe ponit. vbi verò de obeliscis agit: Alter, ait, obeliscus Lunæ dicatus adhuc cernitur in colle Hortulorum, in hortis Sallustianis, qui locus Gyrlus ab incolis nunc dicitur. & cum collis Hortulorum fuerit extra Vrbem, necesse est eosdem hortos extra fuisse. & ita non solum de loco, verum & de vulgari nomine titubat. Hic enim Gyrlum: illic Sallustricum ait. Quinimo campum ipsum Martium totum, nedum partem, mœnibus modo excludit, modo, portam Aureliam prope Hadriani molem transferendo, intra Vrbem recipit. Sed ad Campi descriptionem aggrediamur, qui Martius ideo cognominatus dicitur, quia Marti à maioribus fuerat consecratus. Nam cum cæteri campi regis Tarquinij, qui ob iustitiæ contemptum dictus est superbus, post eius exilium dati iis essent, qui agros non haberent, vnus hic ager Marti fuit consecratus, campusq; Martius dictus auth. Liuius & Dionys. meminit & Strabo in hæc verba: Veteres illi Romani necessariis rebus magis intenti, Vrbis pulchritudinem contempsere. Posteri verò, & ij præsertim qui nostris fuere temporibus, innumerabilibus, & præclarissimis

rissimis impleuerunt insignibus. Pompeius enim & D. Cæsar, & Octauius, & eius filij & familiares, & vxor, & soror cunctorum studium simul, & impensas ad præparanda decora superauerunt. Maximam autem horum partem Martius campus habet, præter natiuam locorum amœnitatem, artis, & solertiæ exercitationes admittens. Campi enim admirabilis magnitudo, simul & curules pariter cursus, & alia equestria certamina expedita suppeditat. nec minus tam multis, pilam, circulum, palæstram exercitatione tractantibus aliaq; incumbentia simul opera. Quid perennes solo herbas, coronatosque ad fluminis alueum colles? Scœnicarum ostentatio picturarum, eiusq; generis spectacula, præstant, vt difficulter, & inuitus abscedas. Priusquam enim Marti consecraretur, Tyberinus, auth. Gellio, dicebatur Campus, sicut Tyberis Martius, vt testis est Statius secundo Syl. Belisarium autem huius campi partem (erat enim ad pontem Miluium vsque productus) muris per radices collis hortulorum, & inde ad Tyberim ductis, intra Vrbem recepisse, scribit Procopius. Sciendum quod in campo Martio, veluti in Capitolio, statuæ virorum illustrium erigebantur. Vnde Caligula quasdam ab Augusto ex capitolina area, propter angustias illo translatas, ita subuertit, atque disiecit, vt restitui saluis titulis non valuerint. Sed alia eius ornamenta iam percurramus.

CAP. CXI.

De Porticu, Templo, Columna, & palatio Antonini Pij, ac de Septis, siue Ouilibus.

Xstat hodie inter Sciarræ, Pantheonisq; plateas, iuxta ædem S. Stephani de Trullio, Porticus, cuius principium & finis licet non appareat, columnæ tamen marmoreæ, ingentes, numero vndecim, quæ supersunt, ita dispositæ cernuntur, vt stadiatam porticum Antonini Pij Impe. fuisse multi arbitrentur. quo in loco Templum etiam habuisse dicitur, argumento quod literæ cubitales, in marmore ibi inuento incisæ, huius templi memoriam continerent. Sunt tamen qui Martis templum ibidem fuisse contendunt. Hinc enim ipsius Antonini cochlidis Columnam parum distare videmus, quam instar Traiani ipse sibi erexit. altitudinis pedum CLXXVI. cum interiore cochlea, & gradibus CVI. ac fenestellis LVI. incendio parum deformatam, circumquaq; res à se gestæ incisæ nunc spectantur. in vertice vero eius olim simulacrum nudum, quale in ipsius numismatibus cernere licet. Columnam aũt Sex. Ruffus in ara Flaminij esse scribit. inter quam, & porticum Imper. ipse Palatium habuit. ex cuius ruinis locus paulo eminentior factus videtur. Inter ipsam autem columnam, & aquam Virginem Septa fuere. Erant enim septa loca tabulis inclusa, & vallata, in quibus Po. Ro. suffragia laturus claudebatur. Martialis. In septis Mamurra diu multumq; rogatus. Ouilia etiã sumpta similitudine ab ouiũ septis, sunt appellata. licet Blon. velit Ouilia fuisse minoris ambitus loca, in quibus centuriæ à tota tribu separatæ de agendis, priusquam citarentur, consultabant. de iis Lucanus. Et miseræ maculauit Ouilia Romæ. Hæc iuxta viam Fornicatam, Flaminiamq; à Liuio ponuntur. Notandum & hoc in loco Fuluij contrarietatem. Lucanus, inquit, non de Septis, vt creditur, sed de villa Publica intellexit, vbi IX. debitorum millia cæsa dicuntur authore Sylla. Demus autem in villa Publica istos cęsos fuisse, nunquid ipsam villam Ouilia appellauit Lucanus: certè non: sed ideò Ouilia maculasse ait Syllam, quia ex ea nonnulli fugientes in Oui-

libus sunt interfecti, nisi dicemus ratione vicinitatis locum pro loco posuisse. cui opinioni verba ipsius Fuluij apertè repugnant, quæ sunt: Satis constat septa fuisse in eo ambitu, vbi nunc columna cochlidis Antonini pij. Supra verò villam Publicam sub Capitolio ponit, quæ, ex verbis Ciceronis, per ipsum etiam adducta, prope septa fuisse, mox apparebit.

CAP. CXII.

De Monte Citatorum, Villa Publica, Templo Neptuni, & Ponte in Campo Martio.

VRGIT inter columnam Antoninam, & S. Laurentij in Lucina ædem tumulus, nunc Citorus mons, pro, Citatorum, vocatus. non quòd ibi esset mons, verum quod eo Po.Rom. ad creandos magistratus citatus olim conueniret. Sunt qui Acceptorium ab acceptandis suffragiis, siue Septorum à proximis septis, nomẽ obtinuisse volunt. Non placet autem, quod putat Fuluius, locum editum factum ex egestione terrę ex fundamentis columnæ Antonini. quia non fit quippe verisimile tumulo terræ, & ruderibus eum locum occupatum esse, qui celeberrimus erat ædificiis & comitiis, aliisq; publicis negociis destinatus. Et cum planities illa æqualis latè pateat, nisi ab ea parte, vbi mõs ipse Citorus attollitur, absurdum est etiam dicere, quod Fuluius, positum pro aggere ad reprimendum Tyberis inundationes. quia circularem propemodum habens formam, nullã præ se fert aggeris speciem. Quare credimus potius ex ruinis alicuius ædificij, veluti porticus, Amphitheatri, aut villę publicę locum excreuisse. Erat enim Villa Publica domus ampla, veluti Curia, in qua hostium legati, quibus neque in Vrbem aditus patebat, neque in Græcostasi hospitium concedebatur, recipiebantur, & de publico alebantur. Liuius. Macedones deducti extra Vrbem in villã Publicam, ibiq; iis locus, & lautia præbita. Quod autem hostium legati intra Vrbem non susciperentur, Rhodiorum legati apud eundem Liuium quinto dec. quintæ conquerentes, ita probant. Antea Carthaginensibus victis, Philippo, Antiocho superatis, cum Romam venissemus, ex publico hospitio in curiam gratulatum vobis P. C. ex Curia in Capitolium ad deos vestros dona ferentes, nunc ex sordidissimo diuersorio vix mercede recepti, ac propè hostium more extra Vrbem manere iussi, in hoc squalore venimus in Curiam Romanam Rhodij. Notandum est etiam, eodem authore, Romanos consueuisse sumptum, & locum præbere de publico, nõ solum legatis verum etiam amicis Pop.Roma. eius sunt hæc verba ex quarto eiusdem dec. Onesimo Pythonis filio nobili Macedoni ad Romanos cum transfugisset Senatus locum, Lautiam præberi iussit. Sed ad Villam Publicam reuertamur, in qua etiam censum haberi solitum ferunt. Sylla, inquit Val. Max. in Publica villa, quæ in campo Martio erat, quatuor legiones contrariæ partis fidem suam secutas, obtruncari iussit. Meminit etiã L. Florus, & Cic. ad Atticum his verbis. Efficiemus rem gloriosam. nam in campo Martio Septa tribuniciis comitiis marmorea sumus, & tecta facturi, eaq; cingemus excelsa porticu, vt mille passuum conficiatur, simul adiungetur huic operi Villa Publica. Quo in loco innuit villam publicam propè Septa excitari solitam esse. neq; intelligit Cicero se septa alibi, quam vbi prius erant, sed lignea, quæ erant ex marmore, facturum. Quod tamen nec Cicero ipse, neque alius postea fecit, bello ciuili, post eam epistolam suborto, prohibente. Iuxta autem Septa Neptuni Templum cum Porticu pulcherrima fuisse, scri-

ſe, ſcribit Dionyſ. quem locum M. Agrippa multis decorauit ornamentis. Erat autem apud Citatorum montem, Antoniniq; columnam Pons, per quem citati, poſtquã tulerant ſuffragia, ne laturis ſe immiſcerent, & cui fauiſſent dicere poſſent, tranſeuntes ſeparabantur. de quo Sueto. intelligit, vbi de conſiliis coniuratorum his differit verbis. Qui primi cunctati vtrum illum in campo per comitia, & tribus ad ſuffragia vocantem partibus diuiſis è ponte deiicerent, atque exceptum trucidarent, an in Sacra via, vel in aditu theatri adorirentur. Nonius Mar. refert ſexagenarios per pontem non mittendos, quia ſuffragium non ferant, quod pro ponte fiebat.

CAP. CXIII.

De Aqua Virgine, Lacu, & Æde Iuturnæ, ac Pietatis.

QVA autem Virgo, quæ nunc potu ſuauis antiquum retinet nomen, propè pontem Solarium concipitur, & profundiſſimo fluẽs cuniculo, per Collatinamq; ingrediens portam, ſub colle Hortulorum attollitur. opere deinde arcuato per Marcium campum deducta multis fiſtulis priuatis ędibus, & accolis commodiſſimè aquam ſubminiſtrat. Sub hortis verò Lucullanis in eodẽ campo, ſicut Appia & Alſietina olim finiebatur. In eius aquæductu marmor incluſum, hunc indicem inciſum continet.

TIBERIVS CLAVDIVS DRVSI FILIVS CÆSAR AVG. DVCTVS AQVÆ VIRGINIS DESTINATOS PER CÆSAREM A FVNDAMENTIS NOVOS REFECIT AC RESTITVIT.

In hortulo vero Angeli Colotij antiquitatis viri ſtudioſiſſimi, tiburtino lapide ſculpta huiuſmodi leguntur.

TI. CLAVDIVS DRVSI. F. CÆSAR AVGVSTVS GERMANICVS PONTIFEX MAXIM. TRIB. POT. V. IMP. XI. P. P. COS. DESIG. IIII. ARCVS AQVÆ DVCTVS VIRGINIS DISTVRBATOS PER C. CÆSAREM A FVNDAMENTIS NOVOS FECIT AC RESTITVIT.

Suetoni. tamen aquæ Virginis in Vrbem perductæ M. Agrippæ laudem attribuit, vt infra oſtendemus. Forma autem huius aquæ magnam Martij campi obibat partem. Ouidius.

Te quoque lux eadem Turni ſoror æde recepit.
Hic, vbi virginea campus obitur aqua.

Ex quo apparet Iuturnam Ædem in campo habuiſſe, iuxta eiuſdem nominis lacum. Fuit enim Iuturna Turni ſoror, quæ lacui, in quo ſubmerſa eſt, nomen dedit, qui locus nunc pro Iuturna corrupto nomine dicitur Lotreglio. Hæc autem aqua apud veteres ſalubris habebatur. Vnde Varr. Nympha, inquit, Iuturna quę iuuaret: Quare ægroti propter id nomen ex eo fonte aquam petere ſolebant. Pietatis Templum, vt quidam tradidere, fuit in campo Martio, vbi nunc ædes Sancti Saluatoris de Pietate.

CAP

CAP. CXIV.

De Arcu Domitiani, Obelisco Campi Martij, Amphitheatroq́; Claudij Imperator.

RIVMPHALIS arcus mutilatus, suisq; spoliatus ornamentis & titulis inter S. Syluestri & Laurẽ. in Lucin. sacras ædes, viam amplexus Flaminiam, Domitiano Imper. adiudicatur, argumento, quod in ipso cernitur talis, qualis à Suet. describitur, videlicet somnians se à Minerua destitutum, & illam excedere sacrario, negantemq; se vltra tueri eum posse, quod exarmata esset à Ioue. De arcu autem ipso sic meminit Mart. Stat sacer, & domitis gentibus arcus ouans. Domitianus enim per omnes regiones fecit Ianos, arcusq; cum insignibus triumphalibus. quos in ipsius vnius titulum, ac nomen substructos, postea disturbatos esse affirmat Dion. Qui verò nunc exstat arcus Tripholi vulgo appellatur, quasi tripolis, vt quibusdam placet, ob victoriam trium vrbium. vel, vt aliis, à deuicta Tripoli Thessaliæ ciuitate; de qua Liuius secundo 5. dec. sic meminit: Consul cum III. milia fermè abesset à Tripoli (Sceam vocant) super Peneum amnem posuit castra. Vetus autem huius arcus inscriptio patrum nostrorum memoria adhuc legebatur. Augustus ex vrbe Hieropoli duos Obeliscos Romam transtulit, quorum maiorem in circo Maximo iacere dictum est. Alter verò minor ped. IX. in campo Martio, propè S. Laurentij in Lucina ædem, in cella vinaria cuiusdam ciuis Rom. visitur confractus; in cuius base huiusmodi legitur titulus.

CÆSAR. DIVI. IVL. F. AVGVSTVS
PONTIFEX MAXIMVS IMP.
XII. COS. XI. TRIB. POT.
XIV. ÆGYPTO IN POTESTATEM.
POPVLI
ROMANI REDACT.
SOLI DONVM DEDIT.

De quo loquitur Plin. his verbis. Is obeliscus, qui est in campo Martio centum decem pedum est à Mersodide inscriptus, rerumq; interpretationem Ægyptiorum philosophiæ continet. cui Augustus addidit mirabilem vsum ad deprehendendas solis vmbras, dierumq; ac noctium magnitudines, strato lapide ad obelisci magnitudinem, cui par fieret vmbra Romæ, cõfecto die, sexta hora, paulatim per regulas, quæ sunt ex ære inclusæ, singulis diebus decrescerent, ac rursus augescerent. digna cognitu res, & ingenio fœcundo. Manlius mathematicus apici pilam auratam addidit: cuius vertice vmbra colligeretur in semetipsam alia, atque alia incrementa iaculante apice, ratione, vt ferunt, à capite hominis intellecta. hæc dierum obseruatio triginta ferè annis non congruit, siue solis ipsius dissono cursu, & cœli aliqua ratione mutato, siue vniuersa tellure aliquid à centro suo dimota, vt deprehendi, & in aliis locis accipio, siue Vrbis tremoribus ibi tantum gnomone intorto, siue inundatione Tyberis sedimento molis facto. Ibidem autem effossum fuit Horologium cum lineis, & gradibus deauratis. in singulis verò quatuor ventorum imagines ex opere musiuo sculptæ visebãtur, cum hac inscriptione. VT BOREAS SPIRAT. Claudium autẽ Imp. Amphitheatrũ iuxta septa ædificauisse statuis, & columnis pulcherrimè exornatum, quod à Tiberio imperfectum fuerat relictum, scribit Suet. item, Neronem ludos spectauisse è proscenij fastigio munere, quod in amphitheatro ligneo, in regione Martij campi intra anni spacium fabricato, dedit. Iunonis Lucinæ ædes vbi nunc Sancti Laurentij in Lucina.

CAP.

CAP. CXV.

De Valle Martia, Palatio & Porticu Augusti, & de Domitiani Naumachia, ac Flauiæ gentis Templo.

VALLIS autem Martia à campo, cui cohæret, vel in quo est, nomen sortita, iacet inter Tyberim & collem Hortulorum. In hac autem ad radices eiusdem collis, loco maximè depresso, apparent Naumachiæ Domitiani vestigia. Nam Suet. ait ipsum edidisse nauales pugnas penè iustarum classium effosso, & circumstructo iuxta Tyberim lacu, atque inter magnos imbres spectauisse; struxisseq; Stadium Methodeum, & Naumachiam, ac ex eius lapide postea circum Maximum, deustis vtrinq; lateribus, exstructum. Hanc quidem Domitiani Naumachiam, vbi prius Augusti, fuisse opinamur, Augustiq; stagnum longa dissuetudine limo repletum, ab ipso expurgatum, denominationemq; accepisse. Sed cum circa Tyberim dicat Suet. non sub colle hortulorum, de loco dubium facere videtur. Solutio est. Quod parum distat, iuxta dici potest. Nam & Strabo colles, qui plus distare cernuntur, coronatos ad fluminis alueum dixit. Legimus autem Augusti, & Domitiani monimenta quædam circa hunc locum fuisse, vt par sit credere (sicut & natura loci ostendit) ibi vtriusque Naumachiam stetisse. Iuxta quam idem Suet. gentis Flauiæ Templum collocauit. cuius quadratos lateres amplissimos ex ruinis, quæ ecclesiam S. Syluestri, eiusq; monialium monasterium sepiunt, extractos se vidisse ait Blon. quorum nonnulli literas haberent in hæc verba. DOMITIANA MAIOR PARS. DOMITIANA MINOR.

Ex quo se coniicere dicit, quidquid, siue Thermæ, siue Methodeum, siue Naumachia fuerit, Domitiani opera omnia, quæ ad S. Syluestrum vndiq; nunc cernuntur, vsq; ad S. Laurentij in Lucina ædem. Illud autem incertum, Naumachia & lacus vnum & idem, vno in loco: an nomine & loco diuersa. Iulius Capitolinus refert Augustum instituisse Porticum in campo sub colle pedum mille, ita vt ab altera parte porticus mille pedũ fieret, atque inter eas spatium hinc inde viridaria essent, lauro, myrto, & buxo frequentata. medium vero lithostratum breuibus columnis intrinsecus positis, & singulis per pedum mille, quod esset deambulatorium, ita vt à capite esset Basilica pedum quingentorum. cuius vestigia in radicibus collis Hortulorum secus Naumachiam adhuc apparere dicũtur. Sunt qui putant eiusdem principis Palatium fuisse inter ædem S. Felicis in pincis & Augustam.

CAP. CXVI.

De Augusti Mausoleo, & ad eum de duobus Obeliscis; ac de Marcelli sepulcro.

AVGVSTVS in valle Martia, interq; viam Flaminiam, & ripam Tyberis, sexto suo consulatu Mausoleum, non suum modo, sed omnium Imperatorum & cognatorũ sepulcrum, exstruxit. Hinc Sueton. in ipsius Augusti funere: Reliquias, inquit, Mausoleo cõdiderunt. de eodem Cassio. ita scribit: Sed mundi dominus ad potentiam suam opus extollens mirandum Romanis, etiam erigens fabricam in vallem Martiam tetendit Augustus, immensa moles firmiter præcincta montib. cõtinetur, vbi magna-

rum rerum inditia clauderentur. Bissena quippe ostia ad XII. signa posuerunt. Commemoratione, inquit Strabo, dignissimum est, quod Mausoleum appellant, in excelsis fundatum molibus, lapide niueo, & perpetuæ viriditatis arboribus coopertum. in summum vsque ad verticem cubitorum CCL. ad fluminis ripam aggeratum. In summo autem positum est Cæs. Augusti simulacrum ex ære fabricatum. Sub aggere ipso sunt eius loculi, & cognatorum & necessariorum. A tergo verò locus est mirifica continens ambulacra. In medio autem campi spacio busti exstat ambitus, & hic ipse niueo perfectus lapide, in circuitu ferreos cancellos habens, & plantatas interius præ se ferētes populos. Huius autem Mausolei meminit & Hierony. primo contra Iouianum. Exstat adhuc vbi vulgo Augusta dicitur, iuxta S. Rochi ecclesiam interior circumferentia reticulato opere. olim verò tres circumferentias fuisse, vestigia satis ostēdunt, inuicem ita distantes, vt in plures partes intersecarentur, pluresq; efficerent loculos, quo quisq; seorsum à cæteris sepeliretur. Habuit enim hic locus in honorem Augusti, Pacis, ac Victoriæ, & P. P. inscriptionem. Quod verò cognati, & non modo Imperatores in eo conderentur, probat Virg. in Marcelli funere, cum ait.

Quantos ille virum magnam Mauortis ad Vrbem
Campus aget gemitus? vel quæ Tyberine videbis
Funera, cum tumulum præterlabere recentem?

Quamquam nonnulli molem illam instar turris, quæ est ad portam nunc Populi ornamentis spoliatam, Marcelli sepulcrum esse putent. sed cum vltra Scorpionis iactum distet à Tyberi, rectius intelligemus de Mausoleo Tyberi incumbenti. Nam poeta eo verbo præterlabere, innuit Marcelli sepulcrum iuxta fluuium. Et in Mausoleo etiam libertos, vel certè apud, conditos esse probat epitaphium cuiusdam liberti Augusti in marmore excisum, ibique inuentum, quod est.

D. M.

VVLPIO MARTIALI AVGVSTI LIBERTO A MARMORIBVS.

Mausolei autem nomen imposuit Augustus, quia ad similitudinem sepulcri Mausolei regis Cariæ ab Artemisia eius vxore structi fabricauerat. Apud hoc enim duo fuere Obelisci magnitudine pares, singuli pedum XLII. quorum alterum inter ipsum Mausoleum & Tyberim confractum iacere in via videmus. Alter verò inuentus, nec effossus, post S. Rochi ædem sub tellure latet.

ADNOTATIO.

Iacuit ad nostram vsque ætatem, per multa sæcula (vt creditur) vnus ex obeliscis Mausolei Augusti Cæsaris fractus ante ædes diui Rochi, in ipsa valle Martia, seu via Flaminia, quem inde Anno 1586. Sixtus V. Pon. Max. ornandæ basilicæ D. Mariæ Maioris gratia, vbi etiam sacellū eminens instar templi, maximo sumptu & ornatu erexerat, ac Natali Saluatoris Domini nostri ad Præsepe, insigni pietate dicauerat, asportari iussit, Dominico Fontanio Architecto vehente & erigente; qui hodie ante ipsas ædes è conspectu viæ Felicis, quam idem summus Pontifex de suo nomine eodem anno aperuit, & strauit, sublatus cernitur.

CAP.

CAP. CXVII.

De Via Flaminia, Trophæis Marij, & quibusdam aliis ornamentis campi Martij ingenere.

IAM Flaminiam, quæ olim iuxta Antonini Pij columnam inchoabat, Cn. Flaminius M. Lepidi collega in consulatu victor Ligurum strauit. Hæc autem per Narniam, Fulignum, Nuceriam, Callium, Fanum fortunæ, Pisaurum, Ariminum ducebat. Liuius verò scribit: M. Æmilium Cos. Liguribus subactis, viam à Placentia productam Flaminiæ coniunxisse, & Q. Flaminium viam, quam flaminiam appellauit, strauisse, innuitq; habuisse fines ab Isauro, nūc Folia, ad Vaternum Fori Cornelij amnem. Æmiliam verò inde ad Trebiā Placentiæ vrbis fluuium. Sed Flaminia erat consularis; de qua Suet. in Augusto ita meminit: Quo facilius vndiq; Vrbs adiretur, desumpta sibi Flaminia via Arimino tenus munienda, reliquas triumphalibus viris ex nauali pecunia sternendas curauit. Et Cicer. ad Atticum; Propterea, inquit, quod Thermus curator est viæ Flaminiæ, quæ cum erit absoluta; & reliqua. In hac autem Augusti Mausoleum inter, & collem Hortulorum Trophæa Marij de Iugurtha fuere, argumento quòd ibi marmorea tabula inuenta est, cum indice C. Marij de triumpho Iugurthino huiusmodi.

PR. TR. PL. Q. AVGVR. TR. MIL. EX SORTE M BELLVM CVM IVGVRTHA NVMID. VEL PROCOS. GESSIT. EVM COEPIT ET TRIVMPHANS IN IOVIS AVTEM SECVNDO CONSVLATV ANTE CVRRVM SVVM DVCI IVSSIT. III. CONSVL. APSENS CREATVS EST. IIII. TEVTONORVM EXERCITVM DELEVIT. V. CONSVL CIMBROS FVGAVIT EX EIS ET TEVTONIS ITERVM TRIVMPHAVIT. REMP. TVRBATAM SEDITIONIBVS ET TR. PL. ET PRÆTOR QVI ARMATI CAPITOLIVM OCCVPAVERANT. VI. COSS. VINDICAVIT POST LXX. ANNVM PATRIA PER ARMA CIVILIA PVLSVS ARMIS RESTITVTVS. VII. COS. FACTVS EST DE MANVBIIS CIMBRICIS ET TEVTONICIS ÆDEM HONORI ET VIRTVTI VICTOR VESTE TRIVMPHALI CALCEIS PVNICEIS.

Trophæi autem significatio à V.. Humarco ita traditur. Fuga hostium græcè vocatur τρόπη, hinc spolia capta fixa stipitibus appellantur trophæa. Syllæ sepulchrum Martio in campo statuit Appianus, Liuius Hircij & Pansæ, Florus vero Iuliæ. Nam Augustus Iulias filiam, neptemq;, si quid eis accidisset, vetuit sepulchro suo inferri. auth. Suet. In eodem campo Cor. Tac. Britanici sepulcrum posuit, in quo prius expugnationem fecerat. Suet. Drusi, diui Claudij patris. In domo autem & hortulo Angeli Colotij hæc visuntur, Socratis Statua Alcibiadem amplexantis. Iouis Hammonis, Protheique & Æsculapij simulacra. Menses cum signis, & diis tutelaribus. Scyphius, & Arion equi, quos in Thessalia, percussa terra tridente, Neptunus eduxit, Mensuraq; pedis Romani, qua nos Vrbem sumus dimensi. Verū in priuatis ædibus, quæ nunc sunt ex priscis ornamentis si numerare vellemus, longū simul, & laboriosum vtiq; foret, fructus verò pertenuis: cum ibi non sint inuenta, sed hinc, inde translata. Quare hæc plus satis curiosis relinquimus. Martio autem alterum minorem campum proximum fuisse quidam volunt, propter, qui sequuntur, Catulli versus.

Si me quæsieris minore Campo.

Tum innumerabiles circum circa porticus, horti numerosi, theatra tria, simul & amphitheatrū, templa magnificentissima inter se contigua, vt quasi aliud agentia, reliquam vrbis venustatem ostentare videantur. Viam rectam appellatam, in campo Martio fuisse scribit Sen.

CAP. CXVIII.

De Tyberino Flumine.

EMPVS erat in Ianiculum, siue, vt nunc aiunt, in Transtyberinam regionem transeuntes antiquę Vrbis monumentis extremam manum imponere: occurrente aũt Tyberino flumine, quem regionem ab Vrbe disterminare supra declaratum est, nõ videtur alienum de eius etymologia, variis nominibus, latitudine, altitudine, natura & lapsu, pauca quędam prius exponere. Tyberis igitur vnde dictus varia est opinio. Aliqui dicunt quodam tempore Syracusanos victores cœpisse Atheniensium hostium ingentem multitudinem, & eam cœsis montibus fecisse, vt adderent munimenta ciuitati, & tunc auctis muris, & fossam intrinsecus factam esse, quæ flumine admisso repleta munitiorem reddidit Vrbem, hancq; fossam per hostium pœnam, & contumeliam factam Thybrim vocasse ἀπὸ τῆς ὕβρεως. i. à contumelia, & postea profectos Siculos ad Italiam, eam tenuisse partem, vbi nunc Roma est, Albulamq; flumẽ ad imaginem fossæ Syracusanæ Thybrim, quasi ὑβρεῖν vocauisse. Alij vero Thybrim regem Thuscorum fuisse, & iuxta hunc fluuium pugnãtem cecidisse, fecisseq; ei nomen. Alij volunt istũ ipsum regem latrocinatũ esse circa huius fluminis ripas, & transeuntib. crebras iniurias intulisse, Thybrimq; quasi ὑβρεῖν dictum. Quidam à Tyberi vicino regulo Veientum Tebrim appellatum putant, auth. Varr. Quod autẽ à Tiberino Albanorum rege sit Tiberinus nuncupatus, vt scribit Ful. non procedit, ideo quia etiam ante Albam Tybris dictus inuenitur. In sacris quidem Tyberinus: in communi sermone Tyberis; in poemate Tybris vocatur. Sed quod prius Albula diceretur, ostendit Virg. cum inquit. Amisit verum vetus Albula nomen, quod à colore aquarum prius obtinuerat. Antea vero Rumon vocabatur, quasi ripas ruminans & exedens, & in sacris Serra. vnde est. Et pinguia culta secantem. In aliqua etiam Vrbis parte, Terentum, eo quod ripas tereret. Idem poeta cęruleum, Horatius verò flauum appellat. Oritur autem ex Apennino paulo supra Arnum, tenuis primum, deinde XLII. amnibus auctus, excrescit, præcipuè Nare & Aniene. Thusciam primum ab Vmbris, deinde à Sabinis, nouissimè à Latinis dirimens, Vrbemq; à septentrione ingrediens, à meridie inter Hostiensem & Portuensem viam à dextris Ianiculum, à sinistris Vrbem relinquens, egreditur, in mareq; Tyrrhenum propè Hostiam vno legitimo ostio se exonerat; qualibet magnarum nauium mercator placidissimus. hinc Dion. Ex Ianiculo conspicua est Roma, latitudo Tyberis quatuor est iugerum, altitudo tanta, vt possit magnas perferre naues, neq; pedibus transiri queat, nisi per pontem, qui Cos. L. Ebutio. & P. Seruilio vnicus erat. Sinum autem, vt dictum est, Tyberis effundebat vsque ad radices Capitolij, Tarquinius enim primus omnium Alueum direxit. Postea Agrippa ædilis, & cursum direxit, & alueum mutauit, magnisq; saxorum molibus in vtraque ripa locatis solidauit. Augustus verò ad coercendas inundationes eundem laxauit ac repurgauit. Longo tempore post Aurelianus Imperator firmissimo muro vtrinque vsque ad mare extructo, coercuit; cuius operis vestigia multis in locis adhuc cernuntur. Ancum autem Martium naualia exstruxisse commemorat Dionys. his verbis: Cumque esset amnis vsque ad pontes fluuialibus scaphis latis, magnis nauigari idoneus: ad Romam autem maritimis quoq; nauibus, onerariis, magnis, nauale aliquod excogitauit ad egressum eius exstruere, vtens, vt portu, ostio amnis ipsius. Panditur autem multum in latitudine coniungens se mari, sinusq; concipit magnos, quales portuum maritimorum illustrium, nec distruitur ad ostium marino litore, incorruptus sicut pleraque alia flumina, nec paludibus, aut stagnis errans aliquo in

loco consumitur priusquam mare contingat riuus: sed est peruius vbique nauibus, vno tantum effluit ostio legitimo, persecans dorsum maris. Naues igitur actuariæ per ostium eius intrant, & Romam vsque remigio, & funibus tractæ adducuntur, maiores vero ante ostium & anchoram fluctuantes fluuialibus euacuatæ scaphis exonerantur. Plinius. Pluribus propè solus in omnibus terris amnis accolitur, aspiciturq; villis, nulliq; fluuiorum minus licet inclusus vtrinque lateribus, nec tamen ipse pugnat, quanquam creber, & nunquam magnis aquas, quam in ipsa Vrbe, restagnantibus. quinimmo vates intelligitur potius monitor auctu semper religiosus. Plura autem erant hoc in loco dicenda de huius flu. natura, & cur Plin. auctu suo religiosum esse velit. Sed cum LVDOVICVS Gometius (quem iuris diuini, & humani scientia, ac vitæ integritas præstantissimum Rotæ auditorē fecere) de his libellum elegāti oratione in lucem ediderit, eadem in nostrum transferre superuacaneum esse duximus. Quare de Tyberino flu. hactenus. Illud tamen vos monitos velim, priscis temporibus non licuisse in huius ripa quidpiam ædificare, tanquam numini sacra, fuisseq; aluei & riparum curatores, vt ex indice, apud pontem Ælium reperto habetur huiusmodi.

EX AVCTORITATE IMP. CÆS. VESPASIANI AVG. P. M. TRIB. POT. IIII. IMP. X. P. P. COS. IIII. V. CENSOR. CAIVS CALPETANVS RANTIVS QVIRINALIS. VALERIVS CESTIVS CVRATOR RIPARVM ET ALVEI TYBERIS TERMINAVIT. R. R. PROXI. CL. P. P. CLXXIIII.

CAP. CXIX.

De pontibus supra Tyberim exstructis.

VM Tyberis, nisi per pontes, in transtyberinam regionem transmittat, operæpretium erit videre, quis omnium primus supra Tyberim pontem struxerit, quot nunc exstent, quibus appellentur nominibus, à quibusve excitati singuli dicantur. Epicardus enim memoriæ prodidit Herculem, occiso Gerione cum victor per Italiam armenta duxisset, pontem supra Tyberim ad tempus struxisse. Vnde si quis sitū locorum & ea, quæ de Caco, ipsoq; Hercule narrantur, consideret, facillimè iudicabit non alibi Herculem ipsum posuisse, quam ad radices Auentini, vbi postea Sublicius fuit. Ful. autem scribit ante Vrbem conditam fuisse pontem Sacrum, ex authoritate Dionys. cuius sunt hæc verba: Nam cum per cædes hominum Saturno sacrificaretur, ad placādam dei iram, hoc more sublato ab Hercule, factum est pro hominibus, qui in Tyberim deiiciebantur, simulacra eorum scirpea deiicerent, quos argeos vocabāt. creditur ibi ante fuisse, vbi postea Sublicius, vel idem pons, argumēto est, quod etiam inde simulacra scirpea eodē more in Tyberim deiecta scribit M. Var. cum inquit: Argei fiunt ex scirpeis virgultis simulacra hominum, & quotannos è ponte Sublicio à sacerdotibus iaci solent. Ouid. in Fast.

Tum quoq; priscorum virgo simulacra virorum,
Mittere roboreo scirpea ponte solet.

Sed in his verbis nulla fit mentio de ponte Sacro. Sublicium verò post Vrbem conditam positum esse satis constat. Lactantius verò de ponte Miluio præcipitari solere ait, in hæc verba: Saturnus in Latio ita cultus est, vt homo in Tyberim de ponte Miluio mitteretur, quod ex responso quodam factitatum Varro est author. Sunt autem pontes numero octo; Miluius, Ælius, Vaticanus, Ianiculensis, Cestius, Fabricius, Palatinus, Sublicius, quos præter Sublicium, Totilas olim demolitus est.

CAP. CXX.

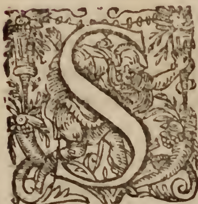
De ponte Miluio.

ILVIVS Pons, quem nunc vulgo Mollium vocitant, in via Flaminia ſitus, vltra primum lapidem diſtat ab Vrbe. Ferunt autem hunc ſæpius euerſum, ſæpiusq; inſtauratum, nihil ex veteri ſtructura, præter fundamenta retinere. de quo meminit Plinius de viris illuſtribus, & Ammianus Marcellinus, atque à M. Scauro (qui fuit tempore Syllæ) in cenſura exſtructum: ad quem pontem Neronem ventitaſſe, ſupra demonſtratum eſt. In eodem legati Allobrogum nocturno tempore cum literis ad Catilinam deprehenſi ſunt, quibus coniurationem patefactam eſſe ſcribit Cicero. Apud eundem pontem Conſtantinus Magnus Imper. Maxentium tyrannum Maximiani filium magicis artibus deditum, militari ſtratagemate materia, ac nauibus ſupra Tyberim diſpoſitis certaſſet præliis, conſpecto demum in æthere crucis vexillo, clamantiſq; voce audita, ἐν τούτῳ νίκη, id eſt, in hoc victoria: tandem victor fuit, quæ victoria exſtat in eius triumphali arcu ſculpta, & in aureis numiſmatibus ſæpe vidimus ipſi.

CAP. CXXI.

De ponte Ælio, nunc S. Angeli, Vaticano, ſiue Triumphali; ac Ianiculenſi, ſiue Aurelio.

SEQVITVR, poſt Miluium, Pons nunc S. Angeli, olim Ælius, ab Ælio Hadriano, qui eum iuxta ſui ſepulcri molem excitauit, denominatus. Spartianus; Fecit, inquit, & ſui nominis pontem, & ſepulchrum iuxta Tyberim. Quem pontem nulla alia de cauſa poſuiſſe credendum eſt, quam vt per ipſum tranſeuntes propius molem ipſum ſpectarent; eo maximè, quod inferius erat pôs, quod in Vaticanũ montem & campũ mitteret, Vaticanus, alio verò nomine Triumphalis nuncupatus: quia per ipſum triumphantes tranſeuntes via eiuſdem nominis, in Capitolium Ioui gratulatum aſcenderent. & cum nobilium tantum eſſet, nulli ruricolæ per ipſum tranſire licebat. Huius pontis pilæ e regione hoſpitalis S. Spiritus in Tyberi adhuc exſtant. Tertius eſt in ordine, à proximo Ianiculo, Ianiculenſis, qui & Aurelij, à via, vel portu Aurelia, nomen obtinuit. Legebatur olim in eo titulus huiuſmodi.

IMP. CÆS. DIVI TRAIANI PARTHICI DIVI NERVÆ NEPOTIS TRAIANI ET HADRIANI AVG. PONT. MAX. TRIB. POT. IMP. IIII. COS. III. DERESIVS RVSTICVS CVRATOR VALETRIARVM TYBERIS ET CLOACARVM VRBIS. R. R. RESTITVIT SECVNDVM PRÆSIDENT. TERMINATIONEM PROXIMAM. CC. P. P. C. II.

Tradunt autem Antoninum Pium marmoreum feciſſe, & ciuilibus bellis demolitum, pontem ruptum vocitatum. Longitudo eſt pedum CCXV. Xyſtus verò quartus Pon. Max. multis poſt ſeculis in eam, quam cernimus, magnificentiam & pulchritudinem inſtaurauit, quemadmodum titulus ibidem in marmore exciſus oſtendit. vnde ab eodem nomen accepit.

CAP.

CAP. CXXII.

De Ponte Fabricio & Cestio.

OST Aurelium pontem ad stadium, eregione theatri Marcelli, surgit in mediis Tyberinis fluctibus insula, quam vrbi cōiungit Pons prius Tarpeius à Tarpeia rupe propinqua: deinde Fabricius à L. Fabricio, qui eum faciendum curauit, denominatus. vt testatur index in arcu pontis insculptus huiusmodi.

L. FABRICIVS. C. F. CVR. VIAR. FACIVNDVM COERAVIT. IDEMQVE PROBAVIT. Q. LEPIDVS. M. F. M. LOLLIVS. M. F. COS. S. C. PROBAVERVNT.

Nunc dicitur pons quatuor Capitum, à quatuor marmoreis simulacris quadrifrontibus in aditu pontis collocatis. Qui verò eandem insulam transtyberinæ regioni connectit, Exquilinus, siue Cestius olim, nunc verò Pons S. Bartholomæi, à propinquo huius diui templo, nuncupatur, quem Valentinianum & Valentem instaurasse à dextris & sinistris, in tabulis marmoreis ibi collocatis hæ inscriptiones testantur.

DOMINI NOSTRI IMPERATORES CÆSARES FL. VALENTINIANVS. PIVS. FELIX. MAX. VICTOR AC TRIVMF. SEMPER AVG. PONTIF. MAXIMVS GERMANIC. MAX. ALAMANN. MAX. FRAN. MAX. GOTH. MAX. TRIB. POT. VII. IMP. VI. COS. II. PPP. II. &

FL. VALENS PIVS FELIX MAX. VICTOR AC TRIVMF. SEMPER AVG. PONTIF. MAX. GERMANIC. MAX. ALAMANN. MAX. FRANC. MAX. GOTHIC. MAX. TRIB. POT. VII. IMP. VI. COS. II. P. P. P.

&

FL. GRATIANVS PIVS FELIX MAX. VICTOR AC TRIVMF. SEMPER AVG. PONTIF. MAX. GERMANIC. MAX. ALAMANN. FRANC. MAX. GOTHIC. MAX. TRIB. POT. III. IMP. II. COS. PRIMVM. P. P. P.

PONTEM FELICIS NOMINIS GRATIANI IN VSVM SENATVS AC POPVLI ROM. CONSTITVI DEDICARIQ. IVSSERVNT.

Longitudinem autem passuum nostratium LX. habere dicitur, superior verò LXX.

CAP. CXXIII.

De Insula Tyberina.

RIVSQVAM autem ad reliquos pontes deueniamus, videndum est, vnde origo Insulæ tyberinæ, quam formam habeat, quanta sit, quidue in ea fuerit. Principium vero huius nihil magis cognoscitur, quã ex verbis Dio. Postquam .n. Tarquinij in Lucretiam stuprum commemorat, ob idq; Tarquinios omnes ad vnum vrbe eiectos ostẽdit, subdit: Decretum consilium, deinde bona omnia tyrannorum ferentes in publicũ ciuibus omnibus exposuerunt, vt quicunque ex eis caperent, quisquis obtineret, agrumq; omnem, quantum illi possederant, iis, qui nullam haberent sortem, diuiserunt; vnum tantum capientes campum, inter Vrbem & Tyberim iacentem, quem sacrum esse Marti antea decreuerunt, equis gratum, atque iuuenibus ad bellicas exercitationes ludum opportunissimum. Hunc campum, priusquam Marti sacrum, ascribens sibi Tarquinius fuerat. Nam cum cætera tyrannorum

norum bona populo auferenda concessissent, sed quod in campo illo natum erat frumentum, aliud in areis adhuc iacens, aliud in culmis, & quoddam tritum erat auferre nemini permiserunt, sed vt execrabile, nec idoneum quod in ædes portaretur, iaciendum furcis in flumen esse decreuerunt, vnde insula creuit Tyberina. Liuius etiam eadem ferè, quæ Dion. de origine insulæ dicit. Formam autem biremis habet, vt malus sit inter ipsos pontes, parsq; superior in acutum magis tendens prora, inferior vero tanquam latior puppis. Latitudo, vbi maior, teli iactum non excedit. longitudo verò stadiorum duorum, vel circa. Hanc quidem describit Ouid. his carminibus.

Scinditur in geminas partes circumfluus amnis.
Insula nomen habet, laterum quà à parte duorum
Porrigit æquales media tellure lacertos.

Priscis autem temporibus Insula lycaonia vocabatur, licet tota Æsculapio esset sacra, propter eius simulacrum ex Epidauro in eam aduectum, vnde formam eius nauis, qua aduectum est, locus accepisse dicitur. Quum enim ciuitas pestilentia vexaretur, inspectis libris sibyllinis sacerdotes animaduerterunt non aliter pristinam recuperari salubritatem posse, quam si ab Epidauro Æsculapius esset accersitus. Itaq; missi legati Epidaurum in templum Æsculapij perducti, benignissimè deum inuitarunt. Numen autem ipsius subsecutum est. Siquidem is anguis, quem Epidaurij venerabantur, in triremem Romanorum perrexit, vbi Q. Ogulnii legati tabernaculum erat. Legati læti Vrbi aduexere in insulam, vbi ei templum dedicatum. Plin. Atqui inquit, anguis Æsculapius Romam aduectus est, vulgoq; pascitur, & in domibus. Visitur adhuc in hortis S. Bartholomei forma nauit ex lapide tasio, & in eius latere reptantis serpentis simulacrum. Ædis verò Æsculapij exstant adhuc vestigia quædam in eisdem hortis, cui iuncta erat aui sui Iouis Ædes. Ouid.

Quod tamen ex ipsis licuit mihi dicere fastis
Sacrauere patres hæc duo templa die.
Accepit phœbo, nymphaq; Coronide natum
Insula, diuidua quam premit amnis aqua.
Iuppiter in parte est, cœpit locus vnus vtrumq;,
Iunctaq; sunt magno templa nepotis auo.

Iouis autem C. Seruilius duumuir dedicauit, votam sex annis ante Gallico bello à L. Furio Purpurione prætore, & ab eodem consule locatam. In insula ideo ægroti exponebantur, quia Æsculapius medicinæ deus habetur: & ob hanc scientiam in deorum numerum acceptus, auth. Cor. Celsus. Ad Æsculapij templum, fuit Nosocomion, id est, locus vbi ægroti curabantur. Vnde Aristophanes in Pluto inducit languentes in æde Æsculapij, vt medelarum fomentis refocillentur, & Plut. in Curt. Lenonem Capadocem, lienosum, iecorosum, pulmonarium in eiusdem dei ædem incubantem. Sunt qui velint Æsculapio ædem in insula, ideo constitutã, quod ægroti in primis aqua indigere arbitrarẽtur, vel auth. Plut. quod fluxu, motuq; aquarum aer esset salubrior, nam alioquin huius sacræ ædes extra Vrbem excitari solebant. Claudius Imper. quum quidam ægra & affecta mancipia in insula tædio medendi exponerent: liberos esse sanxit. Liuius tertio quintæ dec. commemorat Lucretium prætorem tabulis pictis ex præda fanum Æsculapij exornauisse. Habuit hæc insula in prora, & Fauni ædẽ, quæ ita fluctibus cessit, vt, ne vestigia quidem, appareãt. Meminit huius Vitruuius, in hæc verba: Prostyli exemplar est in insula Tyberina, in æde Iouis & Fauni. Ouidius.

Idibus agrestis fumant altaria Fauni
Hic, vbi discretas insula rumpit aquas.

Liuius autem ait Cn. Domitium Ænobarbum, & Cn. Scribonium ædiles multos

multos pecuarios ad populi iudicium adduxiſſe, tresq; ex his damnatos eſſe, & ex eorum multatitia pecunia ædem Fauni in inſula feciſſe. Probus ſcribit Faunum primum ædificia numinibus, lucosq; ſacraſſe, & ab eo Fana dicta eſſe. In hac inſula fuit Statua D. Iulij, quæ ſereno & immoto die ab occidente in orientem conuerſa eſt: ſicuti Cor. Tac. & Sueton. teſtantur.

CAP. CXXIV.

De Ponte Senatorum, ſiue Palatino, & Sublicio.

INFRA inſulam autem ſuccedit, ad teli iactum, ſeptimus pons, à Senatoribus Senatorum, qui & Palatinus à Palatino monte propinquo eſt denominatus. Nam aucta Vrbe & mœnibus, & ciuium numero, cum Sublicius non ſatis videretur facere, hunc, qui via Aurelia in maritima, Thuſciamq; mitteret, addidere; de quo intellexiſſe opinantur Liuium, cum inquit: M. Fuluius maioris vſus locauit portum, & pilas ponti in Tyberi, quibus pilis fornices poſt aliquot annos P. Scipio, & L. Mumius cenſores locauerunt imponendos. Eſt enim pons multiplici fornice compactus ad excipiendos bifidos proximæ imminentis inſulæ alueos, hodie Pons S. Mariæ Ægyptiacæ à propinqua eius æde nuncupatur, in eo autem inſculpta ſunt hæc, videlicet.

NVMINI DEORVM AVG. IOVI OPT. MAX. ÆDEM VOTO SVSCEPTO.
Q. LEPIDVS. M. F. M. CVRIVS. M. F. COS. III.
S. P. Q. R.
IMP. CÆSAR DIVI TRAIANI PARTHICI NERVÆ NEPOTI TRAIANO HADRIANO AVG. PONT. MAX. TRIB. POT. II. COS. II. QVOVIS OMNIVM PRINCIPVM ET SOLVS REMITTENDO SEXTERTIVM NAVES MILLIES CENTENA MILLIA ENIM DEBITVM FISCI PATRES EIVS SVAQ. ET POSTEROS SVOS RESTITVIT HAC LIBERTATE SECVROS
IVLIA AVG. MATER AVGG. ET CASTORVM MATRONIS RESTITVIT.
SABINA AVGVSTA
MATRONIS
DIVVS AVG. PON. MAX. EX. S. C. REFECIT.

Vltimus vero & antiquiſſimus omnium ſequitur Sublicius, ab Anco Martio rege non ad tempus, vt prius Hercules, at in vſu Po. Rom. perpetuo manſurus, exſtructus, licet totus ligneus. Nam ſine ferreo clauo, ſine fulturis ita diſpoſitus erat contignatione, vt trabes per bella eximerentur, ac reponerentur. quod quidem ſic facere religioſum fuerat, poſtquam Coclite defendente ægrè reuulſus eſt, auth. Plin. Sublicius autem dictus, quia ilex ſpecies eſt quercus, ex qua confici ſolebat. vel, vt alij, à ſublicibus lignis. lingua enim Volſca magnæ trabes ſublices vocantur. Lapideum deinde Æmilium Lepidum prætorem feciſſe memorant, & ab eo Æmilium pontem denominatum. Vnde Ant. in itin. Poſt iterum, inquit, vnus effectus (de Tyberi enim loquitur) per pontem Lepidi, qui nunc abuſiuè lapideus dicitur, & reliqua. Hunc tyberinis fluctibus læſum reſtituit Tiberius. Cor. Tac. refert Othone imperãte ſubita inundatione fuiſſe per ruptum. quem longo tempore poſt Antoninum Pium reſtituiſſe, author eſt Iulius Capitolinus. Quidam marmoreum poſuiſſe dicunt, & in hunc vſque diem pontem marmoratum appellari. Huius enim veſtigia in medio alueo ipſius fluminis, parum

rum ſupra Naualia, adhuc cernuntur. Et quanquam de loco varia traduntur, conſtat tamen ad Auentini montis radices fuiſſe, quod innuit Appianus, cum inquit: Auentinum aſcenderat Gracchus; mox inde fugiens per pontem ligneũ ad alteram fluminis partem euectus eſt. In Sublicio autem ponte conſidebant pauperes ſtipem à tranſeuntibus petentes. Sen. In ſublicium pontem me transfer, & inter egenos abige, non ideo tamen me deſpiciam, quod in illorum numero conſedero, qui manum ad ſtipem porrigunt. Ex eodem facinoroſi præcipitabantur in Tyberim: ex quo & Heliogabali Imp. cadauer annexo pondere, ne fluitaret, deiectum eſt. Poſt vero incenſam à Gallis Vrbem ob inopiam cibariorum decretum tulerunt, vt ſexagenarij è ponte Sublicio in Tyberim, tanquam patriæ inutiles, deiicerentur, vnde depontanei ſexagenarij dicebantur. Veritas tamen hoc habet, quòd ſexagenarij à ſuffragio repellebantur, & ita eos ponte deiici ſolitos ferunt. qui pons, vt retuli, olim erat apud Septa. Illud autem ſciendum pontes, tam qui extra, quàm qui in Vrbe erant, variis temporibus à diuerſis fuiſſe reſtitutos hominibus, & inter alios ab Vrſo Alo, vt hoc eius epitaphium teſtatur.

VRSVS ALVS CIVIS SATRAPES EX VMBRIA IN ARMIS FLORVIT ADVLESCENS VERO POSTQVAM FACTVS EST ÆQVATVM CAPITOLIVM RECONDIDIT TABVLARIVM LEGES SERVAVIT. R. P. A FALISCIS LIBERAVIT QVIRITES IN EXILIVM PONTES REFECIT PLEBEM PACAVIT DIVISVM IMPERIVM RECONCILIAVIT.

VIX. AN. XLIII. MEN. X. D. IIII.

ADDITIO.

Pons Senatorius, ſeu Palatinus nunc Sanctæ Mariæ, qui vi & impetu fluminis Anno M.D LVII. deiectus ferè medius fuerat. S.P.Q.R. Anno M.D.LXI. tempore Pij Papæ IIII. ex ligneis machinis illum reficere curauit. Sed cum opus iam abſolutum eſſet, dum hinc illuc, ex latere nempe ad latus conantur attrahere, perfracto vno ex validioribus rudentibus, quod maxime tota machina ſubnitebatur, præceps in Tybrim proruit, quaſſata mole, & abrupta; in qua ad nummum octonum millium impenſum fuiſſe conſtat; ſicq; ad vſque tempora Gregorij XIII. hoc eſt, Anno M.D.LXXIIII. inuius perſtitit. quo demum tempore, cum ſacri Iubilei annus aduentaret, idem Pop Rom. auctoritate Pontificis, ſubſtructione arcuata, ingenti ſolidaq; paraſtata Flumini iniecta, duobusq́ue eminentibus fornicibus è Tiburtino lapide ſuperimpoſitis, ad priſtinam formam, & decorem reſtituendum curauit: in quo opere impẽſi ſumma ad quatuor & quinquaginta millia nummum aureorum extitit; vt ex Matthæo Typhernate illius fabricæ Architecto accepimus. In cuius lateribus vtrinq; legitur in tabulis marmoreis ſequens inſcriptio.

EX AVCTORITATE GREGORII XIII.
PONT. MAX.
S. P. Q. R.

PONTEM SENATORIVM CVIVS FORNICES VETVSTATE COLLAPSOS ET IAMPRIDEM REFECTOS FLVMINIS IMPETVS DENVO DEIECERAT IN PRISTINAM FIRMITATEM AC PVLCHRITVDINEM RESTITVIT ANNO IVBILEI M. D. LXXV.

Sed pontibus exſtructis, in Tranſtyberinam regionem tranſeamus.

CAP.

CAP. CXXV.

De Transtyberina regione, Rauennatium, & Fortis Fortunæ Templo; Thermis Seuerianis, Hortis Cæsaris, ac de Aqua Alsietina, & de Pratis Mutiis.

EGIO TRANSTYBERINA priscis temporibus Ianiculi, à monte, qui plurimus ei imminet, nomen accepit. Rauennatium etiam Vrbem nominatam inuenio. Augustus enim contra Antonium & Cleopatram victoria potitus, binã instituit classem, vnam apud Mesenium Lucanię portum, qua Italiæ insula, oramq; Galliarum maritimam, Hispanias, Africam, Mauritaniasq; tueretur. Alteram apud Rauennam, cuius partes essent Adriatici sinus, Illyrici, Dalmatiæ, Græciæ, Thraciæ, Ponti & Asiæ, atque Ægypti oræ necessitatibus subuenire. Cum itaque Romano Senatui ea in primis esset cura, vt nulla posset Romam frequentare multitudo, cui non esset habitandi locus publice assignatus, attributa est Rauennatis classis militibus regio Transtyberina, quæ exinde vrbs Rauennatium dicta est, sicut & Templum, Meritoriaq; taberna; vbi nunc S. Mariæ ædes. In hac autem regione pauca admodum memoratu digna extitere, quia addita cum fuisset Vrbi non inopia loci, sed ne Ianiculus mons arx hostium quandoque esset, propter pestiferos austros, quibus infestabatur, à vilissimis tantum hominibus, sordidissimasq; exercentibus artes, culta erat. Quare minime mirum videri potest, si paucis transigi verbis videbitur. Spartianus tradit Seuerum Imp. Thermas sui nominis in regione Transtyberina fecisse. & Vopiscus, Aurelianum hyemales, quod aquæ frigidi aeris illic deessent. Quarum vestigia, licet quidam inter montem aureum, & S. Francisci ædem esse dicant, nullibi tamen certa apparent. Cæsar Hortos, & Naumachiam iuxta Tyberim habuisse dicitur, vbi Fortis Fortunæ templum, Tiberij tempore dicatum. Alsietina aqua, quæ & Augusta dicebatur, ex lacu Alsietino via Claudia miliario XIIII. ab Augusto in hortos & naumachiam perducta Transtyberinę seruiebat regioni, de qua ita scribit Fron. Quæ ratio mouit Augustum prouidentissimum Principem, producere Alsietinã aquam, quæ vocatur Augusta, non satis perspicio nullius gratię, imò & parum salubrem, & nusquam in vsus populi fluentem; nisi fortè cum opus naumachiæ aggrederetur, ne quis salubrioribus aquis detraheret, hanc proprio opere perduxit, & quod naumachię cœperat superesse, hortis subiacentibus, & priuatorum vsibus concessit. Solet tamen ex Transtyberina regione, quoties pontes reficiuntur, & à citeriore ripa aquæ ex necessitate in subsidium publicarum salientium dari. Hanc autem aquam Hadrianum primum Pontificem restituisse, eiusq; aquę fontem in platea S. Marię transtyberinæ exstare, tenet fama; Albionamq; in hac regione agrum ab Albionarũ luco, quo in loco bos alba immolabatur fuisse. Prataq; Mutia eregione Naualium. Dionys. Mutium autem mori eligentem pro patria regionem Transtyberim donauere de publico. hic locus prata Mutia vsque ad hanc ætatem vocatur. Ludi piscatorij in ripa Tiberis, propè vbi nunc Naualia, olim celebrabantur, auth. Sex. Pomp.

CAP. CXXVI.

De Sepulcro Numæ & Cecilij poetæ, Tribunali Aurelio, Janiculo, & Hortis Martialis.

VMA rex ſub Ianiculo ſepultus eſt, inquit Solinus. Dionyſ. Iacet autem Numa in Ianiculo tranſtyberim. Caſſius Hemina quarto annalium libro prodidit. Cn. Terentium ſcribam agrum ſuum in Ianiculo repaſtinantem offendiſſe arcam, in qua Numa ſitus fuiſſet, in eademq; libros eius repertos P. Cornelio L. filio Cethego M. Bebio Q. filio Pāphilo Coſ. ad quos à regno Numæ colliguntur anni D. XXXV. & hos fuiſſe ex Cartha. De Numæ libris & ſepulcro Liuius hæc habet verba: In agro L. Petilij Scribæ ſub Ianiculo, dum cultores altius moliuntur terram, duæ lapideæ arcæ octonos fermè pedes longæ, quaternos latæ, inuentæ ſunt; operculis plumbo deuinctis, literis latinis, græcisq; vtraque arca inſcripta erat. in altera Numam Pompilium regem ſepultum eſſe, in altera libros Numæ ineſſe. Eas arcas cum ex amicorum ſententia dominus aperuiſſet, quæ titulum ſepulti regis habuerat, inanis inuenta: ſine vllo corporis humani veſtigio: aut alterius rei, per tabem tot annorum omnibus abſumptis. in altera duo faſces candelis inuoluti ſeptenos habuere libros, non integros modo, ſed recentiſſima ſpecie. ſeptem libri latini de iure Pontificio, ſeptem græci de diſciplina ſapientiæ: in quibus cum animaduerteretur pleraq; friuolas religionum cauſas continere, ex S.C. in Comitio cremati ſunt. Tribunal Aurelium in tranſtyberina regione fuiſſe arbitramur. de quo Cicero ad Quirites ita meminit: Ego cum homines in tribunali Aurelio palā conſcribiq; vidiſſem. Naualia autem priſcis temporibus vbi & nunc, de quibus Liuius quinto quintæ dec. hæc ſcribit L. milio Coſ. naues, quæ in Tyberi paratæ, inſtructæq; ſtabant, vt ſi rex poſſet reſiſtere in Macedoniam mitterentur, ſubduci, & in naualibus collocari, Senatus iuſſit. Sed in Ianiculum tempus eſt aſcendere, quem montem Ouid. arcem appellauit, his carminibus.

Arx mea collis erat, quem cultrix nomine noſtri
Nuncupat hæc ætas, Ianiculumq; vocat.

Hoc illi nomen fuiſſe putant, quod Ianus ibi, vel ſit ſepultus, vel habitauerit, Virgilius.

Hic duo præterea disiectis oppida muris
Relliquias, veterumq; vides monumenta virorum.
Hanc Ianus pater, hanc Saturnus condidit vrbem.
Ianiculum illi, huic fuerat Saturnia nomen.

Alij quod ex Ianiculo Romani primum iter in Hetruriā fecere, & ab eo tranſitu Ianiculum dictum. Ianus enim tranſitus vocatur, vt viſum eſt ſupra. Plinius: Saturnia, inquit, vbi nunc Roma eſt, Antipolis, vbi Ianiculus, in parte Romæ. In hoc colle Martialis hortos amœniſſimos habuit, quos ipſemet libro primo multis celebrat verſibus. Idem Plin. tradit Q. Hortenſium dictatorem, cum in Ianiculum receſſiſſet legem in æſculeto tuliſſe. Euſebius verò Cecilium Statium, poetam, in eodem ſepultum eſſe. Huius autem collis forma in longum porrigitur, auſpicatur à porta nunc Turrionis, & ſex plus minus ſtadiis in meridiem extenditur: aſſurgit plurimus ad portam Aureliam.

CAP. CXXVII.

De Monte & Campo Vaticano, Templo Apollinis & Martis, Naumachia, Circo; & hortis Neronis, ac de Obelisco Cæsaris.

EXPOSITIS iis, quæ ad Transtyberinam regionem, siue Ianiculum, pertinere videbantur, Vaticanum dico montem, & campum (quanquam extra Vrbem) his proximum addere, ex situs descriptione, admonemur. Vaticanus igitur Mós is est, in quo S. Petri templum, Pontificisq; Palatium spectatur. Vaticani autem varia traditur etymologia. Gellius enim scribit, agrum Vaticanum, & eiusdem agri deum præsidem appellatum à Vaticiniis, quæ vi & instinctu dei eius in eo agro fieri solita essent. Var. in libris diuinarum aliam tradit istius nominis rationem. Nam sicut Aius, inquit, deus, araq; ei statuta, quę est in infima Noua via, quod in eo loco diuinitus vox edita erat, ita Vaticanus deus nominatus, penes quem essent vocis humanę initia, quoniam pueri simulatq; parti sunt, eam primum vocem edunt, quæ prima in Vaticano syllaba est. Sex. vero Pompeius, vult collem hunc Vaticanum nuncupatum, quod pulsis Hetruscis eo potitus sit Po. Rom. vatum responsis. Plinius refert tempestate sua Ilicem in Vaticano fuisse, in qua titulus æneis literis, Hetruscis religione iam tum dignum arborem fuisse, signaret. Apollinis templum eo in loco statuunt, vbi nunc sacellum S. Petronillæ, sicut Martis, vbi Sanctæ Mariæ cognomēto de Febribus, in via olim triumphali Iulium Paulum Poetam, Prædiolum in Vaticano possedisse commemorat Gellius. Cor. autem Tac. Neronem clausisse in valle Vaticani spacium in quo equos regeret, apudque nemus, quod nauali stagno circumposuit, consueuisse. Conuenticula & cauponas exstruxisse, obtulisseq; hortos suos ad varia in Christianos tormentorum genera; spaciumq; illud circum appellatum. In quo idem Nero circense ludicrum habitu aurigæ edebat, permixtus plebi, vel * circulo insistens. Et quia Plinius Obeliscum Vaticani in Caij & Neronis Circo ponit, arbitrantur nonnulli nauale stagnum, siue Naumachiam secus ipsum montem, qua ad portam Pertusam itur, fuisse: Hortos verò à clausura illius circi ad Tyberim. Obeliscus autem secus ecclesiam Apostolorum in via olim triumphali, solus ex maioribus omnibus, nunc est erectus, his titulis inscriptus.

DIVO CÆSARI DIVI IVLII F. AVGVSTO. TI. CÆSARI DIVI AVGVSTI. F. AVGVSTO SACRVM. Ab altero vero latere.

DIVO CÆSARI DIVI IVLII. F. AVGVSTO. TI. CÆSARI DIVI AVGVSTI. F. AVGVSTO SACRVM.

In cuius vertice pila aurata posita est. De hoc autem obelisco Plin. ita scribit. Tertius est in Vaticano Caij, & Neronis principiū circo, ex omnibus vnus omnino fractus in molitudine eius, quem fecerat Sostridis filius Nuncoreus, & post cœcitatem, visu reddito, Soli sacrauit, altitudine cubitorum cētum. Idem vbi de magnitudine arborum tractat hæc habet verba: Abies admirationis præcipuę visa est in naui, quæ ex Ægypto Caij principis iussu Obeliscum in Vaticano circo statutum, quatuorq; truncos lapidis eiusdem ad sustinendum eum adduxit. qua naui nihil admirabilius visum in mari certum est: centum viginti modij lentis pro saburra ei fuere. Longitudo spatium obtinuit magna ex parte Hostiēsis portus, latere læuo: ibi namq; demersa est à Claudio principe. Arboris eius crassitudo quatuor hominum vlnas complectentium implebat.

ADNOTATIO.

Obeliſcus Vaticanus qui vnicus ad ætatem vſque noſtram erectus permanſit, antequam è priori illa ſua ſede amoueretur, in eo ſtabat loco qui ſacrario baſilicæ Principis Apoſtolorum eſt proximus, è regione celeberrimi Vrbis cœmeterij, totumq; baſi, & vltra obrutus, quod vulgo Campi Sancti fertur via publica; At Sixtus V. Pont. Max. Pontificatus ſui anno primo, qui fuit ſalutis humanæ 1585. de eo transferendo in forum Principis Apoſtolorum, ſanctiſſimæque Cruci conſecrando ſtatuit, gentium ſuperſtitione amota. Itaque paratis iis quæ ad tantam molem amouendam, vehendamq; neceſſaria erant, anno ſequenti 1586. ingenti ſumptu eſt tranſlatus, ingenio, & opera Dominici Fontanij Architecti è pago Mili Agri Monocomenſis, impoſita Cruce, magna populi frequentia, & deuotione.

CAP. CXXVIII.

De via Triumphali, Aqua Sabbatina, & ſepulcro Scipionis.

TRIVMPHALIS aūt viæ mentio licet facta ſit ſupra, tamen libet hic oſtēdere quo tramite in Capitoliū pduceret. Parata igitur triumphali pōpa in territorio triūphali, per viā procedebant triumphalē, cuius ſtratæ ſilicib. particula adhuc cernitur ſub S. Spiritus hoſpitali, vt per nunc dirutū pōtem Tyberis triumphalē, cuius ampla cernere eſt fundamēta, in vrbem, & ad Capitolium duceretur. Cōtinuabatur autem via triumphalis ad poſteriorem olim porticum S. Celſi. inde S. Laurentij in Damaſo eccleſiam, & poſt Floræ campum petebat. idque hinc maximè proximis temporibus cernere fuit, quod in continuatis ſuper eam domibus fundamenta iacere, aut puteos effodere molientes, ſiliceam veterem offenderunt, ſpacioſiſſimam, à campo Floræ ad nunc plateam Iudæorum, inde Iunonis templum, nunc S. Angeli eccleſiam, poſtea ad S. Georg. in velabro procedens via, ſub nouis ædibus, ruiniſq; ab effodientibus inuenitur, quouſq; Iani templo, velabroq; proxima in cliuum deſitura capitolinum detecta cernitur, Blon. In hortis Pontificis viſitur hodie Nili ſimulacrum, & circumquaque animalium genera in eo flu. naſcentium, ac Tyberis, cum pueris vrbis conditoribus lupæ mammam tractantibus. Apollinis cum arcu & ſpiculis Signum, Laocoontiſq; Virgiliani cum duobus filiis, de quo ſuprà facta eſt mentio: Veneris paruum Cupidinem iuxta ſe deſpicientis, & Cleopatræ fonti appoſitum, exangui ſimilis. Quæ omnia exornandi locum gratia hinc inde eo ſunt tranſlata. Exſtant & multa alia antiqua monimenta in porticu eiuſdem Pontificis, ac in vinea ad primum lapidem fermè eregione pontis Miluij, quæ, cum ibi non ſint inuenta, nullam antiquorum locorum præbent cognitionem. Quare his omiſſis ad vtiliora veniamus. Sabbatina aqua à Sabbatino Anguillariæ lacu Romam perducta erat, cuius formæ veſtigia quędam extra portam Aureliam exſtare dicuntur. hanc Adrianus primus pontifex reſtituit, perduxitque in Baſilicam diui Petri ad vſum ſacerdotum, & ad lauandos pauperum pedes in cœna domini. In campo Vaticano, haud procul à mole Hadriani fuit ingens Meta, ſiue Pyramis, quam Alexander ſextus Pontifex deſtruxit, vt viam ad eandem baſilicam aperiret, vel ne eſſet hoſtibus, tanquam propugnaculum contra propinquam arcem, cuius fundamenta vidimus effodi ſuperioribus annis. Sunt autem qui velint Septem Epulonum fuiſſe ſepulcrum, vel Scipionis de quo Acron Horatij interpres ſic meminit. Deuicta Carthagine virtute Scipionis Africani, cum Afri aduerſus Romanos denuò rebellarent, conſulto oraculo reſponſum eſt, vt Sepulcrum Scipionis fieret, quod Carthaginem reſpiceret, tunc le-

uati

uati cineres sunt de pyramide in Vaticano, & humati in sepulcro eius in portu, vt Carthaginem respiceret. Gentile tamen Scipionum sepulcrum in via Appia fuisse declarabimus. Huius autem pyramidis forma visitur in porta ænea ecclesiæ Apostolorum celata.

CAP. CXXIX.

De iis quæ extra portam Flumentanam, & Collatinam fuere, vel nunc sunt.

VANQVAM ex situs descriptione antiquæ Vrbi, & nouæ iure optimo finem imponere liceret, tamē cum maiorē quandoq; ambitum adepta sit, suburbiaq; in eum producta essent spacium, vt hinc Tyrrhenum mare, inde Ocriculi attingerēt pontem, multa memoratu digna extra relinquuntur, ex quibus & temporis vetustate, & bellorum iniuria pauca quędam in nostram peruenere cognitionem, quę percurrisse non minus conducere, grataq; fore arbitramur iis, quæ intra Vrbis mœnia sunt comprehensa. Quare, ex ordine instituto, à porta Flumentana exordium sumamus: à qua vltra primum lapidem occurrit Miluius pons: de quo paulo ante satis declaratum est, sicut de ortu, naturaq; Tyberis, ac via Flaminia: quæ, vt diximus, à Cn. Flaminio Ariminum vsque strata, ab eodem etiā denominationem accepit. Vias enim vrbis ex silice fermè omnes stratas fuisse indicant vestigia, tam extra, quam intra Vrbem multis in locis existentia. Ideo, fermè omnes, dictum est, quia Liu. primo dec. quintæ ait, M. Æmilio Cos. Censores vias sternendas silice in Vrbe, glarea extra vrbem substruendas, marginandasq; omnium primos locauisse. & Plutarch. Cn. Gracchum certis regionibus vias direxisse, & eas passim lapide strauisse, partimq; arenæ muniuisse aggeribus, iniqua adæquantem, & quantum valles, torrentesq; abrumpebant, pontibus æquali altitudine coniungentem. Quibus verbis patet non omnes silice fuisse stratas. Idem autem Gracchus dimenso viarum spacio singulis miliariis columnas lapideas, spacij signa præferentes, constituit, lapidesq; parum inter se distantes ex vtraq; viarum parte disposuit, vt ex illis facilè in equos esset ascensus. In Flaminia Augustus quatuor pontes, præter minorum pontium turbam, maximo exstruxit opere, atque impendio, ex quibus nunc integer solus exstat, qui Ariminum, suburbiumq; coniungit. Miluius multa, quæ ab eo accepit ornamenta, prorsus amisit: & qui Tyberim item sub Ocriculo iungebat parte vnam succisus, in arcis fundamenta concessit. Is verò qui sub Narnea Narem amplectabatur Flu. multis, vt videtur, seculis, vel succisum, vel collapsum vetustate, fornicem medium amisit, Blon. In eadem autem via sepeliebantur defuncti. Iuu.

Quorum Flaminia tegitur cinis, atque Latina.

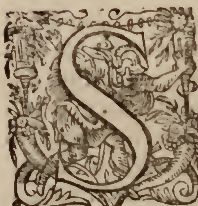
Visuntur & hodie in ea magnæ sepulcrorum moles. Plinius docet in Flaminia Cæsaris villam, quæ ad Gallinas dicebatur, positam esse, eius sunt hæc verba: Sed & circa diuum Augustum cuncta eius digna memoratu. Namq; Liuiæ Drusillæ, quæ postea Augusta matrimonij nomen accepit, cum pacta esset illa Cæsari, gallinam conspicui candoris sedenti aquila ex alto abiecit in gremium, illæsam: intrepideq; miranti accessit miraculum, quoniam tenentem rostro laureum ramum onustus suis baccis: cōseruari alitem, & sobolem iussere aruspices, ramumque eum seri, ac rite custodiri, quodq; factum est in villa Cæsarum fluuio Tyberi imposita, iuxta nonum lapidem Flaminia via, quæ ob id vocatur ad Gallinas. Eadem fermè scribit Suet. in Galbæ vita. Huic autem viæ iuncta erat Claudia, vbi Horti Ouidij, vt ipse testatur his versibus.

Nec quæ pomiferis positos in collibus hortos
Spectat flaminiæ Claudia iuncta via.

Æmilia via à Lepido Flaminij collega strata, vt quorundam est opinio, ab Æmilia regione Bononiam vsque, cuius vestigia multis in locis adhuc cernuntur. Fuerunt autem Æmiliæ duæ, altera, quæ Flaminiam excipiebat, altera quam strauit Scaurus per Pisas, & Lunam in Sabatios vsque. Fuit & Tyberina via, & Cassia extra portam nunc Vicilariam, quæ Sutrium, Vetrallam, Viterbiumq́;, & Vulsinensem mittebat, cuius quota pars, ex saxo quadrato strata, alicubi adhuc videtur. Clitellæ, inquit Sextus Pompeius, dicuntur non tam hæ, quibus sarcinæ colligatæ mulis portantur, sed etiam locus Romæ per similitudinem, & in via Flaminia loca quædam deuexa, & accliuia. Galienus autem Imperator parauerat porticum Flaminium vsq; ad pontem Miluium, vt tetrastice fieret, siue pentastice, vt primus ordo pilas haberet, & ante se columnas cum statuis, secundus & tertius deinde diatessaron columnas, auth. Tremellius. Perfecerit ne, incertum. Extra autem portam Collatinam via eiusdem nominis exit, in qua Virgo aqua concipitur: Collatiam olim mittebat, nunc verò, haud procul à porta, Salariæ viæ iungitur. Et quia mœnia Collinam portam non excedebant, Collatina priscæ Vrbis porta non erat, ideo pauca, quæ extra hanc fuere, in cognitionem nostram possunt peruenire.

CAP. CXXX.

De iis quæ extra Portam Collinam fuisse traduntur.

SEQVITVR porta Collina, cuius via nunc, vt olim, Salaria nuncupatur, quod per eam Sabini salem in Vrbem deferebant: ducit in Sabinos, & apud Eretum in ipsam incidit Numentana. De Salaria meminit Cor. Tac. hoc modo: Tertium agmen per Salariam Collinæ portæ appropinquabat. In hac Veneris Erycinæ Templum fuisse diximus, vbi restagnante Tyberi Apollinares celebrabãtur. hoc autem templum prope portã fuisse Appianus sic docet. Cum copiis subinde prouectus Sylla ad Collinam portam castra locat, non longe à Veneris templo. & Ouid. sic.

Templa frequentari collina proxima portæ
Nunc decet, à Siculo nomina rege tenet.
Vtq; Syracusias Aretusidas abstulit armis
Claudius, & bello te quoque cœpit Eryx.

Votum quidem ferunt à Fabio dictatore: dicatum verò L. Portio, idq; insignẽ Porticum habuisse scribit Strabo. Veneri autem virgines paruas imagunculas, quas in delitias habebant, olim offerebant. Persius. Nempe hoc quod Veneri donatæ à virgine Pupæ. Ad id etiam matronæ virilis membri figurã diuinis præcolentes honoribus, magna sacrorum pompa perferebant. vbi fuit & simulachrum Veneris Verticordiæ, quod homines ab effusa libidine auerteret. Ouidius.

Roma pudicitia proauorum tempore lapsa
Cumæam veteres consuluistis anum.
Templa iubet Veneri fieri, quibus ordine factis
Inde Venus verso nomine corda tenet.

Pudicissima, inquit Plin. fœmina semel matronarum sententia iudicata est Sulpicia Paterculi filia, vxor Fuluij Flacci, electa ex centum præcipuis, quæ simulacrum Veneris ex Sibyllinis carminibus dedicaret. Eadem via, ad II. lapidem insigni

ſigni monumento ſepultus fuit Licinus tonſor Auguſti, prædiues. Secus eandem viam extat ſepulcrum quoddam, in templi formam conſtructum, in quo Cereris, Bacchiq́ue picturæ cum vitibus, & hydriis cernuntur. Extra vero Collinam portam Honoris templum ſtatuit Cic. ſecundo de le. cum inquit: Noſtis extra portam Collinam Ædem Honoris? & aram in eo loco fuiſſe memoriæ proditũ eſt: Ad eam cum Lamina fuiſſet inuenta, in qua ſcriptum, domina honoris, ea cauſa fuit ædis eius ædificãdæ. Sed cum multa in eo loco ſepulcra fuiſſent, exarata ſunt. Statuit enim Collegium locum publicum non potuiſſe priuata religione obligari. Per Collinam autem memorant Gallos Senonas ingreſſos, vrbem diripuiſſe. Ab ipſa porta tertio miliario procul Annibal caſtra cum poſuiſſet, ad Herculis templum progreſſus eſt, vrbem expugnaturus, ſed ter imbribus, & grãdine repulſus, obſidione Vrbem ſoluit. Via ſalaria ad III. lapidem ſupra Anienem occurrit pons Salarius, priſcum adhuc ſeruans nomen, ſicut & via: In eo autem inciſa ſunt huiuſmodi.

IMPERANTE. D. N. PIISSIMO. AC. TRIVMPHALI. SEMPER. IVSTINIANO. P. P. AVG. ANN. XXXVIII. NARSES. VIR. GLORIOSVS. EX. PRÆPOSITO. SACRI. PALATII. EX. CONS. ATQVE. PATRICIVS. POST. VICTORIAM. GOTHICAM. IPSIS. EORVM. REGIBVS. CELERITATE. MIRABILI. CONFLICTV. PVBLICO. SVPERATIS. ATQVE. PROSTRATIS. LIBERTATE. VRBIS. ROMÆ. AC. TOTIVS. ITALIÆ. RESTITVTA. PONTEM. VIÆ. SALARIÆ. VSQVE. ADAQVAM. A. NEFANDISSIMO. TOTILA. TYRANNO. DISTRVCTVM. PVRGATO. FLVMINIS. ALVEO. IN. MELIOREM. STATVM. QVAM. QVONDAM. FVERAT. RENOVAVIT.

Item carmina hæc.

Quàm bene turbati directa eſt ſemita pontis,
Atq; interruptum continuatur iter.
Calcamus rapidas ſubiecti gurgitis vndas,
Et libet iratæ cernere murmur aquæ.
Ite igitur faciles per gaudia veſtra Quirites,
Et Narſin reſonans plauſus vbiq; canat,
Qui potuit rigidas Gothorum ſubdere mentes,
Hic docuit durum flumina ferre iugum.

Anio, inquit Dionyſ. ex vrbe Tybure effuſus per excelſum ſcopulum multus per planiciem Sabinorum, Romanorumq́; fertur, diſterminans vtranque regionem, influitq́ue in Tyberim parum infra pontem Salarium, aſpectu pulcher, & potu dulcis. Et quia ex ſublimi in vallem ſubiectam fertur, & præcipitem Horatius appellauit: ſicut & Statius primo Syl. In hoc ſepultam fuiſſe Iliam ſcribit Acron. Apud eundem pugnauit Torquatus. Meriique ſepulcrum fuiſſe teſtis eſt Cic. de legib. Simulacrum Sibyllæ Tiburtinæ, quæ Tiburi colebatur, vt dea, in gurgite Anienis inuentum eſt, tenens in manu librum, cuius ſacra ſenatus in Capitolium tranſtulit.

CAP. CXXXI.

De ijs quæ extra portam Numentanam, & Interaggeres fuere, vel hodie ſunt.

QVARTO ordine ſuccedit porta Numentana, ab ipſa incipit eiuſdem nominis via, qua itur Numentum, quod eſt in Sabinis. Dicta eſt etiam Ficulnenſis via. Liuius: Decemuiri Numentana, cui tum ficulnenſis nomen fuit, profecti, caſtra in monte Sacro locauere. Ficulnenſem autem appellauit à loco vbi figulinæ, ſicut apud Teſtac. fiebant. Extra eandem portã Neniæ, quæ cantu quærulo funeribus adeſſet, templum fuiſſe legitur. Nam Deorum, quos obeſſe putabant, Templa, extra Vrbem, vt plurimum, ponebantur, ideo, vt plurimum dicimus, quia in Palatio Febris Fanum, in Exquiliis Malæ Fortunæ, ad radices Auentini Socordiæ, & apud Augusti forum Martis Vltoris templum fuiſſe, viſum eſt, quæ numina, non vt opem ferrent, ſed ne obeſſent, colebantur. Via Numentana, citra ſecundum lapidem, occurrit à ſiniſtra S. Agnetis ædes, prope quam viſitur vetuſtiſſimum Bacchi Templum, Sphærica forma, columnis circumquaque in gyrum diſpoſitis, templiq; teſtudinem ſuſtinentibus, vbi è muſiuo opere ornamenta picturæ, & ipſius Dei geſta effigiata cernuntur, & Porphyreticum ſepulcrum vitibus, & vuis inſculptum, quod Bacchi eſſe multi fabulantur. Apparent autem apud hoc templum, verſus ſeptentrionem, magni cuiuſdam ædificii ruinæ, vbi theatrum extitiſſe memorant, nos vero nihil certi habemus, quod de ipſo dicatur. Hinc vero ad ſtadia quatuor iterum ſe offert Anio, ſuper quo eſt pons Numentanus, priſcũ retinens nomẽ, ſicut & via, quem pontẽ Narſes eunuchus exſtruxit. Inter hanc quidem viam, & Salariam ad IIII. miliarium fuit Suburbanum liberti Neronis, quo fugiens ipſe Princeps, ſe ipſum interfecit, auth. Suet. Extra autem portam Interaggeres occurrit ſtatim locus planus, inſtar magnæ areæ, quadrata forma, parietibus circumſeptus, qui dicebatur Caſtrum Cuſtodiæ, vbi fuerant olim in ſtatione milites prætoriani Dioclitiani Imp. Procopius verò ſcribit e regione Viuarii forinſecus veteres Romanos alterum breuem murum modico interuallo adieciſſe, non ad tutelam, ſed ad delicias, vt leones eo loco, & alias beſtias ſeruarent. Vnde olim locum ipſum Viuarium, hodie vero Viuariolum vocant.

CAP. CXXXII.

De ijs quæ extra portam Exquilinam, Næuiam, Cœlimontanam, & Gabiuſam fuere, vel ſunt.

EXIT á porta Tyburtina eiuſdem nominis via, quæ Tybur mittit. In hac apud S. Laurentium iacet Obeliſcus in vinetis confractus, haud ita multo poſt obuius fit ſupra Anienem pons Mammeus, vulgo Mammolo appellatus, ab Antonino Pio extructus, qui à Mammea Alexandri matre inſtauratus, eius nomen acquiſiuit. Quartus pons ſuper eundem fluuium Lucanus nuncupatur, qui propior eſt Tiburi, quam Romæ, ibiq; eſt ſphærica moles. In ponte vero legitur index Ti. Plantii authoris. Supra Tibur autẽ XX. miliar. cõcipitur Anio vetus, partim in Tiburtinũ vſum, partim Romam deductus, qui minus ſalubris in hortorũ rigatorem, atq; vrbis ſordidiora extaret miniſteria: hanc aquam poſt annos XL. quam Appia perducta eſt, an. ab vr. co. CCCCLXXX. Curius enim dẽtatus cenſor cũ L. Papir. deducendam

curauit

curauit ex manubiis de Pirrho captis. Item post biennium actum est in Senatu de consũmatione eius, tamen ex S.C. duumuiri aquam perducentes creati, Curius, & Fuluius Flaccus locauerant. Curius intra quintum diem decessit, gloria perductæ pertinuit ad Fuluium. Sed quoniam duæ Anienis aquæ in vrbem fluebant, vt facilius dignoscerentur, Anio nouus cœpit vocari, priori vero cognomẽ vetus adiectum. Nouus autem Anio Sublacensi concipitur via, ad miliar. X L I I. iungitur ei riuus Herculaneus, oriens eadem via ad miliarium XLII I. Ductus Anienis noui efficit pas. L V I I I. milia, cuius riuum Frontinus à Nerua Imp. procurator aquarum constitutus, restituit, & in vrbem deduxit. Strabo extra Exquilinam portam Labicanam, & Prænestinam viã egredi ostendit, his verbis. Porro in vnum cadit Labicana via à porta quidem exquilina, à qua & Prænestina, à sinistra vero hanc, & Exquilinum campum omittas, vltra centum viginti stadia pergit, tum & Labio propinquat, & Thusculum relinquit. Ab hac eadem porta haud procul, erat locus, qui olim Puticulæ dicebatur, quod ibi essent frequentes putei in quibus condebantur combustorum ossa ex propinquo campo Exquilino. Puticulæ inquit Elius, quod putrescant ibi cadauera proiecta, qui locus publicus vltra Exquilias. Via prænestina, inter sextum, & octauum miliarium, in agro Lucullano concipitur aqua Appia, diuerticulo sinistrorsus passuum DCCLXXX. habet longitudinem à capite vsque ad Salinas, hæc M. Valerio Max. P. Decio Mure Cos. anno X X. post initium Samnitici belli inducta est ab Appio Claudio censore, cui postea Ægro fuit cognomen. Collegam autem habuit C. Plautium, cui ob inquesitas eius venas Venocis cognomen datum est, sed is intra annum, & sex menses deceptus à collega, tanquam idem facturo, abdicauit à censura, nomen aquæ ad Appii honorem tantum pertinuit, qui multis tergiuersationib. extraxisse censuram traditur, donec & viam, & aquęductum consummaret. Plin. Agrippa, inquit, & Virginem adduxit ab octauo lapide diuerticulo I I. mil. pas. via prænestina, iuxta Herculaneum riuum, quem refugiens Virginis nomen obtinuit, & rursus: Agrip. in ædilitate sua adiecta virginea aqua, cæterisq; corriuatis, atq; emendatis lacus septingentos fecit. Ex quo Augustũ Po. Ro. vinum petenti subiratum respondisse ferunt: Tot aquas introduxit Agrippa gener meus, & vinum quæritis: Addidit autem Agrippa omnibus aquis signa ærea, aut marmorea, vtpote dei aquarum, qualia nunc quædam in vrbe cernuntur. Quod etiam testantur carmina insculpta in marmore, iacenti inter spineta, in platea S. Pauli, quæ sunt hæc:

PERDIDERAT LATICVM LONGEVA IN CVRIA CVRSVS.
QVOS TIBI NVNC PLENO CANTHARVS ORE VOMIT. & Propertij hæc.

Et leuiter lymphis tota crepitantibus vrbe,
Cum subito Triton ore recondit aquam.

Ædicula, inquit Frontinus, fonti apposita hanc virginem pictam ostendit. Alii autem Virginem appellatam tradunt, quod quærentibus aquam militibus, Virguncula venas quasdam mõstrauit, quas secuti ingentem aquę modum inuenerunt. Fuluius autem ab ea porta, quæ maior nunc vocatur, tanquam olim ab Exquilina, aut certe prope quæ fuerit, Labicanam, & Prænestinam viam nunc egredi, scribit. Labicana à dextris, iuxta formam aquæ Claud. ad Columnam oppidum, Prænestina vero Gallicanum nunc, olim Gabios, deinde Præneste, à quo nomen accepit, tendit. A Cœlimontana vero incipit, via Campana, quæ statim extra portam in duas dirimitur semitas, sed post pauca stadia vtraq; Latinæ iungitur. Inter Cœlimontanam, & Latinam Gabiusam locauimus portam, á qua olim exibat via Gabina, de ea ita meminit Liuius: P. Valerius T. Herminium cum modicis copiis ad I I lapidem Gabina via occultatum obsidere iubet. Idem:

ad III. lapidem venere via Gabina, fuerunt autem Gabii, vt diximus, via prænestina, Strabo: Sunt & Romanorum oppida à sinistra Latinæ, inter eam, & Valeriam Gabii extant, in via prænestina, vbi lathomiæ sunt plusquam reliquæ, lapides Romæ suppeditantes, distantes Roma, & Præneste ex æquo stadiis centum.

CAP. CXXXIII.

De ijs quæ extra portam Latinam; & Capenam fuere, vel sunt.

LATINA autem porta Via, eiusdem nominis exit, quæ in Latinos populos ducit, videlicet per Leuicanum, nunc Valmontonum, & nunc Campaniam vsque ad Casinatem S. Germani Saltum, de qua Strabo sic scribit: Præclarissimæ sunt viæ, Appia, & Valeria, media inter has Latina est, ad Casinum oppidum iungitur Appiæ XIX. à Capua distans stadiis. In hac IIII. ab Vrbe lapide, fuit Templum Fortunæ Muliebris, eiusdemque deæ simulacrum, nephas attingi nisi ab ea, quæ semel nupsit, Valer. Max. Muliebre inquit, Fortunæ simulacrum, quod est in via Latina ad quartum miliarium eo tempore cum in æde sua consecratum Cal. Decembris, quo Coriolanum ab excidio Vrbis maternæ præces repulerunt, non semel, sed bis locutum constitit, his verbis: Rite me vidistis: Rite me dedicastis. Eadem concipitur aqua Tepula XI. miliario diuerticulo euntibus ab Roma dextrorsus, sub terra prius: deinde arcuato opere, Iuliæ post admista. M. Agrippa ædilis proprias vires collegit, & Tepulæ riuum intercœpit, acquisitæque ab inuentore nomen Iuliæ datum. Iulia autem reuocatis deriuationibus, per quas subripiebatur, modum suum, quamuis notabili siccitate, seruauit. Tepula igitur inuenta, & deducta ab Agrippa est, anno ab Vrbe co. DCCXIX. Imp. Cæs. Iulia vero ab Aureliano, vt scribit Ant. in Itinerario. Via autem Valeria ad miliarium XXXIII. Fron. aquam Marciã concipi scribit, de qua plura superius locuti sumus. Penultimam enim omniũ portarum cis Tyberim, Appiam appellauimus, à qua eiusdem nominis, cuius & portæ, egreditur via; Ab Appio Claudio Censore, qui Capuam vsque eam strauit, denominationem accepit, ea latitudine, vt plaustra duo, ex aduerso inuicem occurrentia, libere exciperet. Liuius: Memoriæ felicitatis nomen Appii, & viam muniuit, & Appiam aquam in Vrbem deduxit. Quam quidem viam Cæsar Dictator, vel exornauit, vel restituit. Plut. Commissa dehinc illi Appiæ viæ cura, ingentes prodegit pecunias. Nouissime vero Traianus eam restituens Brundusium vsque strauit, desiccatis paludibus, excisis collibus, aggeratis vallibus, saxis constratis reliquis iis circum, ac pontibus magnificentissimi operis excitatis, permeabilis fecit. auth. Dionys. Traianum autem quamplurima ædificia restituisse, ex literis in marmore apud circum Maximum inuento incisis, satis apparet, quæ sunt huiusmodi.

IMP. CÆS. DIVI NERVÆ, F. TRAIANO GERMANICO DACICO PONT. MAX. TRIB. POT. VIII. IMP. IX. COS. PP. TRIB. QVOD LIBERALITATE OPTIMI PRINCIPIS COMMODA EARVM ETIAM LOCORVM ADIECTIONE AMPLIATA SINT.

Appia, inquit Strabo, ad mare protendit: prius tamen in Albæ, Aritiæque ruinas perducit, & muros olim Pontinæ paludis ad Terracinam, inde per Fundos, Molas, & postea Sinuessam, & medium stellatum campum vsque Brundusium, mox transuerso itinere per Atellam nunc aduersam, Puteolis, & circum Baianum olim sinum, nunc Tripergulæ Balneas vsque Cumas. Huic viæ & Claudiæ nomen datum inuenio. Sen. in ludo mortis Claudii ait, Augustum, & Tiberium

rium Cæſ. Appia via ad deos iuiſſe. Templum Martis celeberrimum eadem via. Ouidius.

Lux eadem Marti feſta eſt, quem proſpicit extra
Appoſitum rectæ porta Capena viæ.

Liuius. Viam Cenſores ſternendam à porta Capena ad Martis templum locauere, ſemitamq; ſaxo quadrato ſtrauerunt, hoc templum à Sylla in ædilitate ſua conſecratum fuit, ſupra centum columnas poſitum. Memorant autem Martis duo fuiſſe templa, vnum intra vrbem Quirini, quaſi cuſtodis, & tranquilli, alterũ, de quo nunc, extra vrbem, quaſi bellatoris vel gradiui. In Mart. Ancyle fuiſſe ſcribit Ser. gram. Verum cum præter hoc, & in vrbe, & in Campo Martio fuerint Martis Templa, de quo intelligat Ser. ignoratur, ſicuti & de Senatulo, quod erat apud Bellonæ, iuxta Martis fuit Manalis lapis, quo per ſiccitatem in Vrbem relato, pluuia ſtatim manabat, hinc Manalem dixere, Sextus Pomp. author. Martis Signum in via Appia, idque Cneio Seruilio, & Flaminio Coſſ. ſudaſſe memorat Liuius. In eadem fuit Bonæ deæ Sacrarium, apud quod Clodium & M. Papirium interfectum fuiſſe, ait Cic. Lucus, & ædes Camœnarum extra portam Appiam à Fuluio Nobiliori condita fuit, auth. Aſcan. Ara Apollinis Ædis ſpei, Mineruæ, extra eandem portam præterea Lucus Honoris, Virtutis Ædes: Liuius. Ædem Virtutis ad portam Capenam Marcellus dedicauit. At Honoris, & Virtutis intra vrbem fuiſſe crediderim, ad ipſam tamen portam, vt dixi. Sunt enim hæc numina optimi ominis, quorum templa in vrbe excitanda venirent, potiuſquam extra. Ad portam autem quaſi admonerent proficiſcentes ad bella, niſi per virtutem res ſtrenue geſſiſſent, aditum ſibi non futurum ad honorem, & gloriam, hoc eſt ad triumphum: Hinc eſt quod Auguſtinus ait: Neminem honoris templum ingredi poſſe, niſi prius virtutis eſſet ingreſſus. Marcel. autem in Corſicam & Sardiniam nauigans, grauiſſimam paſſus eſt tempeſtatem: cumq; naufragio eſſet ſeruatus, Romam reuerſus Tempeſtatis Ædẽ extra portam Capenam excitauit. Ouidius.

Te quoq; tempeſtas meritam delubra fatentur,
Cum penè eſt Corſis obruta puppis aquis.

Extra eandem portam, ad II. lapidem, Templum Ridiculi, cui nomen inditum eſt, quod ibi Annibal caſtrametatus illuſus reuerſus eſſet. Via Appia hortos Terentianos XX. iugerum fuiſſe legimus. Eadem via ad ſecundum lapidem inter ædem Sancti Sebaſtiani, & Caput Bouis in prælonga conualle extat Circus, ſiue Hippodromus, ſatis rudis, ab Antonino Baſſiano (vt creditur) extructus, vbi in medio adhuc apparent metarum ſigna, & Obeliſcus miræ magnitudinis, in plures confractus partes, cum notis Aegyptiorum, vbi olympici olim fiebant ludi, ad exercendos milites prætorianos, qui illic contubernia à Tyberio Cæſare conſtituta habebant. Calori amni ſecundo ſupra Sabbatum miliario Valentinus pons fuit, in via Appia poſitus, & appellatus à Valente Imperatore, nunc dirutus. In eadem via vbi ea primum attingit Maſicum montem, vrbs eſt Sinueſſa, olim Pometia. Fuit priſcis temporibus Appia veterum ſepulchris à dextris, & ſiniſtris frequentiſſima, quorum multa adhuc cernuntur veſtigia, velut ex Tyburtino lapide extructa ſphẹrica forma ſine apice meta, cognomento nunc caput bouis, quod illic vndiq; bubulorum capitũ ſimulacra lapide cẹlata viderentur, vbi ſepulcrum Metellæ vxoris Craſſi fuiſſe hic index oſtendit.

CÆCILIÆ. Q. CRETICI. F.
METELLÆ CRASSI.

Cic. primo Tuſc. an tu egreſſus, inquit, porta Capena cum Colatini, Scipionum, Seruiliorum, Metellorum ſepulcra vides, miſeros putas illos? in eadem Appia. VI. ab vrbe lapide M. Tullii, & Tullior. monumenta fuere, vt marmora

inſcripta ibiq; inuenta aperte ſignificarunt. In gentili autem Scipionum ſepulcro Ennium poſitum commemorat Cic. pro Archia. Charus, inquit, fuit Africano ſuperiori noſter Ennius, itaque in ſepulcro Scipionum putatur is eſſe conſtitutus. Ad huius ſepulcri ornamentum tres fuerant ſtatuæ, duæ P. & L. Scipionum, tertia ipſius Ennii, auth. Liuius, qui de loco vbi Publius mortuus, & ſepultus anceps, ſic ſequitur. Alii Romæ, alii Literni, & mortuum, & ſepultum, vtrobique monimenta oſtenduntur, & ſtatuæ: Nam & Literni monimentum monimentoque ſtatua ſuperimpoſita fuit, quam tempeſtate diſiectam nuper vidimus ipſi, & Romæ extra portam Capenam in Scipionum monimento tres ſtatuæ ſunt, duæ P. & L. Scipionum dicuntur eſſe, tertia Poetæ Q. Ennii. Et tamen quinto quintæ dec. pro certo videtur tenere Africanum Literni eſſe ſepultum. Sunt enim apud ipſum M. Seruilii Coſſ. contra Ser. Galbam pro L. Paulo Æmilio verba hæc. Satis peccatum in Camillo à maioribus noſtris eſt, quem tamen ante receptam per eum à Gallis vrbem violauerunt. Satis inſuper vobis in P. Africano, Literni domicilium, & ſedem fuiſſe domitoris Africæ, Lit. ſepulcrum oſtendi. In baſi autem ſtatuę Ennii, hæc erant inciſa carmina.

ASPICITE. O. CIVES. SENIS. ENNII. IMAGINIS. FORMAM. HEIC. VOSTRVM. PANXIT. MAXIMA. FACTA. PATRVM. NEMO. ME. LACRVMIS. DECORET. NEQVE. FVNERA. FLETV. FAXIT. CVR. VOLITO. VIVVS. PER. ORA. VIRVM.

Sepulcrum ſororis Horatii, eius qui ex tergeminis ſuperſtes ipſam interfecit, ex ſaxo quadrato conſtructum fuit ante portam Capenam, quo in loco ipſa ceciderat. Extra eandem portam Horatiorum ſepulcra, Campuſque vbi pugnauerunt collocatur, & locus Mercurio ſacer, Aquaque Mercurii appellata, ad quam cum conueniſſet Po. Ro. vnuſquiſq; lauri ramo alterius caput ea aſpergebat aqua, Mercurium inuocans vt aſperſis peccata, prę ſertim periuria dilueret.

Eſt aqua Mercurii portæ vicina Capenæ.
Si iuuat expertis credere, numen habet.

Statius autem Appiam omnium aliarum viarum reginam appellauit, in qua ad quintum lapidem ſepultus eſt Pomponius Atticus, in monimento Q. Cecilii auunculi ſui, vt inquit Cor. Nepos. Cæditiæ Tabernæ in via Appia, Domini nomine ſunt vocatæ. Sextus Pom. Lucus Egeriæ extra portam Capenam, quod Camœnis ſacrauit Numa. Via Laurentina in Appiam incidebat, in qua ſexto ab Vrbe miliario, ferme vbi S. Sebaſtiani eſt paſſionis locus, Terminalia, id eſt feſta Termino Deo ſacra, magno populi concurſu celebrabantur. Eſtque is Terminus, qui cum in Capitolio ædes Iouis dedicaretur, cæteris diis cedentibus cedere noluit.

CAP. CXXXIV.

De iis quæ extra portam Hoſtienſem, & reliquas in genere.

VLTIMA Vrbis porta cis Tyberim, & ab ea, quæ egreditur via Hoſtienſis dicitur: quod Hoſtiam Tyberinam, ab Anco rege conditam, mittat, hæc autem porta prius Tergeminorum ſortita nomen ad radices Auentini, vt viſum eſt, ſteterat, extra quam Liuius primo dec. quintæ Emporium ſic ponit. Ædiles extra portam Tergeminam Emporium lapide ſtrauerunt, ſtipitibuſque ſepſerunt, & Porticum Æmiliam reficiendam curarunt, gradibuſq; aſcenſum ab Tyberi in Emporium fecerunt. Sed nunc locum intra vrbem eſſe opinamur, quod innuunt verba Li. vltimo loco poſita,

ſità, emporium ipſum prope Tyberim oſtendentia. In Tranſtyberina regione tres extant portæ: Portuenſis, Aurelia, Fontinalis, ſiue, vt alii volunt, Septimiana. A Portuenſi inchoat via eiuſdem nominis, quæ ducit ad portum Hoſtienſem: à quo, ſicut & porta, nomen accepiſſe fertur. In eo autem portu fuit ædes Portumni, qui portubus præeſt, in cuius ædis ædificatione portumnalia celebrata eſſe traditur. Via autem Aurelia egreditur à porta eiuſdem nominis, quæ vt diximus, tendit per maritima Thuſciæ, Piſas verſus, ab Aurelio conſulari viro, & ſtrata, & denominata, vnde conſularis erat via, huius meminit Cic. in Catil. & Eutropius ſic. Etruriæ per Aureliam vſque ad Alpes maritimas ingentes agri ſunt. Traiana etiam eſt dicta à Traiano Imper. qui eam reſtituit: In hac fuerunt Horti Galbæ Imp. vbi idem princeps ſepultus fuit auth. Suet. Fontinalis, ſiue Septimiana porta, in Campum Vaticanum olim mittebat, & Ianiculum, ſicut Vaticana, ſeu Triumphalis, de qua ſupra facta eſt mentio: Sueto. tradit viam Viteliam fuiſſe ab Ianiculo vſque ad mare.

CAP. CXXXV.

Zethi, Amphionis & Dirces fabula, quam egregia ſimulacra vnico ſaxo ab Apollonio, & Tauriſco præstantiſsimis artificibus olim inſculpta repræſentant, ſic ſe habet.

LYCVS Bæotiæ rex, Antiopam Nictei regis filiam, vxorem duxit: quam poſtea, cum à Ioue in ſatyrum conuerſo compreſſam cognouiſſet, repudiauit, Dircenque vxorem duxit, quæ verita ne Antiope cum Lyco in gratiam rediret, arctiſſimis eam vinculis aſſeruauit, quibus Iouis miſeratione diſſolutis, in Cithæronem profugit, vbi Amphionem & Zethum peperit: qui poſtea à paſtore, qui ipſos nutrierat, de Lyci iniuriis edocti, eum interfecerunt, Dircē vero caudæ indomiti equi, vel, vt alii malunt, cornibus ferociſſimi tauri alligarunt, quæ diu ita per terram raptata, tandē Deorum commiſeratione in ſui nominis fontem conuerſa eſt. De qua Proper. lib. 3. eleg. 13. fere per totam, ſic meminit:

Teſtis erit Dirce tam verò crimine ſæua
Nycteos Antiopem accubuiſſe Lyco.

Et paulo inferius ſic ſubſequitur:

Tu reddis pueris matrem, puerią; trahendam
Vinxerunt Dircem ſub trucis ora bouis.
Antiope cognoſce Iouem, tibi gloria Dirce
Ducitur in multis mortem habitura locis. &c.

Amphionem vero Dirces filium, adeo lyra ſuauiter ceciniſſe traditur, vt ſaxa ad ſtruendos muros Thebanos traxiſſe dicatur: de quo Horatius de arte poetica:

*Dictus & Amphion Thebanæ conditor * vrbis * al. arcis*
Saxa mouere ſono teſtudinis, &c.

Quod ideo fictum, quia eloquii ſuauitate homines rudes, & incultis moribus ad obſequii ciuilis pellexerit diſciplinam. Item de Amphione habetur in Apollonii Rhodii Argonaut. lib. 1. Sed, vt eò quò cœpi pergam, ſimulacra hæc, quæ C. Aſinii Pollionis fuerunt, commemorauit Plin. lib. 36. cap. 5. his verbis: Pollio Aſinius, vt fuit acris vehementiæ, ſic quoque ſpectari monumenta ſua voluit. In iis ſunt Centauri nymphas gerētes Archeſitę, Theſpiades Cleomenis, Oceanus, & Iupi-

& Iupiter Eutochi, Hippiades Stephani, Hermerotes Taurisci, non cælatoris, sed Tralliani, Iupiter Hospitalis Pamphili Praxitelis discipuli: Zethus, & Amphion & Dirce & Taurus, vinculumque ex eodem lapide a Rhodo adueɛta opera Apollonii, & Taurisci. Parentum ij certamen de se fecere, Menecratem videri professi, sed esse naturalem Artemidorum &c. Hactenus Plinius de huiusmodi simulacris, qui ad ostendendam eorum, & artificum excellentiam, pluribus in iis verbis immoratus est. Verum cum hæc variis temporum casibus agitarentur tandem M. Antonini Pii L. Septimii Seueri filii temporibus, cum Thermas, quæ in hunc vsque diem Antonianæ dicuntur, prope piscinam publicam sub Auentino construxisset, eadem ornatus causa adhibuit, quæ tandem ibi reperta sunt in effodiendis ruinis, & ruderibus Thermarum earundem Pauli III. Pontificis Max. tempore, ac restaurata: nunc vero in ædibus celeberrimis Illustriss. Alexādri Cardinalis Farnesii, maxima admiratione, tum præstantissimorum artificum opere, tum & auctoris celeberrimi mentione, nempe Plinii, qui eorum, vt superius vidimus, commeminit, visuntur in posteriori atrio ipsarum ædium Farnesiorum, & licet vndique clausa sint, venia tamen impetrata, ad introspiciendum perhumaniter patet aditus.

CAP. CXXXVI.

Taberna meritoria.

ABERNA meritoria insigne legitur ædificium fuisse Transtiberina in regione, vbi præsens templum ingens beatæ Mariæ Virginis cernitur, à populo Rom. pietatis ergo olim erectum, quasi Nosocomium, aut Xenodochium quoddam esset veteranis militibus, qui pro Romana republica aliquandiu meruissent, vnde forte meritoriæ nomē sibi vendicauit, in ea namq; milites ij, qui aut senio confecti, aut vulneribus in prælio susceptis, claudi seu māci quoquomodo effecti fuissent, quoad reliquū supererant alebantur, ne victum emendicare cogerentur, aut à mereo forte meritoria dicta est, eò quod in ea non nisi senes & claudi degerent, qui vt plurimum mesti & tristes esse solent: alii vero existimant, hanc militibus tantum prætorianis erectam fuisse, ac inibi tanquam in castris constitisse, atque castra Rauennatum diu postea appellata. Hic autem Deum Opt. Max. eius pietatis, & misericordiæ signa ostendisse pro comperto est: nocte enim ea qua Saluator noster in mundum prodiit, fontem ibi olei vberrimum scaturisse testantur, quem toto insequenti die, populo inspectante & admirāte, ad Tyberim vsque procurrisse: quod signum & inditium fuit, natum esse in mundo Dominum Iesum, nempe Saluatorem mundi, cuius nomen oleum effusum est, testante scriptura Cantic. 1. de fama Domini: atque ita ex tanti memoria miraculi, templum ibi primum à Callisto summo Pontific. huius nominis primo, beatæ Virgini est erectum, quo postea diruto, à Gregorio Papa III. à fundamentis denuo est constructum, quod templum S. Mariæ in Transtyberim vocitatum est. Sed quid de hóc dixerit Marlianus, videndum: ille enim lib. 5. cap. 19. loquens de Transtyberina regione, sic scriptum reliquit: Rauennatum etiam vrbem nominatam inuenio. Nam Augustus victoria contra Antonium, & Cleopatram potitus, binam instituit classem, vnam apud Mesenium Lucaniæ portum, alteram vero apud Rauennam. Cumque Senatui esset cura, vt nulla Romam frequentaret multitudo, cui non esset habitandi locus publice assignatus, militibus Rauennatis classis hæc regio fuit assignata, quæ exinde Rauennatium vrbs cœpit appellari: quo nomine appellatum est templum, & meritoria taberna: quam vbi nūc est ędes diuæ Mariæ fuisse legimus.

legimus. Ex quo templo Augusti tempore fons olei ex terra exundauit, ac per totum diem largissimo riuo fluxit, significans ex gentibus gratiam Christi, vt scribit Eutropius. Sed hæc regio propter pestiferos austros, à vilissimis sordidasq; artes exercentibus habitabatur: vnde pauca memoratu digna continet, &c. Hactenus Marlianus.

CAP. CXXXVII.

Domus Flauiorum.

FLAVIORVM domus in Exquiliis fuisse, authorum testimonio comprobatur, Marlianus enim lib. 4. cap. 23. de Flauii Sabini domo hæc innuit: Alta semita à thermis Constantini ad portam Viminalem vsque per dorsum Quirinalis erat producta, cuius vestigia sæpe nec vno tantum loco vidimus: & prope eum locum, qui dicebatur ad Malum Punicum, fuit Flauii Sabini domus, in qua natum esse Domitianum testatur Suet. consentitq; hic titulus ibidem repertus, & adhuc iacens

INTER DVOS
PARIETES
AMBITVS PRIVAT.
FLAVI SABINI

C. enim Suetonius Tranquillus in initio vitæ ipsius Domitiani, hæc habet verba: Domitianus natus est IX. Calend. Nouembris, patre Cos. designato, inituroque mense insequenti honorem, Regione vrbis sexta, ad Malum Punicum, domo, quam postea in templum gentis Flauiæ conuertit, &c.

CAP. CXXXVIII.

Asylus.

ASYLVS quidnam fuerit, quo tempore, vbi & à quo institutũ, facile innuere videntur Liuii verba libro primo circa principium, ita scribentis: Crescebat interim vrbs munitionibus cum alia atque alia appetẽdo loca, in spem magis futuræ multitudinis, quam ad id, quod tum hominum erat, munirent. Deinde ne vana vrbis magnitudo esset, adiiciendæ multitudinis causa vetere consilio condentium vrbes, qui obscuram, atque humilem conciendo ad se multitudinem natam è terra sibi prolem mẽtiebantur, locum, qui nunc septus densis sentibus inter duos lucos est, Asylum aperit, eò ex finitimis populis turba omnis sine discrimine liber an seruus esset, auida nouarum rerum perfugit: idq; primum ad ceptam magnitudinem roboris fuit, &c. Hactenus Liu. Plut. vero in vita Romuli de Asylo Romano hæc inquit: Primis deinde Vrbi fundamentis iactis, sacrum quendam locum eò cõfugientibus perfugium statuentes, Asylum vocarunt: eòque omnes sine vllo discrimine exceperunt, nec domino seruus, nec debitor creditoribus, nec homicida magistratibus debebatur, cum dicerent firmum ac ratum id omnibus Pythico oraculo esse oportere. Itaque quàm celeberrimè Vrbs hominibus abundabat, &c. Marlianus autem cum de colle Capitolino ageret, libro 2. cap. 2. ostendens Asylum fuisse in summo Capitolio, diffusius in hæc verba protulit: Veiouis ædem in area nunc Capitolina locum obtinuisse hęc verba Gellii docent. Est autem etiam ædes Veiouis Romæ inter arcem, & Capitolium, & mox subdit: Cum Iouem igitur, & Diiouem à iuuando nominassent, eum quoq; contra, Deum qui

non iuuandi, sed vim nocendi haberet (nam deos quosdam, vt prodessent, celebrabant, quosdam ne obessent placabant) Veiouem appellauerunt, dempta atq; detracta iuuandi facultate. Eius simulacrum, quod est in æde de qua supra dixi, sagittas tenet, quæ sunt videlicet paratæ ad nocendum. Quapropter eum Deum plerique Apollinem esse dixerunt: immolaturq; illi ritu humano capra, eiusq; animalis figmentum iuxta simulacrum stat: & paulo post subdit: Asylũ templum in dicta area fuisse significat Dionysius, sic enim inquit: Lucum vmbrosum medium Capitoliique & arcis, quod vocatur inter montium duorum quercetorum templum Romulus constituit, de eodem Strabo: Romulus Asylum aperiens inter collem & Capitolium, huc perfugientes ciuitate donatos designat, & Liuius (quem supra citauimus) locum, inquit, qui nũc septus densis sentibus inter duos lucos, Asylum appellat. Ex eo finitimus populus omnis turba sine discrimine, & seruus & liber, auida nouarum rerum perfugit, & hunc locum Ouidius attigit his versibus:

Romulus, vt saxo lucum circundedit alto
Quilibet huc, inquit, confuge, tutus eris.

Ex eo enim nemo extrahebatur. Varios autem terminos habuisse testatur Strabo his verbis: Templum & nunc, & olim Asylum erat, cuius libertatis termini sunt mutati: Alexander ad stadium extendit: Mitridati vero dimissa ab angulo Cerami sagitta visum est paululum ipsum stadium transcendere: Antonius huic proxime accessit, & cum eo termino Vrbis partem comprehendit. Postea Cæs. Aug. cum id damnosum existimaret, & nihil aliud esse, quam multis malefaciendi causam exhibere, irritum fecit. Suet. de Tiberio loquens: Aboleuit, inquit, & vim moremq; Asylorum, quæ vsquam erant. Primi autem omnium Herculis nepotes timentes insidias illorum, quos auus, priusquam è terris migraret afflixerat, Asylum instituisse dicuntur, hinc Statius:

Asylum herculeos fama est fundasse nepotes.

Et quia nonnulli ex quibusdam Ouidii carminibus, sub rupe Tarpeia Asylum stetisse volunt, quid de hac opinione sentiam, vbi de basilica Sempronii erit sermo, dicetur. Et subdit postea idem auctor lib. 4. cap. 13. vbi de ipsa basilica & de aliis agit, in hæc verba: Apud ædem nunc D. Georgii fuit domus P. Africani, vbi deinde T. Sempronius basilicam fecit, de qua Liuius quarto decadis quintæ sic loquitur: T. Sempronius ex ea pecunia, quæ ipsi attributa erat, ædes P. Africani pone veteres ad Vertumni signum laneasque & tabernas coniunctas in publicũ emit, basilicamque faciendam curauit, quæ Sempronia appellata est. Qui autem volunt Asylum, de quo dictum est, fuisse sub rupe Tarpeia, vt id comprobent citant Ouidii hæc carmina:

Tum quoq; vicini lucus celebratur Asyli,
Qua petit æquoreas aduena Tybris aquas.

Et quanquam hi versus non faciunt de loco Asyli certam fidem, tamen cum in Capitolio, in quo prius fuerat constitutus, fuissent multa templa, atque ædificia excitata, credendum omnino esse censemus, in alium locum esse translatum, atque in eum quem dicunt totum id spatii occupauisse, quod est à rupe Tarpeia, hinc ad forum boarium vsque, inde ad pontem Senatorium, & ad radices vsque Auentini montis. Hactenus Marlianus de Asylo, nos autem quod de hac re apud auctores scriptum inuenimus, retulimus: quod satis esse factum desiderio legentium existimauimus

CAP.

CAP. CXXXIX.

Templum Carmentæ.

ICTVRI de templo, seu Fano Carmentæ, non ab re videtur aliquid prius de ipsius Carmentę nomine, & quænam ea fuerit, attingere: Plutarchus namque in vita Romuli sic habet: Carmentam quidam proprium hominum procreationis fatum opinantur esse, ob id hæc sacra matres agitare. Alii Euãdri Arcad. matrẽ fatidicã, eam Phæb. dicatã fuisse tradunt, & Carmentam, quod carmine responsa ederet nuncupatam: Nicostratæ enim proprium illi nomen fuerat: hæc communior de Carm. opinio est, quæ plurimos auctores habet. Nonnulli tamen nomen Carm. sane haud inepte interpretantur, vt sit Carmenta amens & mente carens quod numine afflata furere, atq; insanire sit solita. Hactenus Plutarchus de nomine ipsius Carmentæ, Marlianus vero lib. 1. cap. 3. vbi de portis vrbis Romuli agit, postquam de porta Carmentali nonnulla disseruit, citat Solinum his verbis: pars infima Capitolini montis habitaculum Carmentæ fuit, vbi Carmentale fanum nunc est, à qua Carmentalis portæ nomen est, &c. Deinde vero libro tertio, capite duodecimo, vbi de Foro Holitorio, & de quibusdam Templis agit, hæc infert: Fanum Carmentæ sub Capitolio esse scribit Dionysius: meminit & Gellius libr. 18. ca. 7. Obiter tangens Fanum Carmentis (vt ipse ait) Positum autem fuit apud portam Carmentalem à Carmenta, vt supra diximus, nuncupatam: vbi reliquiæ S. Catharinæ hodie cernuntur. Quod si fanum mulieres Romanæ ei deæ ædificarunt, gratiam referentes, quod vehiculo, quibus S. C. priuatæ fuerant, ipsis est restituta. Carmenta enim Euandri mater fuit, Nicostrata prius appellata: quæ quia carminibus oracula edebat, Carmenta postea est dicta, ab eaque carmina auctore Plutarch. in problem.

CAP. CXL.

Templum Æsculapij in Insula Tiberina.

ARLIANVS de templo Æsculapii in Insula Licaonia (sic enim vocitata est Insula Tyberis, à templo nempe Iouis Licaonii ibidem constructo) sic scriptum reliquit, collectis ex authoribus fidedignis iis, quæ sequuntur: ait enim lib. 2. cap. 16. loquens de Insula Tyberina, ac templis quæ in ea fuere in hunc qui sequitur ordinem: Tota erat Æsculapio sacra, propter eius simulacrum ex Epidauro in eam aduectum, vt refert Liuius. De eo autem Plin. lib. 29. cap. 4. n. 50. sic meminit: atqui anguis Æsculapius Romam aduectus est, vulgoque pascitur, & in domibus. Vnde forma nauis, qua simulacrum aduectum dicitur, non modo Insulæ est data, verum memoria eius rei causa, nauis etiam ex lapide thasio sculpta in eiusdem Insulæ puppi collocata fuit, quæ etiam hodie visitur, & in altero eius latere serpentis simulacrum. Ædes eiusdem Dei posita erat vbi nunc S. Bartholomęi est templum: de qua Sex. Pom. sic meminit: In Insula Æsculapio facta fuit ædes, quòd ægroti à medicis aqua maxime sustententur: Eiusdem esse tutelæ draconem aiunt, quòd vigilantissimum sit animal: quæ res ad tuendam valetudinem ægroti maxima est. Canes adhibentur eius templo, quia is vberibus canis sit nutritus: bacillum habet nodosum, quod difficultatem significat artis. Laurea coronatur, quod ea arbor sit plurimorum remediorũ. Huic gallinæ immolabantur, eo quod infirmis eiusmodi præcipue altilibus opus sit. Aliqui vero volunt ædem hanc in Insula fuisse constitutam, quod fluxu & motu

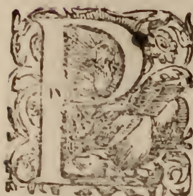
aquarum aer sit salubrior: alioquin extra vrbem collocari solebat, quod Plin. etiã affirmat lib. 29. c. 1. his verbis: Ideo Romani templum Æsculapii, etiam cum reciperetur is deus, extra vrbem fecisse, iterumque in Insula traduntur. Hoc templum Lucretium Prætorem tabulis pictis ex præda exornauisse cõmemorat Liu. tertio decad. quintæ. Prope ipsum fuit Nosocomion, vbi ægroti curabantur. Quo in loco cũ quidã ægra, & affecta mancipia tædio medendi exposuissent, Claudius Imp. liberos esse sanxit. Ad Æsculapii autem fuisse Iouis templum docent Ouidii hæc carmina.

Quod tamen ex ipsis licuit mihi dicere Fastis
Sacrauere patres hæc duo templa die.
Accepit Phœbo, nymphaq́; Coronide natum
Insula, diuidua quam premit amnis aqua.
Iupiter in parte est, cæpit locus vnus vtrunq́;:
Iunctaq́; sunt magno templa nepotis auo.

Hæc à Marliano de templo Æsculapii, quod in Insula Tyberina fuit.

CAP. CXLI.

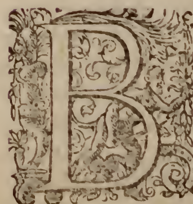
Balnea Pauli Æmilij.

AVLI Aemilii Balnea prope Quirinalem fuerunt, qui locus olim dicebatur, Mons ad balnea Pauli, nunc autem corrupto vocabulo Mons ad bagnanapoli, vel magnanapoli vulgo dicitur: in eo maxime loco vbi ad præsens cœnobium monialium Sancti Sixti, & in sequenti cliuo vergens ad Ecclesiam Sanctæ Agathæ, quo loci dum in exequanda via, quæ strata est à Sixto Papa V. de mense Septembri anni 1586. reperta sunt balinea quædam tabulis marmoreis incrustata: prope hæc sunt ædes hinc Vitellior inde Comitum, ac turris quæ militiarum dicitur: sed videndum quid de illis specifice Marl. dicat, ipse enim lib. 4. cap. 22. eius Vrbis Topographię loquens de monte Quirinali, sic ait: Balinea Pauli Aemilii in proximo fuere, vbi nunc Monialium est habitaculum, locusq́; dicitur Bagnanapoli. In descensu cliui qui ad Viminalem vergit, à dextra annis ab hinc duodecim vidimus sacellum variorum piscium, marinarumq́; concharum nobili pictura adornatum, quibus inditiis Neptuni fuisse omnes asserebant, &c.

CAP. CXLII.

Basilica Diui Antonini.

BASILICA principio dicta fuit domus ampla & spatiosa, causarũ cognitioni destinata, ab eo (vt creditur) dicta, quòd principes eò ad ius dicendum conuenirent, aut quod Græci τοῦ βασιλέος appellatione, etiam iudicem intelligerent, astipulante etiam Hesiod. qui δωροφάγης appellat βασιλῆας hoc est, doniuoros iudices interprete Budæo. Plinius in epistol. Descenderam in basilic. Iuliam auditurus, quibus proxima compendinatione respondere debeam. Erat autem basilica templo persimilis, ambulationibus amplissimis instructa, ad quam multi tota ex vrbe, alii causas agendi, alii consultandi, alii aliud agendi gratia confluebant, Cic. ad Attic. li. 2. Basilicam habeo, non villam frequentia formianorum. Postea etiam basilicæ ædificatæ in vsum negotiorum, eæque in locis foro proximis, de quo videndus Vitru. li. 5. Ba-

silica

silica autem Antonina, quam Marlianus porticum, seu palatium Antonini Pii vocitat, ita de ea lib.5.cap.4.asserit: Extat, inquit, iuxta ædem Sanct. Stephani de Trullio porticus, cuius principiũ & finis non apparet: columnæ tamen marmoreæ ingentes numero vndecim stantes ita dispositæ cernuntur, vt ex his, aliisque eiusdem generis nuper à tergo harum effossis, porticum quadratã fuisse dubium non sit: siquidem sub ipsis columnis locus est amplissimus concameratus in modum cellæ vinariæ, vt falsum esse constet, quod aliqui dicunt, ibi fuisse templum eiusdem Antonini vel Martis, &c. De hac porticu seu Basilica hactenus habet Marlianus, quem primum ex recentioribus in hac re sequendum duxi, cum explicatius præ cunctis de vrbis locis, ac cæteris aliis agat.

CAP. CXLIII.

Castra Prætoria.

CASTRVM quid sit, vel potius castra multitudinis numero, ipse nominum compilator sic docet: Castra, inquit, appellantur loca in quibus milites tentoria fixerunt, vel ipsa tentoria vbi milites diuersantur. Cic. ad Atti. Cum Cæsar ad oppidum castra haberet: Vnde & de nauibus Virgil. dixit: Nos castra mouemus, quoniam in illis milites essent. Cæsar 5. bell. Gall. imperat, vt castra naualia adoriantur, dicta à castri similitudine, quod fossa valloque quasi muro circundari solent. Hinc Castra Prætoria dicta vbi prætoriæ cohortis milites diuersabantur, Prætorii dicti à Prætore, id est, Imper. corporis sui custodiæ causa delecti Cicer. pro Cœlio Nemini vnquam Præt. maiores honores habuerunt. & Plin. lib.9.c.6. sic meminit. Prætendi iussit Cæs. plagas multiplices inter ora portus, profectusq; ipse cum Pretorianis cohortib. pop. Romano spectaculum præbuit, &c. Marlian. vero de his castris li 5.c.27. loquens de via Appia, ac de aliis quæ in ea fuerunt, sic ait: Circus Antonini Caracallæ is est, vt pleriq; omnes consentiunt, cuius ingentes ruinæ, & inter eas Obeliscus metarumq; vestigia non procul ab æde S. Sebastiani cernuntur, vbi aiunt, prius Prætoria castra à Tiberio Cæsare fuisse constituta. Nam Suetonius scribit, hunc Romæ castra constituisse, quibus Prætorianæ cohortes vagæ ante ea tempora, & per hospitia dispersæ continerentur. Hactenus Marlianus. At Pyrrhus Ligorius Neapolitanus, qui nostra tempestate pictor, antiquarius, & architectus non contemnendus extitit, in chorographia quam protulit antiquæ vrbis, quæ in hunc vsque diem multis in locis cernitur, Castra Prætoria intra vrbis mœnia locauit. Sed iam videamus quid de hisce castris diffusius quam cæteri Blondus Flauius scriptum reliquerit, ipse enim libro secundo, numero 87. & seq. agens de re militari, ita prosequitur: Res militaris, cuius disciplina rem auxit, & tutata est Romanam, nullum ante violatam à principibus libertatem, locum in vrbe habuit. Nam etsi Capit. Arcẽ videmus vbiq; appellari: tamen Romani nullo vnquam præter inuasionis Gallor. Senonum tempore, pro munitione & tutela sunt vsi. Etsi vero Octauianus Augustus locum castris in vrbe primus omnium principum constituit, nulla tamen alia ratione id fecit, quam ne milites vagi, & per vrbem dispersi, rapinis, tumultu, & contentionibus ciuitatem redderent inquietam. Hinc Rauennatium in Ianiculo, & Misenatium, peregrinorumq; militum in Cœlio monte castra sunt ab illo constituta. Tiberius autem perniciosissimam ciuitati libertatiq; etiam impiorum exorsus, castra, sicut ait Suet. Romæ constituit, quibus Prætorianæ cohortes vagæ ante id tempus, & per hospitia dispersæ continerentur. Fuitq; eius arcis, & tyrannidum fomitis locus, quem apud S. Sebastia. via Appia, ad caput bouis appellant. Primus autem qui horum Castrorum

& corruptę præmio eius militiæ præsidio, Consulibus, Senatuque renitentibus, imperium assumpserit, fuit Claudius, quod Sueto. verbis ostendere libet: Claudium latentem forte discurrens gregarius miles animaduersis pedibus ex studio sciscitandi quisnam esset agnouit, exauctumque & præ metu ad genua sibi accedentem Imperatorem salutauit. Hinc ad alios cōmilitones fluctuātes, nec quicquam adhuc, quam frementes perduxit, ab his lecticæ impositus, & quia sui diffugerant, vicissim succolantibus, in castra delatus est tristis ac trepidus, miserante obuia turba, quasi ad pœnam raperetur insons. Receptus intra vallum, inter excubias multum pernoctauit, aliquanto minori spe quam fiducia. Nam Coss. cum Senatu cohortibusq; vrbanis forum Capitoliumq; occupauerant, asserturi Romā in libertatem: accitusq; & ipse per Trib. Pl. in curiam, ad suadenda quæ viderentur, vi & necessitate teneri respondit. Verum postero die & Senatu segniore in exequendis conatibus, per tædium, & defensionem diuersa crescentium, & multitudine quæ circumstabat, vnum rectorem iam, & nominatum exposcente, armatos pro concione in nomen suum iurare passus est, promisitq; singulis quindena sestertia, primus Cæsarum fidem militis etiam pręmio pignoratus. Hactenus Suetoni. & prosequitur idem Flauius. Si quis autem Castra Prætoriana, vtrum in Vrbe sicut aliqui contendunt, an extra Vrbem, sicut diximus fuerint, certius nosse cupit, Corne. Tacitum legat, vbi de Galbæ morte, & nouo Othonis Imperio tractans, prælium narrat, quod acerrimum est commissum in Circo Maximo, in Capitolio, & Palatio, vbi apertissime apparet prætorianos milites munimento Castrorum innixos Coss. Senatui, & Romano Populo aliter sentientibus, quos voluerunt tyrannos effecisse, & multorum bonorum cædem in Vrbe cōmisisse. Helius Spartian. ingressum Seueri Imperatoris in vrbem Romam talem describit: Quum Romam venisset Seuerus, Prætorianis cum subarmalibus inermes iussit sibi occurrere: eosdem sic ad tribunal vocauit armatis vndique circundatus. Eo autem processit Prætorianorum militum, siue auctoritas, siue audacia, vt quem vellent Imperatorē facerent, factumq; Imperio deturbarent. Helius Lampridius narratis Heliogabali flagitiis, talia scribit, per quæ ostendit Imperii ac vitæ, & necis illius arbitrium in Prætorianos fuisse constitutum. Suntque hæc Lampridii verba: In castris vero milites precanti Præfecto dixerunt, se parsuros esse Heliogabalo sic, vt impuros homines, & aurigas ab se dimoueret, atq; ad bonam frugem rediret, & Iul. Capitolinus in Maximor. vita ostendit ędē fuisse in Prætorianis castris, in quam Senatus aliquādo vocari consueuerit, præsertim cum de abrogando alicui Imperio agendum esset. Sicq; abrogato Imperio Maximinis patri & filio, Gordiani duo pater item & filius in æde Castrorum declarati sunt Augusti: cuius Senatus consulti hanc formam Lampridius ponit. Quum ventum esset in ędem castrorum sexto Calendarum Iuliarum &c. Iul. Capitolinus Pupieni, & Balbini Imperatorum gesta describens, quantum Castra Prætoria Romæ obfuerint ostendit his verbis: Et Maximino quidem ad bellum profecto, Romæ Prætoriani remanserunt, inter quos & populum tanta seditio fuit, vt ad bellum veniretur intestinum, Romæ pars maxima incenderetur, templa fœdarentur, omnes plateæ cruore pollucrentur, & infra; Interea Romæ iterum seditiones inter populum, & milites ortæ, vt nec cum edicta proponeret Balbinus audiretur. Veterani se in castra Prætoria contulerunt cum ipsis Prætorianis, quos cœpit populus obsidere; nec vnquam ad amicitiam essent reducti, nisi fistulas aquarias populis incidisset. Et idem Capitolinus prædictorum Imperatorum vitæ exitum narrans, hæc habet verba, quæ Castra Prætoria extra Vrbem fuisse demonstrant; In hac contradictione illis contendentibus, milites superuenerunt, atque eos nudatos ambos vestibus regalibus, de Palatio cum iniuriis perduxerunt, & per mediam ciuitatem ad castra raptare voluerunt magna ex parte

ex parte laniatos. Sed vbi compertum est Germanos ad defensionem illorum superuenire, ambos occiderunt, & in itinere medio reliquerunt. Inter hæc Gordianus Cæsar sublatus à militibus, Imperator est appellatus Augustus, quia non erat alius in præsenti, insultantibus militibus Senatui, & Pop. Rom. qui se statim in castra receperunt. Idem quoque Capitolinus scribit, Senatusconsultum de Imperio Valeriani principis optimi in Prætorianis castris factum fuisse, &c. Hactenus Blondus Flauius de Castris Prætoriis: quæ vti ipse scribit, & ex superius narratis, nulli dubium esse puto, quin bina fuerint Castra Prætoria, altera nēpe Vrbana, scilicet in ipsa vrbe erant: altera vero externa, quæ extra Vrbem, seu mœnia ipsius Vrbis, & via Appia fuisse traditur.

CAP. CXLIV.

Circus Antonini Pij Seueri, qui & Caracalla.

CIRCVS M. Antonini Pii Aug. L. Septimii Seueri Imp. filii, qui & Caracalla vocitatus est, exstat adhuc pene integer via Appia secundo ab vrbe lapide, vbi Castra Prætoria fuisse nonnulli prodidere, inter ecclesiam S. Sebastiani, & sepulcrum Ceciliæ Metellæ M. Crassi vxoris, qui locus hodie dicitur caput bouis, in quo etiam nostra ætate cernitur iacens obeliscus confractus, notisq; hieroglyphicis incisus, ac metarum signa, & sedilia circumiacentia: de quo Marlianus lib. 5. c. 27. loquens de via Appia, ita scribit: Via præterea Appia hortos Terentianos fuisse legimus X X. iugerum. Circus Antonini Caracallæ is est, vt plerique omnes consentiunt, cuius ingentes ruinæ, & inter eos obeliscus, metarumq; vestigia non procul ab æde D. Sebastiani cernuntur: vbi aiunt prius Prætoria Castra á Tyber. Cæs. fuisse constituta, &c. Raphael Volaterranus putat circum hunc ob Prætorianorum exercitationem fuisse conditum, lib. 6. Comm. Vrban.

CAP. CXLV.

Amphitheatrum Statilij Tauri.

STATILII Tauri Ampitheatrum, qui inter primarios ciues Roman. Augusti tempore floruit, videtur adhuc dirutum in cœnobio basilicæ S. Crucis in Hierusalem in agro Sessor. & in ipsis mœnibus vrbis, quod lateritium, vt plurimum est. De hoc Marl. lib. 4. c. 9. loquens de Palatio Sessoriani, & cęteris ibi proximis, in hęc habet verba: In proximo loco extant Statilii Tauri Amphitheatri reliquiæ, quod Statilius posuit, Augusto ciues Roman. hortante, vt pro viribus quisq; conaretur vrbem exornare, auth. Sueton. qui etiam commemorat Caligulam munera gladiatoria partim in Statilii Amphitheatro, partim in septis aliquot egisse, &c. Blondus Flauius Romę instauratæ libro 1. numero 87. de hoc Amphitheatro obiter, sic ait. Visitur quoque in Cælio monte portam inter nunc dictam Maiorem, quam olim diximus fuisse Neuiam, & Amphitheatrum semidirutum, quod Statilii Tauri maiores appellauerunt S. Crucis in Hierusal. ecclesia, Helenæ Constantini Flauii genitricis opus, &c. & Raphael Volaterranus Commentariorum Vrbanorum, lib. 5. sic infert. Amphitheatra duo, primum Titi notissimum fontes habebat duos ad recreandum æstu laborantē turbam: alterius sane fontis, nunc in via inter Amphit. & Arcū Const. supersunt vestigia, habuiq; ego iam vetus numisma habens à tergo Amphitheatrum cum his fontibus. Alterum Tauri Statilii ex hortis cœnobii S. Crucis ostenditur, &c. Sed de his hactenus.

CAP.

CAP. CXLVI.

Templum Fortunæ Virilis.

ONNVLLI ſcriptorum ex recentioribus opinati ſunt, templum Fortunæ Virilis fuiſſe pudicitiæ dicatum, inter quos & Marlianus lib.3.cap.16. in figura Vrbis, vt ipſe ait, communẽ eſt opinionem ſecutus. Sed tamen ipſe quoque fatetur eſſe fortunæ, quod præter verba Dionyſii eius quoque ſtructura ſuadeat, cum ſit Ionica, quæ media eſt inter Corinthiam, & Doricam: Nam ex Vitruuii ſententia, huic potius Deæ conuenit. Nam & ipſa media eſt, bona ſcilicet & mala, cuius templi longitudo eſt pedum 56. latitudo 26. De hoc itidem ipſe Marlianus eodem ferme loco, poſtquam de foro piſcario commeminit, ita ſcribit: Diuæ autem Mariæ Ægyptiacæ hodie ſacratum, olim vero Fortunæ Virili Templum pene integrum etiam nunc extat. De eo Dionyſius ſic ait: Duobus extructis templis Fortunæ, altero in foro Boario, altero ad ripas Tyb. quam appellauit virilem. Et quanquam de hoc variæ opiniones ſint, nemo tamen ſuam ſententiam probato auctore tuetur. Subdit deinde idem auctor, in hoc templo fuiſſe ſtatuam ligneam Ser. Tullii auro ſuperfuſam, quæ, orto incendio cæteris concrematis, ſola incorrupta permanſit, auctore Val. Max. Legimus apud Strabonem, Lucull. Fortunæ templum ſtruxiſſe, eius ſunt hæc verba: Lucullus cum ædem Fortunæ cõſtruxiſſet, & porticum quandam, ſtatuas, quas Mamius habebat, petiuit in eum vſum, vt ædem exornaret ad oſtentationem: mox deinde fore, vt reſtitueret, minime reſtituit, ſed eas, vt dona deæ poſuit. De qua autem Fortunæ æde Strabo intelligat, dubium eſt, &c. Hactenus Marlianus.

CAP. CXLVII.

Viuarium.

QVO loco Viuarium fuerit multi ex Romauis incolis probe norunt, nam & idipſum nomen adhuc retinet, (extat enim prope Vrbis mœnia intra portam quæ nunc Pia vocatur, & S. Laurentii) quid autem fuerit oppidò, quam pauci. Nam putant nonnulli hoc fuiſſe viridarium quoddam, aut huiuſmodi quidpiam virens, arboribusq; conſitum: ſed horum nihil in eo, tantum enim abeſt virentis quicquam in eo fuiſſe, vt Sylueſtrium animalium belluarumq; cubilia & diuerſoria totum id ſpatii paſſim occupauerit. Nam Pop. Roman. publica cum edere ſpectacula ſoleret, in quibus multa variaque animantium belluarumque ſilueſtrium genera, vtputa leones pardos, pantheras, tygres, rhinocerotas, elephantosque, & id genus ſimilia producere vellet, hæc in aliquo loco publico, ſuo tempore emittenda, alere, & aſſeruare conſueuit: & quoniam ibi animalia quæque viua ſeruabantur ad huiuſmodi ſpectacula, hinc locus ille Viuarium eſt appellatus. Sed quid Marlianus de eo ſcripſerit, iam videamus. Ille enim libro quinto capite 25. loquens de Via Nomentana, & aliis, quæ in ea ſunt, ſic ait: Extra Querquetulanam autẽ portam, locus eſt quadratus, parietibus circumſeptus, qui dicebatur Caſtrum Cuſtodiæ, vbi fuerant olim in ſtatione milites prætoriani Diocletiani, vt quidam teſtatur. Procopius ſcribit: E regione Viuarii extra muros veteres alterum breuem murum modico interuallo adieciſſe, non ad tutelam, ſed ad delicias, vt leones, & alias feras ibi ſeruarent, quem locum olim Viuarium, nunc vero qui ibi prædia habent, Viuariolum vocant. Hactenus Marlianus.

CAP. CXLVIII.

Campus Exquilinus.

AMPVM Exquilinum, in summitate Exquiliarum fuisse constat, vnde nomen sumpsit, in ea parte qua domus posteà Mecœnatis exstructa est: Campus namque locus patens, & apertus esse videtur, quasi à capiendo dictus, quod longe lateque in planum pateat. Campus Iudæorum etiam Romæ ætate nostra, dicitur ager ille Transtyberinus sub Ianiculo positus, ac prope portam olim Naualem, quæ & Portuensis hodie dicitur, vbi Iudæi defunctorum suorum cadauera humantur. In Exquilino igitur Campo pauperes qui ob inopiam funus sibi efferre, & conflare non erat, hic publico officio cremabantur, ac busta eorum in puticulis, quos vocabāt, eodem fermè loco circumquaque dispositis deiiciebantur. Sed cum nidor vstrinæ huius diu multumq; Vrbem affecisset, tandem Augustus Cæsar ex eo loco funus hoc amouendum curauit, Mecænatiq; tradidit locum hunc. Sed quid de hac tota re Marlianus dicat, quæso videamus; ipse enim libro 4. cap. 19. dum loquitur de aggere Tarquinij Superbi, & hortis Mecœnatianis, quæ in Exquiliis fuerunt, ita scribit: Hi horti fuerunt in Campo Exquilino, inter dictum aggerem & mœnia Vrbis sito, vbi prius cadauera sepeliebantur. Locum innuit Sex. Pomp. his verbis: Puticuli sunt appellati, quod vetustissimum genus sepulturæ, vt puteus fuerit: & dicti puticuli, quia ibi cadauera putrescunt: quem locum publicum vltra Exquilias fuisse prodidit Helius. Eundem locum attingit Cic. vbi inquit: Senatum censere, atque è Repub. existimare Ædilium Curulium edictum, quod de funeribus habeant Ser. Sulpitij Q. Fil. Lemonię Rufi funeri mittere vtique locum sepulcro in campo Exquilino C. Pansa Cos. seu quo in loco videtur pedes triginta quoquo versus designet, quo Ser. Sulpitius inferatur: quod sepulcrum ipsius, liberorum, posterumq; eius sit. Fuit autem postea consuetudo, vt ibidem cadauera comburerentur. Sed cum nidor esset Vrbi perniciosus, Augustus studens aerem emendare S. P. Q. R. consensu Campum hunc Mecœnati concessit, vbi fecit hortos, quos superius demonstrauimus. In eodem Campo plurima variaq; sepulcra effodi vidimus variis exornata marmoribus. Quædam erant concamerata vnica testudine, alia duplici concameratione, vt ex superiore in inferius sepulcrum esset descensus. Erant & pauimenta tesellata vermiculataq; in parietibus per ambitum loculi, in singulis vrnę binę: extra cameram sepulcri longitudinis latitudinisq; inscriptio. Quædam verò sepulcra ex pluribus constabant parietibus parum inuicem distantibus, in quibus vrnæ similiter binæ ferè contiguæ, modicoq; interuallo aliæ binæ, & super his totidem, ita vt ex ordine decedentium vrnæ additæ nouo includerentur muro. Hæc pauperum, illa diuitum sepulcra fuisse opinamur. In vrnis autem ossa, cineres & carbones adhuc erant. Erat & vas vstrinum appellatum, quod in eo cadauera comburerentur, in quo & vitreum vasculum fuit repertum, in eoq; suauissimos liquores multi fuisse asserebant, quibus etiam cadauera aspergerentur, &c. Hactenus Marlianus de Campo Exquilino. Ego verò Campum hunc extitisse crediderim, vbi ad præsens ætate nostra visuntur vineta Cœnobij Monachorum Sanctę Praxedis, qui vallis Vmbrosæ dicuntur; quibus ex multis Carinarum locis pātet prospectus; nam & ea Campi superficies plana est & ampla, ac (quod maxime ad rem facit) supra ipsarum ædium ruinas, quæ Mecœnatis existimantur, posita est.

CAP. CXLIX.

De Agricultura.

I figuram hanc ritè rectéq; consideremus, neutiquam prorsus aliud innuere videbitur, quàm quod à præstanti aliquo viro, cuius nomen ignorare me tædet, quod & hic apposuissemus, sequenti interpretatione ostendisse videmus, & licet pluribus locis in Vrbe huiusce simulacri videantur fragmenta, nempe vnum affixum muris ædium S. Marci sub turri in ipsa platea, alterum pene integrũ in ædibus Cæsianis prope Vaticanum; tertium vero perfectius aliis vnde hęc sumpta sunt, ex ædibus (vt ipse interpres ait) quondam Octauiani Zeni, propè Theatrum Pompeij integrum adhuc cernitur, cuius tenor talis est, vt sequitur.

Hac vetusta marmorea tabula, quæ Romæ in ædibus Octauiani Zeno prope Theatrum Pompeij, & Campum Floræ exstat, vbi satrium dicitur, hisce signis ornata; veteres rerum naturalium periti, optimi Agricolæ munus significare voluerunt.

K M G H C A F D B
Qui assiduo labore die noctuque tribus Solis, quatuor Lunæ stationibus, & na-
E Q P O I
turali vtriusque sideris cursu obseruatis, fortitudine, prouidentia, fide, & dili-
L N T
gentia terram fatigando, rem agrariam tractat: & proinde earum frugum, quæ
X V R S
lucis & tenebrarum tempore creantur, oriuntur, excolunturq; vberrimum prouentum fert.

Declaratio specifica omnium imaginum in hac Tabella contentarum.

A. Sol oriens.
B. Rerum natura solis comes.
C. Tria solis tempora Oriens, Meridies, Occidens.
D. Luna occidens.
E. Rerum natura velox Lunæ sideri præcipiti comes: ideò alata.
F. Quatuor Lunæ tempora, noua, semiplena, plena, iterũ semiplena.
G. Dies facem extollens.
H. Nox facem deiiciens.
I. Coruus, qui diligentiam significat.
K. Terræ laborator optimus & diligens agricola.
L. Bos siue taurus, qui terrã designat.
M. Gladius tauro infixus, qui laborem ostendit.
N. Sanguis qui terræ fructus demonstrat.
O. Canis quo amor & fides.
P. Serpens quo prouidentia.
Q. Leo quo robur vel fortitudo significatur.
R. Cancer qui creationem.
S. Scorpio, qui generationem.
T. Spicæ, quæ terræ fructus designant.
V. Arbor nocturna cũ Scorpione, quæ generationem.
X. Arbor diurna cum bouis capite laborem significant.

Hactenus de signis quibus totius Agriculturæ scopus designatur.

CAP.

CAP. CL.

Obeliscus Sanctæ Mariæ Maioris in Exquiliis.

BELISCVS qui ætate nostra hoc anno M. D. LXXXVII. erectus est à Sixto V. Pont. Max. ante basilicam S. Marię Maioris in Exquilils, diu iacuit ante fores ecclesiæ Sancti Rochi; vnus enim est è duobus qui erecti erant in Mausoleo Augusti prope eandem ecclesiam, multasq; erat fractus in partes; cui superimpositum est sacrosanctæ Crucis signum, vna cum stigmatibus, seu insigniis ipsius Pontificis, tribus nempe montibus & stella; ac è conspectu viæ Felicis ab ipso summo Pontifice apertæ & stratæ cernitur: cuique quaterna latera talibus sunt ad memoriam, & perpetuum monumentum inscriptionibus obsignata, videlicet.

In eo latere qui Orientem seu Ecclesiam ipsam spectat, sic habet.

CHRISTVS PER INVICTAM CRVCEM POPVLO PACEM PRÆBEAT QVI AVGVSTI PACE IN PRÆSEPE NASCI VOLVIT.

In eo verò, qui Meridiem Carina versus.

SIXTVS V. PONT. MAX. OBELISCVM ÆGYPTO ADVECTVM AVGVSTO IN EIVS MAVSOLEO DICATVM EVERSVM DEINDE AC IN PLVRES CONFRACTVM PARTES IN VIA AD SANCTVM ROCHVM IACENTEM IN PRISTINAM FACIEM RESTITVTVM SALVTIFERÆ CRVCI FELICIVS HIC ERIGI IVSSIT AN. M. D. LXXXVII. PONT. III.

In latere Occidentis viam Felicem versus, hæc leguntur.

CHRISTVM DOMINVM QVEM AVGVSTVS DE VIRGINE NASCITVRVM VIVENS ADORAVIT SEQ. DEINCEPS DOMINVM DICI VETVIT ADORO.

Ea verò quæ Septentrionalem plagam, ac aggerem Tarquinij, & Suburbanum ingens ipsius summi Pontificis spectant, hæc sunt, in personam ipsius Obelisci.

CHRISTI DEI IN ÆTERNVM VIVENTIS CVNABVLA LÆTISSIME COLO QVI MORTVI SEPVLCRO AVGVSTI TRISTIS SERVIEBAM.

CAP. CLI.

Statua Herculis ænea.

NFANTIS Herculis serpentis occidentis duo quam mira antiqua simulacra Romæ visuntur, alterum æneum, alterum marmoreum, illud olim Reuerendiss. Antonij Fusconij Nursini Episcopi Aquinatis, vt ferunt; hoc verè quond. Reuerendiss. D. Hieronymi Garimberti Parmensis Episcopi Gallesadni, omnigenæ dum viueret selectę antiquitatis excultoris: quę ambo inter se operis excellentia æquè certare videntur. Sed quid hæc simulacra velint, iam videamus. de hisce enim auctorem non habeo quem sequar: sed quod ad historiam pertinet agamus. Macrobius Saturn. lib. 3. c. 6. vbi de sacris quæ teste Virg. Apollini Delio & Herculi fieri solita scribit, sic ait: Idem curauit Herculem vocando victorem.

. . . *hæc (inquit) limina victor.*

Alcides subiit. Varro rerum humanarum lib. 4. victorem Herculem putat dictum, quòd omne animalium genus vicerit, & infert: Romæ autem victoris Herculis ædes duæ sunt, vna ad portam Trigeminam, altera in foro Boario, &c. Hæc Macrobius. Sed cum de statua hac ænea Herculis, in infantia constituti nostrum

 sit in-

sit institutum edisserere,& quid sibi velit labor ille in ea ætate cum serpentibus dimicare,ac eius historia, eam rem totam ordine pendamus. Nam vt prætereamus id quod M. Varronem scripsisse constat, nempe 43. quos ipse nominauit, Hercules fuisse,ac quod idem Macrobius,omnes quotquot robore præstiterunt Hercules fuisse vocatos, & quod Cic.lib.3.de Nat.Deor. sex hoc nomine appellatos fuisse commemorauerit: vnum tantum nobis Herculem Thebanum, Iouis nempe & Alcmenæ filium, qui ob fortitudinem & gloriam creditus fuit inter deos esse relatus,ac duodecim eius præcipuos labores quos viriliter sustinuit ad præsens enitendam. Primò itaque cum adhuc in cunabulis infans iaceret, geminos angues (vt in hoc simulacro cernitur) à Iunone immissos,vt eum occiderent, elisit. Sed vt paulo altius id tractemus, sic se res habet. Cum Iuno resciuisset Alcmenam Electrionis filiam Amphitrionisq; Thebanorum regis vxorem, à Ioue cognitam, atque ex eo Herculem infantem esse prognatum, odio accensa, misit duos angues, vt puerulum statim deuorarent; quos Hercules in cunabulis adhuc vagiens vtraque manu comprehensos occidit: vt in hoc simulacro ostenditur,& sic primas à Iunone sibi paratas insidias euasit: Secundo verò iam adultus Hydram colubris & capitibus pullulantem, face & ferro in lerna palude oppressit. Tertio Ceruam æripedem, aureaq; habentem cornua in Menalo monte cursu comprehendit,atque interfecit. Quarto in Nemea silua,iuxta Cleonas inusitatę magnitudinis leonem iugulauit,& detractam pellem pro insigni gestauit. Quinto Diomedem Thraciæ regem,qui equos suos hospitum carnibus & sanguine pascebat,deuicit,victumq; ipsius equis in pabulū dedit.Sexto in Erimātho Arcadiæ monte terribilem aprum,& omnia circa illum locum deuastantem,cepit,eumq; viuum ad Eurystheum Stheneli Mycenarum regis filium attulit. Septimo Stymphalides aues,sagittis,vt quidam volunt,interfecit,vt alij sonitu ahenei crepitaculi,vsq; ad insulam Aretiada fugauit. Octauo Taurum cui Neptunus furorem immiserat,eo quod Minos Neptuno sacrificaturus, optasset victimam maiestati illius dignam, cui cum pulcherrimus taurus ab eodem deo fuisset oblatus,ipsum Minos seruare voluisset insulam Cretam fere totā deuastantem, domuit,eumq; vinctum ad Eurystheum attulit,qui postea eum Atticæ regione immisit,cui plurimum damni intulit, sed à Theseo interfectus fuit apud Marathonem, vt canit Ouid. lib. 7. Metam. Nono Busiridem Ægypti regem hospites suos mactantem occidit. Decimo Antæum gigantem in Lybia,luctu victum suffocauit. Vndecimo Calpen & Abilan montes antea coniunctos diuisit. Duodecimo Aurea mala in Hesperidum hortis, interempto prius dracone peruigili, qui ea custodiebat, sustulit, & tandem vt Decimumtertium addamus, Cœlum iam fesso,& succūbente ponderi Atlante,humeris tulit.Multos aliosq; tulit Hercules labores, ob quos Alcides est appellatus,hoc est viribus, robore & fortitudine præstans: nam & Geryonem Hispaniæ regem tricorporem, bello superauit, eiusq; armenta abduxit.Cacum latronem Vulcani filium semihominem & flammiuorum oppressit. Centauros domuit, Hesionem Laomedontis filiam monstro marino expositā liberauit,occiso prius Ceto: Amazonas debellauit, earumque reginam Hippolyten cepit,cui baltheum abstulit,Eurystheoq; regi tradidit: captam vero Amazonem Theseo bellorum socio dedit. Ad inferos descendit, & Cerberum iter prohibentem triplici catena vinctum ad superos traxit. Tandem Eurytum Oechaliæ regem occidit, ipsamq; Oechaliam Vrbem deleuit ac Iolem Euryti filiam sibi in vxorem denegatam (quam tamen parens antea ei desponderat) vi obtinuit eamq; secum in Euboiam adduxit. Quod cum Deianira cōiux resciuisset, maritum suum Ioles amore detineri, per Lycham seruum vestem illi misit, Nessi Centauri sanguine infectam, futurum rata, vt ea ratione languentem viri amorem excitaret,eumq; ab aliis auulsum ad se vnam reuocaret,quem-

ret, quemadmodum Centaurus ipsi persuaserat. Cum itaque Hercules vestem sacrificaturus induisset, in tantam rabiem versus est, vt constructa pyra seipsum combusserit. Post mortem verò in deorum numerum relatus est. Habentur & aliæ res ab eo gestæ apud Diodorum Siculum, quas inde cupidus lector haurire poterit.

CAP. CLII.

Pinea ænea quæ in atrio principis Apostolorum cernitur.

YRRHVS Ligorius, qui nostra tempestate floruit, quiq; dum viueret pictor egregius, necnon Architectonicæ artis & antiquarius præstantissimus fuit, in sua quam protulit antiquæ vrbis chorographia, in Hadrianicæ molis summitate pineam æneam miro artificio fabrefactam locauit; quam ad præsens, ac diu ab hinc in medio atrio principis Apostolorum in Vaticano videmus, altitudinis pedum duodecim, latitudinis sex. Et licet alias vulgo prædicetur, hæc tamen coniectura verisimilis fit, cũ hactenus auctorum neminem reperimus, qui de huiusmodi singulatim ad vnguẽ perscripserit: & si de mole Hadriani multi sunt qui tractent, inter quos Marlian. adeundus, qui lib. 5. cap. 22. loquens de aqua Sabatina, seu Sabbatia, ac de sepulcro Scipionis & Hadriani, sic prosequitur: Inter hunc fontem & Hadriani sepulcrum fuit ingens meta, cuius fundamenta nonnullis ab hinc annis effodi vidimus. Sunt qui velint septem Epulonum fuisse sepulcrum, vel Scipionis de quo Acron sic inquit: deuicta Carthagine virtute Scipionis Africani; cum Afri aduersus Romanos denuo rebellarent, consulto oraculo responsum est, vt sepulcrũ Scipionis fieret, quod Carthaginem respiceret: tunc leuati cineres sunt de pyramide in Vaticano, & humati in sepulcro eius in portu, vt Carthaginem respiceret. Gentile tamen Scipionum sepulcrum in via Appia fuisse ostendemus. Huius autem pyramidis & molis Hadriani forma, siue simulacrum visitur in porta ænea ædis S. Petri. Sepulcrum Hadriani iuxta sui nominis pontem positum esse adhuc videtur, licet suis ornamentis expoliatum, in quo legitur titulus, qui sequitur.

L. HÆLIO CÆS. DIVI HADRIANI AVG. F. COS. II. F.

Spartianus: Fecit, inquit, & sui nominis sepulcrũm iuxta Tyberim. In hoc autem ipse primus omnium sepultus dicitur. Et deinde omnium Antoninorum cineres conditos esse ostendunt epitaphia quædam in ipso sepulcro incisa, quæ hic apponere superfluum esse putauimus. Lampridius etiam refert Commodum iussu Pertinacis in monumentum Hadriani translatum. Iulius vero Capitolinus Seueri cadauer illatum in Hadriani sepulcrum in quo & Cæsar pater eius naturalis fuerat sepultus. Idem ait, Antoninum Pium Hadriani patris sepulcrum instaurauisse, eiq; templum dedicasse. Hanc autem molẽ describit Procopius his verbis: Hadriani quondam Imperatoris sepulcrum extra portam Aureliam iactu lapidis impositum: primus eius ambitus quadrati figuram habet. Constat enim totus ex marmore pario, summa artificum diligentia ædificatus. In medio huius quadrati rotunda moles assurgit excelsa altitudine, & tanta, vt in suprema eius parte area sit, cuius diameter vix iactu lapidis transfigitur. Hæc moles in arcis formam redacta est, castellumq; Sancti Angeli vocitant, &c. Hactenus Marlianus de Hadriani mole. Sed nõ ab re apposuimus de Scipionis sepulcro mentionem: circum enim pineam, de qua loquimur, superimposita sunt simulacra aliquot æ-nea pauonum, ac delphinorum, quæ inaurata olim fuisse videntur: quæq; ad ornatum huiusmodi sepulcri Scipionis fuisse inter antiquarũ rerum existimatores

creduntur. Cæterum de pinea ænea ſatis ſit dictum, quam, vt ſuperius demonſtrauimus, in ipſa ſummitate Molis Hadriani ad pulchritudinem & ornatum extitiſſe traditur.

CAP. CLIII.

Forma molis, ſeu ligneæ machinæ, quod caſtellum vocitatum eſt, quo ſubductus eſt Obeliſcus Vaticanus, ac tum idem, & Circenſes, & qui in Mauſoleo Auguſti fuerat, ſublati ſunt.

CVM Sixtus V. Pont. Max. in ipſis initiis ſui pontificatus anno nempe M. D. LXXXV. de transferendo Obeliſco Vaticano a ſua priori ſede (abditus enim quodammodo erat, ac ſemiſepultus in latenti, & anguſtiori loco) in forum principis Apoſtolorum, vbi ad præſens cernitur, ageret: multi ex præcipuis architectonicę diſciplinæ artificibus, nedum Vrbis verum etiam variis ex Italiæ locis (fama audita) conuenere; ſpectaculum enim ingens, & nouum mirandumq; in Vrbe parabatur, qui ſingula ſinguli, & plaſticen, & modulum (vt aiunt) certatim producentes, varios pro ſuo quiſque ingenio & viribus oſtendere modos, & ſtructuras Obeliſcum huiuſmodi amouendi, atque euehendi. Verum tandem iuſſu Pontificis negocium, & tota rei ſumma Dominico Fontanio ex pago Mili agri Nouocomenſis demandata eſt, vtpote qui illius ædificiis longè ante quam ad Pontificatum eueheretur præfuiſſet: atque ita vt in imagine cernitur erecta eſt machina ad tollendam, curuandam, erigendamq; molem maximam, Vaticani nempè Obeliſci. Primum enim quaternæ vtrinque maximæq; antennæ ſublicesve erectæ ſunt, ab vno ſcilicet & altero obeliſci latere; dein totidem ſingulæ ſuffultæ ſunt trabibus à ſummo ad imum, ne huc illuc cederent, aut quaterentur: eæ verò quatuor quæ in angulis extitere, duplicatis fulturis pronis à duobus nempè lateribus ſunt innixæ. Tum variæ diſpoſitæ ſunt hinc inde ligneæ colligationes, tranſuerſis vndiq; intrinſecus & extrinſecus ligaminibus ex arte, & ingenio architectonico; rudentibusq; demum in ſummitatibus antennarum alligatis, easq; contra fulcimenta trahentibus. Superius verò ad totius molis attollendæ ſuſtentationem compoſitæ ſunt trabes arculeatæ quatuor, antennis ſuperimpoſitæ, laquearium ſeu tignorum inſtar, quos equos ligneos artifices vocitant: ac multa alia inſtrumenta & machinę. quod non facile in hac plaſtice delineare omnia fuit. Atque ita primum amoueri Vaticanum Obeliſcum vidimus pridie Cal. Maij, Anno 1586. tum itidem non diu poſt, eodem nempe anno, ac die quarto Iduum Septembris, eodemque armamento, ſeu caſtello eundem aſſurgere: quod quidem maius conſtructum eſt in erectione, quam in declinatione. Nam prius, quàm e ſua ſede amoueretur, baſes ambæ, ſeu columina ex eodemmet lapide, quæ eundem ſuſtinent, ſepultæ erant, adeo quod vnuſquiſque hominum manibus ferè antiquam inſcriptionem illius Obeliſci attingebat, quæ talis eſt:

DIVO CÆSARI DIVI IVLII F. AVGVSTO TI. CÆSARI DIVI AVGVSTI F. AVGVSTO SACRVM.

qua oſtenditur, cui primum dicatus fuerit, à C. Cæſare, vt creditur, qui Caligula eſt appellatus. Sed vt nonnihil etiam de ipſo amotionis actu eiuſdem Obeliſci pro viribus, & ingenio ediſſeramus, vnum erit nobis agendum, vt de quantitate rotarum equorumque, quibus motus illius molis eſt actus breui tangamus, vt poſte-

vt posteri (si tamen tenuia scripta hæc tamdiu viuent, vt ad manus eorum peruenniant) qui huiusce rei spectaculo non interfuerunt, hisce saltem aliquatenus scriptum inueniant, aut secum perpendant, quonam hoc fieri pacto potuerit. Mane namque summo, fuit autem hoc nonis Maij eiusdem anni, cum parata essent omnia, quæ ad amotionem tanti saxi opportuna erant, circumquaq; Obeliscum pro loci & situs opportunitate quadraginta machinarũ volubilium instrumenta, seu rotæ, vt Ammia. Marcell. vocitat (argana nostrates appellant) sunt disposita, singula singulos triplicatos habentia rudentes, quaternosq; equos validos, qui ea in gyrum agerent, vicinosq; viros in singulis itidem, qui & auxilium diuerticulis, & vbi esset opus ferrent, ac ad alia suppeditandum extra adminicula præsto essent, nam & ipsis machinis, centum & sexaginta equi, quatuor neurpe in singula, ac octingẽti homines diuerticulis ipsis astitere. Sed vt ordine quodam præuio ad hanc rem procederetur, ac vno eodemq; tempore tum simul verterent, tum etiam vbi esset opus sisterent, adhibitus est tibicen ex cohorte equitum leuis armaturæ, à custodia summi Pontificis, vt omnes simul dato signo ad tubæ sonitum equos incesserent: tum interim, si quid non æqui processisset, ipse operis auctor & caput, pulsata campana, quæ ad hoc in summitate molis locata erat, omnes simul consistebant. Inter vertendum vero adeo ingens trochlearum, ac poliarum strepitus, stridorq; rudentum & rotarum erat, vt terræmotui aut tonitrui simile quidpiam esse videretur, & vix humanæ voces exaudirentur: sed & campana, & manibus, & pileis ad consistendum annuerent. Deinde cum exactum esset, quod resarciendum & colligendum erat, tum denuo signo dato ab ipso architecto, ad tubæ sonitum opus instaurabatur, atque adeo vicissim pluries, prout opus erat, tum ad motum, tum etiam ad consistentiam est processum, donec primo die ternos circiter pedes à columine sublatus est: atque lignea eidem fulcimenta supposita, vt inde ad vehendum curuaretur. Octauo deinde subsequenti die, qui fuit Nonis Maij, ad id peragendum paratis eodem ordine structuris: sed magna ex parte dies ea actione consumptus, tandem vesperi incolumis Obeliscus, & illæsus in via stratus, & coæquatus est. Verum in ipsa coæquatione hic ordo, vt memini, seruatus: cum enim lapis hic erectus esset prope antiquam tribunam, quod sacrarium hodie est basilicę principis Apostolorum, frangendus fuit paries eiusdem sacrarij ab vtroque latere, (ex eoque sepulcrum Calisti III. summi Pontificis, quod in ea sacrarij parte intrinsecus exstabat tollendum, atque in Ecclesia reponendum) vt dum curuaretur calx Obelisci sensim retrotraheretur, senis (si probè memini) rotis seu arganis; quò mox paulatim in ipsa declinatione pondus machinæ ad terram vergentis tum diminueretur, tum etiam quo rectius res procederet, vt penitus scilicet prostrata mole, radix Obelisci leniter in columine reperiretur; sicq; ita demum ex animi sententia res processit, vt manibus propemodum in planum reposita, & collocata moles videretur. De euectione à suo priori loco ad forum vsque nihil referre attinet, tum modicum ob interuallum, tum etiam ob facilitatem euehendi, nam via qua vectus est, ab vna ad alteram sedem in æquum strata ac complanata est, aggeribus vbi esset opus additis, qui ad duorum columinum ipsius Obelisci coæquationem extitere, vt facilius eleuaretur. In subleuatione deinde, quæ acta est die quarto Iduum Septembris sequentis, postquam in forum est deuectus, vbi ad præsens exstat; fabricata denuo eadem mole lignea, seu castello aliquatenus altiori, ob altitudinem nempe duorum columinum, seu basarum, quibus superimponi debebat, eodem ordine, forma, machinis, & instrumentis, quibus ad declinationem sunt vsi, in pristinam faciem restituerunt. Iam verò quàm à primæua sede conspicuus appareat, Leonumque inauratorum simulacris æneis quatuor, quasi in Obelisci fulcimentum additis, in singulisq; angulis dispositis,

facilè

facilè fecernere licet, quãtum ab eo quo prius vidimus statu distet, honorificentiorq́; sit; superimposito maximè stigmatibus summi Pontificis sacratissimæ crucis signo, in quo est salus, vita, & resurrectio nostra. Nam etsi antea pila ænea imposita ei erat, (in qua Iulij Cæsaris extitisse circunferebant) quæ nempe figura est orbis, & mundi huius: nunc demum pila ablata, & cruce reposita. Hæc est quæ vincit mũdum & potestatem diaboli, in qua Saluator noster triumphauit; quam vtinam sic recipiamus, vt gloriam in ea triumphati videamus.

Inscriptio autem quæ vndiq; post Obelisci translationem à summo Pontifice addita est, talis exstat.

In superiori primum parte ab occiduo latere, qui nempe basilicæ principis Apostolorum opponitur, sic habet.

SANCTISSIMÆ CRVCI SIXTVS V. PONT. MAX. SACRAVIT E PRIORI SEDE AVVLSVM ET CÆSS. AVG. AC TIB. I. L. ABLATVM. M. D. LXXXVI.

In eodem latere in cippo, seu basi, qua Obeliscus sustinetur.

CHRISTVS VINCIT CHRISTVS REGNAT CHRISTVS IMPERAT CHRISTVS AB OMNI MALO PLEBEM SVAM DEFENDAT.

In eo latere, qui Meridiem spectat.

SIXTVS V. PONT. MAX. OBELISCVM VATICANVM DIS GENTIVM IMPIO CVLTV DICATVM AD APOSTOLORVM LIMINA OPEROSO LABORE TRANSTVLIT, ANNO. M. D. LXXXVI. PONT. II.

In eo qui ad Orientem vergit.

ECCE CRVX DOMINI FVGITE PARTES ADVERSÆ VICIT LEO DE TRIBV IVDA.

In ea parte, quæ Septentrioni opponitur.

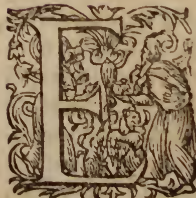
SIXTVS V. PONT. MAX. CRVCI INVICTÆ OBELISCVM VATICANVM AB IMPVRA SVPERSTITIONE EXPIATVM IVSTIVS ET FELICIVS CONSECRAVIT ANNO M. D. LXXXVI. PONT. II.

Inferius verò minoribus litteris, sic habet.

Dominicus Fontana ex pago Mili agri Nouocomensis, transtulit & erexit.

CAP. CLIV.

Equi ænei simulacrum in ædibus Oricellariorum.

QVI ænei simulacrum ingens, quod ad præsens in ædibus Oricellariorum visitur, prope arcum Domitiani (decem enim cubitorum, seu maius viginti palmorum altitudinis, totidemq́; lõgitudinis exstat) de anno 1563. & 1564. pro Henrici II. Galliarũ regis memoria, & monumento in summitate montis Quirinalis, in ipsis Thermis Constantinianis, ac domo Martij Cæcij, prope paruam Ecclesiam S. Hieronymi conflatus est à Daniele Ricciarello Volaterrano, præstanti illius temporis artifice, cui cum Michaele Angelo Bonarota artifice celeberrimo, ac præstantissimo summa familiaritas intercessit: qui cum plasticen, seu formam ipsius equi, antequam conflaretur animaduertisset, plurimum collaudasse ferunt præstãtiam ingenij viri illius ex eo opere; Nam cum ipsi Michaeli Angelo negocium hoc equi conficiendi demandatum esset; ipseq́; iam senio confectum se videret, nonagenarius

narius enim & vltra tunc degebat, huius operis prouinciam cum regiis agentibus Danieli demandandam curauit: fore enim vti ipsa cõflatio egregia prodiret: Sed eo fere tempore quo simulacrum id est conflatum, ipse Michael Angelus vita functus est, ac paulo post ipse etiã Daniel eum est sequutus. neuter enim eorum conflatũ vidit opus. Interea mortuo Henrico Galliarum rege, ac bellis intestinis & tumultibus vexata Gallia, mansit idem equus eo quo conflatus fuerat loco, annos fermè duos & viginti: Lutetias enim Parisiorum asportandus erat, ac in principali illius ciuitatis foro locandus, ob ipsius Henrici regis monumentum, vna cum eius itidem æneo simulacro assidente, vti videmus in equestri statua ænea M. Aurelij Antonini in area Capitolina locata, ad cuius ferè imitationem exemplar effictum est, præter id, quod Antoninus pedem dextrum, hic verò sinistrum attollit, ne vnum & idem opus artificem cõfecisse videretur: sub cuius solea sublati pedis, auctoris nomen insculptum cernere licet. Verum cum ob diutina bella (vt diximus) quæ in Galliis diu consequuta sunt, regij simulacri opus destitutum esset: cumq; Horatius Oricellarius negociator primarius Florentinus, quo Henricus III. Galliarum rex, eiusdem Henrici cuius supra meminimus, filius, in publicis aliquot regni negociis vtebatur, bene de ipso rege commeruisset: ob ingenij præstantiam fideiq; integritatem, ab eodem, (vt ferunt) equi ipsius quem diximus simulacro liberaliter donatus est, quod anno 1586. è Quirinali ad suas ædes deuehendum curauit, vbi ad præsens sub vna ex porticibus domus parastatæ impositum extat. Ferunt in hoc simulacro ad sex millium & quingentorum numorum aureorum summam impensum: ac quinque & viginti millium pondo constare, quod à Michaele Albertio, qui & operi equi illius interfuit, & totius negotij & impensæ notitiam habebat, nobis relatum est.

CAP. CLV.

Fons in Platea Matthæiorum.

Osteaqvam aqua quæ Salonia dicitur, Gregorij XIII. Pon. Max. tempore in vrbẽ ad fontes producẽdos, aliosq; varios vsus cœpta est deriuari; inter alios qui sumpto publico ad eiusdem vrbis ornatum & commodum, fabricati sunt fontes, præstantissimus, ob artificij excellentiam Pop. Rom. iubente, ac Mutio Matthæio viro inter Romanos ciues primario curante, ille videtur, qui in foro Matthæiorum cernitur, vbi olim circum Flaminium fuisse scribitur. In eo namq; quatuor sunt vasa ad conchiliorum similitudinem ex Africano marmore insculpta, quibus totidem ænei Delphini superstant, ore in vasis hisce suppositis aquam promentes; superq; his quaterna iuuenum ænea simulacra miro artificio conflata, quæ pedes alternos attollentia, delphinorum capita premunt, alternosque extendunt, sicut itidem manu altera caudam ipsius marinæ belluæ vicissim attrectant, altera ad inuicem quasi labrum, seu concham superiorem fulcientia, eniti videntur. Hic inter cæteros, qui nostra ætate Romæ constructi sunt fontes, præstantioris atque absolutioris operis spectatur. Quæ simulacra ænea, anno 1585. conflata sunt ab egregio artifice Thadæio Landino Florentino. In hoc toto fontis opere ad mille ducentos nummos aureos impensum esse, nobis à fide dignis relatum est.

CAP. CLVI.

Hippodromus.

YRRHVS Ligorius qui præstans fuit nostra tempestate artifex,& antiquitatum vrbis Romæ peritus, cuius etiam alibi (vt decet) honeste meminimus, ac eius sententiæ plurimum in hoc assentimur, in illius quam protulit antiquæ vrbis chorographia, Hippodromum Caii & Neronis Cæs. in ea Vaticani parte locauit, vbi ingens Obeliscus (qui ad præsens media in area principis Apostolorum erectus cernitur) etiam ętate nostra fuerat locatus; qui locus prope sacrarium, ac ingentem ipsius Basilicæ fabricam extat, ac celebre cœmeterium, qui vulgo Campus Sanctus dicitur: ibi namque equorum cursus & exercitatio habebatur, atque ludi, & spectacula quadrigarum nonnunquam exhibebantur: Hippodromus enim ab ἵππος Græcè hoc est equus,& δρόμος, hoc est cursus, dicitur, quasi equorum cursus, seu agitatio, vt nostrates aiunt. Locus hic latus ac patens in planum campum fuisse, nulli dubium esse opinor: de quo Martialis libro duodecimo, & Plaut. in Cistellaria meminere. Marlianus autem noster in pratis Quintiis Hippodromum extitisse scriptum reliquit, libro enim quinto, c.22. in fine, cum de pratis Quintiis egisset in hæc ait verba: Prata autem Quintia à L. Quintio Cincinnato denominata in Campo Vaticano fuisse, Pli. sic commemorat. Aranti quatuor sua iugera in Vaticano, quæ prata Quintia appellatur, viator attulit dictaturam. Nunc hic locus, Prata, dicitur, nec longe distat à dicta Hadriani mole. In eodem campo cernuntur adhuc vestigia (vt videtur) cuiusdam Circi siue Hippodromi. Hactenus Marlianus: At idem auctor lib. eodem capit. superiori, vbi de campo Vaticano tractat, sic suggerit. Cornelius vero Tacit. ait Neronem clausisse in valle Vaticana spacium, in quo equos regeret, atque permixtum plebi circense ludicrum habitu aurigæ edidisse, obtulisseq; hortos suos ad varia in Christianos tormentorum genera. Et quia Pli. Obeliscum Vaticani in Neronis circo stare scribit, arbitrantur nonnulli non tantum circum ipsum, sed & nauale stagnum eo in loco secus montem, qua ad portam itur nunc Pertusam appellatum, hortosque eius à clausura Circi ad Tyberim fuisse,&c. Meminit & Circi Neronis Blon. Flau. lib. 1. Romę instauratæ n. 45.& 46. his verbis: Hortos suos ei spectaculo Nero obtulerat,& circense ludicrum edebat habitu aurigæ, permixtus plebi, vel curriculo insidens. Vnde quanquam aduersus sontes, & nouissima exempla meritos animaduerteretur miseratio oriebatur, tanquã nõ vtilitate publica, sed in sęuitiã vnius absumerẽtur. Ostendimus autem supra Cor. Tacitum scripsisse, Neronem clausisse in valle Vaticana spacium in quo equos regeret, haud promiscuo spacio, & hoc in loco dicit hortos illum suos spectaculo supplicii Christianorum obtulisse,& circense ludicrum edidisse. Clausum itaque in valle Vaticana spacium illud non dubitamus esse, cuius nunc multis in partibus demoliti muros, & sediliũ dimidiatos fornices per vineas, quæ moli Hadriani subiacent, cernuntur, quanquam Plin. semper, vbi de Obelisco, qui est in Vaticano mentionem facit, illum designat in Caii & Neronis circo positum fuisse. Et cum neque ipsa Had. moles, neq; coniunctus pons tunc essent, quæ anno ab inde centesimo Hadriani Imperatoris opera fuerunt, non immerito (vt mihi videor) crediderim circum Caii,& Neronis partem suburbii, qui nunc est Vaticani, occupauisse,& hortos à Circi illius clausura, ad Tyberim pertinuisse. Hactenus Flauius: quibus verbis & superius citatis clare videtur Hippodromum in ipso circo Caii, & Neronis penitus extitisse, licet vno tantum nomin Circus appellabatur.

CAP.

CAP. CLVII.

Templum Pudicitiæ.

VOD duo fuerint templa Pudicitiæ, alterum nempe Patriciȩ alterum Plebeiæ ex variis auctoribus patet, licet ſatis fuerit ex vno Liuio hoc oſtendere, cuius locum totum hic ſubnectendum duxi, ait enim lib. 10. ab V. C. anno 456. de templo, ſeu ſacello Pudicitiæ, in hæc verba: Eo anno multa prodigia fuerunt, quorum auerruncandorum cauſa, ſupplicationes in biduũ Senatus decreuit: publice vinum ac thus ſacrificiis præbitum ſupplicatum iere frequentes viri fȩminæq;. Inſignem ſupplicationem fecit certamen in ſacello pudicitiæ patriciæ, quæ in foro boario eſt ad ȩdem rotundam Herc. inter matronas ortum. Virginiam Auli filiam patriciam plebeio nuptam L. Vol. Coſ. matronæ quòd è patribus enupſiſſet, ſacris arcuerant. Breuis altercatio inde ex iracundia muliebri in contentionem animorum exarſit, cum ſe Virginia & patriciam & pudicam in patriciæ Pudicitiæ templum ingreſſum, & vni nuptam, ad quem virgo deducta ſit, nec ſe viri honorumq; eius, ac rerũ geſtarum pœnitere, vero gloriaretur. Facto deinde egregio magnifica verba adauxit. In vico longo vbi habitabat ex parte ædium quod ſatis eſſet loci modico ſacello excluſit, aramq; ibi poſuit, & conuocatis plebeiis matronis, conqueſta iniuriam Patriciarum: Hanc ego aram, inquit, pudicitiæ plebeiæ dedico, voſq; hortor, vt quod certamen virtutis viros in hac ciuitate tenet, hoc pudicitiæ inter matronas ſit, detiſque operam, vt hæc ara, quam illa, ſi quid poteſt eſſe ſanctius, & à caſtioribus coli dicatur. Eodem ferme ritu & hæc ara quo illa antiquior culta eſt, vt nulla niſi ſpectatæ pudicitiæ matrona, & quæ vni viro nupta fuiſſet, ius ſacrificandi haberet. Vulgata deinde religio à pollutis, nec matronis ſolum, ſed omnis ordinis fȩminis, poſtremo in obliuionem venit, &c. Hactenus de Pudicitiæ ſacellis habet Liuius, cuius etſi ſolo teſtimonio ſatis ſuperq; eſſet inniti, tamen Marliani etiam in hoc videnda eſt aſſertio, qui quidem eius vrbis Topographiæ libr. tertio, capite 15. cum ædis aræ, ac ſimulacri Herculis commeminiſſet, in hæc verba de templis ipſius Pudicitiȩ ſubdit. Non procul ab hac ara fuit Pudicitiæ patriciæ ædes ab Æmilio condita, auctor Liuius: Cuius deæ plures ædes ſacras Romæ fuiſſe innuunt Prop. hæc carmina, lib. 2. Eleg. 6.

Templa Pudicitiæ quid opus ſtatuiſſe puellis?
Si cuiuis nuptæ quidlibet eſſe licet?

Et proſequitur idem author: Signum Pudicitiæ, quam quidem (vt refert Sex. Pompeius) fortunam eſſe exiſtimant, fuit in foro boario, vbi familia ſediſſet Herculis, cuius ſacra non obibant plebeiæ: quare in Vico longo Pudicitiæ ſacellum à Virginia plebeia excitatum eſt, vt in eo eius deæ ſacra plebeiæ peragerent. Hactenus Marlianus, quibus colligitur vbi fuerint Pudicitiæ templa, & à quanam alterum eorum, plebeiæ nimirum, excitatum fuerit.

CAP. CLVIII.

Pons Triumphalis.

E Ponte Triumphali quicquid apud probatos authores ſcriptum inuenimus, & quo nempe loci, & ad quem finem & effectum erectum fuerit, in medium nunc afferamus. Blondus enim Flauius lib. 1. eius Romæ inſtauratæ num. 41. de eo ſic habet: Pons cuius pilarum fundamenta nunc ad Sancti Spiritus hoſpitale in Tyberi cernuntur; & porta in intimam Tyberis ripam cuius fundamentorum moles extat, & via ab

eo ponte ad Cæsaris Obeliscum ad aream Basilicæ S. Petri subiectum: secundum radius montis Vaticani protensa triumphali nomine appellabantur, nec alterius quam ad Beati Petri Basilicam, ea via (quod coniicere potuerim) protendebatur. Quin mihi constat, viam ipsam nullatenus fuisse largiorem, quicquid soli prædictam Basilicam, aut Obeliscum, & Apollinis Templum adiacebat, Triumphale appellabatur. De porta autem quod diximus, clare & copiose probat Iosephus in libro septimo de captiuitate Iudaica, vbi Vespasiani, & Titi Imperatorum describit Triumphum. Dicit enim ipsos Imperatores, qui non in Palatio maiori, sed in Isidis templo nocte quieuerant, ad Octauianas deambulationes transiuisse, vbi eos Senatus, & honorati equites præstolabantur. Et cum fauor militaris eosdem meritis ornasset laudibus, votis rite celebratis, ad portam recessisse, quæ ab eo quod per illam semper triumphorum pompa duceretur, nomen accepit, finisque pompæ fuit Capitolini Iouis templum. Territorii etiam triumphalis non leue testimonium habet vita Beati Petri Apostolorum principis à beato Hieronymo presbytero, vt titulus præfert, siue, vt aliqui volunt à Damaso Papa scripta, vbi dicitur beatum Petrum fuisse sepultum in Ecclesia sui nominis, quæ ad templum Apollinis, iuxta territorium Triumphale fuerit ædificata, & constantem retinet famam ætas nostra, pontem de quo diximus, nobilium fuisse, nec ille vnquam ruricolas transiuisse. Habet etiam incidenter monumenta commutationis factæ Calendis mensis Aug. siue Sextilis à memoria victoriæ Octauiani Cæsaris Augusti de Anton. & Cleopatra, ad liberationem Beati Petri à carcere, & catenis Herodis: Vnde festũ ipsius D. Petri ad Vincula celebramus. Cineres C. Cęsar. Obelisco insigni positos, qui cernitur in territorio triumphali. Hactenus Flauius de Ponte, Porta, Via, ac territorio Triumphali, quem diffusius quam cæteri hanc rem sequutum, hic ad verbum totumque eius locum apponendum censui. Marlianus autem fere ad verbum locum Flauii describens libro secundo, capite 8. in hæc habet verba: Vrbis portis tandem descriptis, portæ etiam Triumphalis licet extra pomerium esset, operæpretium fuerit locum ostendere. Pontem igitur cuius pilarum fundamenta infra pontem Hęlium cernuntur, & portam, cuius vestigia ad intimam Tyberis ripam olim extabat, viamque ad Cæsaris Obeliscum protensam, Triumpali nomine appellatos esse nonnulli opinantur: quoniam Iosephus Vespasiani, & Titi triumphum describens, ait ipsos, non in palatio maiori, sed in Isidis templo nocte quieuisse, transiuisseque ad Octauianas ambulationes, votisque rite celebratis, recessisse ad portam, quæ ab eo, quod per illam semper triumphorum pompa duceretur nomen acceperit. Quibus verbis constat Capenam non esse eandem quæ triũphalis: Nam ambulationes Augusti fuere ad Mausoleum. Fit igitur verisimile hinc per portam & pontem Triumphalem eò profectum esse, vbi nunc est hospitale Sancti Spiritus. Suetonius commemorat, quosdam Senatores censuisse Augusti funus porta Triumphali ducendum. Hactenus Marlianus. Sed idem auctor libro quinto cap. 18. cum de pontibus in specie loqueretur, ac præcipue de ipso Triumphali, ita subscribit: Pontis autem Triumphalis pilæ in Tyberi adhuc cernuntur è regione hospitalis Sancti Spiritus. Triumphalis est nuncupatus, quod per ipsum triumphantes transirent, sequitur supra hunc ad teli iactũ pons, nunc Sancti angeli dictus, olim vero Hælius ab Hælio Hadriano, qui eum prope sui sepulcri molem excitauit: Spartianus: Fecit, inquit, & sui nominis pōtem & sepulchrum iuxta Tyberim: quem pontem nulla alia de causa posuisse arbitramur, quam vt per ipsum transeuntes propius dictam Molem spectarent, cum Triumphalis publico vsui satisfacere videretur. Quibus verbis deprehenditur pontem Triumphalem non ad alium finem excitatum esse, quam vt per eam tantum Triumphantes vrbem ingredientes cum pompa, manubiis, &

captiuis

captiuis transire solitos fuisse, non vt triumphantes tantum, & nobiles per ipsum vt Flauius innuere videtur, sed (mea quidem sententia) vt Triumphantes, Vrbem, vt diximus, ingressuri, cum pompa apparata, & captiuis per pontem illum tantum, & non aliunde transire deberent. Hunc autem quando, & à quo excitatum, nihil adhuc certi nobis est, nisi coniectari liceat Consulum tempore, cum primum Romæ triumphari est ceptum, vt aliquis esset peculiaris triumphantibus in Vrbe locus, tum in ingressu ipsius Vrbis, tum etiam in transitu, ac demum accessu ad ipsum Capitolium, vbi certum est triumphantes Ioui Victori constitisse, ædificari sit cœptus ad publicum Vrbis decorem & ornatum. Itaque & porta primum, & territorium, & pons, atque via, hac de causa Triumphalia vocitata fuisse. Pontem hunc vel fluminis impetu deiectum, prout Senatorium ætate nostra vidimus, ac denuo refectum, seu barbarorum sæuitia & feritate euersum adhuc nobis exploratum est: iamdudum vero pro certo est esse desiisse.

CAP. CLIX.

Pons Sublicius.

PONTEM Sublicium ab Anco Martio ligneum primo excitatum fuisse Liuius memorat, ab eoq; Sublicius dictus, quasi subligatus: postea vero ab Æmilio lapideus factus, Æmilius dictus est, licet Sublicii nomen nunquam amiserit. Super hunc pontem narrat idem Liuius Horatium Coclitem Romanum ciuem præstantissima virtute, & robore virum, solum Hetruscorum in vrbem irrumpentium impetum vsque adeò sustinuisse, quoad Romani pontem ipsum post illius terga perfregissent: atque cum inde se vna cum equo in Tyberim præceps deiiceret, incolumis vterque vna cum patria seruatus est. Vnde pariter ob tanti viri, & facti memoriã egregiè veteres ex ponte illo Argeos, hoc est Scirpeas imagines quotannis per Virgines Vestal. in Tyb. proiicere solitos fuisse, quod & testantur nonnulla argentea vetusta, ac parua numismata Argeorum hac historia insculpta: de quibus etiam Festus sic ait: Argeos vocabant scirpeas effigies, quæ per Virgines Vest. annis singulis iaciebantur in Tyberim. Põtis huius in hunc vsq; diem pilarum fundamenta cernuntur ad eam pertinentia Tyberis ripam, vbi naualia sunt ad præsens. De ponte hoc Pli. ita meminit lib. 36. c. 15. vbi de ædificiis sine clauo & aliis mirabilibus ædificiorum Rom. agit, in hæc verba: Olympiæ autem arte, mirabili modo, in porticu, quam oppidani heptaphonon appellant, quoniam septies eadẽ redditur. Cyxici & buleutorium vocant ædificium amplũ sine ferreo clauo, ita disposita contignatione, vt eximantur trabes sine fulturis, ac reponantur. Quod itẽ Romæ in Ponte Sublicio religiosum est, postquam Coclite Hor. defendente ægrè reuulsus est, &c. Hactenus Plin. Legitur etiam ex Blondi Flauii Rom. instauratæ lib. 1. num. 29. Antoninum Pium Imperatorem marmoreum fecisse, seu potius iustaurasse, nam ex Liuio Æmilium Lepidum marmoreum construxisse constat. De eius pontis prima constructione sic habet Liuius primo ab Vrbe condita in Anci Marcii gestis: Ianiculum quoque adiectum, non inopia loci, sed nequando ea arua hostium esset id non muro solum, sed etiam ob commoditatem itineris, Ponte Sublicio tum primum in Tyberi facto, iungi vrbi placuit, &c. Sed quid de hac tota re Liuius habeat, dum ne lectorem legere pigeat, totam huius rei seriem & historiam ex Liuio hic subtexuimus, quam ex libro 2. Annalium 246. ad V.C, sic refert: Cum hostes adessent, pro se quisque in vrbem ex agris emigrant: Vrbem ipsam sæpiunt præsidiis, alia muris, alia Tyberi obiecto videbantur tuta. Pons Sublicius iter pene hostibus dedit, ni vnus vir fuisset Hor. Cocles id munimentũ illo die Fortuna vrbis R. habuit, qui positus forte in statione põtis

cum captum repentino impetu Ianiculum, atque inde citatos decurrrre hostes vidisset, trepidamque turbam suorum, arma aditusque relinquere, reprehensans singulos, obsistens obtestansque Deum & hominum fidem, testabatur nequidquam, deserto præsidio eos fugere, si transitum pontem à tergo reliquissent: iam plus hostium in Palatio Capitolioq; quam in Ianiculo fore, itaque monere, præcipere, vt pontem ferro, igni, & quacunque vi possent interrumpant: se impetū hostium, quantum corpore vno posset obsisti excepturum. Vadit inde in primum aditum pontis, insignisque inter conspecta cedentium pugnæ terga obuersis cominus ad ineundum prælium armis ipso miraculo audaciç obstupefacit hostes, duos tamen cum eo pudor tenuit, Sp. Lartium, ac T. Herminium, ambos claros genere factisque, cum his primam periculi procellam, & quod tumultuosissimum pugnæ erat, parumper sustinuit: deinde eos quoque ipsos exigua parte pontis relicta, reuocantibus, qui rescindebant cedere, in tutum coegit: circumferens inde truces minaciter oculos ad proceres Etruscorum, nunc singulos prouocare, nunc increpare omnes: sęuitia regum superborum suæ libertatis immemores alienam oppugnatum venire. Cunctati aliquandiu sunt, dum alius alium, vt prælium incipiant, circumspectant. Pudor deinde commouit aciem, & clamore sublato, vndique in vnum hostem tela coniiciunt, quæ cum in obiecto cuncta scuto hæsissent, neque ille minus obstinatus, ingenti pontem obtineret gradu, iam impetu detrudere conabantur virum, cum simul fragor rupti pontis, simul clamor Romanorum alacritate perfecti operis sublatus, pauore subito impetum sustinuit. Tum Cocles; Tyberine pater, inquit, te sancte precor, hæc arma, & hunc militem propitio flumine accipias. Inde sic armatus in Tyberim desiluit, multisq; super incidētibus telis, incolumis ad suos transnauit, rem ausus plus famæ habituram ad posteros, quam fidei. Grata erga tantam virtutem ciuitas fuit, statua in Comitio posita, agri quantum vno die circumarauit, datum: priuata quoque inter publicos honores studia eminebant: nam in magna inopia pro domesticis copiis vnusquisque ei aliquid fraudans se ipse victu suo contulit. Porsenna primo conatu repulsus, consiliis ab oppugnanda Vrbe ad obsidendam versis, præsidio in Ianiculo locato, ipse in plano ripisque Tyberis castra posuit, nauibus vndique accitis, & ad custodiam positis, ne quid Romam frumenti subuehi sineret, &c. Hactenus Liu. de historia Hor. Cocli. super ipso ponte gestorum. Marlianus vero de ponte hoc variis in locis subscribit, primum namque libro primo capite 4. vbi de vario vrbis ambitu differit, sic habet; Ancus Vrbem ampliauit, nouæque multitudini Auentinum concessit. Multis postea Latinis in ciuitatem acceptis, Ianiculū quoq; vrbi coniunxit, ponte Sublic. tunc primum facto, Quiritium fossam in planioribus Vrbis circumduxit, &c. Idem auctor deinde li. quinto cap. 14. vbi ex professo de ponte sacro, & Sublicio edisserit, sic apponit: Auspicemur autem ab eo qui omnium primus positus est. Epicardus enim prodidit, Herculem, occiso Gerione, cum victor per Italiam armenta duxisset, pontem supra Tyberim ad tempus struxisse, quem pontem sacrum appellatum esse ait Dionysius: Fuitque ea parte, qua postea Sublicius ab Anc. rege perpetuo mā̃surus extructus, licet totus ligneus. Nā sine ferreo clauo, sine fulturis ita dispositus erat contignatione, vt trabes per bella eximerentur, ac reponerentur. Quod quidem sic facere religiosum fuerat, postquam Coclite defendente ægrè reuulsus est, auctor Plinius. Hunc pontem Sublicium Lapideum, deinde Æmilium Lepidum Prætorem fecisse memorant, & ab eo Æmilium pontem, Lepidiue denominatum. Vnde Antoninus imperator in Itinerario: Post iterum inquit vnus effectus per pontem Lepidi, qui nunc abusiuè Lapideus dicitur. Hunc Tyberinis fluctibus læsum restituit Tiberius. Cornelius Tacit. refert Othone imperante, subita inundatione fuisse diruptum, quem longo tem-

go tem-

go tempore post Antoninum Pium restituisse scribit Iul. Capitolin. Huius pontis supra naualia extant vestigia ex magnis marmoreisque saxis. Neque enim est cur non credamus hæc fuisse huius pontis vestigia, quanquam de eius loco varia traduntur: constat enim ad Auentini radices stetisse, quod etiam innuit Appian. his verbis: Auentinus ascenderat Gracchus, mox inde fugiens per pontem ligneum ad alteram fluminis partem euectus est. Sublicius autem dictus est quia ilex species est quercus ex qua confici solebat, vel vt alii à Sublicibus lignis, lingua enim Volsca magnæ trabes ad perpendiculum directæ Sublices vocantur, quales in pontium substructionibus fere defiguntur, quia pronæ nimio sui pondere minus firmiter iacerent, & ideo Cęsar in pontis supra Rhenum institutione ait se tigna posuisse, non sublice modo directa, sed prona. Hactenus Marlianus de ponte Sublicio, cuius ne longior sim, cætera omittenda duximus.

CAP. CLX.

Senaculum seu Senatulum.

VBI & quid fuerit Senaculum, facile innuitur (si Blondo Flauio credimus) ex eius libro secundo, nu. 62. & 65. his verbis: Varr. namque cum dixisset Tullum Hostilium regem curiam Hostiliam ædificasse, sic sequitur: Ante hanc Rostra, sub dextra huius Comitio substructus, vbi nationum subsisterent legati, qui ad Senatum essent missi: hic Græcostasis à parte vt multa, Senaculum supra Græcostasim, vbi Ædes Concordiæ & Basilica Opimia, Senaculum vocatum, vbi Senatus, aut vbi Seniores consisterent. Quatuor hic, Rostra, Comitium, Græcostasim, & Senaculum, quæ in Reipublicæ administratione maximo semper vsui fuerunt indicaturi, ordinem Varronis sequimur. Et sequitur idem auctor infra numero 65. Senaculi autem locus supra Græcostasim exstructus, vbi fuerit, vltra dicere non expedit, cum vtriusq; ædificii ruinas in vinetis coniunctas confusasque cernamus, &c. Sed cum hic de Senaculo mulierum dicere aggressi, nonnihil edisseramus, videndum nobis primum est quid de eo Marlianus scripserit, is enim lib. quarto, cap. 23. Senaculum mulierum in colle Quirinali Lampridii testimonio fuisse subscribit, dum ea quæ in eodem colle fuerant recenset his verbis: Senatulum mulierum in Quirinali Heliogabalum fecisse, eo in loco in quo antea fuerat conuentus matronalis solennibus duntaxat diebus refert Lampridius, &c. De Senaculo autem in genere idem auctor alibi insinuat, & vbi ab initio fuerit, libro enim secundo capite secundo sic ait, cum de nonnullis, quæ in Capitolino Colle fuerunt, sermonem haberet, in hæc Vitruuii verba: Item in Capitolio commonefacere potest & significare mores vetustatis, Romuli casa in arcu sacrorum stramentis tecta. Ad eandem autem, vel vbi illa fuerat, Senaculum stetisse innuit Liuius, cum ait, Censores porticum ab æde Saturni in Capitolium ad Senaculum, ac super id Curiam strauisse, &c. & alibi nempe libro tertio capite decimo, ostendens Curiam & Senaculum idem prorsus esse, ait his verbis: Non enim omnes ædes sacra erant templa: Curia augurato condita erat templum, ædes sacræ non augurato conditæ, templa non dicebantur, neque in illis poterat haberi Senatus, auctor Varro, qui cum duo Curiarum genera fuisse ostendat, videlicet Curiam vbi curarent Sacerdotes res diuinas, vt Curiæ veteres, & vbi Senatus humanas, vt Curia Hostilia, apparet Curiam & Senaculum idem esse, alterumque à cura, alterum à Senatu, id est seniorib. publicas res curantibus denominatū. Et quia in hostilia res humanæ tantū curabantur, ideo alibi ait eā esse quidē templū

& san-

sa&nctum non esse. Verum quoniam Sex. Pompeius ex Nicostrato memoriæ prodidit, Senacula Romę tria fuisse: Vnum inquit, vbi nunc ædes Concordiæ inter Capitolium & forum, in quo solebant magistratus cum senioribus deliberare: alterum ad portam Capenam: tertium intra ædem Bellonæ, in quo exterarũ nationum legatis, quos in Vrbem admittere nolebant Senatus dabatur, significat suo tempore desiisse S. C. fieri in Concordiæ templo, alioquin solent, non solebant, dixisset, & templum nõ ædem appellauisset. Eius enim verba innuunt, Senaculum diuersis temporibus variis in locis institutum. Sed nec te moueat quod cum ipse tria Senacula tantum cõmemorarit, nos quartum ex verbis Cor. Tac. in Capitolio fuisse ostenderimus: Varroq; supra Græcostasim quintum. Nã pleriq; augent, plerique fundant, & ad eos transeunt nomina; & in tam multis sæculis: in tanta etiam rerum varietate, nomina, locaq; & numerus ipsorũ sæpe est mutatus, &c. Idem etiam auctor alibi, eodẽ nempe li. 2. c. 16. cum de Græcostasi, & aliis quæ in dorso Palatini mõtis fuere, sermocinaretur, in hæc ait verba: Quod autem ait Plin. in delubro Concordiæ cornu aureo Augustæ dono fuisse gemmam sardonichen inclusam, Marsyamq; religatum, & Cassandram à Theodoro pictam, de quo delubro intelligat dubium est. Senaculum autem fuisse supra Græcostasim, vbi ædes Concordiæ, & Basilica Opimij Senaculumq; vocatum, vbi Senatus, vel vbi Senatores consisterent; dictumq; à γερόντα auctor est Varro. Hactenus Marlianus de Senaculo; cuius satis abundè sit dictum ne longior sit sermo quàm res exposcere videatur. Ego verò quid de Senaculo mulierum existimem, breui subscribam: Duplici namque ratione id mihi institutum fuisse videtur publicum ædificium; primò quod inibi mulieres tantum, & fortè pauperculæ tanquam ad proprium tribunal in ius vocarentur; vel alias euocarent, vt quamprimum earum lites & causæ sub certis iudicibus expedirentur, ne ad Curias, aut alia frequentiora Vrbis loca, ac tribunalia trahi cogerentur: vel ad hoc vt matronæ, & quæ moribus & ætate præstantes in Vrbe erant, statis quibusdam diebus, vt Marlianus ipse innuit, ad earum sacra peragenda sisterent, quicquid alij de hoc senserint.

Templum Serapidis.

X Pub. Victoris, seu Fabij (vt nonnulli malunt) libello, quatuordecim in regiones Vrbem fuisse olim diuisam accepimus; quod & antiquus lapis marmoreus, in area Capitolina adhuc nostra tempestate exstans, id pariter indicat, cuius inscriptio talis est:

IMP. CÆSARI DIVI TRAIANI PARTHICI FIL. DIVI NERVÆ NEPOTI TRAIANO HADRIANO AVG. PONT. MAX. TRIB. POT: XX. IMPER. II. COS. III. P. P. MAGISTRI VICORVM VRBIS REGIONVM XIIII.

Cuius tertia regio, eodem auctore Isidi & Serapidi tribuitur; sic enim in eodem libello habetur; quem etiam & Blondus Flauius, & Raphael Volaterranus, & alij auctores citant, in hæc verba: Regio III. Isis & Serapis continet Monetam, Amphitheatrum, quod capit loca 387. milia, Ludum magnum & Dacium, domum Bruti, Suburam, Lucum pastorum, scholas quæstorũ, & capulatorum, Thermas Titi & Traiani, Porticũ Liuiæ, Castra Misenatium, &c. ex quo patet, ac pro comperto habetur, Serapidis templum in ipsa regione sui nominis extitisse; quanquã nõ desunt qui velint eodẽ in templo Isidi & Serapidi sacra olim veteres factitasse, Macrob. fulti testim. qui li. I. Sat. c. 20. Isida & Serapidem vnũ & idem cũ sole esse ostendit, nec ab eo distingui; illiusq; simulacrum tricipitis animãtis signo effingi: quod

quod exprimat medio eodemq; maximo capite leonis effigiem: à dextera parte caput canis mansueta specie blandientis exoriri: pars verò leua ceruicis, rapacis lupi capite finiri: easq; formas animalium draconem suo volumine connectere, capite redeunte ad Dei dexteram, qua conspicitur monstrum: quodq; leonis capite præsens tempus demonstretur, quia conditio eius inter præteritum futurumq; actu præsenti valida feruensq; sit. Sed præteritum tempus lupi capite signari, quod memoria rerum transactarum rapiatur & auferatur. Item canis blandientis effigiem futuri temporis designare euentum, de quo nobis spes licet incerta blanditur. Tempora autem ritè proprio famulantur auctori, cuius vertex insignitus calatho, & altitudinem sideris, & potentiam capacitatis ostendit, quia in eum omnia terrena redeunt. Hæc ex Macrob. Sed & vt aliquid etiam liceat de ipso Serapide subnectere, quis nam fuerit, & vbi primum cultus, attendamus. Serapis igitur apud Ægyptios idem sonat quod sacer bos (apis enim bos appellatur eorum lingua) cuius historia fusius tum apud Herodotum, ac Diodorum Siculũ, tum etiam Ammian. Marcellin. libro 22. innuitur. sic namq; se habet. Apis nomen fuit bouis apud Ægyptios, quem pro deo colebant, alio nomine Serapis: corpore erat niger, candida fronte, in tergo alba nota insignis, duplicibus pilis in cauda, & lingua cantharo notatus, quem certos vitæ annos excedere non licebat. Hunc in lacum demersum Ægyptij indicto iustitio, veste scissa, & laceratis crinibus defunctum plangebant: inuento verò alio mirificè lætabantur. Responsa autem dare non vt cætera oracula solitus: sed si manu oblatum pabulum sumpsisset à consulentibus, secundus euentus, atque omnia prospera decernebat: si verò abnuerat, omnia sinistra protendebat. Ideo cùm à Germanico Cæsare pabulum oblatum renuisset, funestum omen & indubiam necem, quæ paulo post secuta est, pronunciauit.

Ipse etiam Serapis Osiris prius dictus est, qui fuit Iouis filius ex Niobe Phoronei filia: qui Phroneo in regnum Argiuorum successit, qui postea Ægialem fratrem præfecit regno Achaię, & ad Ægyptios transfretauit gloriæ desiderio, quos cum subegisset, Isidem quæ & Io vocabatur, Inachi primi regis Argiuorum filiam duxit vxorem. Vbi cum illa literas, Osiris varias artes Ægyptios docuisset, vterque diuinos honores meruerunt. Tandem à Sityphone Ægyptio, vel (vt Seruius ait) à Typhone fratre clam occisus ab Iside diu quæsitus est. Demum apud Phialam iuxta Syenem laceratus repertus est; curauitq; eum Isis sepeliendum in Abato insula eius paludis, quæ Memphi proxima est, quam etiam Stygeni, id est, mœrorē appellauit, nec nisi sacerdotes certis diebus, eosq; vittatos eò accedere voluit. Sed cum apparuisset Ægyptiis deinde bos quidã, Osirim putarunt, adorauerunt q; vt deum, & vocauerunt Apim, id est bouem, eorum lingua; deinde verò dictus est Serapis, de quo Tibull. lib. 1. eleg. 7.

Te canit atque suum pubes miratur Osirim
Barbara, Memphitem plangere docta bouem.

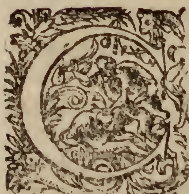
De Osiride sic habet Euseb. lib. de Præpar. Euangel. Diodorum Siculum inducens: Ægyptios ferunt primos omnium motum, ordinemq; cœlestium corporum admiratos, Solem & Lunam, deos putasse, ac Solem quidem Osirim, Lunam Isim nuncupasse. Ferunt Osirim apud Ægyptios, insitionem & aratrum, vinique vsum primum reperisse, aliaq; nonnulla, quæ latè prosequitur Tibull. loco superius citato.

De templo quopiam Serapidis, quod Thebis fuit, meminit Plin. lib. 36. cap. 7. vbi de generibus marmorum & porphireticis agit in hæc verba: Nunquam hic maior repertus est, quàm in templo Pacis ab Imperatore Vespasiano Augusto dicatus, argumento Nili 16. liberis circa ludentibus, per quos totidem cubiti summi incrementi augentis se amnis eius intelliguntur. Non absimilis illi narratur in

Thebis delubro Serapis, vt putant Memnonis ſtatua dicatus, quem quotidiano ſolis ortu contactum radiis, crepare dicunt, &c. Idem etiam auctor lib. 38. cap. 5. de coloſſo quodam Serapis ſic habet: Apion cognominatus Pliſtonius paulo ante ſcriptum reliquit, eſſe etiam nunc in Labyrintho Ægypti coloſſeum Serapim à Smaragdo nouem cubitorum, &c. Sed vt de templo Serapidis quę nobis ſuperſunt complectamur, nonnulli inſinuant eo loci in Vrbe ſtetiſſe, vbi ad præſens in Cœnobio ſanctæ Mariæ Nouæ propè celeberrimum Templum Pacis extat fornix quædam ampla & ingens vtrinque, ſeu ab vtroque latere concamerata, in ea parte hortorum, quæ Amphitheatrum ſpectat; licet alij velint id Iano eſſe ſacrū; quodq; auctore Tito Veſpaſiani Aug. filio erectum æſtimatur, ſicut & templum ipſum Pacis ab ipſo Veſpaſiano conſtructum, & Amphitheatrum ipſum ædificari cœptum, à Titoq; eius filio, debellatis Hieroſolymis perfectum: licet aliqui in cœnobio S. Crucis in agro Seſoriano, ac nonnulli in Exquiliis extitiſſe credant. Mihi autem, ex ſuperius deductis veriſimilius fit, fuiſſe in eius regione Vrbis III. vt ſupra docuimus; cum ab iiſdem Iſide & Serapide nomen ſumpſerit. Sed cum neminem adhuc legerimus qui Serapidis templo conſtanter locum præbuerit, opinamur id fuiſſe ſub monte ad balnea Pauli: nam & in ea regione quam P. Victor deſcribit fuiſſe compertum eſt, nempe Iſidis & Serapidis, cui opinioni adſtipulatur titulus ſequens in vetuſto marmoreo lapide inciſus, etſi ab vtroque latere mutilus, quique ad præſens hac noſtra ætate legitur palmulariis literis in pauimento Eccleſiæ S. Agathæ, ſub ipſo monte vel balnea Pauli, qui talis eſt.

SERAPIDI DEO
. . M. AVRELIVS ANTONINV . .
. . IFEX MAX. TRIBVNIC. POTE . .
ÆDEM . .

Comitium.

COMITIVM, hoc eſt, ipſe Comitiorum locus, nam noſtrum id primum inſtitutum eſt aggredi, vbi, quid, vnde dictum, & ad quid eſſet, reliquum eſt vt videamus. Ipſa namq; quæ ad Comitia & ad varia eorum genera ſpectant, tum Agellius lib. 15. cap. 27. tum etiam ex recentioribus accuratiſſimè Nicolaus Gruchius Rotomagenſis, vir noſtra ferè tempeſtate erudititiſſimus, ad vnguem perſcripſit. Ideo vt ad rem noſtram veniamus, Comitium fuit locus, ſeu ædificium latum & patens in foro, ſeu propè ipſum forum, in ea parte Palatini montis, mea quidem ſententia, quæ propè circū Titi Imperatoris exſtat, ſeu parum infra ipſum arcum, vbi turris ſatis magnæ ac vetuſtæ fragmentum adhuc cernitur, quæ vulgo Pallaria nuncupatur, & infra ipſum Palladium, qui locus ſuperior fuit Comitio, vt ex ipſo aſpectu patet. Et videtur ab eo Comitij nomen deductum, quaſi à coeundo teſte Feſto, qui ſic ait: Comitiales dies appellabant, cum in Comitio conueniebant, qui locus à coeundo, id eſt, ſimul veniendo dictus eſt. Hactenus Feſtus, vel vt noſtro more loquamur à populi multitudine & frequentia, quæ ſtato quodam tempore & præſcriptis diebus illuc, vel ad magiſtratus eligendos, vel ad alias res quæ ad Rempubl. pertinerent acturi, ſe conferebant. Sed quid de ipſo auctores mei referant, videamus; Blondus namque Flauius in eius Romæ inſtauratæ libro ſecundo, numero 62. de Roſtris & aliis quæ in foro Romano erant, ſic pergit: Varro namque cum dixiſſet Tullum Hoſtilium regem Curiam Hoſtiliam ædificaſſe, ſic ſequitur: Ante hanc Roſtra, ſub dextra huius Comitio locus ſubſtructus; vbi nationū ſubſiſterent legati, qui ad Senatum eſſent miſſi, hic Græcoſtaſis apertè vt multa;

Senaculum supra Græcostasim, vbi ædes Concordiæ, & basilica Opimia Senaculum vocatum, vbi Senatus, aut seniores consisterent. Quatuor hic Rostra, Comitia, Græcostasim, & Senaculũ, quæ in Reipub. administratione maximo semper vsui fuerunt, indicaturi, ordinem Varronis sequimur, &c. & subdit idem auctor paulò inferius, numero nempe 67. de Comitio vbi fuerit, his verbis: Comitium fuisse in foro Romano inter turrim, quæ Pallata appellatur, & lacus Curtij locum, collisq; Palatini, quem foro imminere videmus, radices & Faustinæ monumenta, siue sancti Laurentij in Miranda Ecclesiam, facilè intelligi poterit ex superius dictis: de quo quid fuerit, priusquam dicamus, doloris impetu nos trahente, nostris & futurorum sæculorum hominibus notum fore volumus: Porcos nunc ex publico ætatis nostræ instituto, ibi, & nullo alio in loco (quod sæpe vidimus) venundari, &c. & prosequitur infra numero 68. Comitij vocabulum, sicut A. Gellius in noctibus Atticis ostendit, & loco, & actui commune fuit. De loco quidem, quando satis dictum est, de actu plura dicamus. Duobus in locis, supradicto scilicet, & Campo Martio omnes deligebantur, siue Dictatores, siue Consules & Prætores, siue alij Magistratus, &c. Hactenus Flauius: si quis autem plura de his nosse cupiat, illum consulat, & superius citatos auctores. Marlianus vero noster lib. 3. cap. 1. vult Comitium in ea parte Palatini montis extitisse, quæ vergit ad Arcum Titi, his verbis: Ab eadem autem Palatij parte ferè ad arcum Vespasiani, Comitij nomen obtinuit; & prosequitur inferius eodem cap. Nam quæ pars fori Comitium appellabatur, nomen fori obtinebat; & inferius sic subdit: quod Plinius etiam significat, qui lib. 14. ait, ficum arborem in foro atque Comitio coli; cum tamen vnica esset arbor, eaq; in Comitio. Verum tempore quo primum Hannibal in Italiam descendit, cum Comitium tectum esset, vt Liuius septimo belli Punici prodidit à foro, cæpit distingui. Cur autem Suetonius non dixerit templum Pacis positum esse Comitio, ea videtur ratio, quia inter vtrunque media intercurrebat via sacra, &c. Et subdit idem auctor de Comitio libro eod. cap. 6. vbi de his quæ in foro fuere agit in hæc verba: Comitiales dies appellabant, cum in Comitio conueniebant, qui locus à coeundo, id est, simul veniendo est dictus, auth. Sex. Pomp. Plutarch. verò, quod illuc Titus Tatius & Romulus coierint, & inter eos fœderis cõditiones sancitę firmatæq; fuerint, Comitium dictum putat. Asconius ait esse locum, quo coire equitibus Po. Rom. liceret, &c. Hactenus Marlianus de Comitio. Meminit & Comitiorum Sueton. in vita Cæsaris, vbi agit de coniuratis, qui Cæsarem ipsum interfecerunt, quænam eorum consilia fuerint in constituendo seu deligendo occisionis loco, in hæc verba: Conspiratum est in eum à 60. amplius, C. Cassio, Marcoq; & Decio Bruto principibus conspirationis: qui primum cunctati, vsumne illum in Campo per Comitia tribus ad suffragia vocantem, partibus diuisis è ponte deiicerent, atque exceptum trucidarent: an in sacra via, vel in aditu theatri adorirentur postquam Senatus Idibus Martiis in Pompeij Curiam edictus est, facile tempus & locum prætulerunt. Hæc de Comitio satis dicta nobis sufficiant.

FINIS.

INDEX ANTIQVITATVM ET INSCRIPTIONVM ROMANARVM, HOC I. VOLVMINE ORDINE PROPOSITARVM.

Numerus Præpositus seriem pagellarum notat, qui verò suis locis ad monumenta apponitur, is ordinem eorundem numerat.

Pagella.

43. In palatio Cardinalis Cæsij in ea Vaticani parte, quam Burgum vocant.

I. Siluano & Herculi sanctissimis Diis sacrum, &c. Caius Domitius Marcus donum fecit.

44. In palatio Cardinalis Cæsij in Burgo.

II. M. Fabio M. T. Gal. Coloni, &c. Mediolanēses patrono.

45. In palatio Cæsiano.

III. P. Cœlio P. F. Ser. Balbino, &c. Decuriones sua pecunia.

46. In palatio Cæsiano.

IV. Monumentum græcum.

47.

V. L. Cornelius Scipio Oreitus, V. C. augur, &c. Tusco & Anulino Cos.

48. In domo Cardinalis Cæsij.

VI. Epitaphium Mygdonis Carmine.

VII. Q. Cœcilio Feroci epitaphium M. Gauius Charinus statuit.

49. In domo Cardinalis Cæsij.

VIII. Monumentum græcum.

50. *In palatio Cæsiano.*

IX. P.Scanius Florus Herculi D. D.

51. *In domo Cæsiana.*

X. Statua cum hac inſcriptione καλῶς πελωνήσαντι.

52. *In domo Card. Cæsij in Burgo.*

XI. Ex autoritate Imp. Cæſaris Diui Neruæ F.Neruæ &c. Titus Iulius Ferox Curator aluei & riparum Tyberis & cloacarum vrbis terminauit, &c.

53. *In domo Cæsiana.*

XII. Diua Plotina Aug. ſtatua.

54. *In domo Cardinalis Cæsij.*

XIII. Caio Heluio Caij filio Cor. Celeri & Heluio felici patri, &c.

55. *In domo Cæsiana.*

XIV. Imp. Cæſaris Diui F. Auguſtus pontifex maxim. &c.

56. *In domo Cardinalis Cæsij.*

XV. Colleg. II. Augurum autore Imp. Cæſari Diui Traiani Parthici F. &c. terminos pomerij reſtituendos curauit.

57. *In domo Cardinalis Cæsij.*

XVI. Anubis in forma matronæ Statua cum literis Hieroglyphicis.

58. *In domo Cæsiana.*

XVII Lemno Aug. l. proc. patrimoni & Hered. & Domitiæ Phyllidi, L. Domitius Lemnus.

59. *In palatio Cardinalis Cæsij.*

XIIX. C. Domiti C. F. Pal. Veri vixit annis XXXXI. Menſibus VII. Dieb. XII. Voluſia Seuera Coniunx Marito optumo & indulgentiſsimo.

60. *In palatio Cardinalis Cæsij.*

XIX. Des Manibus. Cn. Ofillio Cn. F. &c. Cn. Ofillius Succeſſus & Antonia Reſtituta parentes filiis pientiſsimis fecerunt, & ſibi & ſuis libertis libertabusq;, poſterisque eorum.

61. *In domo Cardinalis Cæsij.*

XX. D. M. Q. Val. Q. F. Poſtimio Romulo patri dulciſſimo equo publico, &c. Poſtimius Romulus filius & nepotes.

62. *In domo Cardinalis Cæsij.*

XXI. D.M. Otacilia L.L. primigenia fecit ſibi & colli-
bertis,&c.

63. *In palatio Cæſiano.*

XXII. Statuæ matronæ. EAE. Pyrallidi.

64. *In palatio Cardinalis Caſij.*

XXIII. De M. L. Iauoleno Phœbi marito optimo Licinia Cynegis fecit.

65. *In domo Cardinalis Caſij.*

XXIV. D. M. Eugrapho F. Apate matri eius, Eugrapho nepoti eius, Adeptus & ſibi & ſuis.

66.

XXV. D M M. Ogulnio ab Aſcanto vixit ann. L. &c.

67. *In ædibus Cardinalis Caſij.*

XXVI. Dis Man. M. Numiſio Loto, &c. patri optimo indulgentiſsimo,&c.

68. *In ædibus Cardinalis Caſij.*

XXVII. D.M. Clodiæ Auitæ, hæredes ex teſtamento.

66. *In ædibus Cardinalis Caſij.*

XXVIII. Diis Manibus. Claudio Hylio, vixit ann. IIII. &c. pater filio Kariſsimo.

70. *In ædibus Cardinalis Caſij.*

XXIX. Dis Mani. Sacr.

71. *In palatio Cardinalis Caſij.*

XXX. Dis Manibus, C. Vmbricius Veteranus, ſibi & Vmbriclæ Delphidi coniugi ſuæ,&c.

72. *In domo Cardinalis Caſij.*

XXXI. L. Veturio Aug. L. ab Epiſtulis latinis, Manto Vxor marito poſuit.

73. *In domo Cardinalis Caſij.*

XXXII. Flauiæ Aug. L. Doris fecit & ſuis,&c.

74. *In domo Cardinalis Caſij.*

XXXIV. Sexto Petronio Probo Anitianæ domus columni, &c. deuotiſsimi filij dedicarunt.

75. *In ædibus Cæſianis.*

XXXV. Epitaphium M. Ogulinij primi.

XXXVI. Epitaph. Philippidis.

XXXVII. Epitaph. Aniciæ Falconiæ probæ.

76. *Apud Cardinalem Cæsium.*

XXXVIII. D.M. Vllæ Secundinæ filiæ Corneliæ Tyches vxoris, &c.

77. *Apud Cardinalem Cæsium.*

XXXIX. Diis Man. Mystil Volusi &c. permissu Q. N.

78. *In ædibus Cæsianis.*

XL. P. Scantius Phieetus fecit, sibi & Scantiæ Nice lib. requietorium. Amicis benefacere semper studiosus fui.

XLI. Diis Manibus. Successi Eil Cæsia Gemella mater piissimo filio de suo. Vixit ann. IX. Mens. IIII. Dieb. XV.

Fatis peractis mater eodem est condita, quæ post obitum filij vix. ann. IIII. Mens. XI. D. VIII.

XLII. Sexto Petronio Probo Prouinciæ Africæ præfecto.

XLIII. DIs Manibus. Libano Aug. L. à cura amicorum. vix. ann. XXXIX.

79. *In hortis Cæsianis.*

XLIV. Cæsoniæ M. F. primæ, &c.

XLV. D. M. M. Cæsio Epaphrodito.

XLVI. T. Cæsius Priscillæ L. Hermes, &c.

80. *Apud Cardinalem Cæsium.*

XLVII. Dis Manib. L. Munati. Plancinæ L. Polycliti.

81. *Apud Cardinalem Cæsium.*

XLVIII. Ingratæ Veneri spondebam munera supplex
Erepta Coniux virginitate tibi, &c.

82. *In hortis Cæsianis.*

XLIX. D. M. Cæsiæ Daphe Dianæ & coniugi optimus maritus.

L. I.O.M.D. Aur. Iulianus Eq. R. sacerdos huius loci DD.

83. *In ædibus Cardinalis Cæsij.*

LI. Atimetus Pamphili Ti. Cæsaris Aug. L. L. Anterotianus sibi & Claudiæ Homonoeæ collibertæ & cõtubernali, &c.

84. *In domo Cæsiana.*

LII. Dis Manibus Athaniæ Epierlidis, &c.

85. *In domo Cæsiana.*

LIII. D.M.L. Statio L. F. Asclepiadæ, &c.

86. In hortis Cæsij Cardinalis.

LIV. Cn. Cæsio Zosimo,&c.

LV. Magno & inuicto Imp.Cæs.C.Val. Aurel.Constantino.

LVI. D.M. Cæsellæ Mauræ.

Ibid. In hortò sub Palladis Statua.

LVII. Vipsanam Vipsani Musæi L. &c.

LVIII. D. M. Fabiæ Theophilæ.

87. In Burgo in domo Cardinalis Parisini.

LIX. D. M. Timbræo Aug. L. Castellario & marito optimo.

LX. Imp.Cæs. Diui Traiani Parthici,&c.

88. In Burgo.

LXI. Vrsus Alus Ciuis Satrapes ex Vmbria in armis.

89. Jn Burgo.

LXII. Dis. Man. L. Memmio, L. Fil. &c.

90. Jn Burgo qua itur ad portam S. Honufrij.

LXIII. Monumentum græcum.

91. Ante ædes Alexandri Machinari.

LXIV. Ap... us auct. Memmius &.

Ibid. Apud Euforium fratellum ad Templum S. Apollinaris.

LXV. M. Liuius Aug. Secondio Accensus Drusi,&c.

Ibid. In templo S. Benedicti della Trinita, sub Baptismatis fonte.

LXVI. D. M. Laberie Irene.

92. In domo Euforij Fratelli.

LXVII. Inutio Aeliano Euok, &c.

LXVIII. Dis Manibus C. Iulio C. F. &c. sibi & suis, posterisq; aeuoourum.

93. Apud Euforium Fratellum.

LXIX. Ti. Claudio Ti. F. Camil. &c.

LXX. Iunoni Iuliæ Aufidiæ Capitolinæ sacrum,&c.

94. In domo Euforij Fratelli.

LXXI. M. Aur. Luciano militi coh. &c.

95. Ad ingressum Palatij Capitolini annexa columnis.

LXXII. Cæsari Augusti F. Pontifici,&c.

LXXIII. L. Cæsaris Augusti F. Auguri.&c.

LXXIV. Diis Manibus Iuliæ lib. Helpidis &c.
LXXV. Domino flagitatori factionis russatæ.
96. *Affixa parietibus porticus Palatij Capitolini.*
LXXVI. C. Calpetanus Sasius &c.
LXXVII. M. Calpurnius M.F. Piso Frugi &c.
LXXVIII. Ossa Agrippinæ M. Agrippæ &c.
97. *In area Capitolini Palatij.*
LXXIX. Græcum monumentum.
LXXX. Græcum monumentum.
LXXXI. Mun. L. Restitutæ N.N. maiorum &c.
LXXXII. M. Sutorius Pamphilus Lictor Cur. &c.
98. *Ante fores Palatij Capitolini inter Columnas porticus.*
LXXXIII. MP. Cæsari Vespasiano &c.
LXXXIV. Imp. Cæsari Diui Traian.
LXXXV. Ossa Neronis Cæsaris Germanici.
99. *In area Palatij Capitolini.*
LXXXVI. D.M. Maniliæ Gn. Fil.
LXXXVII. Fortunæ August. sacrum.
LXXXVIII. Deo Herculi inuicto.
LXXXIX. Appio Annio Bradio.
XC. C. Cnoflonius successus &c.
100. *In Palatio Capitolino.*
XCI. Ser. Galba II. Triuinio Cos.
101. *In Palatio Capitolino.*
XCII. Q. Lucianus Q. F.
XCIII. Diis Manibus Aselliæ A. L. Horæ &c.
XCIV. Herculi Romano D.D. L. Herodes.
102. *In Palatio Capitolino.*
XCV. Q. Ostorius. Q. T. Licinianus &c.
XCVI. Nomina Leg.
XCVII. Ossa Ti. Cæsaris Diui Aug.
103. *In Capitolio.*
XCVIII. P. Lentulus Cn. & Quintius &c.
XCIX. Q. Fabius Honoratus. &c.
Ibid. In Palatio Conseruatorum sub statua Herculis.
C. Herculi inuicto C. Iunius Pomponius.

104. *In Capitolio.*

CI. Monumentum græcum.

105. *In Capitolio.*

CII. Monumentum græcum.

106. *Ad principium gradum Aræ Cæli.*

CIII. C.Terentio.C.L.Pamphilo.&c.

Ibid. In ara cœli vbi aqua lustralis reposita est.

CIV. Lu.Lusio Vrbano Nomenclatori censorio.

107. *In Capitolio.*

CV. Iunoni Reginæ Conseruatrici, &c.

CVI. Antistia L.F.Priscilla Abascanti,&c.

CVII. I.O.M.Numisius Albanius,&c.

108. *Super Cœmeterio aræ cœli.*

CVIII. Eyhodi Diui Aug.I.libertæ.

Ibid. In ara cœli tertia columna ad læuam.

CIX. A cubiculo Augustorum.

CX. Diis Manibus sacrum L. Sesti Eutropi.

109. *In ara cœli repositorium aquæ lustralis.*

CXI. Locus sacer Batoni Telesphori.

Ibid. Ad arcum Septimianum.

CXII. Victoriæ Imp.Cæs.Vespasiani.

Ibid. Ante arcum Septimij Seueri sub Capitolio.

CXIII. Restitutori Vrbis Romæ &c.Neratius Cerealis &c.

110. *Sub Capitolio.*

CXIV. P.Atili P.F.Ouf.Septimiani Grammatici.

CXV. Imp.Cæsari Antonio Gordiano Felici.

111. *Ad Templum S. Martinæ prope Marforium.*

CXVI. Saluis D.D.NN. Honorio & Theodosio Victoriosissimis Principibus &c.

Ibid. In frontispicio portæ S.Georgij,qui est arcus Boarius.

CXVII. Imp.Cæs.L.Septimio Seuer.&c.

112. *In frontispicio Templi S.Angeli foro piscatorio.*

CXVIII. Imp.Cæs.L.Septimius Seuerus pius &c.

Ibid. In foro piscatorio.

CXIX. P.Cæsar Diui Fil.Aug. pontifex,&c.

113. *In ponte Senatorio.*

CXX. Numini Deorum Aug. Ioui Opt. Max. ædem voto ſuſcepto,&c.

114. *In exteriori parte pontis Inſulæ Tyberinæ, qui Ponte di quatro Capi dicitur.*

CXXI. L.Fabricius C.F.Curat. Viarum &c.

CXXII. Domini noſtri Imperatores Valentinianus pius felix maximus,&c.

In inferiori parte pontis S.Bartholomæi utrinq; duæ inſcriptiones leguntur eiuſmodi.

115. *Ad utramq; partem arcus Septimij Seueri.*

CXXIII. Imp.Cæſ.Lucio Septimio M.Fil.&c.

Ibid. Ad pontem Templi Concordiæ ſub Capitolio.

CXXIV. Senatus populusq; Romanus incendio conſumptum reſtituit.

CXXV. D.N.Conſtantino pio felici &c.

116. *Ad porticum Faſtinæ.*

CXXVI. Diuo Antonio & Diuæ Fauſtinæ.

Ibid. In arcu Veſpaſiani prope Templum S.Mariæ nouæ.

CXXVII. Senatus populusque Romanus Diuo Tito Diui Veſpaſiani F.Veſpaſiano Auguſto.

CXXVIII. S.P.Q.R. Imp.Tito Cæſ.Diui Veſpaſiani &c.

117. *Ad Thermas Conſtantini.*

CXXIX. Petronius Perpenna magnus perpent.&c.

CXXX. Imppp.Cæſſſ.D.D.D.N.N.N.Gratianus.

118. *In Baſi Columnæ Traiani.*

CXXXI. Senatus Populusque Romanus Imp. Cæſari Diui Neruæ &c.

CXXXII. Pr.Tr. Pl.Q.Augur Tr. Mil. ex ſorte bellum cum Iugurtha &c.

119. *In foro Traiani.*

CXXXIII. Annio Paulino Iunio procos.&c.

120. *In foro Traiani.*

CXXXIV. Pontificis votis annuant Dij Romani &c.

CXXXV. Imp.Cæſ.L.Aurelio Vero Aug.

121. *In arcu Conſtantini qua itur ad Amphitheatrum.*

CXXXVI. Imp.Cæſ.Flau.Conſtino &c.

Ibid. In arcu Galieni.

CXXXVII. Galieno Clementissimo Principi,&c.

122. Non procul ab arcu Constantini.

CXXXVIII. T.Sempronij Gracchi Cos.Imperio auspicioque Legio: &c.

123. Ad Thermas Vespasiani in vinea.

CXXXIX. Fortunæ reduci & Ioui Sereno Diis Deabusque sub quorum tutela Augg. militant.

124. In via qua conscenditur ab Amphitheatro ad Vespasiani thermas.

CXL. Lucius Stratonicus Elpidi,&c.

125. Ad aquarum receptacula thermarum Vespasiani, quæ Sotte Camarelle vocantur.

CXLI. D.M.L. Terentij Asclepiadis, & L.Terentij Felicis filij.

126. Ad Thermas Vespasiani.

CLXII. Panes dij cum inscriptione græca.

127. Ad arcum Septimianum.

CXLIII. Paci æternæ domus Vespasiani Cæsaris &c.

CXLIV. P.Vedio Diogeni, Fediæ Feliculæ &c.

128. Ad Amphitheatrum.

CXLV. I.O.M. & Iunoni Reginæ pro salute M.Aurelij Antonini.

129. Ad Amphitheatrum.

CXLVI. Iupiter Custos Domus Augusti &c.

130. Ante ædes Rusticorum.

CXLVII. Autoritate Imp. Cæsaris Diui Traiani.

CXLVIII. Dacic. Germanic. Aug.Pont.Max.

CXLIX. Ossa L.Cor.Lamiæ & Tyches &c.

131. In horto Alberinorum.

CL. Diis Manibus M.Cornelio Euhodo &c.

CLI. D.M.C. Sabino C. F. Solua Angula.

CLII. D.M.D. Vidio Parthaco Patrona.

CLIII. D. M. T. Claudio Felici patri & Claudiæ Priuatæ matri &c.

132. In domo Alberinorum.

CLIV. Sta-

CLIV. Statua, par coniugum. Titius fecit, Laomedon genuit, rapuit Tiryntinus heros: mi soboles Aiax & Telamone satus.

133. *Apud Alberinos.*

CLV. Statua trium imaginum. Matri Deûm Martia Octacilla Aug. D.

134. *Subiacentia hæc duo videntur in domo Episcopi Valsæi.*

CLVI. Nemesi sanctæ. Campe Suri &c.

CLVII. D.M. Cn. Antonius Agathopus &c.

Ibid. *In domo Albinorum.*

CLVIII. D.M. L. Cæcilio Primogenio seniori.

CLIX. D.M. Coccetus Felix Cocceiæ Irene.

135. *In domo Episcopi Vellæi.*

CLX. Imp. Cæsari Diui Hadriani Aug. filio, Diui Traiani Parthici nep.

136. *Apud Episcopum Vellæium.*

CLXI. Fl. Eugenio præfecto prætorio consuli ordinario designato &c.

CLXII. D. M. P. Ælij Callinici.

137. *In domo Episcopi Vellæi.*

CLXIII. L. Antestius Cn. F. Hor. Sarculo Salius Albanus.

CLXIV. L. Antistius C. F. Horsæculo &c.

138. *In domo Episcopi Vellæi.*

CLXV. Imp. Cæsari Diui Neruæ F. Neruæ Traiano Aug. Germanico.

CLXVI. D.M. Ælij Tamyri pueri ossa.

CLXVII. C. Cærellio Fufidio Annioravo.

CLXVIII. Stiliconis (nomen abrasum) viro bis Consuli ordinario magistro vtriusq; militiæ &c.

139. *Ante ædes Episcopi Vellæi.*

CLXIX. D.M. Venusto, subscriptio græca sequitur.

140. *Calendarium in marmore candidissimo, & quadrangulari scriptum, quod erectum est ad parietem minoris areæ domus Episcopi Vellæi.*

CLXX. Ianuar. Febr. Mart. Aprilis. pars dextera.

141. *Calendarij pars media.*

CLXXI. Maius, Iunius, Iulius, August.

142. *Calendarij pars sinistra.*

CLXXII. Sept. Octob. Nouemb. Decemb.

143. *In Palatio Episcopi Vellai.*

CLXXIII. Ab Luco Libitinna Q. Coruncani Stati.

Ibid. Saxum hoc in partes duas est diuisum & utrunq; eandem habet formam & inscriptionem.

CLXXIIII. Ti. Iulio Aug. L. Mnesteri.

144.

CLXXV. Petronia Nice, & Alcibiades, Alcibiadi Filio dulcissimo, & desideratissimo cuius mors decepit patrem suum, &c.

CLXXVI. Diis Manibus, Amempti Piuæ Auol.

145. *Apud* Ep*iscopum Vellaum.*

CLXXVII. D.M. Æliæ Diuæ Aug. L. Doridi & Atimeto fecit mœrore.

CLXXVIII. Diis Manibus sacrum Q. Minuolus Felix.

146.

CLXXIX. Aspasiæ Dorkadi Matri sanctiss.

Ibid. In domo Episcopi Vellai.

CLXXX. E.IO. Stiliconi illustrissimo viro &c.

CLXXXI. Securitati cognationis suæ Fortunatus Aug. L. Verna paternus. &c.

147. *Apud Cardinalem Vellaum.*

CLXXXII. Statua matronæ Sabina Augusta.

148. *Apud Cardinalem Vellaum.*

CLXXXIII. Anneæ Pyrallidi, L. Trophimus, &c.

CLXXXIV. Publius Decimius P.L. Heros Merula Medicus &c.

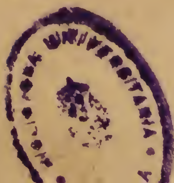
149. *In domo Episcopi Vellai.*

CLXXXV. Pontificum monitu, Voto suscepto, Libero patri Hecatæus D.

150. *Apud Cardinalem Vellaum.*

CLXXXVI. Statua matronæ. Lucilla Aug.

FINIS.

FRANCFORDII
Typis Ioannis Saurij, Impensis Theodori de
Bry Leodiensis, Ciuis Francoford.
ANNO M. D. XCVII.

